

**You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Migracje emerytów w Polsce - czynniki, kierunki, konsekwencje

Author: Sławomir Pytel

Citation style: Pytel Sławomir. (2017). Migracje emerytów w Polsce - czynniki, kierunki, konsekwencje. Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIWERSYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Sławomir Pytel

Migracje emerytów w Polsce

- ◆ czynniki
- ◆ kierunki
- ◆ konsekwencje

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu ŚLĄSKIEGO
KATOWICE 2017

MIGRACJE EMERYTÓW W POLSCE
- czynniki, kierunki, konsekwencje

Prace Naukowe

Uniwersytetu Śląskiego
w Katowicach
nr 3633

50

lat

**Uniwersytetu
Śląskiego**
w Katowicach

Sławomir Pytel

**MIGRACJE EMERYTÓW
W POLSCE
– czynniki, kierunki,
konsekwencje**

**Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Katowice 2017**

Redaktor serii: Nauki o Ziemi:
Mariusz Rzętała

Recenzja:
Sławomir Kurek, Maria Soja

Spis treści

Wstęp	7
1. Podstawy metodyczne	9
1.1. Cele i hipotezy badawcze	9
1.2. Zakres opracowania, metody badawcze, materiał źródłowy	10
2. Podstawy teoretyczno-metodologiczne badań migracji	15
2.1. Badania migracji w literaturze tematycznej	15
2.2. Zakres terminologiczny	21
2.3. Wybrane koncepcje migracyjne	25
2.3.1. Kryterium przestrzenne	28
2.3.2. Kryterium motywacji	29
2.3.3. Kryterium kosztów i korzyści	31
3. Migracje emerytów – próba konstrukcji modelu	33
4. Wybrane migracje wewnętrzne i zewnętrzne emerytów na świecie	43
4.1. Wpływ turystyki na migracje emerytów	44
4.2. Trudności badań porównawczych w różnych krajach	46
4.3. Migracje wewnątrz krajowe	51
4.4. Przykłady migracji emerytów na świecie	52
4.4.1. Basen Morza Śródziemnego	52
4.4.2. Ameryka Północna	59
4.4.3. Azja	64

5. Czynniki wpływające na migrację emerytów	67
5.1. Charakterystyka badanych migrantów	68
5.1.1. Sytuacja ekonomiczna migrantów	72
5.1.2. Sytuacja mieszkaniowa migrantów	74
5.1.3. Sytuacja rodzinna migrantów	77
5.2. Przyczyny migracji seniorów	78
5.2.1. Zróżnicowanie przyczyn wg płci	80
5.2.2. Zróżnicowanie przyczyn wg wykształcenia	81
5.2.3. Zróżnicowanie przyczyn wg wieku	83
5.2.4. Zróżnicowanie przyczyn wg miejsca zamieszkania przed mi-	
gracją	86
5.2.5. Zróżnicowanie przyczyn wg sytuacji rodzinnej	87
5.3. Refleksje pomigracyjne	89
6. Wielkość i kierunki migracji polskich emerytów	93
6.1. Skala zjawiska migracji emerytów	93
6.2. Migracje zagraniczne emerytów	96
6.3. Kierunki migracji emerytów w Polsce	100
6.4. Napływ emerytów w poszczególnych przedziałach wieku do gmin	
w Polsce	120
6.5. Kierunki napływu emerytów do gmin w otoczeniu największych	
miast	130
7. Typologia migracji emerytów	139
7.1. Klasyfikacja przestrzenna wg wieku migrantów (metodą <i>k</i> -śred-	
nich)	142
7.2. Typologia przyczyn migracji (metodą analizy skupień)	151
7.3. Typologia kierunków migracji (metodą tabeli znaków)	154
8. Wskazania dla polityki lokalnej i regionalnej	159
8.1. Polityka senioralna gmin	160
8.2. Przykłady „dobrych praktyk”	164
8.3. Rekomendacje	167
Zakończenie	171
Literatura	179
Summary	197
Spis tabel	201
Spis rycin	203

Wstęp

Przemieszczenia ludności towarzyszą nam od początków istnienia człowieka. Już wczesne formy hominidów prowadziły prehistoryczne wędrówki. Migracje mają różne przyczyny i kierunki, często odsłaniają sytuację społeczno-ekonomiczną na danym obszarze. A. Szajnowska-Wysocka (1999) pisze, że są jak papierrek lakmusowy sytuacji społeczno-kulturowej. Wielu badaczy próbuje się zmierzyć z wieloaspektowością zjawiska migracji; szczególnie trudne do zbadania są różnorodne formy ruchów wędrówkowych oraz ich zmienność w czasie i przestrzeni.

Kolejnym problemem często pojawiającym się w badaniach jest starość – proces naturalny i nieunikniony. Wiele krajów europejskich, w tym również Polska, posiada znaczący przyrost osób w wieku senioralnym. Prognozy demograficzne wskazują, że w roku 2030 prawie 25% ludności Europy będzie miało ponad 65 lat. Konsekwencje tego zjawiska – zarówno dla gospodarki, jak i służby zdrowia – mogą być tragiczne, gdyż jak twierdzi E. Rosset (1967), w starzejącym się społeczeństwie zmienia się wszystko, tak stosunki ekonomiczne, jak i relacje społeczne oraz polityczne.

Integracja tych dwóch zjawisk, a mianowicie migracji i starzenia się społeczeństwa, rodzi nowe pole badawcze, które w literaturze zachodniej zostało już opisane, jednak w literaturze polskiej dopiero się pojawia i wymaga stosowania nowych metod badawczych oraz łączenia metod ilościowych z jakościowymi.

Zjawisko migracji seniorów jest dość skomplikowane, ze względu na fakt, iż na decyzję o przeprowadzce ma wpływ wiele czynników społecznych, psychologicznych i ekonomicznych, które działają z różnym natężeniem i zależą od wieku, stanu zdrowia, możliwości finansowych ludzi w podeszłym wieku. Emeryci niechętnie migrują, bo zmiana miejsca zamieszkania wymaga dużego wysiłku. Zwłaszcza migracja wymuszona, która wiąże się z koniecznością zapewnienia opieki seniorowi o pogarszającym się stanie zdrowia. Jednak, mimo wszystko, nie ma regionu na świecie, z którego nie emigrowaliby i do którego nie imigrowaliby emeryci.

W krajach Europy Zachodniej i USA, migracje seniorów uznane zostały za istotny czynnik rozwoju lokalnego i regionalnego. Badania tam prowadzone wskazują, że emeryci, którzy napłynęli do danych miejsc, generują powstawanie nowych miejsc pracy w lokalnej gospodarce, głównie w usługach świadczonych dla emerytów i związanych z opieką zdrowotną, finansami, rozrywką. Wiele rządów rozpoznało już korzyści

wynikające z napływu seniorów i tworzy ułatwienia w ich przyjmowaniu, szczególnie, iż obecnie mamy do czynienia z masowym przechodzeniem na emeryturę generacji „wyżu demograficznego”, urodzonego po wojnie, który stanowi dwie trzecie światowej populacji.

Zasadną wydaje się zatem próba podjęcia badań dotyczących migracji emerytów jako dopełnienia badań nad zachowaniami przestrzennymi ludności. Przedmiotem pracy są polscy emeryci i ich zachowania migracyjne. Rozważany problem badawczy dotyczy współczesnych przyczyn, wielkości, kierunków i konsekwencji migracji polskich emerytów.

Praca składa się z ośmiu rozdziałów. Rozdział pierwszy, w którym omówiony został zakres czasowy i przestrzenny opracowania oraz metody i techniki badawcze, prezentuje cel główny oraz trzy cele szczegółowe, a także hipotezy badawcze.

W rozdziale drugim zaprezentowano kształtowanie się badań nad zjawiskiem migracji od czasu przedwojennego do współczesności z podziałem na okresy, a w każdym okresie wyróżniono wiodące nurty badawcze. Dokonano także usystematyzowania zakresu terminologicznego i zaprezentowano wybrane koncepcje migracyjne w podziale na kryteria przestrzenne, motywacji oraz kosztów i korzyści.

W związku z przyjętym w pracy dedukcyjnym schematem postępowania badawczego wg D. Harveya (1969), po zaprezentowaniu hipotez należy przedstawić model zjawiska, a w dalszej kolejności zgromadzić dane potwierdzające model. Dlatego w rozdziale trzecim zaproponowano próbę konstrukcji modelu migracji emerytów w trzech przekrojach czasowych: industrialnym, postindustrialnym i informacyjnym.

Agregację danych rozpoczęto w rozdziale czwartym, gdzie – w celu rozpoznania problemu – zaprezentowano wybrane migracje wewnętrzne i zewnętrzne emerytów w różnych krajach na świecie. Głównym tłem regionalnym były kraje z basenu Morza Śródziemnego, z Ameryki Północnej i Azji Wschodniej.

Rozdział piąty prezentuje autorskie badania ankietowe emerytów. Została tam przedstawiona ich sytuacja ekonomiczna, mieszkaniowa, rodzinna oraz przyczyny migracji (w uzależnieniu od płci, wykształcenia, wieku, miejsca zamieszkania i sytuacji rodzinnej).

W rozdziale szóstym zostały przeanalizowane wielkości i kierunki przemieszczeń emerytów w Polsce. Omówiono w nim skalę zjawiska, wskazując, iż każdego roku mamy do czynienia z migracją około 30 tys. emerytów. Zaprezentowano kierunki migracji wewnętrznych i zewnętrznych, ze szczególnym uwzględnieniem stref podmiejskich dużych miast. Prześledzono napływ emerytów w podziale na wiek.

Na podstawie zebranego materiału w rozdziale siódmym dokonano klasyfikacji przestrzennej wg wieku migrantów (metodą *k*-średnich), zaproponowano typologię przyczyn migracji (metodą analizy skupień) oraz typologię kierunków migracji (metodą tabeli znaków).

Rozdział ósmy ma duże znacznie praktyczne, gdyż to w nim omówiono, jak kształtuje się polityka senioralna w wybranych gminach w Polsce, a także sformułowano rekomendacje dla gmin, które narażone są na proces starzenia ich populacji.

1. Podstawy metodyczne

1.1. Cele i hipotezy badawcze

Celem ogólnym jest rozpoznanie prawidłowości migracji emerytów w Polsce w zależności od fazy ich życia. Zakłada się występowanie określonych odmienności w tym zakresie między emerytami w różnych przedziałach wieku. Wynikają one z różnego stanu zdrowia emerytów oraz korzyści płynących z miejsca, do którego migrują.

Osiągnięcie założonego celu pozwoli wskazać istniejące zróżnicowanie w procesie migracji wśród osób starszych.

Wydzielono trzy cele szczegółowe: poznawczy, metodyczny i aplikacyjny.

Cel poznawczy to poznanie wielkości, struktury, zmian czasowych migracji, identyfikacja czynników migracyjnych oraz wskazanie kierunków.

Cel metodyczny to opracowanie modelu migracji emerytów oraz typologii kierunków i przyczyn migracji, a także wydobycie statystycznych prawidłowości w zakresie uwarunkowań badanego zjawiska.

Cel aplikacyjny to sformułowanie rekomendacji dla polityki lokalnej i regionalnej w zakresie możliwych działań proseniorskich oraz ich konsekwencji społeczno-gospodarczych.

W rozprawie przyjęto następujące hipotezy badawcze:

- 1) Migracje emerytów w Polsce mają odmienny charakter w stosunku do krajów Europy Zachodniej. Różnica leży w przyczynach i kierunkach migracji, a wynika z innego kształtowania się warunków społecznych, jak również odmiennego przebiegu przemian polityczno-gospodarczych.
- 2) Ze względu na korzyści życia w mieście, dominującym kierunkiem imigracji emerytów są obszary miejskie.
- 3) Przyczyny napływu migracyjnego są zróżnicowane ze względu na wiek, płeć i wykształcenie migranta seniora.

- 4) Migracje emerytów wywierają wpływ na politykę społeczną oraz rozwój gospodarczy gmin; w sposób bezpośredni na pomoc społeczną i ochronę zdrowia, a w sposób pośredni na system edukacji, politykę mieszkaniową oraz politykę zatrudnienia.

1.2. Zakres opracowania, metody badawcze, materiał źródłowy

Zakres opracowania był uwarunkowany problemem badawczym i postawionymi celami.

Zakres przestrzenny stanowi obszar Polski w podziale na gminy. Punktem odniesienia są migracje emerytów w basenie Morza Śródziemnego, w Ameryce Północnej oraz Azji, zaprezentowane poprzez przywołanie literatury.

Zakres czasowy obejmuje lata 1990–2013, sumaryczne badania były prowadzone dla okresów 2000–2005 i 2006–2010, a bardzo wnikliwe studia w trzech przekrojach czasowych, dla lat 2000, 2006 oraz 2013. Badania ankietowe zostały przeprowadzone w roku 2014.

W niniejszym opracowaniu za emeryta przyjęto osobę, która ukończyła 60. rok życia dla kobiet oraz 65. rok dla mężczyzn. Zbiorowość emerytów ustrukturyzowano w 3 grupy. Pierwszą z nich stanowią „młodzi emeryci”, którzy nie ukończyli 70. roku życia, drugą grupę stanowią osoby w przedziale 70 do 79 lat, trzecią grupę stanowią „najstarsi emeryci” w wieku 80 lat i więcej.

W rozprawie będzie stosowany zamiennie termin *senior*, który dla autora jest synonimem słowa *emeryt*. Każde użycie słowa emeryt/senior oznaczać będzie osobę, która ukończyła 60. rok życia (kobiety) lub 65. rok (mężczyźni).

Realizacja celów pracy była możliwa dzięki łączeniu różnorodnych **metod i technik badawczych**, aby – w konsekwencji – uzyskać najlepszy obraz badanego zjawiska. Połączono metodę ilościową, którą stanowiła analiza danych pozyskanych z Głównego Urzędu Statystycznego oraz badania ankietowe, z uzupełniającą metodą jakościową, realizowaną przez indywidualne wywiady pogłębione.

Klasyczny schemat badań w naukach społecznych podaje E. Babbie (2007). Zakłada on pewne następstwo działań, zgodne z procesem naukowym. Według Babbiego (2007), badanie naukowe może mieć różne przyczyny; jedną z nich jest zainteresowanie badacza danym problemem, drugą chęć zweryfikowania teorii lub idei. Kolejnym krokiem badawczym jest konceptualizacja, czyli przyjęcie pewnych definicji oraz określenie metody badawczej i wielkości próby. W dalszym etapie badacz zbiera materiał i go analizuje.

Biorąc pod uwagę indukcyjne lub dedukcyjne wyjaśnienie, możemy konstruować dwa schematy postępowania badawczego, które wyróżnił. Porządkują one etapy formułowania i weryfikacji hipotez. Schemat indukcyjny polega na określeniu przedmiotu i celów badawczych, a w dalszej kolejności zebraniu danych i poddaniu ich syntezie. Pozytywna weryfikacja danych pozwala zabudować model.

Schemat dedukcyjny rozpoczyna od modelu zjawiska oraz od hipotez. W dalszej kolejności gromadzi dane potwierdzające model i hipotezy. Po pozytywnej weryfikacji odnosimy sukces. Taki schemat postępowania został zastosowany w prezentowanej monografii.

Zainteresowanie migracjami emerytów wynikało z doświadczeń badawczych autora. Badania poprzedzone były rozważaniami dotyczącymi przemieszczeń turystycznych seniorów i wpływu atrakcyjności tury-

stycznej na migrację. Przeprowadzone studia ukazały potrzebę dalszych dociekań, ukierunkowanych jednak na bardzo mało rozpoznany problem, jakim są migracje stałe emerytów. W procesie konceptualizacji ustalono problematykę oraz zakres badań. Następnym etapem były prace operacjonalizacyjne, które w ramach niniejszego badania składały się z kilku etapów.

W metodologii badań korzysta się zazwyczaj z podejścia ilościowego i jakościowego. Prace badawcze ilościowe stosuje się, aby opisać i wyjaśnić fakty, zjawiska i procesy; ważną rolę odgrywają one przy poszukiwaniach wyjaśnień przyczynowo-skutkowych. Podejście jakościowe koncentruje się na głębszej analizie zjawiska. W niniejszym opracowaniu zastosowano zarówno badania jakościowe, jak i ilościowe. Główny nacisk został położony na to, aby za pomocą różnych technik badawczych lepiej zrozumieć badany problem, a obydwa podejścia badawcze poszerzają naszą wiedzę.

Badania zostały przeprowadzone w trzech etapach:

Etap I: badanie ilościowe – wtórne, obejmowało: inwentaryzację dostępnych źródeł danych, internetowych i opublikowanych; pozyskanie od Głównego Urzędu Statystycznego danych dotyczących migracji emerytów z okresu 1990–2013; pozyskanie od Ministerstwa Spraw Wewnętrznych bazy adresowej migrantów emerytów.

Możemy przypuszczać, iż dane pochodzące ze sprawozdawczości bieżącej mogą być obciążone pewnym niedoszacowaniem, ze względu na niedopełnianie obowiązków meldunkowych. Jednak błąd ten w przypadku emerytów, będzie zapewne dużo mniejszy niż w przypadku osób w wieku produkcyjnym mobilnym.

Etap II: badanie ilościowe – pierwotne, polegało na gromadzeniu informacji od respondentów poprzez wystandaryzowany kwestionariusz ankiety. Obejmowało przeprowadzenie badań na ustalonej próbie badawczej oraz usystematyzowanie danych z ankiet przy użyciu metod statystycznych.

Jak podaje L. Sołoma (1999, s. 82) „ankieta to standaryzowana technika otrzymywania informacji w procesie wzajemnego komunikowania się, w której porozumiewanie odbywa się w formie pisemnej, a więc bez pośrednictwa osoby badającej (tj. ankietera)”. Ankieta zatem stanowi technikę o wysokim stopniu „samoczynności”.

Sposób przeprowadzenia badania ankietowego

Kwestionariusz ankiety został rozesłany do respondentów drogą pocztową. W kopercie znajdował się kwestionariusz ankiety, koperta zwrotna ze stemplem informującym, iż opłata za przesyłkę została uregulowana przez odbiorcę oraz pismo przewodnie. Rozesłano dwa tysiące ankiet i otrzymano ponad pięćset ankiet zwrotnych, co stanowi aż 25% i jest wynikiem bardzo zadawalającym.

Kryteria doboru uczestników badania

W celu określenia badanej populacji pozyskano z Ministerstwa Spraw Wewnętrznych bazę adresową migrantów emerytów w roku 2013. Po otrzymaniu tzw. operatu losowego, zawierającego adresy 37 216 osób, przystąpiono do dalszej procedury określania liczebności próby. W opisywanym badaniu

osnowę metody doboru próby stanowił mechanizm tzw. doboru losowo-warstwowego – dobór proporcjonalny. Polega on na podziale całej populacji generalnej na tzw. warstwy (w omawianym przypadku były to województwa) i dokonaniu bezpośredniego losowania niezależnych prób w obrębie każdej warstwy. Podział populacji na warstwy został przeprowadzony w taki sposób, aby każdy element wchodził tylko do jednej warstwy. Przy wielkości populacji 37 216, poziomie ufności 98%, wielkości frakcji 0,5, błędzie maksymalnym 5%, wymagana liczba osób w badaniu wyniosła 533.

Organizacja badania

Badanie zrealizowano w okresie wakacyjnym w 2014 roku. Autor pracy samodzielnie przygotował i rozesłał 2000 ankiet wraz z zaadresowanymi kopertami zwrotnymi. Zwrot ankiet w ilości 552 sztuk nastąpił w ciągu września i października.

Etap III: Badania jakościowe – były to indywidualne wywiady pogłębione w terenie z ekspertami z rynku pracy, kultury i rozrywki, sportu i rekreacji, edukacji, pomocy społecznej, ochrony zdrowia, gospodarki mieszkaniowej oraz z przedstawicielami jednostek samorządu terytorialnego.

Po opracowaniu danych i ich gruntownej analizie dokonano typologii przyczyn migracji, kierunków migracji, a także przestrzennej klasyfikacji wieku migrantów.

Podstawowymi **miernikami** zastosowanymi w pracy do badania natężenia ruchu wędrownego były współczynniki napływu i odpływu migracyjnego, które wyliczamy ze wzorów:

$$\text{współczynnik napływu brutto: } m_N(t) = \frac{N(t)}{L(t)} C;$$

$$\text{współczynnik odpływu brutto: } m_O(t) = \frac{O(t)}{L(t)} C.$$

$O(t)$ – liczba osób, które odpłynęły do rozpatrywanego regionu w okresie t

$N(t)$ – liczba osób, które napłynęły do rozpatrywanego regionu w okresie t

$L(t)$ – średnia liczba ludności w okresie t

C – constans (1000)

W pracy zaprezentowano również współczynnik salda migracji, nazywany również współczynnikiem migracji netto – jest to iloraz salda migracji na danym terytorium w okresie t do średniej liczby ludności tego terytorium w okresie t lub liczby ludności w połowie badanego okresu, który obliczamy ze wzoru:

$$\text{współczynnik migracji netto (saldo migracji): } m_s(t) = \frac{N(t) - O(t)}{L(t)} C$$

Wskaźnik efektywności migracji wykorzystany w pracy pokazuje, jaka część ludności migrującej osiedla się na danym terenie w okresie t . Interpretowany jest w ten sposób, że im wartość tego wskaźnika jest

bliższa 0, tym ruchy migracyjne są mniej efektywne, ponieważ przy dużym „obrocie” saldo jest relatywnie małe. Jest on obliczany ze wzoru:

$$\text{współczynnik efektywności migracji: } m_s(t) = \frac{N(t) - O(t)}{N(t) + O(t)} C$$

W monografii wykorzystano również: metodę k -średnich, analizę skupień oraz metodę tabeli znaków, które zastały omówione w rozdziale 7.

2. Podstawy teoretyczno-metodologiczne badań migracji

2.1. Badania migracji w literaturze tematycznej

Literatura poświęcona migracjom jest bardzo bogata i nie sposób wymienić wszystkich opracowań wykonanych w poszczególnych polskich ośrodkach, możemy jedynie wskazać kilka charakterystycznych nurtów badawczych w poszczególnych okresach czasu.

I okres – do roku 1939

Migracje do rozpoczęcia II wojny światowej miały głównie przyczyny ekonomiczne i polityczne. Te drugie najmocniej wystąpiły w latach 30., kiedy to nastąpiła kumulacja wyjazdów ludności pochodzenia żydowskiego do Palestyny, zaś ekonomiczne zaznaczyły się skupianiem ludności wokół miast i ośrodków przemysłowych. Zjawiskiem tym zajmował się prekursor polskich badań migracyjnych E. Grabowski. Ze względu na brak odpowiednich materiałów statystycznych (w Polsce międzywojennej nie prowadzono ewidencji zmian miejsca zamieszkania ludności, a jedynie sprawozdawczość ruchu naturalnego) dane dotyczące sald migracji opierał on na własnych szacunkach przyrostu naturalnego. Grabowski był autorem wielu prac dotyczących tematyki ludnościowej Królestwa Kongresowego (1916, 1920, 1921).

Ważnym nurtem badawczym w tym okresie były prace dotyczące problemu migracji jako możliwości rozładowania **przeludnienia rolniczego wsi**. Pisali o tym między innymi J. Derengowski (1938), W. Ormicki (1935, 1936, 1937a, 1937b), Z. Daszyńska-Golińska (1921), R. Rybarski (1932), J. Poniatowski (1936), i in. wskazując, iż to poważne zagadnienie społeczne można rozwiązać poprzez tworzenie jak największej liczby miejsc pracy w miastach lub specjalnie utworzonych „miastach rolników”. W swoich pracach dokonywali między innymi porównań przeludnienia rolniczego w Polsce z innymi krajami europejskimi, w celu odnalezienia jego przyczyn. Podnosili rolę rozwoju przemysłu, który mógłby zapewnić przyrost miejsc pracy.

Stosując nowatorskie jak na tamte czasy metody, w postaci porównania poziomu produkcji zbóż chlebowych w poszczególnych powiatach z emigracją wewnętrzną, uzyskiwali kartograficzny obraz przeludnienia wsi. Zajmowali się również kwestią definiowania przeludnienia rolniczego, a także wpływu przyrostu naturalnego na rolnictwo.

Innym ważkim obszarem badań było **osiedlanie się na Kresach Wschodnich**. Z jednej strony w migracjach na kresy upatrywano instrument rozładowania przeludnienia wsi, z drugiej strony – podnoszono możliwość prowadzenia akcji narodowościowej. W migracjach uczestniczyli najczęściej żołnierze oraz rolnicy. O problemach, z jakimi borykali się osadnicy podczas akcji zaludniania ziem wschodnich, pisali np.: W. Studnicki (1921), W. Kamiński (1926), A. Krysiński (1930), W. Ormicki (1933, 1935). Ich opracowania dotyczyły między innymi zmian liczby ludności w województwach: wileńskim, nowogrodzkim, poleskim, wołyńskim, tarnopolskim, stanisławowskim, lwowskim. Korzystając z danych spisowych i szacunków GUS, badacze określali rzeczywisty przyrost ludności tych obszarów i jego składowe. Podkreślali potrzebę racjonalnej kolonizacji Kresów Wschodnich, a jako kolonizatorów wskazywali szlachtę, reemigrantów z Ameryki oraz chłopów.

II okres – po II wojnie do lat 60.

Po zakończeniu II wojny światowej wystąpiły w Polsce odpowiednie warunki do masowych ruchów migracyjnych. Wpłynęły na to przede wszystkim przesunięcia granic państwowych, tj. przekazanie Związkowi Radzieckiemu wschodnich województw, tworzących tzw. Kresy Wschodnie i Małopolskę Wschodnią, i równocześnie uzyskanie rekompensaty terytorialnej, obejmującej ziemie Warmii i Mazur, Powiśla, Wolnego Miasta Gdańska, Pomorza, Ziemi Lubuskiej i Śląska; bardzo istotne znaczenie miało również wielkie zniszczenie majątku trwałego.

W początkowej fazie omawianego okresu nastąpiło ograniczenie zewnętrznych ruchów wędrownych ze względu na restrykcyjną politykę wyjazdową. Migracje zewnętrzne wzmożyły się dopiero pod koniec lat 50. w związku z drugim etapem repatriacji Polaków z ZSRR oraz zwiększeniem wyjazdów do Niemiec, USA, Kanady i Australii, a w latach kolejnych również do Izraela.

W tym czasie pierwsze (na większą skalę) ruchy migracyjne wewnętrzne odnotowano w latach 1945–1950. M. Olechnowicz (1947) pisał, że ludność zasiedlała w pierwszej kolejności obszary Ziem Odzyskanych, graniczące z terytorium przedwojennej Polski, np. ludność z białostockiego i Mazowsza zasiedlała obszary byłych Prus Wschodnich, a ludność z Wielkopolski napływała na Ziemię Lubuską i Pomorze Zachodnie. Ziemia Zachodnie zasiedlane były również przez ludność wiejską z południowej Małopolski. W wewnętrznych przemieszczeniach osiedleńczych w pierwszych pięciu latach po wojnie wzięło udział 2,9 mln osób, co budziło dość szerokie zainteresowanie i dzięki czemu **migracje na Ziemię Zachodnie** stały się przedmiotem uwagi wielu badaczy. Praca S. Kowalskiego (1946) skupiała się na typologii i klasyfikacji migracji, miała charakter ogólny i syntetyzujący. Spośród innych badaczy zajmujących się tym problemem można wymienić: R. Buławskiego (1945), K. Dobrowolskiego (1945), A. Grodka (1945), M. Kiełczewską-Zaleską, L. Glucka (1945), S. Kluźniaka (1945), S. Pietkiewicz, M. Orlicza (1945), P. Rybickiego (1945).

Badano także **specyfikę migracji w różnych regionach**. Powstające prace mówiły o migracjach na Śląsku Opolskim, Górnym Śląsku, Mazurach, Pomorzu Zachodnim, w woj. olsztyńskim, Małopolsce itd. Przykładem mogą być publikacje takich badaczy jak: S. Golachowski, H. Sukiennicka (1946), S. Kubiak (1946a, 1946b), K. Pietrzak-Pawłowski (1946), C. Piskorski (1946), W. Wach (1946), K. Dobrowolski (1947), M. Bytnar (1955), B. Drewniak (1957), A. Brożek (1958), M. Pohoski (1958), Z. Heliński (1959).

W tym okresie powstawały również rozprawy dotyczące **migracji rolników**. Pisali o tym między innymi: A. Jahn (1947), T. Janikowski (1948), M. Dobrowolska (1957), W. Herer (1959), M. Pohoski (1959). Prace wskazywały przede wszystkim kierunki migracji z rolnictwa do przemysłu, mówiły o przeludnieniu rolniczym i wyjazdach ze wsi do miast.

Znaczącą rolę odegrały również publikacje dotyczące **dojazdów do pracy**. Możemy wymienić między innymi opracowania takich autorów jak: S. Kluszewski, J. Cegielski (1952), Z. Tomaszewski (1956), S. Zawadzki (1958a, 1958b), S. Mańkowska (1959), A. Wróbel (1959). Rozprawy te skupiały się na tematyce rozproszenia miejsc zamieszkania, a także na sposobach badań dojazdów i wyznaczaniu regionów obsługi.

Po raz pierwszy w latach 50. w polskiej literaturze została zauważona problematyka **seniorów**; prekursorem jej badań był E. Rosset (1959), który już wtedy zastanawiał się nad dualizmem pojęcia starości: starość w rozumieniu biologicznym i starość w znaczeniu ekonomicznym; starość biologiczna rozpoczynała się z ukończeniem 60 lat, a ekonomiczna z ukończeniem 65 lat.

III okres – lata 60.–70.

W latach 60., podobnie jak w latach 50., w badaniach przewijał się nurt dotyczący **migracji na Ziemie Zachodnie**. O zjawisku tym jako pierwsza pisała Rada Ziem Odzyskanych. Wiele prac doczekało się publikacji w wydawnictwach Instytutu Zachodniego i Zachodniej Agencji Prasowej. Zagadnienie to było przedmiotem opracowań m.in. A. Chramiec (1960), L. Kosińskiego, A. Werwickiego (1961), Z. Wysockiego (1963), M. Gacek-Bornej (1964), Z. Dulczewskiego, K. Golczewskiego, K. Kersten (1964), Z. Dulczewskiego (1964a, 1964b), W. Markiewicza (1964), M. Orzechowskiego (1964), T. Derlatki (1965), S. Borowskiego (1969), L. Kosińskiego (1960a, 1960b, 1964a). Charakteryzowano w nich rolę migracji w kształtowaniu się społeczeństwa Ziemi Zachodnich, doszukiwano się różnic i podobieństw w migracjach na Ziemie Zachodnie i na inne obszary. Ponadto omawiano wysiedlenie ludności niemieckiej i rozwój ludności Ziemi Zachodnich. Analizowano napływy i odpływy przede wszystkim w przekroju wojewódzkim, z podziałem na miasto i wieś, bazując na materiałach ewidencji ruchu ludności oraz spisach powszechnych. Posługiwano się również badaniami ankietowymi.

K. Dziewoński i A. Gawryszewski (1975) uznali, iż proces zasiedlania Ziemi Zachodnich i Północnych zakończył się w latach 1952–1953, zaś późniejsze migracje pozostawały pod wpływem procesów uprzemysłowienia, dlatego kolejny nurt, jaki możemy wyodrębnić, związany jest z badaniami **napływu ludności do miast w związku z industrializacją**.

Rozwój pozarolniczych działów gospodarki narodowej, lokowany z reguły w dużych miastach, ożywił i nasilił ruchy migracyjne. W tym czasie ujawniła się nowa potężna fala migracji związanych z uprzemysławianiem i urbanizacją. Badano między innymi prawidłowości rządzące tym procesem. Zajmowali się nimi między innymi: K. Toeplitz (1962a, 1962b), J. Herma (1965, 1966, 1968), M. Dobrowolska (1969). Prawidłowości te

dotyczyły ustalenia związków i zależności pomiędzy rozwojem potencjału ludnościowego w wieku produkcyjnym a migracjami siły roboczej, dotyczyły również tendencji procesów migracyjnych oraz przemian strukturalnych. W pracach znalazły się również badania zróżnicowań ilościowych, jakościowych i przestrzennych w napływie do miast. Analizy prowadzono na podstawie materiałów spisowych, a także bazowano na sprawozdawczości o stanie i ruchach ludności, bilansach siły roboczej oraz na badaniach terenowych. Problematykę tę poruszają również: K. Sokołowski (1961), L. Straszewicz (1963, 1964), B. Maryniuk (1966), W. Knobelsdorf (1969), H. Mortimer-Szymczak (1966a, 1966 b, 1967), M. Suboczowa (1969), R. Szewczyk (1967), W. Mirowski (1965, 1968, 1969), M. Pohoski (1959, 1960a, 1960b, 1963), M. Latuch (1970). Ich badania dotyczyły procesów ludnościowych zachodzących w miastach przemysłowych. Ustalano proporcje między przyrostem naturalnym a migracjami, omawiano kierunki, rozmiary i cechy strukturalne migracji, a także ich rolę w procesach urbanizacyjnych. Płynność demograficzną mierzono stosunkiem odpływu do napływu, a badania prowadzono w przekroju na miasta i wsie. Wiele uwagi poświęcono napływowi do dużych miast, szczególnie do Warszawy. Analizowano selektywność odpływu ze wsi – nie tylko ze względu na wiek, płeć czy wykształcenie – ale również z powodu pracy poza gospodarstwem czy liczby osób w gospodarstwie. Porównywano odpływ ze wsi w Polsce z odpływem w innych krajach świata.

Przyczyny i skutki ekonomiczne **odpływu ludności ze wsi do miast** były przedmiotem zainteresowań takich badaczy jak: W. Herer (1959), F. Tomczak (1965), Z. Zaremba (1966). Warto również wspomnieć o opracowaniach: A. Żurek (1975), I. Fierli (1976), K. Dziewońskiego (1979). Prace bazowały głównie na danych GUS i dotyczyły migracji wewnętrznych. Przedstawiano w nich rozmiary, kierunki oraz skutki przemieszczeń ludności.

W związku z nienadążaniem budownictwa mieszkaniowego, ważnym czynnikiem mobilności ludności były **dojazdy do pracy**. Najwcześniej dojazdami do pracy zajęto się w ośrodku krakowskim. J. Rajman (1960), M. Dobrowolska (1961, 1962a 1962b), J. Herma (1964), M. Dobrowolska, J. Rajman (1964) badali dojazdy do pracy w rejonach Polski południowej, w województwie krakowskim, na Górnym Śląsku i Śląsku Opolskim oraz w województwie rzeszowskim. L. Straszewicz (1963) analizował rozmieszczenie miejsc pracy i zamieszkania w Łódzkim Okręgu Przemysłowym. Pierwszą geograficzną syntezę dojazdów w skali Polski opublikował T. Lijewski (1967). Zagadnienia związku między dojazdami a delimitacją zespołów osadniczych i więzi lokalnych podjęły między innymi S. Bartosiewiczowa, I. Czarnecka (1966, 1968). Ważną rolę odegrało, z punktu widzenia wymiany międzyregionalnej, opracowanie T. Stpicyńskiego (1972). Wskazał on dwie zasadnicze grupy województw o dodatnim lub ujemnym saldzie migracji, pomiędzy którymi dokonywała się wymiana migracyjna. W przedstawionej charakterystyce wyraźnie zarysował znaczenie struktury sieci miejskiej w kształtowaniu rozmiarów i kierunków migracji ludności. Badaniami dojazdów do pracy zajmowali się również: I. Fierla (1961), T. Lijewski (1961), H. Mortimer-Szymczak (1961), Z. Bobek (1965), I. Czarnecka (1965, 1966, 1969), S. Dziewuński (1966), M. Olędzki (1967), A. Gawryszewski (1974).

Kolejny z nurtów badawczych analizował procesy migracyjne z punktu widzenia **specyfiki rozwojowej regionu**. W tym kontekście ważne były opracowania: M. Pohoskiego (1959), H. Leonhard-Migaczowej (1962), A. Werwickiego (1963), J. Jacimirskiego (1964), A. Maryńskiego (1963, 1964), T. Stpicyńskiego (1966), B. Wilczewskiego (1966), F. Ziemińskiego (1967), E. Zdrojewskiego (1967), W. Borejki (1968). Prace traktowały między innymi o konieczności badań efektywności migracji, o ustaleniu związków między róż-

nymi rodzajami migracji. Dotykały zagadnień powojennej wymiany ludności niemieckiej na ludność polską, a także akcji osiedleńczych w Bieszczadach i na całym południowym wschodzie. W wyniku prowadzonych badań tworzono typologię ruchów migracyjnych.

W latach 60. i 70. pojawił się również nurt badawczy dotyczący **roli migracji w rozwoju ludności**. Możemy tu wyróżnić przede wszystkim prace: J. Dangla (1968), W. Mirowskiego (1969), K. Latucha (1970). Mówiły one o migracjach występujących w miastach: np. w Strzegomiu, gdzie przy zerowym saldzie migracji wymianie uległo 30% ludności miasta; dla Warszawy opisano składniki przyrostu rzeczywistego, rozmiary migracji, zasięgi terytorialne, przyczyny imigracji. Formułowano szereg wniosków odnośnie roli ruchu migracyjnego dla życia społeczno-gospodarczego Warszawy. Badania prowadzono przede wszystkim w oparciu o materiały GUS oraz biur ewidencji ludności.

Kolejny nurt badawczy dotyczył **przyczyn i społecznych konsekwencji ruchów migracyjnych**. Były one badane przez S. Borowskiego (1968), A. Gawryszewskiego (1974), I. Fierłę (1976), M. Latucha (1977a), A. Szajnowską (1978, 1979). Selektowność migracji i jej wpływ na kształtowanie się struktur demograficznych badali: K. Latuch (1970), W. Kusiński (1973), E. Rosset (1975), K. Dziewoński (1976).

W literaturze tematycznej ujawnia się również **nurt metodologiczny**. Spośród najważniejszych jego badaczy możemy wyróżnić: J. Holzera (1970), L. Kosińskiego (1964b, 1967, 1968), A. Maryańskiego (1966), W. Borejko (1968). Ich opracowania poruszały zagadnienia dotyczące między innymi zmodyfikowanej metody J.W. Weeba, miernika efektywności migracji oraz metody kombinacji odchylenia standardowego.

Nurt ekonomiczny migracji prezentowały rozprawy W. Herera (1959), I. Frenkla (1961, 1962), A. Rajkiewicza (1963, 1965, 1966), F. Kolbusza, M. Ignara (1969), J. Małysza (1970). Dotykały one problemu rozmiarów, struktury, przyczyn, a także skutków makroekonomicznych i roli przepływów migracyjnych. Wskazywały na przepływ siły roboczej z rolnictwa do przemysłu.

Badania monograficzne podejmujące tematykę **migracji emerytów** w latach 70. były prowadzone przez Latucha (1977b); autor koncentrował się na przyczynach migracji z największych miast w Polsce. Rosset (1967) omówił liczebność i strukturę ludzi starszych, ich aktywność zawodową i źródła utrzymania, a także problemy starzejących się społeczeństw.

IV okres – lata 80.–90.

W latach 80. w krajach zachodnich tworzono udogodnienia dla migrantów, repatriantów lub uchodźców z Polski (w związku ze stanem wojennym). Kraj opuszczali przede wszystkim ludzie młodzi i wykształceni.

Pierwszy nurt badań procesów migracji, jaki możemy wyróżnić w tym okresie to prace dotyczące **zmian wielkości, struktury i kierunków przemieszczeń**. Znaczący udział w tych analizach miała A. Szajnowska-Wysocka (1980, 1981, 1984, 1989), Z. Rykiel, A. Żurkowska (1981), E. Zdrojewski (1981, 1986, 1990, 1998). W latach 90. nastąpiły zmiany w procesach migracyjnych. Zaobserwowano zmniejszenie ich wielkości oraz odległości. Zjawisko to dotyczyło szczególnie ludności wiejskiej o niskim wykształceniu i kwalifikacjach zawodowych. Odwróceniu uległa tendencja z lat 80., kiedy to masowo migrowały osoby wykształcone. Pisali o tym między innymi A. Szajnowska-Wysocka (1999), J. Runge (1991a). O przemianach migracyjnych pisał również W. Michalski (1986), poddając analizie mniejsze obszary, między innymi takie jak Bełchatów.

Relacje między **migracjami a dojazdami do pracy** to kolejny nurt badawczy, jaki pojawił się w literaturze lat 80. i 90. Problemem tym zajmowali się między innymi: E. Rydz (1981, 1984, 1989, 1990), A. Potrykowska (1983, 1984, 1986, 1989), J. Runge (1988, 1996), T. Gocał, W. Rakowski (1991). Wnikliwej analizy piśmiennictwa dotyczącej dojazdów do pracy dokonał Runge (1991b), omawiając publikacje zarówno polskie, jak i światowe. Wskazał kilka znaczących tendencji badawczych i ich przedstawicieli.

Prace monograficzne dotyczące **przemieszczeń seniorów** opublikowali E. Frątczak (1984) oraz K. Stolarczyk (1985, 1986). Szczególnie ważną jest praca Stolarczyk (1985), gdzie autorka omawia rozmiary, kierunki i zasięg wewnętrznych migracji osób starszych, czynniki społeczno-ekonomiczne warunkujące migracje seniorów oraz przyczyny migracji.

VI okres – czasy współczesne

W związku z wejściem Polski do UE, Polacy chętniej zaczęli migrować, zwłaszcza z przyczyn zarobkowych. Dominują wyjazdy do Niemiec, Włoch, Wielkiej Brytanii. Badaniami migracji zajmuje się obecnie wiele ośrodków i wielu badaczy, a poruszane problemy są bardzo różnorodne.

Sporo uwagi poświęcono **migracjom wewnętrznym**, ich rozmieszczeniu i zmianom. Tego rodzaju badaniami zajmowali się między innymi: F. Kłosowski, J. Runge (2000, 2010), M. Okólski (2001), S. Pytel, S. Sitek (2004), P. Raźniak (2007, 2011, 2014), A. Winiarczyk-Raźniak, P. Raźniak (2012), B. Solga, K. Heffner (2013, 2014).

Powstało również wiele badań dotyczących **migracji zagranicznych**. Pisali o nich między innymi: T. Komornicki (2003), P. Kaczmarczyk, M. Okólski (2005), M. Kupiszewski (2007, 2008, 2009), P. Kaczmarczyk (2005, 2006, 2008a, 2010), B. Solga (2005, 2008, 2012), K. Iglicka (2008), M. Mioduszevska (2008), I. Grabowska-Lusińska, M. Okólski (2009), Z. Długosz (2012), Z. Długosz, S. Biały (2014), M. Lesińska, M. Okólski, K. Slany, B. Solga (2014).

Zainteresowaniem cieszyły się też analizy **powiązań migracji z rynkiem pracy, dojazdami do pracy i ze zmianami demograficznymi**. Badali je między innymi: S. Kurek (2001, 2008, 2009), B. Hołowiecka (2002), R. Jończy (2003), P. Kaczmarczyk (2005, 2006, 2008b, 2008c), M. Soja (2008), K. Kruszka (2010), M. Stępiński, R. Wiśniewski, P. Rosik (2010), R. Wiśniewski (2012), P. Śleszyński (2012, 2013), A. Jelonek, M. Soja (2013), B. Solga, A. Fihel (2014), S. Kurek, J. Gałka, M. Wójtowicz (2014), E. Grzelak-Kostulska (2016).

Prowadzono badania o **powiązaniach migracji z rozwojem miast i wsi oraz turystyką**. Zajmowali się nimi między innymi: J. Biegańska, D. Szymańska (2013), E. Grzelak-Kostulska, M. Hołowiecki, D. Szymańska (1998), A. Jelonek, A. Zborowski (1983), W. Kamińska (2009, 2010), J. Kotus (2006), J. Kotus, M. Rzeszewski, A. Bajerski (2015), J. Kotus, M. Rzeszewski, W. Ewertowski (2015), A. Matczak (2009), T. Michalski (2004, 2012), E. Nowińska-Łazniewska, J. Kotus (2003), T. Palmowski (2000), T. Studzienicki, T. Palmowski, V. Korneevets (2016), D. Szymańska (2000), D. Szymańska, J. Biegańska (2011, 2014), D. Szymańska, J. Biegańska, A. Gil (2009), E. Grzelak, D. Szymańska (1996), D. Szymańska, B. Hołowiecka (2000), D. Szymańska, A. Matczak (1996), D. Szymańska, A. Matczak (2002), A. Zborowski (2014), A. Zborowski, P. Raźniak (2013), E. Zuzańska-Żyśko (2016). Tę tematykę podejmowały również między innymi takie prace jak: *Aglomeracje miejskie w Polsce na przełomie XX i XXI wieku. Problemy rozwoju, przekształceń strukturalnych i funkcjonowa-*

nia (2009), *Kapitał ludzki i społeczny w procesie rozwoju obszarów wiejskich* (2010), *Obszary wiejskie: wielofunkcyjność, migracje, nowe wizje rozwoju* (2011).

Zajmowano się również problematyką **migracji w obrębie miasta i jego otoczenia**. Ważne badania w tym kierunku prowadzili Z. Zborowski (1996), W. Michalski, E. Szafrńska (2000), D. Marcinowicz (2000), J. Runge, F. Kłosowski (2000), A. Potrykowska, P. Śleszyński (2001). Dotyczyły one migracji w regionie miejskim Krakowa, Łodzi, Poznania, Warszawy, przy uwzględnieniu poszczególnych faz cyklu życia człowieka.

Migracjami emerytów zajmują się obecnie przede wszystkim A. Potrykowska (2003), D. Kałuża (2006, 2007, 2008), D. Kałuża-Kopias (2011, 2013, 2014), G. Jankowski, S. Pytel (2013, 2014a, 2014b), S. Pytel, R. Szkup (2014), S. Pytel, A. Ociepa (2016).

Istotną rolę odgrywają także próby **syntetyzowania** dotychczasowego dorobku w zakresie migracji np. K. Dziewońskiego (1956, 1983), E. Rosseta (1961), L. Kosińskiego (1964b), M. Latucha (1970), J. Holzera (1963, 1970), A. Maryańskiego (1984), W. Kusińskiego (1994). Omówiono w nich między innymi bilans przemieszczeń, zmiany stanu ludności czy struktury demograficzne migrantów. Równie wnikliwej syntezy dokonała Szajnowska-Wysocka (1999). Określiła ona tendencje badawcze migracji w literaturze zagranicznej, przywołując tak znane nazwiska jak E.G. Ravenstein (1885), S.A. Stouffer (1960), E.S. Lee (1966), przedstawiła również kierunki studiów migracyjnych w piśmiennictwie polskim. Autorka wskazała na dominację w polskiej literaturze przedmiotu kilku aspektów migracji, tj.: selektywności przepływów migracyjnych, procesu starzenia na obszarach uchodźstwa, przyczyn i konsekwencji ruchów wędrownych, społecznych aspektów przemieszczeń.

Przestrzenna ruchliwość doczekała się także opracowań **bibliograficznych**. Należy tu zaznaczyć opracowanie autorstwa Żurek (1971) *Bibliografia polskich prac o migracjach stałych wewnętrznych ludności w Polsce (lata 1961–1969/70)*. Autorka wskazuje 479 ważnych opracowań z analizowanego okresu. Wiele pozycji posiada dodatkowo opis treści. Kolejną ważną pozycją jest praca Gawryszewskiego (1997) *Przestrzenna ruchliwość ludności Polski. Bibliografia (lata 1896–1990)*; wymienia ona 1540 pozycji bibliograficznych i ma charakter rejestracyjny (bez charakterystyki treści).

Najważniejsze opracowania zagraniczne, zajmujące się **migracjami seniorów**, przedstawili m.in.: R.F. Wiseman (1980), E. Litwak, Ch.F. Longino (1987), P.L. Colsher, R.B. Wallach (1990), A. Rogers (1990), J. Stillwell, P. Rees, P. Boden (1992), D.N. Steinnes, T.D. Hogan (1992), W.H. Haas, W.J. Serow (1993), L. Cuba, D.M. Hummon (1993), F.D. Bean i in. (1994), R. King, A.M. Warnes i A.M. Williams (1998), Ch.F. Longino, D.E. Bradley (2001), W.H. Walters (2002), J. Quandango (2002), L.B. Schiamberg, K.G. McKinney (2003), T. Breuer (2005), Z. Uren, G. Goldring (2007), D. La Parra, M.A. Mateo (2008).

Nie sposób wymienić wszystkich opracowań charakteryzujących zagadnienia przemieszczeń ludności, ale wszystkie one przyczyniły się do poznania zjawiska, określenia jego przyczyn, natężenia, kierunków, a nierzadko i konsekwencji społecznych oraz gospodarczych.

2.2. Zakres terminologiczny

Migracje to zjawisko bardzo zróżnicowane, dlatego istotną rolę w ich analizie odgrywają kwestie prawidłowego definiowania. Pojęcie migracja wywodzi się z łacińskiego *migratio* i oznacza przesiedlenie. Zgodnie

ze *Słownikiem języka polskiego* (2007) migracja to „masowe przemieszczanie się ludności, zwykle w poszukiwaniu lepszych warunków życia”. Zagadnienie to szerzej traktuje *Słownik wyrazów obcych* (2011), który mówi, iż migracja to: „zmiana miejsca pobytu lub siedziska, przemieszczanie się [...] czasowe lub stałe przemieszczanie lub przesiedlanie się ludności z jednego obszaru na inny, wywołane czynnikami politycznymi, etnicznymi, religijnymi, ekonomicznymi”.

Ze względu na złożoność zjawiska migracji istnieje wiele jej definicji, jednak priorytetowe znaczenie ma przyjęcie definicji odpowiadającej potrzebom badacza, odnoszącym się do konkretnych procesów migracyjnych, a jej sformułowanie stanowi ważny etap badawczy. W związku z szerokim zainteresowaniem wielu dziedzin nauki, pojawia się duże zróżnicowanie definicji migracji. Jest to korzystne, gdyż służy kompleksowemu badaniu tego procesu.

W celu ustalenia spójnej definicji migracji seniorów, należy uporządkować stan istniejących definicji. A. Górny i P. Kaczmarczyk (2003) wyróżniają kryteria, wg których można definiować migracje. Są to:

- kryterium przestrzenne,
- kryterium miejsca zamieszkania/pobytu,
- kryterium czasu.

Wzorując się na pracy G. Standinga (1984), do wymienionych autorzy dodają jeszcze kryterium aktywności.

Najbardziej „geograficznym” jest **kryterium przestrzenne**, czyli pochodzenia i przeznaczenia, gdzie migrację rozumie się, jako przemieszczanie się na pewną odległość. W podejściu tym należy określić punkt wyjścia i punkt docelowy, oraz dystans pomiędzy nimi. Największą trudność sprawia badaczowi interpretowanie kryterium dystansu fizycznego, ze względu na fakt incydentalnych przypadków korzystania z takich informacji, jak odległość pomiędzy miejscem pochodzenia i przeznaczenia. W przypadku kryterium przestrzennego, ważne jest przekroczenie granicy administracyjnej.

Górny i Kaczmarczyk (2003) zwracają uwagę na potrzebę uwzględniania pozostałych wymiarów przestrzeni, takich jak otoczenie ekonomiczne i społeczne. Jest to istotne z tego powodu, iż zmiana otoczenia ekonomicznego wywołuje inne zachowania konsumenckie u migrantów (np. kiedy przenoszą się z kraju rozwijającego się do wysoko rozwiniętego). Z perspektywy otoczenia społecznego wędrowka do innego miejsca wywołuje efekt rozdzielania; migrant opuszczając miejsce pochodzenia zostaje się z członkami rodziny czy znajomymi. Badacze podają przykład definicji zmiany otoczenia społecznego zaproponowanej przez S.N. Eisenstadta (1953).

Kolejnym kryterium jest **miejsce pobytu**, a migrantem jest osoba, która opuszcza to miejsce. Górny i Kaczmarczyk (2003) przywołują prace D.J. Bogue’a (1959) i W. Zelinsky’ego (1971), którzy uznali, że migracja to zmiana miejsca zamieszkania, a w przypadku jej braku należy mówić o mobilności. Taka krótkotrwała mobilność jest często cykliczna i, w związku z tym, określana jako cyrkulacja. Definicję cyrkulacji zaproponował R. Skeldon (1985). Kompleksową definicję migracji związaną z miejscem pobytu stworzył E. Lee (1966), który określił migrację, jako trwałą lub półtrwałą zmianę miejsca zamieszkania.

W przypadku migracji znaczenie odgrywa również **czas** jej trwania. W badaniach, jako wielkość graniczną uznania migracji za stałą, przyjmuje się okres 12 miesięcy. Dzięki temu możemy rozróżnić migrantów od turystów, którzy również się przemieszczają i zmieniają swoje miejsce pobytu.

Górny i Kaczmarczyk (2003) pod pojęciem **aktywności** rozumieli zarówno zmianę miejsca zamieszkania, jak i zmianę miejsca wykonywania czynności, przede wszystkim pracy zawodowej. Dlatego istotne jest określenie przyczyn migracji. Podobnie sytuacja wygląda w ekonomicznym podejściu do migracji, gdzie postrzegano ją jako gospodarczo uwarunkowane przemieszczanie się ludności.

Definicje migracji w różnych dyscyplinach naukowych

Złożony charakter migracji oraz akceptacja różnych perspektyw badawczych sprawiają, że trudno mówić o jednej definicji, gdyż zjawiskiem migracji zajmuje się wiele dyscyplin naukowych i w związku z tym każda tworzy własne, charakterystyczne tylko dla niej definicje tego zjawiska.

J. Cabańska (2015) w swojej rozprawie doktorskiej przytoczyła definicje migracji w różnych dyscyplinach naukowych. Stwierdziła ona, że:

Geografowie jako pierwsi rozpoczęli badanie ruchu ludności, a migracja oznaczała dla nich wszelki rodzaj przemieszczenia się. W swoich badaniach zainteresowani byli opisem cech określonych lokalizacji. Autorka przywołując pracę G.J. Lewis (1982) definiuje migranta jako człowieka, który zmienia miejsce w sposób inny niż urodzenie lub śmierć. Definicja ta jest bardzo ogólna i nie pozwala na odróżnienie jej od innych form mobilności.

Socjologowie uważają migrację za naturalną część drogi życiowej. H. Kubiak, K. Slany (2002) definiują je jako zmiany miejsca przebywania ludności w ramach określonej przestrzeni. Jest to bardzo nieprecyzyjna definicja. E.S. Lee (1966) twierdzi, że decyzja o migracji jest wypadkową czynników zachęcających do wyjazdu i powstrzymujących przed nim. Czynniki te mogą być np. sytuacja ekonomiczna czy polityka kraju. Zgodnie z definicją migrant subiektywnie ocenia warunki, które występują w dwóch miejscach i podejmuje decyzję.

Migranci zmieniają nie tylko otoczenie geograficzne, ale również kulturowe, społeczne czy ekonomiczne, dlatego S.N. Eisenstadt (1953) pisze, że migracja to przejście ludzi z jednego społeczeństwa do innego, o odrębnym charakterze.

Demografowie traktują migrację jako zmianę czasowego i stałego miejsca zamieszkania. Tak definiuje migrację między innymi J. Holzer (1970). Jest to dobry sposób wyznaczania migracji, gdyż bardzo jasny i czytelny dla celów statystycznych. Oprócz przyrostu naturalnego to właśnie migracje kształtują strukturę demograficzną krajów.

Politolodzy widzą migrację jako przekraczanie granicy państwa, zarówno jako mechanizm rozwoju państw, ale także jako źródło napięć.

Ekonomiści rozpatrują pojęcie migracji na dwóch płaszczyznach: mikro i makro. Dla migrantów istotny jest aspekt zarobkowy i konsekwencje gospodarcze. L.A. Sjaastad (1962), analizując migracje w kontekście mikroekonomicznym, definiuje je jako bilans zysków i strat, które nastąpią w wyniku migracji, i wybiera maksymalizację zysku. Maksymalizacja zysku jest również najważniejsza w spojrzeniu makroekonomicznym. Jednak w tym przypadku, jak piszą M. Obstfeld i K. Rogoff (2002), migracje są sposobem na wyrównanie różnic na rynkach państw uczestniczących w procesie migracyjnym.

Definicja przyjęta w rozprawie

Odpowiedzią na wielość podejść była regulacja kwestii definiowania zjawisk związanych z mobilnością zgodnie z Rozporządzeniem Nr 862/2007 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 11 lipca 2007 r. w sprawie statystyk Wspólnoty z zakresu migracji i ochrony międzynarodowej oraz uchylającym rozporządzenie Rady (EWG) nr 311/76 w sprawie zestawienia statystyk dotyczących pracowników cudzoziemców.

Artykuł 2 rozporządzenia reguluje kwestie definicyjne. Zgodnie z nim:

„imigracja” oznacza działanie, w wyniku którego osoba ustanawia swoje miejsce zamieszkania na terytorium państwa członkowskiego na okres, który wynosi co najmniej dwanaście miesięcy lub co do którego przewiduje się, że będzie on tyle wynosić, będąc uprzednio rezydentem innego państwa członkowskiego lub państwa trzeciego”;

„emigracja” oznacza działanie, w ramach którego osoba, mająca uprzednio miejsce zamieszkania na terytorium państwa członkowskiego, zaprzestaje posiadania swojego zwyczajowego miejsca zamieszkania w tym państwie członkowskim na okres, który wynosi co najmniej dwanaście miesięcy lub co do którego przewiduje się, że będzie on tyle wynosić”.

Można zauważyć, iż nawet w regulacji administracyjnej trudno precyzyjnie i jednoznacznie zdefiniować fenomen migracji.

Celem zdyscyplinowania interpretacji przemieszczeń, w rozprawie przyjęto definicję autora, zgodnie z którą migracje długookresowe emerytów to:

Przemieszczenia osób, które osiągnęły wiek emerytalny przewidziany przepisami prawa, związane z przekroczeniem granicy jednostki administracyjnej, gminy lub kraju, trwające powyżej 12 miesięcy, prowadzące do zmiany miejsca zamieszkania.

Definicja jest szeroka, obejmuje wiele aspektów rozważanego zjawiska, ponadto posiada istotne walory z punktu widzenia pragmatyki statystycznej.

W wielu klasyfikacjach, kryterium porządkującym jest obszar i kierunek, którego dotyczy przemieszczenie, w innych czas pobytu, cel wyjazdu. Ze względu na obszar można mówić o migracjach wewnętrznych i zewnętrznych. W ramach migracji wewnętrznych wyróżnia się migracje:

- międzywojewódzkie,
- wewnątrzwojewódzkie,
- międzypowiatowe,
- wewnątrzpowiatowe.

Przy określeniu kierunku w migracjach wewnętrznych wyróżnia się migracje:

- ze wsi do miast,
- z miast na wieś,
- z miast do miast,
- ze wsi na wieś.

Ze względu na czas pobytu stosuje się podział na migracje:

- krótkookresowe – trwające od 3 do 12 miesięcy,

- długookresowe – trwające co najmniej 12 miesięcy.
- Niektóre klasyfikacje wyróżniają również odrębną kategorię, którą są migracje na pobyt stały. Wśród migracji krótkookresowych rozróżnia się migracje sezonowe, cyrkulacyjne i wahadłowe.

Ze względu na cel możemy wyróżnić migracje ekonomiczne i pozaekonomiczne:

- polityczne,
- religijne,
- społeczne,
- rodzinne,
- inne.

2.3. Wybrane koncepcje migracyjne

Ze względu na duże zróżnicowanie i wieloaspektowość migracji ciągle powstają nowe koncepcje, zmierzające do wyjaśnienia tego zjawiska. Badaniem migracji zajmują się różne dyscypliny naukowe, takie jak geografia, socjologia, ekonomia, demografia itp. Ich podstawy teoretyczne różnią się sposobami wyjaśniania przyczyn i skutków migracji, choć łączy je wspólny przedmiot badań, jakim jest fenomen przemieszczania ludzi.

Klasyczne teorie migracyjne wielokrotnie poddawano licznym analizom i systematyzacjom, dokonywanym zarówno przez zagranicznych (np. Massey i in. 1993), jak i polskich badaczy. Górny i Kaczmarczyk (2003) podjęli próbę pogrupowania koncepcji teoretycznych na trzech poziomach:

- makrospołecznym,
- mikrospołecznym,
- mezospołecznym.

Pierwszy poziom został podzielony na perspektywy: geograficzną, makroekonomiczną, demograficzną, socjologiczną, polityczną, a każda z nich została wnikliwie omówiona. Autorzy wskazali, iż zagadnieniem migracji zajmowali się – jako pierwsi – badacze nauk geograficznych; Ravenstein, jeden z największych uczonych, sformułował pierwsze prawa migracji.

Drugi poziom prezentował perspektywy: ekonomiczną, socjologiczną i psychologiczną. Górny i Kaczmarczyk (2003) odwołali się do początków mikroekonomicznej teorii migracji, nadmienając, iż do tej pory analizy odbywały się tylko na poziomie makro.

Trzeci poziom koncentrował się na kontekście społecznym. Badacze stwierdzili, że poziomy makro i mikro nie wystarczą do analizy migracji międzynarodowych, a brakującym ogniwem jest właśnie kontekst społeczny.

Ważnego przeglądu teorii migracji ludności dokonał również W. Janicki (2007), który rozpatrywał różne klasyfikacje:

- w pierwszej z nich wskazał, iż do najczęściej stosowanych należy podział migracji na międzynarodowe i wewnętrzne. Na tym tle poszukiwał odpowiedzi na pytania o zespół najistotniejszych przyczyn determinujących wystąpienie migracji;

- drugi podział teorii migracji wg Janickiego wiąże się z potraktowaniem migracji jako rezultatu zmian w otoczeniu lub przyczyny takich zmian. Ujęcie drugie koncentruje się na przyrodniczych, gospodarczych, społecznych i politycznych uwikłaniach migracji;
- trzecia klasyfikacja dzieli teorie migracji na klasyczne, konfliktu i systemu;
- czwarty podział został przyjęty ze względu na skalę, według których omawiane są migracje;
- piąty sposób podziału teorii odwołuje się do różnic pomiędzy poszczególnymi dyscyplinami badawczymi, korzystającymi z różnych metod i narzędzi, na podstawie których formują prawa migracji. Janicki zestawia tu teorie w trzy grupy: ekonomiczne, socjologiczne i geograficzne.

Przeglądu socjologicznych teorii migracji dokonała A. Grzymała-Kazłowska (2013). Autorka prezentuje nowe teorie migracji, rozwijane od lat 90. XX wieku, do których należą: transnarodowość, płynne migracje, migracje niepełne oraz nowe koncepcje wielokulturowości, asymilacji, integracji i adaptacji do przestrzeni transnarodowych. Analiza ma za tło ogólną teorię socjologiczną.

Kałuza (2008) przedstawiła wybrane teorie dotyczące migracji emerytów. Wzorując się na kluczowej pracy Longino, Bradley'a (2001) *Geographical distribution and migration* stwierdziła, że najważniejsze koncepcje dotyczące emerytów przywołują:

- cykl życia,
- proces decyzji o przeprowadzce,
- utratę równowagi mieszkaniowej,
- utożsamianie się z miejscem zamieszkania.

Odwołała się również do badań Litwaka i Longino (1987), którzy wyodrębnili trzy rodzaje migracji seniorów:

- pierwszy dotyczy najmłodszych seniorów – ich migracje są konsekwencją przejścia na emeryturę,
- drugi to migracje emerytów lekko niepełnosprawnych,
- trzeci to migracje do domu pomocy społecznej.

Kałuza (2008), nawiązując do Wisemana, stwierdziła, że migracja jest konsekwencją występowania czynników wypychających i przyciągających. Wiseman wskazywał przyczyny, które implikują podjęcie decyzji o migracji, takie jak: klimat, warunki bytowe i rodzinne, koszty życia, infrastrukturę społeczną. Koncepcję tę rozwinęli Haas i Serow (1993), przenosząc ją na grunt migracji emerytów.

Trzecią ważną koncepcją jest model braku równowagi mieszkaniowej. Zakłada on, że główną przyczyną migracji emerytów jest chęć zmniejszenia opłat za mieszkanie. Jak wskazuje Kałuza, badania Steinnes i Hogan (1993) potwierdzają hipotezę, że przyczyną migracji emerytów są różnice w cenach nieruchomości w różnych regionach kraju.

Ostatnią zaprezentowaną teorią jest model tożsamości miejsca, mówiący, że – choć konsekwencją każdej migracji jest zamieszkanie wśród nowej społeczności – nie każdy przeprowadzając się fizycznie, przeprowadza się również emocjonalnie. Cytowani w pracy Cuba i Hummon (1993) wskazali, że utożsamianie się z miejscem zamieszkania wygląda różnie na różnych etapach życia.

W świetle problemu badawczego, koncepcje migracyjne można pogrupować według trzech kryteriów:

- 1) przestrzennego,
- 2) motywacji,

3) kosztów i korzyści.

Tabela 2.1. przedstawia systematykę niektórych teorii.

Tabela 2.1. **Podział wybranych koncepcji migracyjnych**

WYBRANE KONCEPCJE MIGRACYJNE – KRYTERIUM PRZESTRZENNE	
Teoria Ravensteina (1885)	tw. prawa migracji
Teoria przejścia migracyjnego Zelinsky'ego (1971)	podstawowym założeniem jest teza o istnieniu korelacji pomiędzy zmiennością migracji w czasie a kolejnymi etapami przejścia demograficznego; teoria stawia osiem tez
Teoria sposobności pośrednich Stouffera (1940)	zakłada, iż przyczyną migracji jest istnienie tzw. sposobności pośrednich, czyli alternatywnych miejsc docelowych, konkurujących ze sobą w przyciąganiu migrantów
Teoria użyteczności danego miejsca Wolperta (1965)	wg niej podstawowe znaczenie dla zachowań migrantów mają: użyteczność danego miejsca, poziom aspiracji jednostki, przestrzeń działania oraz faza cyklu
WYBRANE KONCEPCJE MIGRACYJNE – KRYTERIUM MOTYWACJI	
Teoria przeszkód pośrednich Lee (1966)	hipoteza czynników wypychających i przyciągających (<i>push-pull</i>)
Teoria sieci migracyjnych zespołu badawczego Massey'a (1993)	zakłada, iż migracje należy postrzegać jako łańcuch zdarzeń samonapędzających się
Teoria skumulowanej przyczynowości Massey'a (1999)	łączy elementy różnych teorii i jest mocno powiązana z teorią sieci migracyjnych
Modele cyklu życia	zakładają, że przebieg migracji jest związany z pewnymi zdarzeniami, które występują w poszczególnych okresach życia jednostki oraz z prawdopodobieństwami ich zajścia
Teoria procesu decyzyjnego migracji Wisemana	podkreśla, że migracja jest skutkiem występowania czynników „wypychających” z danej miejscowości i „przyciągających” do innej miejscowości
Model Haasa-Serowa	dopasowuje model Wisemana do analizy migracji emerytów
Model braku równowagi mieszkaniowej	bazuje na założeniu, że główną motywację emerytów do zmiany miejsca zamieszkania stanowią koszty utrzymania mieszkania
Klasyczna makroekonomiczna teoria migracji	przyjmuje założenie, że migrant dąży do maksymalizacji dochodów i posiada pełną wiedzę o możliwych do osiągnięcia korzyściach
Teorie neoklasyczne	zakładają, że decyzje jednostek o podjęciu migracji wynikają z indywidualnej kalkulacji zysków i kosztów ewentualnego przemieszczenia
WYBRANE KONCEPCJE MIGRACYJNE – KRYTERIUM KOSZTÓW I KORZYŚCI	
Model integracji Bosswicka i Heckmanna (2006)	rozdziela dwie płaszczyzny integracji społecznej: integrację kulturową, integrację identyfikacyjną

Nowe teorie asymilacji – Alba i Nee (1997)	wykazują, że asymilacja to zmiany, które powodują, że jednostki w jakiejś grupie etnicznej stają się bardziej podobne i bardziej społecznie zintegrowane z członkami innej grupy
Koncepcja asymilacji segmentowej Zhou (1997)	prezentuje odmienne wzory przystosowania wśród różnych grup imigranckich i przedstawia trzy główne typy ścieżek społeczno-zawodowych imigrantów
Model tożsamości miejsca	wskazuje, że każda przeprowadzka wiąże się z zamieszkaniem wśród nowej społeczności, jednak fizyczna zmiana miejsca zamieszkania niekoniecznie musi oznaczać, że ktoś przeprowadził się emocjonalnie
Koncepcja przemieszczeń McAuleya, Pechioniego i Granta (2000)	zajmuje się przemieszczeniami związanymi z opieką instytucjonalną, tzn. migracje do domów opieki społecznej

Źródło: Opracowanie własne.

2.3.1. Kryterium przestrzenne

Na bazie modeli grawitacyjnych oparta jest między innymi **teoria Ravensteina** (1885), uważanego za prekursora badań migracji. Sformułował on siedem praw migracji, które brzmią następująco:

- 1) większość migrantów pokonuje niewielkie odległości,
- 2) wpływ ośrodków imigracji maleje wraz ze wzrostem odległości,
- 3) wpływ ośrodków emigracji maleje wraz ze wzrostem odległości,
- 4) każdy przepływ generuje przepływ powrotny,
- 5) migranci, pokonujący duże odległości, zazwyczaj obierają sobie za cel wielkie centra handlowo-przemysłowe,
- 6) skłonność ludności wiejskiej do migracji jest wyższa niż ludności miejskiej,
- 7) kobiety wykazują większą skłonność do migracji niż mężczyźni (Lee 1972, s. 11).

Prawa te przez kilkadziesiąt lat wywierały wielki wpływ na badaczy, jednak obecnie wiele z nich się zdeaktualizowało.

Ważną teorią jest sformułowana przez **Zelinsky'ego** (1971) teoria przejścia migracyjnego. Jest ona typową teorią migracji, której podstawowym założeniem jest teza o występowaniu zależności między zmiennością migracji w czasie a kolejnymi etapami przejścia demograficznego. Zelinsky stawia osiem tez:

- 1) aby mógł zaistnieć przepływ ludności, w społeczeństwie musi wystąpić jakaś zmiana,
- 2) istnieje ścisła korelacja pomiędzy wielkością migracji a etapem przejścia demograficznego, na którym znajduje się społeczeństwo,
- 3) proces migracji zmienia się, kiedy zmianie ulegają jego okoliczności,
- 4) równoległe z migracją odbywa się przepływ informacji, który z czasem zastępuje przepływ ludności,
- 5) możliwe jest wyróżnienie wyraźnie odrębnych, kolejnych etapów czasowych oraz zmienności przestrzennej migracji,

- 6) zazwyczaj wielkość migracji wraz z upływem czasu wzrasta,
- 7) możliwe jest przewidzenie kolejności następujących po sobie zdarzeń,
- 8) zmiany są nieodwracalne (Zelinsky 1971 za Janicki 2007).

Teoria ta opisuje ruchy między miastem a wsią, między miastami, a nawet ruchy wewnątrzmięskie. Tezy, które stawia Zelinsky, to albo znane prawidłowości rządzące migracjami, albo intuicyjnie postawione hipotezy; teoria jest szeroko krytykowana za niezgodność obserwowanych procesów migracji z ich teoretycznym opisem.

Z kolei **Stouffer** (1940) zaproponował teorię, wg której migracja jest uwarunkowana tzw. sposobnościami pośrednimi, to znaczy występowaniem podobnych miejsc docelowych, przyciągających migrantów. Duża liczba takich sposobności pojawiająca się pomiędzy dwiema miejscowościami spowoduje mniejsze migracje między nimi (Janicki 2007). S. Stouffer oparł swoje hipotezy na obserwacjach dotyczących jednego miasta, z tego powodu wielu badaczy odnosi się do nich krytycznie, twierdząc, że nie można na tej podstawie budować rzetelnych modeli dla migracji zagranicznych czy też międzywojewódzkich.

Natomiast podejście zaproponowane przez **Wolperta** (1965) zakłada, że podstawowe znaczenie dla zachowań migrantów, również migrantów emerytów, mają: użyteczność danego miejsca, poziom aspiracji jednostki, przestrzeń działania oraz faza cyklu życia konkretnej osoby. Dla Wolperta użyteczność danego miejsca, to suma korzyści, które może uzyskać migrant – migrant to osoba zmierzająca do osiągnięcia odpowiedniego poziomu zaspokojenia potrzeb; jeśli znajduje się poniżej tego poziomu będzie dążyła do znalezienia nowego miejsca działania, a proces poszukiwania jest zmienny wraz z wiekiem i fazą cyklu życia.

2.3.2. Kryterium motywacji

Jedną z najbardziej znanych jest **teoria przeszkód pośrednich**, zwana również hipotezą czynników wypychających i przyciągających (*push-pull*) Lee (1966). Zakłada ona cztery czynniki migracji:

- związane z miejscem pochodzenia – wypychające (*push*),
- związane z miejscem przeznaczenia – przyciągające (*pull*),
- przeszkody pośrednie,
- czynniki osobiste.

Teoria ta opiera się na założeniu, w myśl którego człowiek nie kieruje się rachunkiem plusów i minusów, lecz musi zaistnieć bodziec, który przewycięży naturalną nieruchliwość. Zatem możemy ją również zastosować do analizy migracji emerytów, bowiem każdy z bodźców może być inaczej odbierany przez różne osoby w różnym wieku. Dużą rolę odgrywają także przeszkody pośrednie, które mogą mieć albo niewielkie, albo decydujące znaczenie. Oznacza to, iż teoria Lee stara się wyjaśnić procesy migracyjne motywacjami, jakimi kierują się migranci.

Kolejną znaną teorią jest **teoria sieci migracyjnych**, która wskazuje, iż migracje należy postrzegać jako łańcuch zdarzeń samonapędzających się. Wpływ na podjęcie decyzji migracyjnej mają relacje, które zachodzą wśród byłych i przyszłych migrantów. Wynika to z faktu, iż dobrym źródłem wiadomości dla nowych migrantów są osoby, które z migracji powróciły (Janicki 2007). Na podstawie tej teorii można podjąć próbę

wyjaśniania decyzji migracyjnej bez znajomości przyczyn pierwszego przepływu, wiedząc, że przyczyną kolejnych migracji są związki z byłymi migrantami. Również migranci emeryci znając losy swoich poprzedników łatwiej decydują się na migrację.

Na uwagę zasługuje też **teoria skumulowanej przyczynowości** Massey'a (Massey i in. 1993) łącząca elementy różnych teorii. Zakłada bezpośrednią stymulację fal, czyli wskazuje, że aby wystąpiła wtórna migracja musi wystąpić kilka przyczyn; między innymi zwiększanie odmienności w poziomie życia, zmniejszenie podaży ziemi na wsi, chęć podtrzymania wyższego standardu życia przez reemigrantów, powstanie sieci migracyjnych (Janicki 2007).

Litwak i Longino (1987) stworzyli wzorce migracji bazując na **modelu cyklu życia**. Założyli, że migracje są związane z pewnymi zdarzeniami, występującymi podczas życia człowieka (np. małżeństwo lub emerytura). Wyodrębnili oni trzy grupy seniorów–migrantów. Pierwsza, związana z przejściem na emeryturę, druga z osiągnięciem umiarkowanej niepełnosprawności i trzecia, związana z przeniesieniem emeryta do domu spokojnej starości (Longino, Bradley 2001 za Kałuża 2008).

Teoria procesu decyzyjnego migracji Wisemana zakłada, że migracja to skutek występowania czynników „wypychających” z danej miejscowości i „przyciągających” do innej miejscowości. Czynniki które pozytywnie wpływają na migrację to: klimat, warunki bytowe i rodzinne, koszty życia oraz infrastruktura społeczna, szczególnie ważne dla migrantów emerytów. Według Wisemana wybór miejsca przeznaczenia dokonywany jest wtedy, gdy zostanie podjęta decyzja o przeprowadzce, jednak teoria ta jest krytykowana, a nawet kwestionowana przez innych badaczy (Longino, Bradley 2001 za Kałuża 2008). W związku z tym inni badacze dokonywali prób adaptacji modelu dla różnych grup migrantów. Haas i Serow omawiany model zaadaptowali do migracji emerytów. Model ten sprawdził się w analizie emerytowanych migrantów międzystanowych do Idaho (Longino, Bradley 2001 za Kałuża 2008).

Modelem, który bazuje na założeniu, że główną przyczyną migracji emerytów jest chęć zmniejszenia opłat za mieszkanie jest model **braku równowagi mieszkaniowej**. Steinnes i Hogan (Longino, Bradley 2001 za Kałuża 2008) stwierdzili, prowadząc badania w Arizonie, że ceny nieruchomości są zróżnicowane w poszczególnych regionach kraju w związku z czym, sprzedając mieszkanie w jednej części, można zakupić mieszkanie w innej części USA, a do tego jeszcze uzyskać nadwyżkę finansową.

W związku z faktem, że człowiek w każdym wieku uważany jest za *homo oeconomicus*, występują migracje, których przyczyną jest poprawa sytuacji finansowej. Wyjaśnia to wiele teorii, które znajdują zastosowanie również do migracji emerytów. Jedną z nich jest **klasyczna makroekonomiczna teoria migracji**, która zakłada, że migranci dążą do maksymalizacji dochodów. Jednak teoria ta wzbudza wiele kontrowersji ze względu na fakt, iż migracje odbywają się również do miejsc, w których dochody są niskie. Ze względu na jej liczną krytykę dokonano próby zaadaptowania teorii klasycznej do rzeczywistości. W wyniku tego procesu powstała **teoria neoklasyczna**, która zakłada, że migracja jest wynikiem różnic wielkości popytu i podaży pracy na różnych obszarach, co skutkuje zróżnicowaniem wysokości płac, a migracja jest procesem kompensującym te różnice. Można ją rozpatrywać na poziomie mikro- i makroekonomicznym (Toda-ro 1969; Fei, Ranis 1961).

2.3.3. Kryterium kosztów i korzyści

Istotną rolę dla seniorów po akcie migracji odgrywa integracja z nowym środowiskiem. Integracja jest procesem bardzo złożonym i wielowymiarowym, w związku z czym pojawiły się koncepcje opisujące ten proces. Jego złożoność opisuje **model integracji W. Bosswicka i F. Heckmanna** (2006). Autorzy wskazują dwie płaszczyzny integracji społecznej (integrację strukturalną i interakcyjną) oraz dwa aspekty integracji kulturowo-tożsamościowej (integrację kulturową i integrację identyfikacyjną).

R. Alba i V. Nee (1997) są przedstawicielami nowych teorii asymilacji, w których pojęcia „asymilacja” używają do opisu procesu zmiany społecznej, ale w sposób spontaniczny i naturalny.

Koncepcja asymilacji segmentowej M. Zhou (1997) to również przykład nowych teorii asymilacji. Zhou krytykuje prostą zależność pomiędzy asymilacją a awansem imigrantów, ukazując odmienne sposoby ich przystosowania dla różnych grup. Koncepcja ta ponadto uwzględnia zróżnicowanie asymilacji w zależności od różnorodności jej wymiarów.

Cuba i Hummon (1993) w swoich badaniach wskazują, że utożsamianie się z jakimś miejscem zamieszkania zależy od wieku migranta. Według tej koncepcji młodszy migranci opierają swoją tożsamość o sieć przyjaciół i rodzinę, a starsi o wcześniejsze doświadczenia związane z danym miejscem. Koncepcja ta została nazwana **modelem tożsamości miejsca**.

Starsi emeryci często zmuszeni są do migracji do domów opieki. Badaniami tego zjawiska zajęli się W.J. McAuley, L. Pecchioni i J.A. Grant (za: Quandango 2002). Wskazali oni, iż większość tych migracji odbywa się na krótkie odległości, a na większe odległości migrują ci, dla których zabrakło łóżek w domach opieki w rejonie, z którego pochodzą. Dodatkowo ważnym czynnikiem przyciągającym emerytów był ich związek z kościołem, który wspierał finansowo.

Przegląd licznych teorii migracji wskazuje, że zjawisko migracji to proces wieloaspektowy i należy traktować go szeroko, stosując teorie naukowe różnych dyscyplin. W oparciu o nie można dokonać próby utworzenia modelu migracji emerytów, uwzględniając przyczyny, motywacje oraz wskazać koszty i korzyści takich migracji.

3. Migracje emerytów – próba konstrukcji modelu

Kupiszewski (2002) stwierdził, że dążeniem badacza, który buduje model dynamiki ludności, jest określenie elementów systemu ludnościowego i zależności między tymi elementami. Podobnie pisał L. Henry (1972): model to opis rozwoju populacji w określonych warunkach. Modele są przydatne w celu wskazania przyszłych procesów i zachowań. Kupiszewski dokonał również klasyfikacji modeli dynamiki ludności, usystematyzował je od prostych matematycznych modeli do modelu kohortowo-składnikowego, który udoskonalił. Przedstawił modele migracji i redystrybucji ludności oparte na łańcuchach Markowa.

Duże znaczenie ma także praca Z. Chojnickiego (1999), który omawia modele i metody matematyczno-statystyczne w geografii. Swoje zainteresowanie Chojnicki skupił na modelach grawitacji i potencjału, modelach matematycznych w geografii ekonomicznej i fizycznej, a także modelach wzajemnych zależności między systemem społecznym i ekonomicznym. Powołując się na prace I. Dąmskiej (1962), zwrócił uwagę na znaczenie pojęcia „model” – zarówno jako wzoru, jak i odwzorowania. Autor stwierdza, że „według klasycznej koncepcji, istotą modelu w nauce jest pojęcie podobieństwa strukturalnego, czyli izomorfizmu pomiędzy przedmiotem – modelem a jego odwzorowaniem, które sprowadza się do jednoznacznej, obustronnej odpowiedniości relacji wyznaczających tę struktury” (Chojnicki 1999, s. 103). Omawiając model teoretyczny wskazuje, iż „stanowi on system słowny lub symboliczny na wzór, którego konstruuje się pewien inny system lub który stanowi odwzorowanie innego systemu”. Mówiąc o modelu matematycznym wyjaśnia, że jego „budowa wymaga określenia wyrażonych matematycznie założeń w postaci równania lub układu równań. Ustalenie odpowiedniego równania opiera się na wyborze zmiennych, jakie należy uwzględnić w równaniu oraz określeniu analitycznej postaci funkcji, jaką będą posiadać poszczególne równania”.

Runge (2007) pisze, że modelowanie to przejrzyste przedstawienie jakiegoś fragmentu rzeczywistości, że stosowanie ujęć modelowych w prezentacji zjawisk geograficznych pozwala na:

- uproszczony, syntetyzujący sposób ich prezentacji,
- wskazanie najistotniejszych elementów badanej rzeczywistości, z pominięciem cech drugorzędnych,
- uwypuklenie najistotniejszych zależności między elementami strukturalnymi modelu,
- większą możliwość przewidywania (prognozowania) danego zjawiska bądź grupy zjawisk.

Zaprezentowane w rozdziale drugim (tabela 2.1.) koncepcje wskazują jedynie na wybrane elementy procesu migracji emerytów. Brak jest teorii, która kompleksowo ujmowałaby to zagadnienie. Znaczący krok naprzód daje nam **model użyteczności miejsca Wolperta**, jeden z modeli grawitacyjnych wykorzystywanych do badania migracji. U podstaw jego konstrukcji leży:

- 1) pojęcie użyteczności miejsca,
- 2) teoria pola (zastosowana do badania zachowań),
- 3) koncepcja cyklu życiowego (w ustaleniu wartości progu życiowego).

Model traktuje migrację jako „formę indywidualnej bądź zbiorowej adaptacji do postrzeganych zmian środowiska, jako uznanie sytuacji marginalnej w stosunku do pozostających na miejscu i jako przepływ odzwierciedlający ocenę przez potencjalnego migranta jego obecnego miejsca w porównaniu z szeregiem innych alternatywnych miejsc”, dokonuje podstawowego przeglądu zasad stosowanych przy podejmowaniu decyzji. Model odwołuje się do pojęcia człowieka „świadomie racjonalnego”, wskazując, że „człowiek reaguje na niejednakową użyteczność miejsca, to jest o ile w pomiarze użyteczności uwzględni trudności związane z przystosowaniem i zmianami”. Wolpert stwierdza, że zadowolenie prowadzi do lenistwa, a niezadowolenie działa jako bodziec do poszukiwań. Najważniejszym wydaje się być określenie użyteczności miejsca. Jest to suma korzyści, które uzyskuje się dzięki integracji jednostek w jakimś punkcie przestrzeni i może być przedstawiona w postaci wartości dodatnich lub ujemnych, wyrażających odpowiednio zadowolenie lub niezadowolenie jednostki z danego miejsca. „Człowiek przejawia tendencję lokowania się w tym spośród znanych mu miejsc, które posiada lub obiecuje większe korzyści. Przepływ ludności odzwierciedla zatem subiektywną ocenę atrakcyjności miejsc” (Wolpert 1965).

Charakteryzując teorię pola w zastosowaniu do badania zachowania, Wolpert (1965) pisze, że mimo wielu informacji, które posiadamy na temat otoczenia, i tak tylko część z nich liczy się przy podejmowaniu decyzji. Pojęcie przestrzeni działania porównuje do koncepcji przestrzeni życiowej K. Lewina (1936). Przestrzeń życiowa to „powierzchnia, po której organizm może się poruszać; jest ona uzależniona od potrzeb, skłonności i celów tego organizmu, a także od aparatu percepcji” (Simon 1956). Opisu przestrzeni działania człowieka dokonuje się poprzez badania reprezentatywne, a ich charakter określają potrzeby. Czasami takie badanie odbywa się nie w pełni świadomie i formalnie, ale jest bardzo ważną częścią procesu zdobywania wiedzy o otoczeniu.

Wolperta rozumienie koncepcji cyklu życiowego odwoływało się do analizy T. Hägerstranda (1962), mówiącej o przepływie ludności przez system stacji etapowych, a także do przekonania Lewina (1936), że „zachowanie jest funkcją przestrzeni życiowej, która z kolei jest funkcją osoby i środowiska”. Do najważniejszych bodźców, które decydują o wyborze, należy pozycja człowieka w cyklu życia oraz jego lokalizacja względem sieci komunikacyjnej, wiążącej go z innymi miejscami. Potrzeby, skłonności i możliwości określają ludzkie aspiracje.

Te koncepcje pozwoliły Wolpertowi zaproponować swój model. Jego schemat „wiąże zagregowane zachowanie w kategoriach zróżnicowania migracji z miarami użyteczności miejsca według kryteriów poszczególnych ludzi. Celem było przewidywanie składu imigrantów i emigrantów oraz wyboru przez nich miejsc przeznaczenia”. Model budowała sześć macierzy: macierz *A* dotyczyła podziału ludności wg wieku i cykli życiowych; macierz *B* przedstawiała rozmieszczenie populacji w powiązaniu z wiekiem i cyklami

życiowymi; macierze C, D, E, F przedstawiały imigrację ogółem, emigrację ogółem, saldo migracji oraz efektywność migracji. Dodatkowo Wolpert posłużył się macierzą G , przedstawiającą cechy zachowania poszukiwawczego (m.in. na tej podstawie wykazał, że w odpowiednich podgrupach ludności mamy jednorodne ich zachowania).

Bazując na koncepcji Wolperta zakłada się, iż najważniejsza dla emeryta będzie użyteczność miejsca przeznaczenia. Człowiek przejawia tendencję do lokowania się w tym spośród znanych mu miejsc, które posiada lub obiecuje największe korzyści, a wielkość migracji zmienia się w stosunku do sumy korzyści przyciągających migrantów i jest zależna od odległości między miejscem pochodzenia i przeznaczenia, od wykształcenia i wieku migranta.

Przy konstrukcji kompleksowego modelu istotną rolę odgrywa również teoria motywacji V. Vrooma, która oparta jest na koncepcji oczekiwań (Griffin 1996). Mówi ona, że motywacja zależy od siły naszego pragnienia i oczekiwanego prawdopodobieństwa jego zaspokojenia, a nasze zachowanie określane jest przez połączenie sił tkwiących w jednostce i otoczeniu. Trzeba też założyć, że ludzie mają różne rodzaje potrzeb, pragnień i celów, oraz że dokonują wyboru spośród alternatywnych planów zachowania, kierując się prognozami pożądanых rezultatów.

Potrzeby, pragnienia i cele są zmienne w czasie. Emeryci żyjący w społeczeństwie industrialnym marzyli o innych rzeczach i chcieli mieszkać w innych miejscach niż obecni emeryci. Jeszcze inaczej będzie wyglądała sytuacja emerytów za kilkadziesiąt lat. Choćby dlatego ścieżki migracji emerytów można podzielić na trzy okresy największych zmian.

Próba ujęcia teoretycznego

Na podstawie koncepcji Wolperta (1965), a także po analizie pozostałych teorii migracyjnych, zaprezentowanych w rozdziale 2, autor spróbuje dokonać teoretycznego ujęcia migracji emerytów w trzech okresach czasu:

- 1) okres industrialny,
- 2) okres postindustrialny,
- 3) okres informacyjny.

Autor wskaże, dla wszystkich okresów, czynniki migracji, kierunki a także konsekwencje (dla migrantów emerytów i ich życia). Kryterium motywacji, zastosowane przy podziale teorii migracyjnych, wskaże czynniki, jakie decydowały o migracji, kryterium przestrzenne wytypuje kierunki, a kryterium konsekwencji migracji określi, czy migracja zakończyła się sukcesem czy porażką.

Swoje analizy i pomysły autor odniesie do sytuacji panującej w krajach środkowo-wschodniej Europy, w tym Polski, w różnych okresach czasu. Należy uwzględnić specyfikę i realia poszczególnych okresów, w których migrowali emeryci i dostosować je do sytuacji społeczno-ekonomicznej, panującej w Polsce i innych krajach Europy Środkowo-Wschodniej.

OKRES INDUSTRIALNY

W celu ustalenia przyczyn migracji emerytów w okresie industrialnym należy zaadaptować koncepcje teoretyczne traktujące o tym problemie i odnieść je do tamtego okresu.

Moment przejścia na emeryturę to ważne wydarzenie w życiu każdego człowieka. Mówią o tym modele cyklu życia, wskazując trzy grupy emerytów najczęściej migrujących. Koncepcja ta stwierdza, że dla migrantów w późnym wieku emerytalnym istotną rolę odgrywają przyczyny zdrowotne oraz kłopoty ze sprawnością fizyczną. Z kolei **teoria procesu decyzyjnego migracji Wisemana, a także model Haasa-Serowa czy teoria przeszkód pośrednich Lee** mówią o pozostałych czynnikach, które w tamtym okresie mogły wpływać na decyzje o migracji. Znaczącą rolę odgrywają tutaj czynniki przyciągające migrantów. Niskie emerytury, na które wskazuje **klasyczna makroekonomiczna teoria migracji**, zmuszały emerytów do podejmowania pracy, a pogarszający się wraz z wiekiem stan zdrowia do przejmowania opieki nad emerytami przez najbliższą rodzinę, dlatego należy przypuszczać, iż te przyczyny również były istotne przy podejmowaniu decyzji o migracji. Dodatkowo na decyzję o migracji wpływała także kalkulacja zysków i strat, jakie może dać zmiana miejsca zamieszkania (o czym mówi **teoria neoklasyczna**).

W próbie określenia dominujących kierunków migracji może pomóc **teoria użyteczności miejsca Wolperta**, która pokazuje, że to właśnie przydatność miejsca ma znaczenie dla migracji. Dla emerytów w okresie industrialnym najbardziej użyteczne były obszary miast. Znajdowali tam oni znacząco łatwiejsze życie niż na wsi. W okresie industrialnym życie na wsi było bardzo trudne ze względu na znikomą infrastrukturę. Emeryt, tam mieszkający, sam musiał troszczyć się o wodę, opał, ciepło w domu. Również **teoria sposobności pośrednich Stouffera**, mówiąca o miejscach docelowych, konkurujących ze sobą w przyciąganiu migrantów, pokazuje, że bardziej atrakcyjne będą dla emerytów miasta. **Ravenstein** wprost mówi, że migranci pokonujący duże odległości zazwyczaj wybierają sobie za cel wielkie centra handlowo-przemysłowe.

Analizując konsekwencje migracji i próbując ustalić, czy migracja przyniosła korzyści czy raczej koszty, należy odnieść się do **modelu integracji Bosswicka i Heckmanna**. Wskazują oni dwie płaszczyzny integracji społecznej. Dodatkowo **koncepcja asymilacji segmentowej Zhou** ukazuje wzorce przystosowania wśród różnych grup imigranckich a **nowe teorie asymilacji**, których wielkimi zwolennikami byli Alba i Nee, wskazują na przystosowanie się migrantów do danej grupy. W okresie industrialnym obszary integracji po akcie migracji były niewielkie. Seniorzy słabo unifikowali się z otoczeniem, najszybciej i najmocniej z własną rodziną. W niewielkim stopniu poprawiała się też ich sytuacja ekonomiczna i mieszkaniowa. Uprawniony jest wniosek, iż dominowały koszty nad korzyściami.

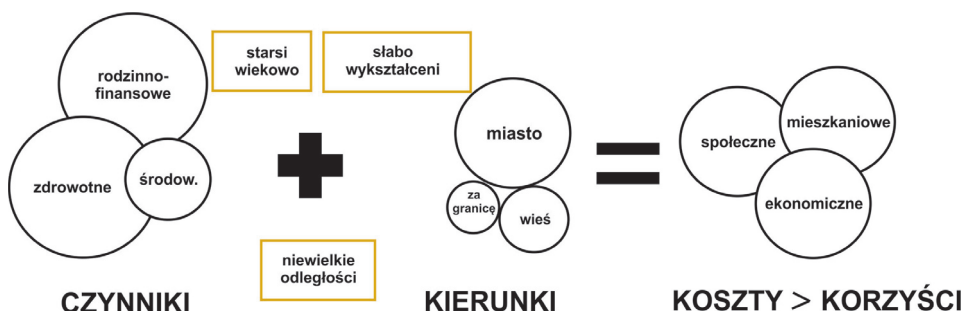
Znaczący wkład w badania nad migracjami emerytów wniosła Stolarczyk (1985) w swoim dziele *Społeczno-ekonomiczne czynniki warunkujące migracje osób w starszym wieku w Polsce*. Publikacja ta jest jedyną publikacją kompleksowo analizującą migracje emerytów. Autorka twierdzi, że wysoka złożoność procesu migracji seniorów ma źródło w mocnym zróżnicowaniu emerytów pod względem wieku, stanu zdrowia, stanu rodzinnego i majątkowego, wykształcenia, poziomu kultury itp. Seniorzy są coraz mniej aktywni życiowo, zazwyczaj mało zamożni, a ich samodzielność także jest ograniczona. Przeprowadzone przez Stolarczyk badania wykazały, że wśród seniorów migrantów „istnieje dodatkowe zróżnicowanie wynikające z odmienności sytuacji życiowej migrujących osób w porównaniu z ogółem osób starszych w kraju”.

Autorka twierdzi, że migranci są starsi od społeczności seniorów w której żyją, w przemieszczeniach dominują kobiety oraz osoby samotne, i –zazwyczaj– są słabo wykształceni. W znaczącej przewadze w wędrowności brali udział migranci z ograniczoną sprawnością, wymagający pomocy najbliższego otoczenia; osoby te borykały się również z problemami finansowymi, ich emerytury były znacznie niższe niż przeciętne, a nawet zdarzały się osoby, które nie posiadały dochodów i były na utrzymaniu innych. Seniorzy po migracji nie poprawili swoich warunków materialnych; w niektórych wypadkach nastąpiło ich pogorszenie. Równie źle wyglądała sytuacja mieszkaniowa emerytów migrujących. Tylko niecałe 40% posiadało swoje mieszkanie, a po zmianie miejsca życia ich warunki mieszkaniowe jeszcze się pogorszyły. Migranci, na tle ogółu emerytów, częściej czuli się samotni i zagrożeni chorobą.

Da się wydzielić (Stolarczyk 1985) dwie grupy seniorów emerytów. Pierwsza grupa to młodszy seniorzy, przeważnie pozostający w związku małżeńskim, cieszący się dobrym zdrowiem. Byli oni zabezpieczeni finansowo, a migracja służyła im do poprawy warunków bytowych. Druga grupa to starsi seniorzy; migracja podyktowana była pogorszeniem stanu zdrowia i uzależnieniem od pomocy otoczenia. Badania wykazały, że przeważał drugi typ migracji. Dominował kierunek ze wsi do miast.

Na podstawie przedstawionych teorii oraz badań można dokonać próby ujęcia typologicznego zjawiska migracji emerytów w okresie industrialnym. Wśród dominujących czynników migracyjnych można wyróżnić zdrowotne i rodzinno-finance. Te ostatnie odegrały największą rolę przy podejmowaniu decyzji o migracji przez emeryta. Dominującym kierunkiem migracji było miasto, ze względu na korzystniejsze warunki życia. Niestety w okresie industrialnym emeryci z powodu migracji więcej stracili niż zyskali – zarówno w aspekcie mieszkaniowym, ekonomicznym, jak i społecznym. Najczęściej migrowali emeryci starsi, słabo wykształceni na niewielkie odległości (rycina 3.1.).

Rycina 3.1. Ideogram procesu migracji emerytów w okresie industrialnym

Źródło: Opracowanie własne.

OKRES POSTINDUSTRIALNY

Sytuacja emerytów zmieniła się w okresie postindustrialnym. Głównym czynnikiem powodującym przemieszczenia emerytów były względy rodzinno-finance. Mniejsze znaczenie miały względy zdrowotne i były istotne tylko dla starszych emerytów. Próbę ustalenia na podstawie koncepcji migracyjnych wzorca

migracji emerytów należy rozpocząć od modelu braku równowagi mieszkaniowej. Koszty utrzymania mieszkania lub domu stają się dla emerytów znaczącym problemem i zaczynają oni szukać mieszkań mniejszych lub bezczynszowych. Zjawisko można prosto wyjaśnić na gruncie **teorii neoklasycznych**, wskazujących, że o podjęciu migracji decyduje kalkulacja zysków i strat. Starzejący się emeryt potrzebuje opieki i zyskiem dla niego jest również przeniesienie się do najbliższej rodziny, która będzie się nim opiekowała. Z tego samego powodu coraz bardziej popularne staje się korzystanie z domów opieki. W objaśnieniach migracji okresu postindustrialnego możemy także odwołać się do **koncepcji cyklu życia** oraz **teorii procesu decyzyjnego Wisemana w modyfikacji Haasa-Serowa** (czynnikiem wypychającym jest pogarszający się stan zdrowia i, w związku z tym, konieczność przeniesienia się do rodziny lub domu opieki).

Kierunki migracji w okresie postindustrialnym można określić za pomocą **teorii użyteczności miejsca Wolperta**. Emeryci wybierają miasto, czyli miejsce, gdzie znajdują łatwiejsze życie. Potwierdzają to również **teoria sposobności pośrednich Stouffera** oraz **teoria Ravensteina**.

Okres postindustrialny charakteryzuje się poprawą sytuacji materialnej społeczeństwa, w tym również seniorów. Pracując, wiele osób budowało w strefie podmiejskiej dom, gdzie – po przejściu na emeryturę – przeprowadzały się w celu zmniejszenia kosztów utrzymania. **Koncepcja przemieszczeń McAuleya, Pechioniego i Granta** wskazuje, iż pogorszenie stanu zdrowia zmusza emerytów do migracji do domów opieki, jednak w wielu przypadkach fizyczna zmiana miejsca zamieszkania niekoniecznie musi oznaczać, że ktoś przeprowadził się emocjonalnie (co tłumaczy **model tożsamości miejsca**). W dobie postindustrialnej emeryci zazwyczaj byli zadowoleni z przeprowadzki, a migracja niosła za sobą korzyści.

Znaczący udział w badaniach nad migracjami seniorów w okresie postindustrialnym w Polsce mieli Kałuża-Kopias (2006, 2007, 2008, 2011, 2012, 2013, 2014) i Pytel (2013, 2014a, 2014b, 2014c, 2016). W swoich badaniach wyodrębniają między innymi dwie główne grupy czynników kształtujących wielkość i kierunek migracji. Jako pierwszą z nich można wskazać grupę czynników motywujących, do których zaliczono przyczyny ekonomiczne, demograficzne, socjologiczne, psychologiczne, prawno-polityczne. W skład drugiej grupy weszły odległość i informacja o wystąpieniu na obszarze przeznaczenia sytuacji, która może spowodować decyzję o zmianie miejsca zamieszkania. Kałuża-Kopias nazwała tę drugą grupę czynników operacyjnymi.

Kałuża-Kopias dokonała analiz migracji seniorów na podstawie materiałów spisowych. Stwierdziła, iż dominującą przyczyną migracji emerytów wewnątrz kraju w latach 1989–2002 były (dla 32%) warunki mieszkaniowe. Badane osoby najczęściej wymieniały zbyt wysokie koszty utrzymania mieszkania oraz trudne warunki lokalowe. Sprawy rodzinne były przyczyną migracji dla 28%. W tym przypadku ankietowani nie wskazywali, jak można by się spodziewać, jako głównej przyczyny zawarcia małżeństwa lub jego rozpadu, ale najwięcej (aż 62%) wymieniało inne czynniki. Na trzecim miejscu wśród przyczyn znalazło się zdrowie (25% badanych). Kałuża-Kopias wymieniała również główne kierunki przemieszczeń emerytów; największym zainteresowaniem cieszyły się województwa mazowieckie, małopolskie, pomorskie i wielkopolskie. Seniorzy zdecydowanie wybierali miasta, gdzie mogli znaleźć opiekę rodzinną lub instytucjonalną. Dodatnie saldo migracji emerytów występowały również w województwach lubuskim, podkarpackim i zachodniopomorskim. Autorka jako przyczynę podaje migracje powrotne do swych „małych ojczyzn”. Ruch emerytów za granicę charakteryzował się wzrostem emigracji przy jednoczesnej stabilnej imigracji. W migracjach zagra-

nicznych uczestniczyli przede wszystkim „młodzi emeryci”, będący w związku małżeńskim, bez dzieci. Wśród „starszych emerytów” przeważały kobiety, głównie wdowy. Migranci kierowali się najczęściej do krajów, gdzie znajdowały się duże skupiska polonijne, a ponad 80% zamieszkało w Europie, głównie w Niemczech.

Kałuża-Kopias określiła również konsekwencje społeczno-ekonomiczne migracji seniorów, zwłaszcza w kontekście ekonomicznym i społecznym. Ekonomiczny dotyczył swobodnego wydawania pieniędzy (znacznie większego niż u ludzi młodych), a społeczny wiązał się z trudnościami integracji ze społecznością lokalną w niektórych regionach świata.

Zaprezentowane teorie oraz badania Kałuży-Kopias i Pytla pozwalają na dokonanie próby typologii migracji emerytów w okresie postindustrialnym. Wśród czynników dominują rodzinno-finansowe, na drugim miejscu (ale znacznie rzadziej) występują zdrowotne. Dominuje kierunek do miast. Korzyści przeważają nad kosztami, a najważniejsze z nich to korzyści mieszkaniowe i społeczne.

Najczęściej migrowali seniorzy młodzi, dobrze wykształceni, na niewielkie odległości (rycina 3.2.).

Rycina 3.2. **Ideogram procesu migracji emerytów w okresie postindustrialnym**

Źródło: Opracowanie własne.

OKRES INFORMACYJNY

W przyszłości w Polsce zmieniają się priorytety migracyjne emerytów. Będą się oni przemieszczali przede wszystkim ze względów zdrowotnych i środowiskowych. Będą młodzi wiekowo i dobrze wykształceni. Bardzo częstym kierunkiem wyjazdu będą miejsca o przyjaznym, ciepłym klimacie. Emeryci dużo zyskają na migracji: będą to przede wszystkim korzyści mieszkaniowe oraz społeczne. Proces ten tłumaczą **teoria procesu decyzyjnego migracji Wisemana** i **model Haasa-Serowa**.

Największe zastosowanie ma tutaj **teoria użyteczności miejsca Wolperta** oraz **teoria sposobności pośrednich Stouffera** wyjaśniająca to zjawisko. Emeryci będą przemieszczali się na duże odległości, wybierając miejsca, w których np. wcześniej byli na wakacjach. Wspomnienie niezwykle wręcz bogactwa wrażeń i przeżyć, których dostarczyło im jakieś miejsce podczas pobytu wakacyjnego, będzie skłaniało ich, by przyjeżdżali do niego w kolejnych latach, aż w konsekwencji osiedlą się tam na stałe.

Podobnie jak w poprzednich okresach, kierunki migracji w okresie informacyjnym można określić za pomocą **teorii użyteczności miejsca Wolperta**: emeryci chętnie wybierają miejsca o dogodnym klimacie

i lepszej sytuacji mieszkaniowej. Potwierdzają to również **teoria sposobności pośrednich Stouffera** oraz **teoria Ravensteina**.

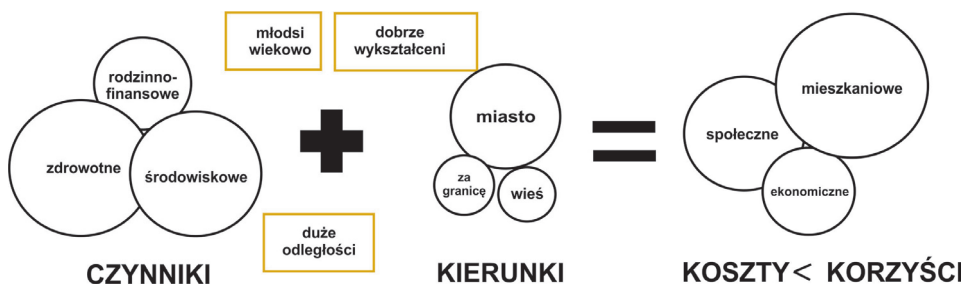
Przeniesienie się za granicę związane jest z kwestiami społecznymi, przede wszystkim z asymilacją. Wyjaśniają to nowe **teorie asymilacji Alba i Nee**. Mówią one, że asymilacja to zmiany, które powodują, że jednostki w jakiejś grupie etnicznej stają się bardziej podobne i bardziej społecznie zintegrowane z członkami innej grupy. Również **model Haasa-Serowa** wskazuje na czynniki przyciągające, którymi mogą być tanie mieszkania za granicą. Emeryt sprzedając dom w Polsce będzie mógł kupić dom z ogrodem za granicą w miejscu o przyjaznym klimacie. Analiza kosztów i korzyści migracji w przyszłości zdecydowanie będzie po stronie korzyści.

Perspektywy migracji emerytów w krajach Europy Środkowo-Wschodniej możemy wskazać na podstawie migracji seniorów w krajach zachodnich. Ich migracje w USA czy Wielkiej Brytanii opisała Kopias (2008), wskazując przede wszystkim na niewielki ich udział w porównaniu z migracjami osób w innych przedziałach wieku. Analizując migracje w USA określiła główne kierunki, takie jak Floryda, Kalifornia czy Arizona oraz wskazała na ogromny wzrost udziału emerytów w migracjach. Jako główny czynnik migracji seniorzy wymienili cieplejszy klimat oraz niższe koszty utrzymania, a także powrót do domu rodziców. W przemieszczaniach tych biorą udział przede wszystkim „młodzi emeryci”, którzy niedawno przeszli na emeryturę. Podobnie sytuacja wygląda w Wielkiej Brytanii czy innych krajach Europy Zachodniej. Brytyjczycy przenoszą się w południowo-zachodnie regiony kraju, jednak to nie jest miejsce docelowe, a jedynie pośrednie. Lepiej wykształceni i bardziej zamożni przeprowadzają się na południe Europy, w szczególności do Portugalii, Hiszpanii, Grecji i na Malte. Najważniejszą rolę w podjęciu decyzji o migracji odegrały pobyty wakacyjne. Panujący tam klimat, zdrowsze otoczenie, wolniejsze tempo życia odpowiadały seniorom.

Przedstawione teorie oraz analizy pozwalają na dokonanie próby typologii migracji emerytów w okresie informacyjnym. Najważniejszą rolę odgrywają czynniki zdrowotne i środowiskowe. Wśród dominujących kierunków występuje kierunek do miast i za granicę. Korzyści będą przeważały nad kosztami, a najważniejsze z nich to korzyści mieszkaniowe i społeczne.

Najczęściej będą migrowali emeryci młodzi, bardzo dobrze wykształceni i będą migrowali na duże odległości (rycina 3.3.).

Rycina 3.3. **Ideogram procesu migracji emerytów w okresie informacyjnym**

Źródło: Opracowanie własne.

To, jak zachowa się migrant zależy od:

- 1) przyczyn wewnętrznych, osobowych, związanych z nim samym, wypychających go z miejsca stałego zamieszkania;
- 2) przyciągającej siły korzyści, odmiennych dla różnych miejsc i powodujących, że migrant wybiera dane miejsce, a odrzuca pozostałe.

W przypadku społeczeństwa industrialnego działają siły wypychające, w przypadku społeczeństw post-industrialnych i informacyjnych siły przyciągające.

Przedstawione ujęcia stanowiły podstawę do skonstruowania modelu zachowania przestrzennego emerytów. Największą rolę odegrała **teoria użyteczności miejsca Wolperta**. W myśl jej założeń emeryt szuka informacji o różnych miejscach oraz występujących tam dla niego korzyściach. Dopiero informacja, że migrant otrzyma znaczące korzyści, rozstrzyga o podjęciu decyzji. Decydujący jest w tym przypadku wiek migranta i jego doświadczenie, gdyż to właśnie one wpływają na werdykt. Jeżeli doświadczenie emeryta nie potwierdza tego, co zawierała informacja, jego motywacja ulega osłabieniu. Znaczącą rolę odgrywają również wykształcenie oraz cechy psychofizyczne. To dodatkowe filtry. Zanim dojdzie do aktu migracji przyszły migrant buduje obraz miejsca dopasowanego do jego potrzeb i spodziewanych korzyści.

Zaproponowana koncepcja wymaga potwierdzenia w badaniach empirycznych, co zostanie dokonane w dalszej części pracy.

4. Wybrane migracje wewnętrzne i zewnętrzne emerytów na świecie

Międzynarodowe migracje emerytalne stały się jedną z najważniejszych zmian społeczno-demograficznych w krajach rozwiniętych. Znaczny wzrost tego zjawiska – często trudnego do oddzielenia od turystyki – nastąpił od ostatniej dekady XX wieku i daje się obserwować w różnych regionach świata. W przypadku kontynentu europejskiego emeryci z północy kontynentu przenoszą się w region Morza Śródziemnego, do Portugalii, Włoch, Grecji, Turcji, Hiszpanii. Również Oceania, Australia, Nowa Zelandia i kraje wschodniej Azji są popularne wśród emerytów z Europy Północnej. Dla emerytów ze Stanów Zjednoczonych i Kanady atrakcyjne są kraje Ameryki Środkowej i Południowej, takie jak Meksyk, Kostaryka, Gwatemala, Kolumbia, Brazylia, Argentyna. Ponieważ jesteśmy świadkami masowego przechodzenia na emeryturę generacji „wzrostu demograficznego”, międzynarodowe migracje emerytów stają się coraz ważniejsze dla rządów krajów przyjmujących oraz dla inwestorów i naukowców. Możliwość migracji ułatwia fakt, iż coraz więcej ludzi stać na zakup nieruchomości za granicą, zaś motorem napędzającym migracje jest ciepły klimat, piękny krajobraz oraz zdrowsze i wolniejsze tempo życia w miejscu docelowym (Rodriguez i in. 1998; King i in. 1998). Potwierdzają to badania porównujące migracje seniorów w Japonii, Włoszech, Wielkiej Brytanii i Stanach Zjednoczonych i dowodzące, że – wraz ze wzrostem zamożności społeczeństwa – ruchliwość starszych osób prowadzi do skupienia się ich w najłagodniejszych strefach klimatycznych (Longino, Bradley 2001).

Migracje mają duży wpływ na kraje przyjmujące. Przejawia się on między innymi w zwiększonej urbanizacji. Budowane są nowe mieszkania na obszarach przybrzeżnych i wiejskich, szczególnie w Portugalii i Hiszpanii. Tereny te wyróżniają się także rozbudowaną infrastrukturą i dużą ilością miejsc do rekreacji (najbardziej popularnym sportem staje się golf). Emeryci i imigranci chętnie osiedlają się w opuszczonych gospodarstwach agroturystycznych, kupując wille przyległe do pasa wybrzeża lub zajmując mieszkania w nowych obszarach miejskich (King i in. 1998).

Udział seniorów w ruchu wędrownym w porównaniu z ludźmi młodymi (między 20. a 40. rokiem życia) jest niewielki, ale nie ma regionu na świecie, którego nie opuszczałyby i do którego nie kierowałyby

się osoby po 60. roku życia. Seniorzy to z jednej strony subpopulacja wyraźnie różniąca się od osób młodszych przyczynami skłaniającymi do zmiany miejsca zamieszkania. Z drugiej zaś strony grupa ta jest wysoce heterogeniczna – badania prowadzone w krajach anglosaskich wskazują, iż w pierwszych latach po osiągnięciu wieku starszego decydujący wpływ na migrację ma poszukiwanie wyższego standardu życia, później zaś pogarszający się stan zdrowia i utrata współmałżonka (Quandango 2002). Przyczyną bywa też chęć korzystania z lepszych systemów podatkowych, występujących w innych krajach.

Obszerniejsze studia nad tą tematyką są nieliczne. Do ważniejszych możemy zaliczyć prace A.M. Warnes (1994), który wykorzystał dane wtórne, by wykazać rosnące znaczenie południowej Europy jako miejsca dla migracji mieszkaniowej emerytów z Europy Północnej. Również prace F. Jurado i M. Sánchez (1990) wskazywały na konsekwencje ekonomiczne imigracji mieszkańców Europy Północnej do Mijas (Costa del Sol), jednej z najgęściej zamieszkanym gmin w Hiszpanii. Nawet żmudne badania dostarczają stosunkowo mało szczegółowej analizy motywacji nabywców domów, ich wcześniejszych doświadczeń zawodowych, mieszkaniowych oraz interakcji społecznych. Badania prowadzone przez F. Jurado i M. Sánchez (1990) w Mijas, wskazują na znaczący udział migrantów sezonowych, bowiem aż 44% badanych przebywało dłużej niż trzy miesiące w roku poza granicami Hiszpanii. Również D. Myklebost (1989) szacuje, że 15 tys. Norwegów spędziło całą lub znaczną część zimy 1987/88 w Hiszpanii. Taka migracja sezonowa może stanowić pierwszy krok w kierunku migracji stałej (Cribier 1982). M. Valenzuela (1991) kalkuluje, że istnieje ponad 500 tys. zagranicznych właścicieli drugich domów na Costa del Sol i Costa Blanca. Domy te należą w połowie do Brytyjczyków i Niemców.

Badania wszystkich typów brytyjskich nabywców nieruchomości we Francji prowadzili H. Buller i K. Hoggart (1992, 1994, 1995). Stwierdzili, iż nastąpił gwałtowny wzrost zakupu nieruchomości przez Brytyjczyków we Francji z 2 tys. pod koniec 1980 roku do 14 tys. w 1989 roku. Kluczową rolę w kierowaniu nabywców do poszczególnych regionów i miejscowości odegrały agencje nieruchomości (Williams, King, Warnes 1997).

4.1. Wpływ turystyki na migracje emerytów

Badania dotyczące wpływu turystyki na migracje emerytów nie są zbyt liczne. Piszą o tym między innymi King, Warnes, Williams (2000), wskazując prace prowadzone zarówno przez geografów zajmujących się turystyką, jak i innych badaczy migracji. Jednym z pierwszych był V.A. Karn (1977), który pokazał, jak obszary turystyczne mogą stać się miejscem migracji emerytalnych. F. Cribier i A. Kych (1992, 1993) zidentyfikowali ważny strumień ruchów emerytalnych z Londynu i Paryża i przeanalizowali ich główne cele. Podobne tendencje zaobserwowane zostały przez Warnesa (1993) w Wielkiej Brytanii i S. Obergą i in. (1993) w Szwecji. Ostatnio coraz bardziej przyciąga uwagę uczonych wpływ wakacji zagranicznych na decyzje o migracji emerytalnej (Buller i Hoggart 1994; Williams i in. 1997; Rodriguez i in. 1998).

King, Warnes, Williams (2000) badali turystów w Toskanii, na Malcie, na Costa del Sol i Algarve. Te regiony stanowią obszary o różnych historiach, zarówno rozwoju turystyki, jak i migracji międzynarodowych. Toskania od dawna zaciekała zarówno turystów, jak i zagranicznych osadników, a miasta i obszary wiejskie to nowy dom dla dużej liczby stosunkowo zamożnych i dobrze wykształconych emerytów brytyjskich. Również charakterystycznym regionem migracji emerytalnych jest Malta, przyciągająca byłych żołnierzy,

którzy służyli w brytyjskich bazach wojskowych na wyspach, oraz tych, którzy są w związku małżeńskim z maltańskimi kobietami. W przeciwieństwie do tego miejsca, migracja emerytalna zarówno na Costa del Sol jak i Algarve wyrosła w większości z masowej turystyki (Rodriguez i in. 1998; Williams, Patterson 1998).

Migracje seniorów na dużą skalę do południowej Europy są stosunkowo nowym zjawiskiem. Pomimo iż początki napływu, najpierw do Włoch, a później na Riwierę Francuską, sięgają XIX i początku XX wieku, stał się on wyraźnie odczuwalny dopiero po 1960 roku.

Jak podaje Williams i in. (1997) główne powody rozwoju migracji emerytalnych to:

- wzrost długości życia,
- wzrost zarobków i akumulacja bogactwa,
- zmieniające się wzorce mobilności i doświadczenie życia w obcych miejscach, które zapewniły większą wiedzę. Częściowo jest to związane z migracjami zarobkowymi po 1945 roku, ale również z szybkim wzrostem turystyki międzynarodowej.

Szczególą atrakcją południowej Europy dla imigrantów emerytalnych jest przede wszystkim klimat, który cenią również turyści. Ponadto seniorów przyciąga infrastruktura turystyczna oraz stosunkowo niskie koszty utrzymania i zakwaterowania. Migracja emerytalna do zagranicznych enklaw jest silnie wspierana przez turystykę, która wygenerowała międzynarodowe połączenia komunikacyjne oraz szereg punktów usługowych, w których mówi się w obcych językach. Elementy przyciągające turystów są również atrakcyjne dla emigrantów i osadników (Buller i Hoggart 1994).

Wiseman (1980) uważa, że migracja emerytalna powinna być postrzegana jako proces, a nie pojedynczy akt. Również Wiseman i Roseman (1979) twierdzą, że migracja emerytalna to proces dwustopniowy: 1) decyzja o migracji, 2) wybór miejsca docelowego. Turystyka ma często decydujący wpływ na to drugie. Cuba (1991) przedstawia alternatywny punkt widzenia, twierdząc, że najpierw następuje wybór miejsca przeznaczenia poprzez wizyty wypoczynkowe, a następnie decyzja, aby tam zamieszkać. Przede wszystkim jednak liczba miejsc finalnych stanowi o różnicy tych dwóch modeli. Model Cuby zakłada wybór tylko jednego miejsca docelowego, natomiast model Wisemana i Rosemana dopuszcza możliwość liczniejszych opcji. Z drugiej strony, badania wykazały, że taka sama liczba ankietowanych wskazała zarówno jedną miejscowość, jak również kilka miejscowości możliwych do zamieszkania. Najczęściej wszystkie alternatywne miejsca były w Europie.

Cribier (1982) opisując francuskie migracje emerytalne wskazuje trzy różne rodzaje destynacji:

- powrót na tereny pochodzenia,
- łączenie rodzin, przenoszenie się w pobliże dzieci i wnuków,
- poszukiwanie obszarów o wysokich walorach rekreacyjnych.

Wiseman i Roseman (1979) wskazują, że amerykański kontekst masowej migracji jest trochę inny, ale są dowody, że powiązania rodzinne i poszukiwanie miejsc o walorach turystycznych są również ważne.

Rodriguez i in. (1998) stwierdzili, że większość emerytów z Europy Północnej na Costa del Sol wcześniej przebywała tam na wakacjach. Jest to zgodne z wynikami badania Williamsa, Kinga i Warnesa (2000), którzy zaobserwowali, że prawie trzy czwarte badanych miało kontakt wakacyjny z miejscem swojej migracji, a był on szczególnie wyraźny w Algarve i na Costa del Sol. Poprzednia praca lub rodzinne powiązania miały relatywnie większe znaczenie w Toskanii i na Malcie, ale turystyka wciąż stanowiła niemal połowę relacji wskazywanych przez respondentów.

Kolejnym ważnym czynnikiem łączącym turystykę z migracją emerytalną jest posiadanie własnego drugiego domu, ale pod warunkiem, że następuje intensyfikacja wizyt, zaczynając od wizyt wypoczynkowych, sezonowych a następnie prowadzi to do migracji stałej. Badanie Williamsa, Kinga, Warnesa (2000) potwierdza znaczenie posiadania drugiego domu we wszystkich czterech studiach przypadku, szczególnie w Algarve (49,8%) i Toskanii (47,2%) oraz Costa del Sol (34,0%) i na Malcie (28,2%). Drugie domy mogą stać się pierwszymi „stałymi” domami dla emerytów migrantów w miejscu docelowym. Również doświadczenie poszczególnych osób w podróżach turystycznych odgrywa ważną rolę przy wyborze miejsca przeznaczenia.

Jak można było oczekiwać, relacje między turystyką i migracjami są bardzo skomplikowane. Poszczególne miejsca mogą być znane dzięki wcześniejszym wyjazdom turystycznym, a to zapewnia bezpośredni wgląd w rzeczywistość zamieszkania tam w przyszłości.

4.2. Trudności badań porównawczych w różnych krajach

Międzynarodowe badania porównawcze migracji emerytów są bardzo trudne do przeprowadzenia i interpretacji ze względu na niejednorodne: dane, jednostki powierzchniowe, okresy czasu. Dodatkowe komplikacje są wprowadzane przez różne systemy kulturowe i społeczno-ekonomiczne. Piszą o tym Williams, King, Warnes (1997), ilustrując danymi imigracyjnymi z Włoch, odnośnie których występują poważne rozbieżności między szacunkami kraju przyjmującego i krajów pochodzenia. Według danych włoskich w 1991 roku było 3 tys. brytyjskich i 10 tys. niemieckich imigrantów, jednak szacunki obu krajów wysyłających, były znacznie wyższe i wskazywały wartość 7 tys. brytyjskich i 39 tys. niemieckich obywateli. Pięć państw członkowskich UE (Irlandia, Wielka Brytania, Portugalia, Francja i Grecja) nie prowadzi takich rejestrów ludności, które odnotowywałyby stosunkowo dokładne wielkości przepływów. W związku z tym, wydaje się, że dane dotyczące migracji emerytów powinny pochodzić ze spisów ludności. Jednak nawet one nie są spójne.

Po pierwsze, istnieje problem, kto jest imigrantem? Nie tylko nie ma koherentnej definicji używanej w całej Europie, ale zdarzają się nawet różnice w definiowaniu w poszczególnych krajach. Na przykład, według francuskiego spisu z 1990 roku było 50 tys. brytyjskich obywateli zamieszkałych we Francji, ale według danych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych było 62 tys. posiadaczy *carte de séjour*, która jest obowiązkiem dla wszystkich osób przebywających ponad trzy miesiące na terytorium Francji (Buller, Hoggart 1994).

Drugi problem wskazuje na różnice pomiędzy krajem narodowości krajem ostatniego zamieszkania: np. wielu brytyjskich (ale również pochodzących z innych krajów) emerytów nie przechodzi na emeryturę w kraju urodzenia, ale w innych krajach, co oznacza, że mogą oni być tam ujęci w oficjalnych statystykach.

Trzeci problem powstaje przy klasyfikacji osób z podwójnym obywatelstwem, choćby z brytyjskimi imigrantami na Malcie, którzy nabyli obywatelstwo maltańskie często poprzez małżeństwa, a także z migrantami, którzy nabyli obywatelstwo w krajach Europy Północnej, gdzie pracowali.

Czwarty, najbardziej złożony problem odnosi się do stopnia nierejestrowanej migracji emerytalnej. A.P. Mazorra (1991) twierdzi, że oficjalne szacunki liczby obcokrajowców w Hiszpanii powinny być zwiększone o współczynnik 2,5 do 3, aby doszacować braki rejestracyjne. Emigranci, ze względu na procedury administracyjne, często unikają meldunków.

Williams, King, Warnes (1997) podają, że w 1992 roku ponad połowa zagranicznych migrantów-emerytów w Grecji i we Włoszech (oraz ponad 70% w Portugalii i Hiszpanii) pochodziła z Europy Północnej. Trzema głównymi obszarami źródłowymi były Niemcy, Francja i Wielka Brytania, przy czym udział Wielkiej Brytanii był wyjątkowo duży: w Hiszpanii 27,8%, w Portugalii 27%. Wielka Brytania jest najważniejszym źródłem migrantów także dla Grecji. Od 1975 roku szacuje się, że emigracja obywateli brytyjskich na okres dłuższy niż 12 miesięcy waha się od około 100 tys. do 190 tys. rocznie. Ponad 700 tys. świadczeń jest wypłacanych przez rząd brytyjski osobom mieszkającym poza granicami Wielkiej Brytanii, większość przypada na pięć krajów: Kanadę, Australię, Stany Zjednoczone, Irlandię i Republikę Południowej Afryki. To źródło danych wyklucza migrantów sezonowych, których emerytury nadal będą wypłacane w Wielkiej Brytanii, ale jednocześnie obejmuje cudzoziemców uprawnionych do brytyjskich emerytur. Dane te ukazują, że Hiszpania, Włochy i Francja to najważniejsze destynacje migracyjne.

Portugalia nie ma żadnej ewidencji ludności, a jedynym wyczerpującym źródłem informacji o cudzoziemcach jest spis powszechny, który potwierdza znaczną koncentrację migrantów w Algarve, gdzie stanowią 2,5% populacji. Jest to z pewnością zaniżona wartość, gdyż przykładowo, podczas spisu w 1991 roku rejestrowano 3 tys. obywateli brytyjskich mieszkających w Algarve, podczas gdy szacunki brytyjskiego konsulatu w 1995 roku wynosiły około 10 tys., a również ta wartość mogła być zaniżona. Spis może być zatem przydatny tylko we wskazaniu ogólnych cech i trendów (Williams, King, Warnes 1997).

Hiszpania ma dwa główne źródła informacji o obcokrajowcach. Pierwszym z nich jest *padrón* – gminny rejestr cudzoziemców, którzy są zarejestrowani w lokalnych radach. Jednak rejestrowanie nie jest wymogiem prawnym i osoby przebywające ponad sześć miesięcy rzadko rejestrują się w gminie. Drugim źródłem jest spis powszechny i wydaje się on być bardziej użyteczny; ujawnia między innymi, że najważniejszymi narodowościami napływającymi do Hiszpanii byli Brytyjczycy (27,3%), Francuzi (20,5%) i Niemcy (19,3%). Brytyjczycy (45% w wieku powyżej 50 lat) byli znacznie starsi niż Niemcy (36% w wieku powyżej 50 lat) i Francuzi (25% w wieku powyżej 50 lat). Dwie inne ważne informacje wynikające ze spisu z 1991 r. to:

- po pierwsze, Brytyjczycy byli nieco słabiej wykształceni: tylko 17,8% miało wykształcenie na poziomie wyższym, w porównaniu do ponad 19% Niemców i Francuzów,
- po drugie, Brytyjczycy byli stosunkowo od niedawna w Hiszpanii; 64,5% przybyło w latach 1985 i 1991 w porównaniu do 47,3% Francuzów i 51,5% Niemców. Podobnie jak Portugalia, Hiszpania ma przestrzenie spolaryzowaną dystrybucję obcokrajowców. Najbardziej popularne miejsca to regiony śródziemnomorskie Andaluzji, Katalonii i Walencji, dwie grupy wysp – Baleary i Wyspy Kanaryjskie – oraz Madryt. Według spisu ludności z 1991 roku regiony te są domem dla 82% obywateli francuskich, 92% Niemców i 95% Brytyjczyków przebywających w Hiszpanii. Istnieją pewne różnice pomiędzy ich preferencjami regionalnymi. Migranci z Wielkiej Brytanii koncentrują się w Andaluzji (zwłaszcza w prowincji Malaga) i Walencji (szczególnie w prowincji Alicante). W tych dwu prowincjach osiedliła się ponad połowa wszystkich brytyjskich rezydentów w Hiszpanii. Niemcy mają upodobanie do Andaluzji, Alicante, a przede wszystkim, do Wysp Kanaryjskich. Preferencjami francuskich migrantów są dwa regiony śródziemnomorskie najbliższe Francji – Katalonia i Walencja. Należy jeszcze raz przypomnieć, że dane spisowe są niedoszacowane. Na przykład, spis sugeruje, że w Andaluzji i Walencji przebywa około 30 tys. brytyjskich rezydentów, podczas gdy brytyjski konsul w Madrycie szacuje, że istnieje około

50 tys. brytyjskich rezydentów w Costa del Sol, a także duża liczba sezonowych emigrantów. Rozmieszczenie obcokrajowców jest często bardzo spolaryzowane wewnątrz regionów hiszpańskich. Można to zaobserwować w przypadku prowincji Malaga, gdzie zamieszkuje ponad połowa francuskich, brytyjskich i niemieckich migrantów mieszkających w Andaluzji. Istnieje również silna koncentracja w gminach nadmorskich. Prawie jedna trzecia (32,5%) z zagranicznej populacji europejskiej mieszka w prowincji Malaga, w jednej gminie Mijas, a kolejne 15,9% mieszka w Marbelli, 7,9% w Estepona i 7,2% w Benalmadena; innymi słowy, prawie dwie trzecie przebywa w czterech gminach (Williams, King, Warnes 1997).

Na **Malcie** populacja brytyjskich imigrantów jest znacznie starsza od wszystkich innych grup napływowych: 32% kobiet i 41% mężczyzn było wieku 60 lub więcej lat, a 22% mężczyzn było w wieku co najmniej 70 lat. Podobnie jak w innych krajach, tutaj również statystyki różnią się mocno między sobą. Liczba Brytyjczyków w wieku emerytalnym wskazana w spisie wyborczym z 1995 roku wynosiła 1190, podczas gdy na Malcie wypłać się 2177 brytyjskich emerytur. Dodatkowo rzeczywista liczba emerytów brytyjskich na wyspie jest wyższa niż liczba wypłacanych emerytur ze względu na fakt zawierania przez nich małżeństw i zmianę obywatelstwa. Zagraniczni emeryci mają tendencję, by nie osiedlać się w stolicy i innych obszarach miejskich o dużej gęstości zaludnienia, ale raczej starają się zamieszkiwać w willach w miejscach przybrzeżnych, posiadających tereny rekreacyjne. Więcej niż jedna czwarta populacji brytyjskiej koncentruje się w okręgach Sliema, Msida. Istnieje szczególna skłonność emerytów, aby wybierać bardziej zaciszne miejsca w zachodniej Malcie i Gozo, unikając miejscowości położonych na południu (Williams, King, Warnes 1997).

Największe trudności z analizą liczby cudzoziemców na podstawie krajowych źródeł statystycznych dotyczą **Włoch**. Każde z trzech źródeł zapewnia bardzo różne szacunki dotyczące zarówno liczby, jak i rozmieszczenia obcokrajowców.

Spis ludności z 1991 roku wskazuje, że liczba obcokrajowców przebywających na stałe we Włoszech kształtowała się na poziomie 625 tys. Składali się na nią zarówno rezydenci, jak również tymczasowo i trwale zamieszkujący. Zdecydowanie największe europejskie grupy narodowe stanowili Niemcy (86 tys.), Brytyjczycy (24 tys.) i Francuzi (23 tys.).

Drugim źródłem danych są *permessi di soggiorno*, czyli pozwolenia na pobyt, które obcokrajowcy powinni nabyć w ciągu ośmiu dni od przybycia. Ich suma wynosiła 859 tys. 31 grudnia 1991 roku. Statystyki te rejestrują 27 tys. i 24 tys. Brytyjczyków i Francuzów, odpowiednio o 13,0% i 6,5% więcej niż dane spisowe.

Trzecim źródłem włoskich danych jest *anagrafe*, który rejestruje ruch naturalny ludności w każdej gminie w podziale na narodowości. Dane te, podobnie jak hiszpańskiego *padrón*, oparte są na liczbie cudzoziemców, którzy złożyli wniosek i nadano im status rezydenta. Jest on niezbędny do posiadania nieruchomości, rejestracji samochodu czy dostępu do lokalnych usług zdrowotnych.

Całkowita liczba cudzoziemców zarejestrowanych wyniosła 537 tys. i była znacznie wyższa niż wartości przedstawione w spisie powszechnym, gdzie osób posiadających status rezydenta było 345 tys. Dane regionalne dotyczące *permessi di soggiorno* (łącznie dla wszystkich krajów UE przedstawione w wartościach bezwzględnych) wskazują główne obszary osiedlania się imigrantów: Lacjum, Lombardia, Toskania i Emilia-Romania.

Analiza wartości względnych wyłania inny wzór rozmieszczenia mieszkańców zza granicy. Najważniejsze obszary koncentracji to: Trydent-Górna Adyga i Dolina Aosty (regiony północnej granicy z Austrią i Francją), a także atrakcyjne środowiskowo regiony Ligurii, Toskanii i Umbrii. Według niepublikowanych danych *permessi*, Toskania koncentruje 9,3% populacji Brytyjczyków we Włoszech. Dwie spośród prowincji Toskanii – Florencja i Siena – to miejsca zamieszkania dla 54% Brytyjczyków w tym regionie.

Raz jeszcze warto podkreślić fakt, że nie ma wiarygodnego źródła szacowania ludności migrującej do południowej Europy; wszystkie mają wyraźne braki. Ekspansja wewnątrzunijnego międzynarodowego handlu, inwestycji, turystyki będzie stanowić podstawę do kontynuacji wzrostu międzynarodowych migracji emerytów (Williams, King, Warnes 1997).

Tabela 4.1. Migranci międzynarodowi w krajach europejskich w 2000 i 2015 roku

Kraj	Migranci międzynarodowi w tysiącach		Migranci międzynarodowi w odsetku całej ludności		Procentowy udział migrantów z poszczególnych grup wiekowych w roku 2015		
	2000	2015	2000	2015	0–19	20–64	65+
1	2	3	4	5	6	7	8
Czechy	220,8	405,1	2,2	3,8	7,1	88,8	4,1
Węgry	297,0	449,6	2,9	4,6	11,2	70,9	17,8
Polska	825,3	619,4	2,1	1,6	12,0	66,9	21,1
Mołdawia	247,8	142,9	5,9	3,5	15,4	56,3	28,3
Rumunia	126,9	226,9	0,6	1,2	37,2	43,9	18,9
Rosja	11900,3	11643,3	8,1	8,1	7,4	79,9	12,7
Słowacja	116,4	177,2	2,2	3,3	11,1	63,4	25,5
Ukraina	5527,1	4834,9	11,3	10,8	9,3	72,9	17,7
Dania	371,0	572,5	7,0	10,1	11,5	80,2	8,3
Estonia	249,5	202,3	17,8	15,4	2,4	58,4	39,3
Finlandia	136,2	315,9	2,6	5,7	14,1	81,0	4,9
Islandia	15,9	37,5	5,7	11,4	20,1	75,8	4,1
Irlandia	350,6	746,3	9,1	15,9	17,6	77,9	4,5
Łotwa	430,2	263,1	18,1	13,4	2,2	55,1	42,8
Litwa	214,3	136,0	6,1	4,7	4,7	64,6	30,7
Norwegia	292,4	741,8	6,5	14,2	14,4	80,1	5,6
Szwecja	1003,8	1639,8	11,3	16,8	11,8	73,4	14,8
Wielka Brytania	4730,2	8543,1	8,0	13,2	11,2	77,8	10,9
Albania	76,7	57,6	2,5	2,0	16,7	60,4	22,9
Andora	42,1	42,1	64,4	59,7	7,8	76,0	16,2
Bośnia i Hercegowina	83,0	34,8	2,2	0,9	11,4	76,4	12,2
Chorwacja	585,3	576,9	13,2	13,6	5,2	72,1	22,7

c.d. tab. 4.1.

1	2	3	4	5	6	7	8
Grecja	1111,7	1242,5	10,1	11,3	8,2	82,8	9,0
Włochy	2121,7	5788,9	3,7	9,7	10,8	83,8	5,4
Malta	21,5	41,4	5,6	9,9	11,1	77,4	11,5
Czarnogóra	–	82,5	–	13,2	12,2	73,8	13,9
Portugalia	651,5	837,3	6,3	8,1	9,2	84,5	6,2
San Marino	4,0	4,7	14,8	14,8	16,0	80,6	3,3
Serbia	856,8	807,4	9,1	9,1	3,8	69,1	27,2
Słowenia	171,0	236,0	8,6	11,4	6,4	78,4	15,3
Hiszpania	1657,3	5853	4,1	12,7	13,9	79,3	6,8
Macedonia	125,7	130,7	6,2	6,3	14,6	64,1	21,3
Austria	996,5	1492,4	12,4	17,5	9,3	77,0	13,7
Belgia	853,4	1387,9	8,3	12,3	21,0	66,6	12,4
Francja	6278,7	7784,4	10,6	12,1	9,0	70,3	20,8
Niemcy	8992,6	12005,7	11,0	14,9	5,5	65,9	28,7
Liechtenstein	15,5	23,5	46,5	62,6	14,9	73,3	11,8
Luksemburg	139,8	249,3	32,0	44,0	11,1	78,4	10,5
Monaco	21,8	21	67,9	55,8	9,1	57,1	33,8
Holandia	1556,3	1979,5	9,8	11,7	8,7	79,6	11,7
Szwajcaria	1570,8	2438,7	21,9	29,4	8,4	77,3	14,3

Źródło: Opracowanie własne na podstawie unpopulation.org.

Danych migracyjnych dla poszczególnych krajów dostarcza nam Departament Spraw Ekonomicznych i Społecznych ONZ (tabela 4.1.) Możemy z nich odczytać, że największy odsetek emerytów w migracjach międzynarodowych posiada Litwa, Łotwa i Estonia. Waha się on od 30 do ponad 40%. Uwarunkowane jest to odpływem osób starszych do Rosji, z którą kraje te były związane przed uzyskaniem niepodległości. Najniższy udział emerytów w migracjach zagranicznych występuje w Finlandii, Islandii, Irlandii i Czechach wahać się na poziomie około 4%. Związane jest to z bardzo dobrą opieką społeczną państwa nad emerytami.

Poziom życia populacji seniorów w różnych krajach jest obecnie nieporównywalny, mimo że kształtował się w wyniku podobnego procesu. Ale tylko pozornie podobnego, bowiem sytuacja polityczna, społeczna i ekonomiczna w różnych krajach po 1945 r. była całkowicie różna.

Świadczenia emerytalne w Europie na tle polskich świadczeń wyglądają zdecydowanie korzystniej, jednak należy uwzględnić przede wszystkim siłę nabywczą pieniądza w poszczególnych krajach. Najkorzystniejszą sytuacją finansową mogą się pochwalić emeryci mieszkający w Luksemburgu, gdzie średnio mężczyzna otrzymuje ponad 4 tys. euro emerytury (tabela 4.2.). Korzystnie sytuacja przedstawia się także w Austrii,

Holandii, Szwecji, Danii, gdzie mężczyźni otrzymują ponad 2 tys. euro. Najgorzej sytuacja wygląda w Bułgarii i Rumunii, gdzie średnia emerytura mężczyzny kształtuje się na poziomie około 200 euro.

Tabela 4.2. Średnie przychody emerytalne w UE w 2014 roku (w euro)

Lp.	Nazwa państwa	Kobiety	Mężczyźni	Lp.	Nazwa państwa	Kobiety	Mężczyźni
1	Luksemburg	2207	4017	15	Słowenia	673	890
2	Austria	1530	2498	16	Portugalia	606	880
3	Holandia	1356	2239	17	Malta	627	761
4	Szwecja	1509	2146	18	Czechy	432	502
5	Dania	1962	2126	19	Polska	358	474
6	Francja	1263	1970	20	Słowacja	390	422
7	Niemcy	1035	1871	21	Chorwacja	305	405
8	Irlandia	1171	1859	22	Węgry	314	371
9	Finlandia	1356	1849	23	Estonia	316	332
10	Belgia	1209	1754	24	Łotwa	254	305
11	Włochy	1126	1669	25	Litwa	240	271
12	Wielka Brytania	1004	1662	26	Rumunia	148	214
13	Hiszpania	831	1255	27	Bułgaria	112	171
14	Grecja	712	953				

Źródło: Opracowanie własne na podstawie www.ec.europa.eu.

4.3. Migracje wewnątrz krajowe

Wiele prac poświęcono również migracjom emerytalnym wewnątrz krajów. Pisali o nich między innymi Williams, King, Warnes (1997), Cribier (1982) oraz Cribier i Kych (1992, 1993), dokonując analizy migracji emerytów we Francji, a także porównując ruchy migracyjne w Londynie i Paryżu. Około 1/4 mieszkańców Paryża migruje z miasta po przejściu na emeryturę. Jest to dwa razy więcej niż z miast wojewódzkich. Główną przyczyną jest poszukiwanie ciszy, spokoju, atrakcyjności środowiska wiejskiego i mniej stresującego trybu życia.

Badacze wskazują również trzy rodzaje wewnątrz krajowych migracji emerytów. Pierwsza z nich dotyczy powrotów do obszarów pochodzenia, co we Francji wpływa z silnej urbanizacji i migracji ze wsi do miast; druga mówi o migracjach do dzieci i wnuków; a trzecia traktuje o poszukiwaniu obszarów o wysokich walorach przyrodniczych. Podobne trendy obserwuje się w innych krajach europejskich, na przykład w Wielkiej Brytanii i w Szwecji, o czym pisali między innymi Warnes (1993), Oberg i in. (1993). Badacze tacy jak Buller i Hoggart (1994), analizując zachowania brytyjskich nabywców domów we Francji, twierdzą, że migracje zagraniczne emerytów powinno się traktować jako rozszerzenie krajowych procesów migracyjnych. Jednocześnie dodają, iż – mimo pewnych różnic – wszystkie trzy czynniki migracji krajowych da się zaobserwować

w migracjach zagranicznych, nawet migracje do dzieci i wnuków (przykładem mogą być migracje z Wielkiej Brytanii do Australii i Nowej Zelandii).

Analizując migracje wewnętrzne we Francji, można stwierdzić, że emeryci francuscy, którzy migrowali w latach 2002–2007 w ponad 67% opuszczali duże miasta na rzecz miast mniejszych i obszarów wiejskich. Ponadto, przenosili się daleko od ich poprzedniego miejsca zamieszkania: 30% emerytów przenieśli się ponad 100 km od domu. Istnieją zależności pomiędzy migracją mieszkaniową emerytów a usługami turystycznymi oferowanymi przez regiony turystyczne: emeryci przybywali masowo na południe i zachód Francji, szczególnie nad wybrzeża (Langwedocja, wybrzeże Bretanii, Normandia, Wandea), od 2000 roku również Korsyka stała się ulubionym (po Langwedocji) miejscem na emeryturę.

4.4. Przykłady migracji emerytów na świecie

4.4.1. Basen Morza Śródziemnego

Migracje mieszkańców zachodniej i północnej Europy do krajów basenu Morza Śródziemnego mają swoje początki w latach 60. i trwają nadal. Od tego czasu plaże, słońce i południowy styl życia przyciągnęły miliony osób nie tylko na wakacje; obecnie około 1,5 mln emigrantów mieszka w Hiszpanii: są to głównie Brytyjczycy i Niemcy. Wielu z nich zamieszkało na Costa Blanca, w okolicy Walencji i Alicante, na wybrzeżu Costa del Sol i na Balearach. Emeryci w szczególności szukają słońca, zdrowego klimatu i odpowiedniego stylu życia. Migranci seniorzy kupują lub wynajmują nieruchomości na wybrzeżu Morza Śródziemnego, gdzie mieszkają całą rok lub przez znaczną jego część.

Na czele listy krajów preferowanych przez mieszkańców Europy Północnej znajdują się Hiszpania, Włochy i Grecja (Warnes 1991; Williams i in. 1997). W omawianych krajach Europejczycy z północy kupują nieruchomości do użytku jako domki letniskowe, ale również do zamieszkiwania w nich przez większą część roku, a także do osiedlenia się na stałe.

Okolo 1,5 mln obywateli UE, którzy osiedlili się na wybrzeżach Hiszpanii, jest w stanie wpływać znacząco na region zarówno poprzez fakt głosowania w wyborach lokalnych, jak także przez kandydowanie w nich. Od ponad piętnastu lat mieszkańcy Unii Europejskiej mają prawo do głosowania i kandydowania w wyborach lokalnych, obojętne, jaki mają paszport. Teraz cudzoziemcy, którzy mieszkają w Hiszpanii, biorą udział chętnie w wyborach lokalnych, zostając radnymi. Coraz więcej Brytyjczyków i Niemców, którzy osiedlili się tam w poprzednich dekadach, patrzy na angażowanie się w politykę jako normalny element życia w swoim przybranym domu (Warnes 1991; Williams i in. 1997).

Turcja

Turcja sytuuje się obecnie wysoko na liście krajów, w których chcą zamieszkać emeryci z Europy Zachodniej i Północnej. Analogicznie do innych państw śródziemnomorskich, najważniejszym powodem napływu emerytów do Turcji, jak podają H.I. Bahar, S. Laciner, I. Bal, M. Ozcan (2009), na pierwszych miejscach – w skali od 0 do 10 – są słońce, plaża i klimat (9,0), na drugim miejscu wygodne i tanie życie (8,0) oraz

dobrze relacje społeczne (8,0). Migranci z niższych klas społecznych, a także nie posiadający samochodów, często decydują się na zamieszkanie w centrach miasta w pobliżu sklepów. Ponad 53% respondentów żyło w mieszkaniach, z jednej strony zapewne z powodów ograniczeń budżetowych, ale również dlatego, że życie w mieszkaniu jest na pewno prostsze, co może być czynnikiem bardzo istotnym dla osób starszych. Bardziej luksusowe, zamknięte osiedla – w celu przyciągnięcia zagranicznych nabywców – rozpoczęły świadczenie wielu dodatkowych usług, m.in. w określonym czasie na osiedlu przyjmuje lekarz, jest wspólny basen, a także całodobowi pracownicy ochrony.

Znaczna liczba cudzoziemców chce żyć w społeczności tylko z obywatelami własnego kraju. Dla nich np. w Alanyi stworzono osiedla, w których żyją wyłącznie mieszkańcy danego kraju np. Norwegii i Danii. Oczywiście, taka sytuacja poważnie ogranicza kontakt i interakcję z lokalną społecznością turecką. Inne narodowości (np. Niemcy) nie mają problemów w codziennych kontaktach z tubylcami, a dzięki obecności mniejszości tureckiej w Niemczech zawsze mogą znaleźć mówiących po niemiecku mieszkańców Turcji, zarówno w sklepach, jak i na ulicy. W mieście Fethiye, gdzie zamieszkuje dużo migrantów z Wielkiej Brytanii, można zaobserwować, iż koncentrują się oni na tych samych obszarach, a także odwiedzają bary i kawiarnie, gdzie wiedzą, że znajdą rodaków. Większość migrantów seniorów (74,2%) po raz pierwszy przyjechała do Turcji w celach turystycznych w latach 90. Obecnie, po przeprowadzce, nadal utrzymują bliskie kontakty z krajem pochodzenia. Około 81% odwiedza swój kraj raz lub kilka razy w roku. Jak wynika z prowadzonych badań, liczba emerytów migrantów stale się powiększa. Władze wspierają migrantów, a także korzystają z ich wiedzy i doświadczenia (Bahar, Laciner, Bal, Ozcan 2009).

Włochy

Jak podają King i Patterson (1998), włoskie prawo nakłada na obcokrajowców, którzy chcą pozostać we Włoszech, obowiązek nabycia pozwolenia na pobyt. Dzięki temu łatwiejsze jest monitorowanie przepływów migracyjnych. Badacze wskazują, że najwięcej brytyjskich emerytów koncentruje się w dwóch tokańskich prowincjach: Florencji i Sienie. Uwarunkowane jest to historycznie, gdyż napływ Brytyjczyków do tych prowincji ma długą tradycję. Także doświadczenia turystyczne odegrały swoją rolę. Brytyjczycy wybierają Toskanię nie tylko ze względu na klimat czy nadmorskie atrakcje, ale przede wszystkim istotny jest dla nich krajobraz, wysoka kultura i „włoski styl życia”. Migracje Brytyjczyków nie odbywają się bezpośrednio z Wielkiej Brytanii, w wielu przypadkach mają skomplikowane mechanizmy i ścieżki. Po osiedleniu się w Toskanii często kontynuują pracę i zawierają nowe związki małżeńskie. Najpierw Brytyjczycy zasiedlili region Florencji i Chianti, a regiony południowej Toskanii, Umbrii i Marche, były zasiedlane znacznie później. Różnice między poszczególnymi obszarami mają swoje odzwierciedlenie demograficzne i społeczne (płeć, wiek, wykształcenie).

Badania zmian zaludnienia w gminach Toskanii w latach 1951–1991 prowadził A. Telleschi (1994). Stwierdził on, że w okresie 1951–71 nastąpiło gwałtowne wyludnianie się obszaru. Kolejne dziesięciolecie (1971–81) przyniosło małe zmiany ludności, a zasiedlanie odbywało się w latach 1981–91. Od lat 60. pionierami w zasiedlaniu tego regionu byli Brytyjczycy. Obecnie jednak dominują na rynku nieruchomości Niemcy, dla których kupowane przez nich domy w znacznej części są ich drugimi domami.

Francja

Badania Hoggarta i Bullera (1995) wskazują, że 71,2% emerytów migrantów nigdy nie mieszkało we Francji przed zakupem nieruchomości, a ponad 53% nie miało nawet przyjaciół lub krewnych, którzy zamieszkiwali kiedyś we Francji. Zaskakująco niski był też poziom aktywności wypoczynkowej przed zakupem domu. Częściowo można to wyjaśnić faktem, że fala osadnictwa we Francji związana jest z brytyjskim, z lat 80., *boomem* na ceny domów (tabela 4.3.). Jak podają Hoggart i Buller (1995) 55% nabywców podjęło gruntowne remonty, podnosząc jakość wiejskich zasobów mieszkaniowych. Miało to jednak niewielki wpływ na ceny domów w tamtych latach.

Tabela 4.3. Inwestycje zagraniczne netto w niekomercyjne francuskie nieruchomości
(w milionach franków francuskich)

Rok	Belgia i Luksemburg	Niemcy	Włochy	Holandia	Wielka Brytania	Szwajcaria
1978	*	385	*	805	307	290
1979	*	589	*	971	229	610
1980	164	400	98	273	886	696
1981	59	369	72	4	199	483
1982	–55	455	56	209	533	788
1983	176	412	44	33	218	61
1984	152	243	*	270	146	874
1985	109	208	9	–54	454	845
1986	79	189	–39	–148	431	821
1987	205	213	68	302	499	481
1988	492	312	79	–191	564	513
1989	588	331	274	204	1524	1572
1990	493	580	554	953	1071	*
1991	590	828	1036	428	1035	*

* – dane nie są dostępne

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Banque de France za K. Hoggart i H. Buller (1995).

Brytyjczycy, którzy kupili nieruchomość we Francji, w 46% wskazują francuski dom jako ich główne miejsce zamieszkania (53% z nich było w wieku przedemerytalnym). Główną przyczyną zakupu były niższe ceny niż w Wielkiej Brytanii.

Niestety w najbliższych latach zapewne dojdzie do zmniejszenia migracji mieszkaniowej osób starszych. Od 2000 roku obserwuje się wzrost cen nieruchomości. Jest on wyraźnie szybszy niż zwiększanie się dochodów brutto gospodarstw domowych: między 2000 a 2011 rokiem cena domów we Francji wzrosła o ponad 120%, podczas gdy w tym samym okresie jednorazowy dochód brutto gospodarstwa domowego wzrósł o zaledwie 20%. Jeśli ta tendencja się utrzyma, rosnąca przepaść między cenami nieruchomości i wysokością

dochodów może być hamulcem migracji mieszkaniowej (dla wszystkich grup wiekowych). Również migracja emerytów może zostać spowolniona przez zmniejszenie różnic w cenach nieruchomości pomiędzy miastami a obszarami wiejskimi. Wreszcie, spadek odsetka gospodarstw domowych z drugim domem może skutkować zmniejszeniem migracji mieszkaniowej przyszłych emerytów. W 2005 roku ponad 40% mieszkań zbudowanych na wybrzeżu regionu Langwedocja-Roussillon (najlepsze miejsce dla emerytów) to drugie domy. Gospodarstwa często należą do pokolenia, które miało środki na zakup drugiego domu w latach 70. dzięki niskim kosztom kredytu. Od 1990 roku udział drugich domów w dystrybucji zasobów mieszkaniowych maleje, od 10,7% w 1990 roku do 9,4% w 2011 roku. Konsekwencją spadku migracji mieszkaniowej emerytów było zwiększenie liczby osób starszych w dużych miastach, co stworzyło dodatkowy popyt na odpowiednie usługi (zdrowie, rozrywka itp.). Dalszy wzrost cen nieruchomości we Francji może doprowadzić przyszłych francuskich emerytów do migracji za granicę, do krajów o odpowiednim klimacie, w których koszt życia jest niższy. Z drugiej strony, coraz więcej emerytów zagranicznych będzie mogło przyjechać i cieszyć się francuskimi wybrzeżami. Udział obcokrajowców w posiadaniu drugiego domu w regionie Midi-Pyrénées (bardzo popularne wśród emerytów), wzrósł z 4,2% do 7,7% w latach 1999 i 2007 (Grzesiak 2012).

Hiszpania

Największym i najważniejszym regionem Europy, gdzie przyjeżdżają emeryci z innych krajów, jest według Rodrigueza, Fernandez-Mayoralasa, Rojo (1998), Costa del Sol. Specyficzna konfiguracja warunków ekonomicznych, społecznych i środowiskowych południowej Hiszpanii oraz dostępność z północnych krajów europejskich uczyniły region jednym z najbardziej popularnych miejsc dla tego typu migracji. Korzystny układ atrakcji środowiskowych na obszarze Costa del Sol, dobrze rozwinięta infrastruktura miejska i turystyczna przyciąga – obok zwykłych turystów – wielu europejskich emerytów. Podobne warunki występują w innych miejscach Hiszpanii, takich jak Costa Brava, Alicante, Murcia, Baleary i Wyspy Kanaryjskie (Paunero 1988, Myklebost 1989, Montiel 1990, Diaz 1991, Serrano 1991).

Pomimo rosnącej świadomości znaczenia migracji emerytalnych, brak stosownej ewidencji pozostaje podstawową przeszkodą dla ich zrozumienia oraz wprowadzenia odpowiedniej polityki i planowania. Ani źródła oficjalne ani badania nie dały przekonujących oszacowań wielkości populacji emerytów. Według Narodowego Spisu Powszechnego z 1991 roku w Hiszpanii było ponad 44 tys. osób z krajów Europy Północnej w wieku 55 lat i powyżej. Fernandez i in. (1993) mówi o 50 tys. osób w wieku co najmniej 65 lat, z których 15 tys. mieszkało na wybrzeżu Costa del Sol. Inne szacunki wskazują, że w Hiszpanii zamieszkuje ponad 100 tys. Brytyjczyków w wieku powyżej 60 lat.

Migranci seniorzy przybywający na wybrzeże Costa del Sol są stosunkowo młodymi emerytami ze średnią wieku nieco ponad 66 lat, a tylko 17% ma ponad 75 lat. Najstarszymi migrantami są Niemcy i Skandynawowie, a wśród nich ponad 25% stanowiły osoby mające więcej niż 75 lat. Symetrycznie kształtuje się bilans płci. Średnio siedmiu na dziesięciu migrantów miało współmałżonka. Migranci w większości legitymowali się wykształceniem średnim, a czterech na dziesięciu miało wykształcenie wyższe. Seniorzy pracowali przede wszystkim w zawodach wymagających wysokich kwalifikacji (52%).

Ponad 90% ankietowanych stwierdziło, że ważnym czynnikiem skłaniającym ich do przeniesienia się – spośród przyczyn najczęściej wymienianych – był śródziemnomorski klimat (tabela 4.4.).

Tabela 4.4. **Przyczyny migracji na Costa del Sol** (w procentach)

Czynniki przyciągające	Wielka Brytania	Niemcy	Skandynawia	Kraje Beneluksu
Śródziemnomorski klimat	90,4	86,7	97,4	100,0
Styl życia Hiszpanów	52,7	37,8	50,0	39,3
Niższe koszty utrzymania	28,7	24,4	31,6	39,3
Lepsze warunki zdrowotne	17,0	33,3	34,2	17,9
Dostępność do kraju ojczystego	14,4	15,6	2,6	17,9
Zainteresowanie kulturą śródziemnomorską	9,0	20,0	15,8	17,9
Spółeczności obcokrajowców	11,2	17,8	10,5	3,6
Dostępność wypoczynku i rekreacji	8,5	22,2	5,3	7,1
Hiszpański krajobraz	1,1	0,0	0,0	0,0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie V. Rodriguez, G. Fernandez-Mayoralas, F. Rojo (1998).

Hiszpański styl życia był atrakcją dla prawie połowy ankietowanych, a najistotniejszą rolę odegrał dla Brytyjczyków i Skandynawów. Trzecim najważniejszym czynnikiem był niższy koszt życia w Hiszpanii w porównaniu do kraju pochodzenia (wskazało na niego prawie 30% respondentów; szczególnie widoczny wśród osób z krajów Beneluksu, a także, w mniejszym stopniu z krajów skandynawskich). Inne czynniki przyciągające emerytów zostały wskazane w niskim wymiarze. Około jeden na dziesięciu respondentów uznał za ważne: bliskość geograficzną do kraju pochodzenia czy istnienie społeczności obcokrajowców, która przynajmniej na początku, sprzyjała tworzeniu więzi społecznych. Nisko oceniona została dostępność turystyczna i rekreacyjna, np. pola golfowe i kluby żeglarskie (to ostatnie jest bardzo cenione przez Niemców). Najniżej został oceniony hiszpański krajobraz, który odegrał rolę dla mniej niż 1% ogółu badanych (tabela 4.4.).

W badaniach prowadzonych przez Rodriguez, Fernandez-Mayoralas, Rojo (1998), nieco ponad jedna czwarta ankietowanych wspomniła, że – w przypadku Costa del Sol – była na wakacjach w Hiszpanii, zanim przeszła na emeryturę. Najczęściej odpowiedź tę wymieniali Skandynawowie i Brytyjczycy. Możliwość zawierania nowych znajomości była postrzegana jako plus przybycia do Hiszpanii, jednak można zaobserwować podziały według narodowości: i tak Brytyjczycy i Niemcy wolą spotkać ludzi z ich własnego kraju, podczas gdy migranci z krajów skandynawskich i Beneluksu są bardziej zainteresowani poznaniem Hiszpanów.

Spośród największych minusów ankietowani wskazali język (71%) oraz rozdzielenie z rodziną (41%). Migranci chętnie zamieszkują na osiedlach razem z innymi migrantami z kraju, z którego pochodzą, łączą się również w stowarzyszenia, jednak przede wszystkim z osobami ze swojego kraju. Emeryci są na bieżąco z wiadomościami w ich własnym języku (poprzez importowane czasopisma, telewizję satelitarną, internet, a także szeroki zakres lokalnych stacji radiowych i telewizyjnych oraz gazet wydawanych w języku angielskim i niemieckim). Kolejnym widocznym znakiem obecności cudzoziemców, zwłaszcza Brytyjczyków, jest duża liczba pubów, restauracji zagranicznych, sklepów spożywczych i odzieżowych.

Malta

Osadnictwo na Malcie jest bardzo skomplikowane i ma dłuższe tradycje niż na Costa del Sol, w Algarve i w Toskanii. Malta jako była brytyjska kolonia była ze Zjednoczonym Królestwem bardzo mocno powiązana. Można znaleźć wiele małżeństw zawartych między mieszkańcami Malty i Brytyjczykami. Niektórzy twierdzą, że brytyjskie wybory Malty na emeryturę mają już za sobą lata świetności. Po pierwsze: brytyjscy marynarze i żołnierze, którzy służyli na Malcie, dopiero teraz osiągają ustawowy wiek emerytalny, więc dopiero w przyszłości mogą być podstawą przepływu emerytalnego. Drugi argument jest taki, że gęstość zaludnienia i urbanizacja Malty są obecnie tak duże, że atrakcyjność wyspy dla emerytów zmniejszyła się. Malta szybko traci swoje wiejskie i dziewicze krajobrazy nadmorskie. Trzecim argumentem jest zmniejszenie dominacji Brytyjczyków w imigracji emerytalnej, ze względu na wybór przez nich innych krajów europejskich (w tym w Europie Wschodniej).

Williams, King, Warnes (1997) w celu określenia liczby brytyjskich emerytów na Malcie posłużyli się spisem wyborczym, którym w 1995 roku objętych zostało 1190 brytyjskich obywateli. Analiza list wyborczych pozwoliła badaczom stwierdzić, że brytyjska populacja wyborcza jest zdecydowanie najstarszą grupą zagraniczną na Malcie. Średnia wieku dorosłych mężczyzn wynosiła 54 lata, a kobiet 50 lat. Ponad 32% kobiet i 41% mężczyzn było w wieku 60 lat lub więcej. Niezwykłą cechą była nadwyżka mężczyzn nad kobietami w wieku 70 lat i powyżej. Po Brytyjczykach największy udział (21%) w przedziale wieku 60 lat i więcej mieli obywatele USA. Wśród innych nacji w przedziale wieku 60 i więcej, tylko Niemcy i Holendrzy posiadali udział powyżej 10%. Na tę niezwykłą strukturę płci i wieku osób starszych może mieć wpływ wiele czynników (zwłaszcza z brytyjskiej historii maltańskiej populacji ostatniego półwiecza).

Zakres możliwości mieszkaniowych dostępnych dla cudzoziemców na Malcie został ograniczony przez wysoką gęstość zaludnienia wysp oraz politykę kontroli rozwoju zasobów mieszkaniowych. W przeszłości na charakterystykę maltańskiej zabudowy miały wpływ dochody i gęstość brytyjskich osadników. Tabela 4.5. przedstawia kontrasty między Maltą i innymi obszarami międzynarodowych migracji emerytów. Prawie 1/3 z pierwszych domów na wyspach była wynajmowana (dwa razy więcej niż na Costa del Sol, czy w Algarve); wielu agentów nieruchomości i innych informatorów na Malcie zalecało emerytom migrantom na początek wynająć dom i powoli szukać mieszkania do zakupu.

Tabela 4.5. Pierwsze typy mieszkań wśród starszych brytyjskich mieszkańców Malty, Toskanii, Costa del Sol i Algarve (w procentach)

Typ mieszkania	Toskania	Malta	Costa del Sol	Algarve
Dom	66,3	37,8	44,9	83,9
Apartament	26,7	59,4	53,2	13,7
Łódź, hotel	6,9	2,8	1,8	2,4

Źródło: Opracowanie własne na podstawie A.M. Williams, G. Patterson (1998).

Według rankingu głównych przyczyn ruchu, główną atrakcją był klimat, a następnie korzyści finansowe.

Portugalia

Migracje emerytów do Portugalii są stosunkowo dawną formą mobilności przestrzennej, ale zmiana ich skali w ostatnich latach zaczęła przyciągać uwagę zarówno naukowców, jak i polityków. Jest to szczególnie widoczne w Algarve, gdzie małe siedziby wspólnot brytyjskich istniały już co najmniej od 1930 roku. Jednak największe natężenie migracji emerytów rozpoczęło się w latach 80. Jak wynika z badań prowadzonych przez Williams, Patterson (1998), aż 71,2% migrantów emerytów przybyło po 1984 roku. Wzrost migracji emerytów był spowodowany zmianami demograficznymi w Europie Północnej, a także zwiększoną liczbą przejść na wcześniejszą emeryturę i zyskami z boomu mieszkaniowego lat 80. Równie ważne było zwiększenie doświadczeń życiowych w zakresie mobilności, zarówno w dojazdach do pracy, jak i turystyce międzynarodowej. To właśnie dzięki turystyce wzrosła wiedza o poszczególnych miejscowościach i regionach. Charakter Algarve uległ zmianie w okresie powojennym. Do połowy lat 60. w tej miejscowości nie było lotniska, w związku z czym turystyka międzynarodowa była ograniczona. Na początku XX wieku garstka turystów mieszkała na wzgórzach miasta Monchique oraz na plażach w Monte Gordo i Praia da Rocha. Pierwszy hotel (Grande do Faro) został otwarty w 1918 roku, ale większe znaczenie miało uruchomienie eleganckiego hotelu Bela Vista w Praia da Rocha w 1936 roku, co nadało wiodącą rolę kurortowi.

Każda próba zrozumienia obecnego charakteru międzynarodowych społeczności emerytalnych w Algarve jest utrudniona ze względu na brak wiarygodnych danych. Według Eurostatu w 1992 roku było 8900 brytyjskich mieszkańców w Portugalii, co stanowiło 27% wszystkich cudzoziemców w kraju. Spis powszechny z 1991 roku wykazał zarejestrowanych 3080 brytyjskich mieszkańców w Algarve, ale jest to uważane za niedoszacowanie brutto; na przykład, brytyjski konsul honorowy, w wywiadzie z 1995 roku mówił o co najmniej 10 tys. Brytyjczyków mieszkających w Algarve. Innym wskaźnikiem jest 3208 brytyjskich emerytur wypłacanych w Portugalii. Równie istotne jest wskazanie, że liczba emerytur wypłacanych osobom mieszkającym w Portugalii wzrosła o 37,2% w latach 1990–1995. Tempo wzrostu jest tu znacznie wyższe niż w sąsiedniej Hiszpanii, co potwierdza tezę, że jest to jeden z najnowszych obszarów brytyjskiego osadnictwa emerytalnego w Europie Południowej. Podczas gdy brytyjscy emeryci są prawdopodobnie nadal największą grupą imigrantów międzynarodowych w Algarve, następuje wzrost liczby niemieckich deweloperów i nabywców na rynku mieszkaniowym. Także wzrost od 1986 roku dochodów realnych w samej Portugalii przyczynił się do wzrostu zakupu domów w Algarve przez tubylców. Zmiany znajdują odzwierciedlenie w statystyce ludności Algarve. Liczba mieszkańców przez większość XX wieku była w stopniowym spadku i w latach 1950–1970 zmniejszyła się z 325 tys. do 268 tys. W kolejnych latach nastąpiło odwrócenie i z 325 tys. w 1980 roku wzrosła do 340 tys. w 1991 roku. Badania prowadzone przez A. Williams, G. Patterson (1998) wskazują, że najwięcej seniorów napływających do Algarve należało do przedziału wieku 51–60 lat i stanowili oni 46,5% wszystkich migrantów seniorów (tabela 4.6.).

Najmniejszy napływ odnotowano wśród osób w wieku powyżej 70 lat, które zaczęły migrować dopiero po roku 1986, we wcześniejszych latach nie odnotowano takich przypadków.

Podobnie jak w innych miejscach południowej Europy, emerytowani Brytyjczycy w Algarve mają duże doświadczenie w migracji międzynarodowej. Prawie połowa migrantów (47,9%) wcześniej mieszkała za granicą przez okres co najmniej trzech miesięcy, a 37,7% z nich mieszkało za granicą wyłącznie lub częściowo w okresie ostatnich pięciu lat przed przyjazdem do Portugalii. To podkreśla złożoność migracji emery-

tów i wskazuje, że nie jest to przypadek. W Portugalii turystyka jest zdecydowanie najważniejszym źródłem zdobywania wcześniejszej wiedzy o kraju (88,9%), praca była środkiem informacyjnym dla 3,7%, a więzi rodzinne dla 4,1% emerytów.

Tabela 4.6. **Wiek i okres pierwszego przybycia do Algarve** (w procentach)

Okres przybycia	Poniżej 50 lat	51–60 lat	61–70 lat	70 i więcej lat
1961–1975	48,3	44,8	6,9	0
1976–1985	25,0	36,4	38,6	0
1986–1990	14,5	48,2	34,9	2,4
1991–1996	7,9	52,4	38,1	1,6

Źródło: Opracowanie własne na podstawie A. M. Williams, G. Patterson (1998).

Analizując powody migracji do Algarve, Williams i Patterson (1998) stwierdzają, że zdecydowanie najważniejszym (bo aż dla 57,5% ankietowanych) był klimat i jakość środowiska. Na drugim miejscu znalazła się niechęć do Wielkiej Brytanii (15%), a trzecie miejsce (13,%) zajął styl życia ludności Portugalii. Względy finansowe były istotne dla 9,4 % ankietowanych.

4.4.2. Ameryka Północna

Kanada

Jak podają W. Marr, F. Millerd (2004) migracje osób starszych są rosnącym składnikiem migracji wewnętrznych Kanady. W latach 1991–1996, ponad 100 tysięcy rodzin (5% wszystkich rodzin w podeszłym wieku) przemieszczało się między prowincjami. W latach 1996–2001 populacja osób w podeszłym wieku (65 lat i więcej) wzrosła o 10,2%, podczas gdy łączna liczba ludności Kanady zwiększyła się o 4,0%. Liczba osób starszych wzrosła z 12,2% ludności ogółem w 1996 roku do 13,0% w roku 2001. Przewiduje się, że emeryci w 2031 roku stanowić będą 23,6%, a w 2051 roku 25,4% społeczeństwa. Należy również uwzględnić fakt, że osoby starsze – wraz ze wzrostem niezależności finansowej i dzięki dobremu zdrowiu – będą miały większą zdolność do przemieszczania się. Ich migracje nie są wywołane przez problemy na rynku pracy, ale względami rodzinnymi, zdrowotnymi i środowiskowymi. Mają istotne konsekwencje zarówno dla obszarów pochodzenia, jak i obszarów przeznaczenia.

Wielu seniorów, ze względu na udogodnienia i łagodniejszy klimat, wybiera jako kierunek swoich migracji obszar Kolumbii Brytyjskiej. Do tej prowincji w latach 1991–1996 wyemigrowało 2,5 raza więcej osób niż wynosi średnia krajowa. J. Che-Alford i K. Stevenson (1998), omawiając mobilność Kanadyjczyków w wieku 60 lat i więcej w latach 1990–1995, zauważyli, że migracja po przejściu na emeryturę związana jest ze zmianą wymagań mieszkaniowych, dostępem do rekreacji i aktywnego wypoczynku, bliskością członków rodziny i pogarszaniem się zdrowia.

H.C. Northcott (1985), na podstawie danych ze spisów ludności w 1961, 1971, 1976 i 1981 roku, stwierdził, że – wraz z upływem czasu – osoby w wieku 65 lat stawały się coraz bardziej mobilne, chociaż,

w porównaniu z osobami w wieku od 55 do 64 zawsze byli mniej chętni, aby się przenieść. W starszej grupie, mieszkańcy miast oraz owdowiali i rozwiedzeni są bardziej mobilni niż mieszkańcy wsi i małżeństwa. J. Ledent i K.L. Liaw (1989) wskazali, iż wśród osób starszych, skłonność do migracji była wyższa wśród ludności napływowej, z pochodzenia Brytyjczyków, protestantów, ze znajomością języka angielskiego, bardziej wykształconych, nie pracujących, z wysokimi dochodami. Wybór miejsca migracji zależał przede wszystkim od środowiska naturalnego, umiarkowanego klimatu i ilości słońca. Jednak najważniejszym czynnikiem, na jaki zwracali uwagę migranci, były różnego rodzaju udogodnienia (Clark, Hunter 1992; Millington 2000; Serow 1987).

Wśród najbardziej popularnych kierunków migracji seniorów nastąpiły zmiany. G. Lin (1999) podaje, że do tradycyjnych stanów emerytalnych, takich jak Floryda, Arizona i Kalifornia, teraz dołączyły inne stany na południu i południowym zachodzie. Również skłonność do migracji zimowych z Kanady do USA spada od roku 1980.

Można wyróżnić trzy rodzaje migracji kanadyjskich seniorów. Pierwszy po przejściu na emeryturę, skierowany do miejsc bardziej dogodnych do życia. Drugi typ migracji następuje wtedy, gdy senior potrzebuje wsparcia ze względu na umiarkowaną chorobę, niepełnosprawność, utratę małżonka lub zmniejszenie dochodu. Trzeci rodzaj migracji następuje wtedy, gdy migrant doznaje znacznego stopnia niepełnosprawności lub choroby i skierowany jest zazwyczaj do instytucji, która zaopiekuje się nim (Newbold 1996; Moore, McGuinness 1997; Clark i in. 1996; Choi 1996).

Motyacją seniorów, którzy migrują do Kanady z innych krajów, zazwyczaj jest łączenie rodzin; seniorzy przyjeżdżają do Kanady w momencie przejścia na emeryturę (Northcott 1988).

Tabela 4.7. Migranci w wieku 65 lat i starsi w Kanadzie, w latach 1961–2006 (w procentach)

Rok spisu ludności	Liczba ludności powyżej 65 lat	Wszyscy migranci	Lokalni migranci	Migracje wewnątrz prowincji	Migracje między prowincjami	Migranci międzynarodowi napływający do Kanady
1961	1 281 061	27,40	17,58	7,56	1,47	0,79
1971	1 743 880	31,53	18,96	7 9,28	1,86	1,43
1976	2 002 290	30,95	17,74	10,03	1,90	1,28
1981	2 184 550	26,18	15,39	7 7,60	1,80	1,39
1986	2 495 105	21,70	12,68	7 6,48	1,40	1,14
1991	2 900 090	22,25	11,53	7 7,96	1,46	1,29
1996	3 279 730	20,21	11,01	7 6,51	1,26	1,43
2001	3 624 830	19,16	10,69	7 6,36	1,23	0,88
2006	4 074 250	20,13	11,28	7 6,68	1,24	0,94

Źródło: H.C. Northcott, C.R. Petruik (2013).

Tabela 4.7. wskazuje, że odsetek osób starszych, zmieniających miejsce zamieszkania, maleje od lat 70. z niewielkimi wahaniami. Podobne wartości są widoczne dla lokalnych migracji oraz migracji wewnątrz prowincji i między prowincjami. Seniorzy zamieszkujący Kanadę wolą pozostać w swoich lokalnych społecznościach lub przeprowadzać się na krótki dystans. Popularne wśród kanadyjskich emerytów są migracje sezonowe, nawet do sześciu miesięcy w roku: jako *snowbirds* spędzają ten okres w USA. Również zmiana standardowego trybu życia i opóźnianie przejścia na emeryturę może wpłynąć na wielkość migracji. Wymiar migracji zagranicznych emerytów do Kanady od 1961 do 2006 roku waha się w przedziale od 8 do 14 emerytów na każde 1000 osób starszych. Ten poziom utrzymuje się w ciągu ostatniego półwiecza bez wyraźnego trendu. Migracja seniorów do Kanady z innych krajów ma jednak wpływ na kumulację seniorów w określonych miejscach, do których możemy zaliczyć miasta w Kolumbii Brytyjskiej, Ontario i Albercie (Northcott i Milliken 1998).

Stany Zjednoczone

Najbardziej zaawansowany proces migracji emerytów widocznych jest w USA. W latach 70. i 80. zaobserwowano ponad 75% wzrost udziału emerytów w migracjach. Migranci – podobnie jak w Europie – wybierają regiony, w których odnajdują cieplejszy klimat i niższe koszty utrzymania. Do najbardziej popularnych miejsc należą: Floryda, Kalifornia, Arizona czy Teksas, gdzie przeprowadzają się osoby zaraz po przejściu na emeryturę. Jak podają Bean i in. (1994) spis ludności z 1990 roku wykazał, że 40% wszystkich migrantów powyżej 60. roku życia zamieszkało w czterech stanach: Kalifornia 23,8%, Floryda 6,9%, Arizona 5,2% i Teksas 4,1%. Ważną rolę w migracjach emerytów odgrywają również powroty do stron rodzinnych. Migranci, którzy wraz z rozwojem przemysłu przemieszczali się do innych stanów, po przejściu na emeryturę powracają do domów rodzinnych.

Wzorec przestrzennej migracji emerytów „z północy na południe” zaczął w literaturze być kwestionowany. Otóż, A. Rogers i J.F. Watkins (1987) zauważyli zmniejszenie odpływu ludności w podeszłym wieku z Nowego Jorku i podejrzewali, że popularność niektórych tradycyjnych docelowych migracji, takich jak np. Floryda, może spadać. Podobnie S.M. Golant (1990), badając zmiany mobilności między 1955 i 1985 rokiem, stwierdziła zmniejszanie liczby emigrantów emerytów. Golant wymienia trzy powody:

- 1) opierając się na założeniu, że mobilność maleje wraz z wiekiem, niższe tempo wzrostu populacji w wieku 65–75 zmniejszy pulę potencjalnych starszych migrantów;
- 2) miejsca docelowe wybierane w przeszłości przez starszych migrantów są coraz bardziej zatłoczone i są postrzegane jako mające zbyt wysokie koszty utrzymania;
- 3) zwiększenie dostępności mieszkań dla emerytów na północnym i środkowym zachodzie dodatkowo obniża zasadność dalekich, międzyregionalnych przemieszczeń.

Lin (1999) dodaje kolejną możliwą przyczynę spadku popularnych przez dekady miejsc emerytalnych. Powszechne i zasadne jest przekonanie, że starsi migranci przeważnie przynoszą ze sobą dochody emerytalne i inne aktywa. Duża liczba imigrantów emerytalnych oznacza rozbudowaną branżę usługową świadczącą usługi dla seniorów. Jest to bardzo korzystne dla lokalnych gospodarek i daje nowe miejsca pracy. Dlatego w ostatnich latach wiele rządów stanowych próbuje przyciągać i zatrzymywać starszych emerytów. Stany te zapewniają inne, alternatywne opcje dla seniorów emigrantów, którzy przemieszczają się na przykład

z powodów socjalnych. Zatem, tradycyjne przyczyny migracji takie jak np. cieplejszy klimat ustępują na rzecz innych korzyści, które oferują rządy wybranych stanów.

W ostatnich dziesięcioleciach niemal w każdej części USA rozwinęło się wiele nowych ośrodków skupiających emerytów. Powstawanie coraz większej liczby domów opieki i zakładów opieki powoduje, iż migranci zaczęli tracić swoje więzi z popularnymi południowymi miejscami migracji; zjawisko to rozpoczęło się pod koniec lat 80. W procesie migracji biorą udział nie tylko osoby zamieszkałe w USA, ale również przybyłe z zagranicy. Jak podaje Kałuża (2008) w latach 1985–1990 do Stanów Zjednoczonych z zagranicy przybyło 236 tys. migrantów powyżej 60. roku życia. Jednak liczba ta w porównaniu z migracjami wewnętrznymi nie jest duża. Migranci jako miejsce swojej destynacji wybierali Kalifornię, Nowy Jork, Florydę, Teksas, Illinois i New Jersey. W latach 90. liczba emerytów napływających z zagranicy wzrosła o 31% w porównaniu z wcześniejszą dekadą, a w Kalifornii, New Jersey i na Florydzie o ponad 25%; w latach 1995–2000 migracja osób starszych pozostawała bez zmian. Wśród 34,7 mln osób w wieku 65 i więcej lat, którzy mieszkali w Stanach Zjednoczonych w 1995 roku i w 2000 roku, tylko 7,9 mln zmieniło miejsce zamieszkania. W latach 1995–2000 niemal jedna trzecia (32%) populacji „najstarszych starych” przemieszczała się; wśród nich osoby w wieku 85 lat i więcej były (w 2000 roku) najbardziej mobilne. Ich udział był znacznie wyższy niż odsetek migrantów w wieku 65–74 lub 75–84 lat (odpowiednio 21,2 % i 21,9%). W latach 50. Floryda była na 19. miejscu pod względem liczby ludności w podeszłym wieku, a w roku 1970 znalazła się na czele tej listy (Siegel 1993). W 1990 roku 23,6% ludności na Florydzie było w wieku 60 lat i powyżej (6% więcej niż średnia krajowa), a duże strumienie migracji starszych osób były głównym czynnikiem przyczyniającym się do tego faktu; zatłoczone drogi i długie kolejki w restauracjach spowodowały wiele obaw wśród nowo przybyłych emerytów (Bennett 1996).

Mobilność populacji osób starszych między 1960 a 1980 zmniejszyła się z 28,6% w roku 1960 do 24,5% w roku 1970 i 22,6% w 1980 roku (Golant 1990). W 1990 roku ogólny wskaźnik mobilności osób starszych wynosił 22,2%, i był tylko 0,4% mniejszy niż w poprzednim okresie. Można stwierdzić, iż trend spadkowy wyhamował.

Największa liczba migracji emerytów koncentrowała się wokół migracji do tego samego hrabstwa (59,7%), około jedna piąta (21,5%) odbyła się do innego hrabstwa w tym samym stanie, a prawie jedna piąta (18,8%) była do innego stanu (Golant 1990). Przeprowadzki „młodszych seniorów” (65–74 lata) w 2000 roku w obrębie hrabstwa były nieco rzadsze niż ich starszych kolegów (57,9%), gdyż przenosili się oni zazwyczaj do innego stanu (21,2%). W przeciwieństwie do tego, „najstarsi starzy” najrzadziej migrują do innego stanu (14,9 %). Z powodu wyższej średniej długości życia kobiet w Stanach Zjednoczonych w 2000 roku było około 1,4 razy więcej kobiet niż mężczyzn w wieku 65 lat. Niewspółmiernie większy udział kobiet był jeszcze bardziej widoczny wśród migrantów (1,6 kobiety na mężczyznę), chociaż „młodsze seniorki” były mniej więcej równo mobilne z „młodymi seniorami” (Golant 1990). Starsze kobiety (częściej niż starsi mężczyźni) migrowały w tym samym hrabstwie, i rzadko do innego stanu. Południe USA doświadczyło największego przyrostu salda migracji osób starszych. Na poziomie regionalnym wzorce migracji ludzi starszych były bardzo podobne do tych z populacji ogólnej: starsi migranci mają tendencję do poruszania się z północnego wschodu i środkowego zachodu na południe i zachód.

W latach 1995–2000 437 tys. seniorów przeniosło się na południe z innych regionów. Liczba ta była znacznie wyższa niż liczba migrantów na północnym wschodzie (90 tys.), na Środkowym Zachodzie (133 tys.) lub na Zachodzie (177 tys.). W tym samym okresie liczba wyjeżdżających emerytów z południa wyniosła 204 tys., powodując dodatnie saldo migracji (233 tys.) osób starszych. Południowy-Wschód (South Atlantic Division) cieszył się największym napływem osób starszych. Spośród ośmiu stanów i Dystryktu Kolumbii, pięć (Wirginia, Karolina Północna, Karolina Południowa, Georgia i Floryda) znalazło się wśród 10 najlepszych pod względem przyrostu migracji netto (Golant 1990).

Meksyk

Coraz więcej Amerykanów na emeryturze zmierza na południe, aby tam znaleźć lepsze życie. W XXI wieku drogi migracji między Meksykiem i USA nie są drogami jednokierunkowymi. Oprócz tradycyjnych migracji młodych do USA, pojawiają się nowe formy migracji osób starszych z USA do Meksyku.

Oprócz czynników ekonomicznych i demograficznych, które kształtują międzynarodową migrację emerytów, również szybki rozwój mediów stworzył stały strumień informacji o możliwości migracji emerytów do Meksyku. Z uwagi na powszechny dostęp do internetu w Stanach Zjednoczonych wiadomości są łatwo dostępne. Firmy oferujące nieruchomości, jak Caldwell Banker, posiadają bogate serwisy internetowe, które szczegółowo analizują niemal każdy aspekt życia emerytów. Firmy takie jak Focus-on-Mexico oferują tygodniowe „wycieczki”, mające pomóc potencjalnym klientom podjąć decyzję o przeniesieniu się do Meksyku. Pozostałe informacje pochodzą od samych emerytów. Tworzone są przewodniki i fora internetowe, oferujące emerytom możliwość podzielenia się doświadczeniami z miejsc, w których zamieszkali. Spośród wielu przesłanek skłaniających do migracji, te główne koncentrują się na dobrym kursie wymiany peso do dolara, niskich kosztach utrzymania i odpowiednim serwisie medycznym (Aguila, Zissimopoulos 2013).

W 2007 roku w Meksyku została stworzona organizacja Asociación Mexicana de Asistencia en el Retiro koncentrująca się na potrzebach około 100-milionowego pokolenia wyżu demograficznego, które będzie przechodzić na emeryturę w najbliższej przyszłości. Jest to pierwsza krajowa organizacja *non-profit* w Meksyku, której celem jest promowanie życia na emeryturze w Meksyku wśród amerykańskich i kanadyjskich emigrantów. Rząd meksykański zwrócił szczególną uwagę na promocję turystyki, gdyż widzi ogromny potencjał w przybywających do Meksyku emerytach. Rozpoczął od oferowania wyjątkowo atrakcyjnych zachęt, takich jak specjalne wizy oraz specjalne zabezpieczenia społeczne.

Instytut Polityki Migracyjnej Stanów Zjednoczonych wskazał stany w Meksyku, do których dociera najwięcej imigrantów emerytów: Baja California, Baja California Sur, Jalisco, Guanajuato i Nuevo Leon. Na podstawie danych dostarczonych przez każde z regionalnych biur Narodowego Instytutu Migracji, okazało się, że w Meksyku żyje w sumie 108 tys. Amerykanów. Trzeba pamiętać, że są to tylko oficjalne dane osób, które się zarejestrowały. Instytut Polityki Migracyjnej, powołując się na Departament Stanu USA, szacuje, że w sumie 1 036 300 amerykańskich obywateli mieszka w Meksyku (MPI 2006). Amerykanów, którzy mają ponad 64 lata i kwalifikują się do otrzymania emerytury, określa się na 34% populacji (Aguila, Zissimopoulos 2013).

Najczęstszą przyczyną wyboru Los Cabos jako celu emerytalnego, był klimat, a następnie styl życia, ludzie, gospodarka, plaże. Większość z migrantów nie ma żadnych trudności finansowych i nie jest zainteresowana interakcjami ze społecznością lokalną. Jednak wielu przyznaje, że przyczyną migracji do regionu była

miejscowa społeczność i jej styl życia. Przyjeżdżają szukać meksykańskiej kultury: mariachi, jedzenia, radości życia. Kolejnym ważnym powodem migracji do Meksyku są względy finansowe. Kapitał ekonomiczny amerykańskich emigrantów wystarcza na zakup domu, wyjazd na wakacje do Europy i samochód. Te same pieniądze w Stanach Zjednoczonych wystarczyłyby zaledwie na przetrwanie. Amerykańscy emeryci w Los Cabos wydają przeciętnie dwa tysiące dolarów miesięcznie na podatki, rekreację, usługi medyczne itp. Są to wydatki (średnio) wyższe niż Meksykanów i istotnie wpływają na rozwój gospodarczy regionu. Możemy wyróżnić dwa rodzaje amerykańskich imigrantów, tych, którzy starają się poprawić jakość swojego życia wydając mniej pieniędzy niż w Stanach Zjednoczonych, a także tych, którzy szukają lepszego klimatu i rozrywki za wszelką cenę. Ci ostatni stanowią około dziesięć procent Amerykanów w Meksyku. Wydają więcej niż 6500 USD miesięcznie; są to ludzie przyzwyczajeni do wysokiej jakości życia (Aguila, Zissimopoulos 2013).

4.4.3. Azja

Japonia

Szybkie starzenie się japońskiego społeczeństwa, spowodowane przez spadek liczby urodzeń i wzrost długowieczności, ma poważne skutki dla jego ogólnej struktury społecznej. Szacunki pokazują, że liczba osób w wieku 65 i więcej lat osiągnęła 20,8% w 2006 roku, a odsetek ten wzrośnie do 35,7% do 2050 (Ono 2008). Japonia rozważa „importowanie” zagranicznych pracowników z sąsiednich krajów azjatyckich, zwłaszcza do pracy w sektorze usług medycznych.

W 2005 roku liczba japońskich turystów zagranicznych powyżej 50 roku życia wzrosła do ponad sześciu milionów. Następuje wzrost liczby japońskich emerytów zainteresowanych przejściem na emeryturę za granicą w poszukiwaniu lepszej jakości życia. Pojawił się też nowy trend, a mianowicie długoterminowe wyjazdy japońskich emerytów do Malezji. To typ turystyki, w którym ludzie pozostają w obcych miejscach na długi okres czasu, aby doświadczyć życia za granicą.

Obecny system emerytalny i polityka pomocy społecznej dla osób w podeszłym wieku nie są w stanie poradzić sobie z rosnącą populacją osób starszych. Stało się to poważnym problemem zarówno dla osób fizycznych, jak i dla japońskiego rządu. Ponadto wzrasta ciężar kosztów leczenia, a kwoty emerytalne są ograniczone. Według badań przeprowadzonych przez Instytut Badań nad Życiem Seniorów, sporo emerytów jest zmotywowanych, aby przeprowadzić się za granicę – gdzie koszty utrzymania są niższe niż w Japonii – by dalej prowadzić wygodne życie. W związku z trudną sytuacją japońskich emerytów rząd stworzył program „Silver Columbia Plan '92”. Był to projekt promujący zamieszkanie za granicą jako sposób na dostatanie „drugie życie” po przejściu na emeryturę. Celem było zbudowanie „zagranicznych miast *ikigai*” lub „japońskich wiosek” dla emerytów z niższymi dochodami w miejscach z korzystniejszym klimatem. Jednakże projekt spotkał się z ostrą krytyką zarówno krajowej jak i międzynarodowej opinii publicznej, wskazującej, że Japonia „wywozi” swoich starych mieszkańców. Plan został więc zreformowany: nie „migracja” ale nowy styl spędzania wolnego czasu. Japońskie mass media rozpoczęły promocję długoterminowej turystyki, stacje telewizyjne realizowały programy na ten temat, w prasie opublikowano wiele artykułów. Ponadto długoterminowa turystyka stała się jednym z towarów sprzedawanych wśród japońskich seniorów jako element stylu życia (Ono 2008).

Malezja

W 1988 roku malezyjski rząd uruchomił program polityki migracyjnej „Silver Hair” dla zagranicznych emerytów powyżej 50. roku życia. W ramach tego programu wnioskodawcy nie zostali dopuszczeni do pracy lub zarobkowania wewnątrz Malezji i musieli wpłacić kwotę 150 tysięcy ringgitów malezyjskich. Program miał na celu zwiększenie dochodów z turystyki oraz stymulowanie gospodarki przez aktywne inwestycje zagraniczne i nabycie obcej waluty. Rząd przewidywał 20 tys. aplikacji do roku 2000; niestety, otrzymał mniej niż 900. W związku z tym, w 2002 roku przesunął zezwolenia wydawane w ramach programu z Departamentu Imigracji do Ministerstwa Turystyki i przemianował go na „Malezja mój drugi dom” oraz zreformował system wizowy, aby program był bardziej skuteczny. W szczególności zostały zniesione ograniczenia ze względu na narodowość i wiek, a wymagany depozyt pieniężny został zmieniony. Według danych statystycznych Ministerstwa Turystyki, Malezja do końca 2006 roku otrzymała 9551 wniosków z ponad 75 krajów, najwięcej z: Chin (2021), Bangladeszu (1429), Wielkiej Brytanii (1049), Tajwanu (621) i Singapuru (604) Japonii (513) (Ono 2008).

Program „Malezja mój drugi dom” daje możliwości finansowo niezależnym emerytom zagranicznym życia w Malezji (Ho, Teik 2008). Emeryci przyciągani są z krajów rozwiniętych i rozwijających się (Ching 2009). Do tej pory wielu cudzoziemców wybudowało swoje domy w Malezji. Oczekuje się, że program przyczyni się do podniesienia dochodów zagranicznych malezyjskiej gospodarki poprzez takie sektory jak turystyka, nieruchomości i edukacja. Zauważono, że jeśli każdy cudzoziemiec przywiezie 100 tys. USD do Malezji, to 2000 emerytów „wstrzyknie” 200 mln USD w lokalną gospodarkę.

5. Czynniki wpływające na migrację emerytów

Przejście na emeryturę jest ważnym wydarzeniem w życiu człowieka. Kończy się wtedy jego aktywność ekonomiczna, a zaczyna okres, w którym człowiek posiada czas na realizację swojego hobby. Po przejściu na emeryturę wiele osób poszukuje lepszego życia. To poszukiwanie ma wiele dróg, jedną z nich są migracje. Człowiek chce poprawić swoje materialne i niematerialne warunki życia. Motyw ekonomiczny czy małżeństwo jako przyczyna migracji, dla seniorów schodzi na drugi plan. Emeryci poszukują czystego środowiska, domu z działką, a gdy pogorszy się ich stan zdrowia, to opieki. Życie przed i na emeryturze zazwyczaj mocno ze sobą kontrastuje. Podobnie jest z migracją, mamy inne życie przed i po migracji.

O zdarzeniach, które występują w różnych okresach życia jednostki, mówią nam modele cyklu życia. Jednym z takich zdarzeń może być przejście na emeryturę. Litwak i Longino (1987) badali migracje między-stanowe w Stanach Zjednoczonych i wskazali trzy wzorce migracji seniorów (Longino, Bradley 2001). Pierwsza grupa obejmuje najmłodszych seniorów, których migracje związane są właśnie z przejściem na emeryturę. Litwak i Longino wyróżniają też grupę drugą, osób około dziesięć lat starszych. W grupie tej migracje są wywołane pojawiającą się niepełnosprawnością i koniecznością opieki nad takimi osobami. Trzecia grupa to osoby najstarsze, a ich migracje wynikają z konieczności przeprowadzki do domu pomocy.

Aby dobrze zdiagnozować przyczyny migracji emerytów, należy ustalić sytuację społeczno-ekonomiczną migranta, gdyż to ona w znaczący sposób wpływa na potrzeby i pragnienia. Specyfika migracji seniorów to także zdrowie, którego stan szybko się pogarsza. Wszystkie te składowe wydatnie wpływają na ostateczną przyczynę migracji.

Seniorzy, podejmując decyzję o migracji, oceniają swoją sytuację i porównują ją ze swoimi oczekiwaniami, gdyż podstawowe znaczenie dla migrantów ma suma korzyści związanych z miejscem, do którego migrują. Mówi o tym między innymi koncepcja Wolperta (1965).

Przemieszczenia emerytów mają znaczący aspekt społeczny. Poznanie motywów migracji seniorów jest niezmiernie istotne dla prawidłowego funkcjonowania społeczeństw zamieszkujących średnie i małe miejscowości, ponieważ migracje te wpływają na poziom życia, warunki bytowe, opiekę lekarską i wiele innych dziedzin życia na danym obszarze; do oczekiwań emeryckich należy dostosować politykę migracyjną.

W celu rozpoznania subiektywnych przyczyn migracji dokonano badań ankietowych, których metodologia została opisana w rozdziale 1. Opracowane wyniki badań pozwalają na dokonanie konfrontacji warunków życia przed i po migracji w celu potwierdzenia lub zaprzeczenia koncepcji Wolperta (1965) i określenia roli migracji w zaspokajaniu potrzeb emeryta. Zjawisko to jest zbyt słabo rozpoznane w Polsce, a obecnie mamy do czynienia z przechodzeniem na emeryturę roczników wyżu demograficznego lat 50., w związku z czym można się spodziewać jego nasilenia.

5.1. Charakterystyka badanych migrantów

Jako kryterium selekcji osób do badania przyjęto akt migracji na stałe jednostki będącej na emeryturze.

W badaniach wzięło udział 56% kobiet i 44% mężczyzn, legitymujących się w większości wykształceniem średnim (36,7%). Wykształcenie zawodowe i podstawowe posiadało po 14% respondentów, wyższe 34%, a niepełne podstawowe 0,9%. Emeryci w Polsce cechują się przeciętnie niższym poziomem wykształcenia niż młodsze pokolenie. Po 65 roku życia udział osób z wykształceniem wyższym wynosi 9%, średnim i policealnym 24%, zawodowym 13%, podstawowym 45%. Można również zaobserwować znaczącą różnicę pomiędzy mieszkańcami miast i wsi. W miastach wykształcenie co najwyżej podstawowe posiada 34%, a na wsi – 66% mieszkańców. Struktura wykształcenia badanych migrantów wskazuje, iż w procesie migracji brały udział przede wszystkim osoby dobrze wykształcone. Ponad 70% migrantów miało wykształcenie co najmniej średnie.

Najwięcej badanych osób, bo aż 30% było w przedziale wieku 60–64 lata oraz 65–69. Osoby w przedziale wieku 85 i więcej tworzyły 9% zbiorowość ankietowanych. Struktura wieku badanych osób jest zbliżona do struktury osób pobierających emeryturę (tabela 5.2.). W związku z możliwością przejścia na emeryturę nie tylko w wieku ustawowym, ale również młodszym, w badaniu wzięły udział także osoby poniżej 60. roku życia i stanowiły najmniejszą, 2% grupę badanych. Reprezentowały one zawody, które dopuszczają takie przejście np. górnicy, służby mundurowe, nauczyciele itp. (tabela 5.1.).

Tabela 5.1. **Przywileje emerytalne wybranych grup zawodowych**

Grupa zawodowa	Przywileje emerytalne
Górnicy	<ul style="list-style-type: none"> • przepracowanie 25 lat pod ziemią (do 2008 r.) • ukończenie 55 lat, podczas gdy okres pracy górniczej wraz z pracą równorzędną wynosił 20 lat (kobiety), 25 lat (mężczyźni), w tym 10 lat pracy górniczej
Służby mundurowe	<ul style="list-style-type: none"> • przepracowanie 25 lat i osiągnięcie 55 roku życia (od 2013 r.) • w przypadku wcześniejszej emerytury: 60% świadczenia po 25 latach służby
Nauczyciele	<ul style="list-style-type: none"> • przepracowanie 30 lat na podstawie Karty nauczyciela, w tym 20 lat pracy pedagogicznej • nauczyciele szkół, placówek, zakładów specjalnych – przepracowane 25 lat, w tym 20 lat w szkolnictwie specjalnym

Źródło: Opracowanie własne.

Tabela 5.2. **Procentowy udział poszczególnych grup wiekowych emerytów oraz wszystkich osób po 60. roku życia w 2013 roku**

	Poniżej 60	60–64	65–69	70–74	75–79	80–84	85 i więcej
Procentowy udział osób badanych	2	30	30	13	10	8	9
Procentowy udział osób pobierających emeryturę	7	27	22	14	13	9	8

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych i danych GUS.

Największa różnica pomiędzy procentowym udziałem osób badanych a osobami pobierającymi emeryturę, wystąpiła właśnie wśród osób poniżej 60. roku życia i wyniosła 5%. Osoby te migrują rzadko ze względu na pracę zawodową współmałżonka lub współmałżonki, jednak bardzo często posiadają wiele dodatkowych przywilejów pozaemerytalnych, dzięki którym osiągają wyższy status materialny (tabela 5.3.).

Tabela 5.3. **Przywileje pozaemerytalne wybranych grup zawodowych**

Grupa zawodowa	Przywileje pozaemerytalne
1	2
Górnicy	<ul style="list-style-type: none"> • deputat węglowy: 2,5 t węgla rocznie dla emerytowanych górników lub równowartość w gotówce; 6–8 t węgla dla czynnych górników • dodatkowe pensje: barbórkowe, „trzynastka”, „czternastka” • nagrody jubileuszowe, premie, dodatki za pracę w nocy
Kolejarze	<ul style="list-style-type: none"> • deputat węglowy 3,6 t rocznie • premia pieniężna na Dzień Kolejarza • stażowe: wypłacane za każdy rok pracy (1,5% podstawowej pensji) • dodatki jubileuszowe • 99% ulgi na bilety kolejowe, 80% dla rodziny oraz kolejarzy na emeryturze i rencie
Nauczyciele	<ul style="list-style-type: none"> • „trzynastki” i dodatki uzupełniające • dodatek za wysługę lat po 4 latach pracy (1% wynagrodzenia zasadniczego za każdy rok pracy) • dodatki motywacyjne, funkcyjne i premie za pracę w trudnych warunkach • nagrody jubileuszowe • urlop zdrowotny
Policjanci	<ul style="list-style-type: none"> • „trzynastki” • dodatek mundurowy, remontowy, do wypoczynku, zwrot za dojazd do pracy • prawo do mieszkania służbowego
Żołnierze	<ul style="list-style-type: none"> • „trzynastki” • dodatki do pensji, nagrody jubileuszowe, odprawa po odejściu ze służby • zniżki na bilety kolejowe, w tym funkcjonariusze straży granicznej, służby celnej, umundurowani funkcjonariusze policji

1	2
Sędziowie i prokuratorzy	<ul style="list-style-type: none"> • „trzynastki” • ubezpieczenie ZUS w całości płacone przez budżet • przeniesienie w stan spoczynku przed osiągnięciem wieku emerytalnego • dodatek funkcyjny i stażowy • immunitet • roczny urlop dla poratowania zdrowia • wydłużony urlop i dodatkowy urlop zdrowotny • zniżki na przejazdy środkami transportu publicznego
Rolnicy	<ul style="list-style-type: none"> • nieobjęcie powszechnym systemem podatkowym • niższe składki ubezpieczeniowe w ramach KRUS • dopłaty do gruntów rolnych • zwroty akcyzy za paliwo rolnicze

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Sedlak & Sedlak.

Praca w wybranych grupach zawodowych, szczególnie w służbach mundurowych, może być ułatwieniem dla migracji, gdyż osoby tam pracujące – oprócz wyższych emerytur – posiadają dodatkowe przywileje, których (większości) nie tracą po przejściu na emeryturę. Liczba osób, którym emerytury są wypłacane przez trzy ministerstwa MON, MSW, MS wzrosła w 2012 roku w stosunku do 2005 roku o 15%, z czego w 2012 roku było o 34,8 tys. więcej emerytów i rencistów z MSW niż w roku bazowym (wzrost o 1/5), o 10 tys. z MON (wzrost o 6,5%) oraz o 6,4 tys. więcej z MS (wzrost o 1/4). W tym samym okresie ogólna liczba emerytów i rencistów, pobierających świadczenia z ZUS, zwiększyła się o 2,3% (tabela 5.4.). Analiza danych pozwala stwierdzić, iż systematycznie zwiększa się liczba emerytów i rencistów wśród służb mundurowych. Proces ten następuje szybciej niż ogólne zwiększanie się liczby emerytów i rencistów, związane z procesem starzenia się społeczeństwa.

Tabela 5.4. **Miesięczna liczba wypłacanych emerytur i rent w latach 2005–2012** (w tysiącach)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	Dynamika zmian 2005–2012
ZUS	7 184,2	7 217,4	7 303,2	7 413,9	7 534,8	7 491,4	7 414,2	7 350,7	+2,3%
MON	153,3	155,2	156,4	158,4	159,9	160,5	161,0	163,3	+6,5%
MSW	162,5	167,2	173,5	180,4	184,4	188,5	192,3	197,3	+21,4%
MS	24,0	24,8	25,6	26,6	27,5	28,4	29,4	30,4	+26,7%
KRUS	1 644,6	1 586,0	1 530,2	1 477,9	1 425,8	1 374,7	1 326,6	1 285,7	–21,8%

Źródło: Opracowanie Sedlak & Sedlak na podstawie danych Głównego Urzędu Statystycznego.

Struktura migrantów – wynika z autorskiego badania – jest typowa dla społeczeństw starzejących się i wysoko rozwiniętych, a świadczy o tym dobre wykształcenie i duża nadwyżka kobiet nad mężczyznami

w wieku poprodukcyjnym. Analiza migracji ze względu na płeć wskazuje, iż najczęściej przemieszczały się kobiety w przedziale wieku 60–64 lata, mężczyźni zaś w tym przedziale migrowało 29% (tabela 5.5.). Ze względu na występującą nadwyżkę kobiet w strukturze wieku, kobiety również częściej migrowały.

Wraz ze zwiększaniem się wieku migranta, stawał się on coraz mniej mobilny, po osiągnięciu 90 lat i więcej migrowało tylko 1% mężczyzn i 3% kobiet (tabela 5.5.). Mężczyźni dominowali nad kobietami w przemieszczeniach przed 60. rokiem życia. Może to być uwarunkowane częstszą pracą mężczyzn w zawodach, które pozwalają przejść na wcześniejszą emeryturę, takich jak górnictwo czy służby mundurowe.

Tabela 5.5. Udział poszczególnych grup wiekowych kobiet i mężczyzn w migracjach
(w procentach)

Płeć	Wiek, w jakim nastąpił proces migracji									
	Poniżej 49	50–54	55–59	60–64	65–69	70–74	75–79	80–84	85–89	90 i więcej
Mężczyźni	10	4	11	29	19	11	7	3	5	1
Kobiety	4	4	8	34	20	9	6	7	6	3

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Porównanie wieku migrantów i ich wykształcenia wskazuje, iż migrowało najwięcej osób z wykształceniem średnim, w przedziale wiekowym 60–64 lata (tabela 5.6.).

Tabela 5.6. Udział poszczególnych grup wieku i wykształcenia migrantów (w procentach)

		Wykształcenie				
		Wyższe	Średnie	Zawodowe	Podstawowe	Niepełne podstawowe
Wiek, w jakim nastąpił proces migracji	Poniżej 49	2,6	2,1	1,2	0,2	0,0
	50–54	1,4	1,0	0,5	1,0	0,0
	55–59	3,3	3,8	2,1	0,2	0,0
	60–64	12,6	14,8	2,1	2,9	0,0
	65–69	6,2	7,6	3,8	1,4	0,0
	70–74	3,3	2,9	1,2	2,1	0,2
	75–79	2,4	1,9	1,2	0,7	0,2
	80–84	0,7	1,2	1,0	2,4	0,0
	85–89	1,7	1,7	0,5	1,9	0,2
	90 i więcej	0,2	0,0	0,0	1,2	0,2

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

W tym samym przedziale wieku 2% mniej osób z wykształceniem wyższym. Sumarycznie osób z wykształceniem średnim i wyższym w przedziale wieku 60–64 lata przemieszczało się ponad 27%. Osoby te swoją edukację zdobywały w latach 60. i 70., w związku z czym uzyskanie dobrego wykształcenia nie

było łatwe. Sytuacja wyglądała jeszcze trudniej u osób powyżej 80. roku życia ze względu na edukację tych osób przed drugą wojną światową i podczas wojny. Tę kwestię odzwierciedlono w tabeli 5.6., gdzie możemy zaobserwować, iż wśród badanych pojawiają się osoby z wykształceniem niepełnym podstawowym. Najwięcej ankietowanych powyżej 80. roku życia posiadało wykształcenie podstawowe, a najmniej wykształcenie wyższe.

Poziom wykształcenia emerytów migrantów jest bardzo istotny. Im wyższe wykształcenie posiadali emeryci, tym chętniej po przejściu na emeryturę migrowali. Migranci z niskim poziomem wykształcenia przemieszczali się w swojej późnej starości. Migracja była wymuszona ze względu na pogarszający się stan zdrowia.

5.1.1. Sytuacja ekonomiczna migrantów

Autonomia finansowa dla emerytów to kwestia priorytetowa. Dzięki niej stać seniora na samodzielność, na możliwość korzystania z dobrej opieki lekarskiej, na drogie leki. Po przejściu na emeryturę wysokość otrzymywanych świadczeń mocno się zmniejsza. Najtrudniejszą sytuację mają osoby samotne, zmuszone liczyć tylko na siebie. Najłatwiej pod względem finansowym mają rodziny zamieszkujące z dziećmi, gdyż koszty stałe dzielone są na większą liczbę osób. Jednak i tak rodzice starają się po przejściu na emeryturę opuścić dzieci i zamieszkać samodzielnie. Niezależność finansowa zależy również od stanu zdrowia i sprawności fizycznej seniorów. Konieczność korzystania ze specjalistycznej pomocy lekarskiej generuje dodatkowe obciążenie finansowe.

Aby realnie ocenić sytuację ekonomiczną, należy odnieść się do źródła utrzymania seniorów (tabela 5.7.). Osoby otrzymujące pensję są zawsze lepiej sytuowane niż osoby otrzymujące emeryturę. Przed migracją 36% seniorów pracowało pobierając pensję, a po migracji liczba pobierających pensję zmniejszyła się do 11%. Emeryturę przed migracją pobierało 52% seniorów, a po migracji 77%, czyli znacząco obniżył się standard życia dla prawie 25% obywateli. Niższe świadczenia uzyskiwały osoby, które utrzymywały się z renty (około 8%) i zasiłku (około 1%). Po migracji poziom osób otrzymujących rentę utrzymał się na podobnym poziomie (8%), jednak znacząco (z 0,7% do 1,4 %) wzrósł poziom osób utrzymujących się z zasiłku. Jednocześnie możemy zaobserwować, iż zmniejszył się poziom osób utrzymywanych przez rodziny z 1,6% do 0,5% po migracji. Można przypuszczać, że osoby te przeniosły się do domów opieki i zaczęły pobierać zasiłek.

Tabela 5.7. Źródło utrzymania emerytów migrantów przed i po migracji (w procentach)

Źródło utrzymania	Przed migracją	Po migracji
Pensja	36,3	11,4
Emerytura	52,1	77,0
Renta	8,6	8,4
Zasiłek	0,7	1,4
Na utrzymaniu rodziny	1,6	0,5
Inne	0,7	1,3

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Sytuacja materialna to nie tylko źródło utrzymania, ale przede wszystkim możliwość realizacji potrzeb seniora. Zasobność portfela emerytów – zarówno przed, jak i po migracji – przedstawiała się dobrze, gdyż ponad 34% zadeklarowało, że oszczędne wydatkowanie zasobów ekonomicznych zaspokajało wszystkie potrzeby. Ponad 26% wskazało, że zarówno w poprzednim, jak i nowym miejscu, pieniędzy starcza im na wszystko; w procesie migracji 61% stanowiły osoby o dobrym statusie materialnym. Zła sytuacja ekonomiczna występowała u około 10% emerytów, którzy oświadczyli, że – zarówno przed, jak i po migracji – pieniędzy wystarczało na żywność, ale z trudem na opłaty. Skrajnie zła sytuacja dotknęła około 2% migrantów, którzy nie mogli zaspokoić nawet potrzeb żywnościowych.

W badaniu „Polska starość”, zaprezentowanym w „Raporcie na temat sytuacji osób starszych w Polsce z 2012 roku”, 3% respondentów stwierdziło, że są bardzo zadowoleni ze swej sytuacji majątkowej, 24% było zadowolonych, a 32% nie było zadowolonych, 10% było bardzo niezadowolonych. Zdania nie miało aż 29% respondentów. Podobne badania były prowadzone przez Instytut Spraw Publicznych: 11% badanych stwierdziło, że ich sytuacja materialna daje możliwość życia bez specjalnych ograniczeń; zdaniem 42% emerytów ich dochody pozwalają na skromne życie, a 34% na bardzo skromne. W opinii aż 11% dochody nie wystarczały na życie.

Tabela 5.8. **Sytuacja materialna emerytów przed i po migracji** (w procentach odpowiedzi)

Środki finansowe	W poprzednim miejscu zamieszkania	W nowym miejscu zamieszkania
Nie starczało nawet na żywność	2,3	1,2
Wystarczało na żywność, ale z trudem na opłaty	10,7	9,1
Trzeba było żyć oszczędnie, żeby odłożyć na poważniejsze zakupy	25,6	28,1
Trzeba było żyć oszczędnie i wystarczało na wszystko	34,9	34,9
Wystarczało na wszystko	26,5	26,7

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Porównanie sytuacji materialnej emerytów migrantów do emerytów niemigrujących (tabela 5.8.) wskazuje, iż lepszą sytuację finansową wykazywali emeryci migranci. W 2014 roku średnia emerytura kształtowała się na poziomie 1950 zł, jednak dominantą było 1550 zł, przy czym mężczyźni otrzymywali wyższą emeryturę od kobiet średnio o 700 zł. Średnia pensja w tym czasie przebiła natomiast psychologiczną granicę i wynosiła ponad 4000 zł.

Analiza wysokości świadczeń, jakie otrzymują emeryci, nie daje pełnego obrazu poziomu ich życia, gdyż (na przykład) „Raport na temat sytuacji osób starszych w Polsce z 2012 roku” wskazuje, iż (przeliczając średnio na osobę w gospodarstwie domowym) dochody emerytów należały do najwyższych w kraju i w 2010 r. wynosiły 1648 zł. Większe dochody posiadały jedynie gospodarstwa domowe, w których osoby zatrudnione były na stanowiskach nierobotniczych (2125 zł) i wśród pracujących na własny rachunek (1867 zł). Dochody różnicowane były ze względu na płeć, miejsce zamieszkania i wykonywany zawód. Dla przykładu średnia emerytura wypłacana przez KRUS wynosiła w 2014 roku około 1000 zł, a przez ZUS 1950 zł. Ważna jest

również struktura i rozmiary wydatków poszczególnych gospodarstw domowych. Emeryci ponoszą znaczące wydatki na leczenie, w wysokości aż 7,9 % ogółu wydatków emerytów (Śmiłowska, Włodarczyk 2010). Po wydatkach na żywność i mieszkanie są one trzecią pod względem udziału pozycją. Możliwości finansowe determinują również zakup sprzętu rehabilitacyjnego czy odpowiedniego wyposażenia pomagającego w codziennym funkcjonowaniu osobie z problemami ruchowymi. Migranci przenosząc się do własnego domu, zmniejszają koszty utrzymania; zaoszczędzone pieniądze mogą przeznaczyć na zakup leków i wizyty u lekarzy specjalistów.

5.1.2. Sytuacja mieszkaniowa migrantów

Ważnym czynnikiem wpływającym na podjęcie decyzji o migracji są warunki mieszkaniowe. Istotna jest nie tylko wielkość i rodzaj mieszkania, ale również wyposażenie. Wraz z wiekiem osoby stają się coraz mniej samodzielne i spędzają coraz więcej czasu we własnym mieszkaniu (także z powodu trudności z opuszczeniem go). Konieczność samodzielnego ogrzewania domu, dbania o kanalizację lub duży ogród staje się w pewnym wieku utrapieniem i z tego powodu najstarsi seniorzy rezygnują z zamieszkiwania w domu z ogrodem, przenoszą się do miasta, gdzie wszystkie media otrzymują bezpośrednio do mieszkania.

Przeprowadzone badania wskazały, że najwięcej migrantów zarówno przed (62%), jak i po migracji (50%) zamieszkiwało w samodzielnym mieszkaniu. Na drugim miejscu znalazł się dom, gdzie przed migracją mieszkało 31%, a po migracji 38% emerytów. Miejsca te gwarantowały seniorom to, czego najbardziej potrzebują, czyli spokój, niezależność i swobodę działania. Prawie 6% przed migracją żyło w samodzielnym pokoju, w którym mieli zagwarantowaną intymność. Po migracji liczba osób tak zamieszkujących wzrosła do prawie 10%. Takie osoby najczęściej były samotne i przebywały u swoich dzieci, pomagając im w wychowaniu wnuków. Seniorzy w starszym wieku zamieszkiwali także samodzielne pokoje w domu spokojnej starości.

Tabela 5.9. Miejsce zamieszkiwania przed i po migracji (w procentach)

	Miejsce zamieszkiwania przed migracją	Miejsce zamieszkiwania po migracji
Dom	31,9	38,4
Samodzielne mieszkanie	61,9	50,5
Samodzielny pokój	5,8	9,5

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Seniorzy chętniej wybierali do zamieszkania domy. Można zaobserwować wzrost odsetka zamieszkiwanych domów po migracji z 32% do 38% i spadek odsetka zamieszkiwanych mieszkań z 62% do 50%. Wzrósł również po migracji udział osób zamieszkujących samodzielny pokój (tabela 5.9.).

Z szczegółowej analizy zmiany miejsca zamieszkania emerytów po migracji (tabela 5.10) wynika, iż seniorzy, którzy przed migracją zamieszkiwali w domach, wskazali, że na nowe miejsce zamieszkania połączyła ich wybrała samodzielne mieszkanie. Decydowały o tym udogodnienia, jakie gwarantuje ta forma zamieszkania (nie ma konieczności samodzielnego ogrzewania i dbania o ogród).

Spśród osób, które przed migracją mieszkały w domu, 40% ponownie wybrała dom. Zazwyczaj jest to dom położony w strefie podmiejskiej, dobrze skomunikowany z miastem, z dostępem do pełnej gamy usług potrzebnych seniorowi.

Emeryci zamieszkujący w domu, którzy zostali osamotnieni ze względu na śmierć współmałżonka oraz zaczęli doświadczać niepełnosprawności i konieczności opieki nad nimi, w prawie 10% wybrali samodzielny pokój. Zazwyczaj był to pokój w rodzinie lub w domu spokojnej starości.

Seniorzy, którzy przed migracją zamieszkiwali samodzielne mieszkanie w ponad 53% wybrali ponownie samodzielne mieszkanie, a w prawie 40% dom. Samodzielny pokój wybrało prawie 7% emerytów (tabela 5.10.). Ponowny wybór tej formy mieszkania uzasadniony był koniecznością obniżenia opłat za czynsz i media poprzez zmniejszenie metrażu mieszkania. Osoby posiadające niską emeryturę poszukują oszczędności przenosząc się właśnie do mniejszego mieszkania. Zazwyczaj ich dotychczasowe duże mieszkanie zostaje sprzedane, a emeryci kupują kawalerkę lub mieszkanie dwupokojowe. Uzyskane ze sprzedaży pieniądze mogą przeznaczyć na inne potrzeby. Lepiej sytuowani emeryci przenosili się ze swoich starych domów do nowych. W tym przypadku byli to zazwyczaj młodzi emeryci, zaraz po przejściu na emeryturę. Ich nowy dom był budowany w okresie, gdy oni jeszcze pracowali, a jego lokalizacja przypadała na strefę podmiejską lub na „ojcowiznę”.

Seniorzy zamieszkujący przed migracją samodzielny pokój w ponad 41% wybrali również pokój, a w 37% mieszkanie. Dom wybrało niewiele ponad 20% migrantów. Przed migracją w samodzielnych pokojach mieszkali zazwyczaj emeryci, którzy przebywali u swoich dzieci. Pogorszenie się ich stanu zdrowia powodowało, że przenosili się do samodzielnego pokoju, ale znajdując go w domu opieki.

Trudno jednoznacznie wskazać, dla których migrantów sytuacja się poprawiła, a dla których pogorszyła. Przeniesienie się z domu do mieszkania pozornie może wydawać się obniżeniem standardu życia, jednak seniorzy zamieszkujący w mieszkaniu nie muszą się osobiście troszczyć o podgrzanie ciepłej wody lub ogrzanie mieszkania, gdyż jest to zazwyczaj oferowane przez spółdzielnie mieszkaniowe. Dla seniorów najważniejsza jest możliwość jak najdłuższej samodzielności w mieszkaniu, dlatego wybierają zazwyczaj taki typ mieszkania, w którym zaspokajają swoje potrzeby.

Tabela 5.10. **Zmiany sposobu zamieszkiwania emerytów po migracji** (w procentach)

		Po migracji		
		Dom	Samodzielne mieszkanie	Samodzielny pokój
Przed migracją	Dom	40,4	50,0	9,6
	Samodzielne mieszkanie	39,9	53,2	6,8
	Samodzielny pokój	20,8	37,5	41,7

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Wyposażenie miejsc zamieszkania – zarówno przed, jak i po migracji – było zadowalające. Prawie wszystkie obiekty posiadały oddzielną łazienkę, wodociąg, kanalizację, centralne ogrzewanie, a w prawie 80% miejsc zamieszkania był również gaz. Ogrodem dysponowało około 40% migrantów. Emeryci, choć

nieznacznie, jednak poprawili swój standard życia, przenosząc się do nowego miejsca. Więcej osób posiada oddzielną łazienkę, wodociąg, centralne ogrzewanie, ogród. Przeniesienie się do strefy podmiejskiej czasami skutkowało brakiem kanalizacji i gazu. Jednak osoby te zyskiwały ogród. Byli to zazwyczaj najmłodszy seniorzy po przejściu na emeryturę. Natomiast ci najstarsi, przenosząc się do miasta, zyskiwali centralne ogrzewanie, które jest bardzo ważne dla osoby starszej (tabela 5.11.).

Tabela 5.11. **Wypozażenie miejsc zamieszkania przed i po migracji** (w procentach)

	Poprzednie miejsce zamieszkania	Nowe miejsce zamieszkania
Oddzielna łazienka	93,5	96,5
Wodociąg	93,0	94,7
Kanalizacja	92,8	92,6
Gaz	76,3	75,6
Centralne ogrzewanie	87,0	92,1
Ogród	42,6	48,6

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Warunki mieszkaniowe są bardzo istotne dla seniorów. To one wpływają w dużym stopniu na decyzję o migracji, istotną rolę odgrywa wielkość mieszkania, samodzielność zamieszkiwania oraz wyposażenie. Aby senior mógł jak najdłużej cieszyć się swoim mieszkaniem, konieczne jest odpowiednie jego wyposażenie. Jak wynika z raportu „Dochody i warunki życia ludności Polski” (2012) 97,7% mieszkań, zajmowanych przez gospodarstwa domowe emerytów, było wyposażone w bieżącą zimną wodę, 92,7% w ustęp splukiwany bieżącą wodą, a 91,7% dysponowało ciepłą bieżącą wodą, 16,7% tych mieszkań ogrzewanych było przez piec (EU-SILC 2012, s. 109). Raport wskazuje również, że gospodarstwa emerytów były gorzej wyposażone w podstawowe sprzęty i urządzenia. Brak tych urządzeń nie wynikał z braku środków finansowych na ich zakup, a z braku zainteresowania emerytów korzystaniem z tych urządzeń. Jednak w wielu gospodarstwach badani wskazywali, że występowały nie tylko podstawowe urządzenia (jak telefon, telewizor czy pralka), ale także komputer wyposażony w drukarkę i z dostępem do sieci internetowej. Z najnowocześniejszych urządzeń korzystała około połowa gospodarstw domowych emerytów. Raport wskazuje także, że gospodarstwa domowe emerytów mieszkających na wsi są na ogół gorzej wyposażone.

Jak podaje M. Zrałek (2012), słabą stroną budownictwa wielorodzinnego, mocno doskwierającą emerytom, jest brak wind w 4-piętrowych budynkach, które zostały wybudowane w latach 50. i 60. XX wieku. Jednak warunki mieszkaniowe seniorów się poprawiają, a o ich poprawie świadczą również wskaźniki określające stopień zaludnienia mieszkań. Choć mieszkania zajmowane przez emerytów są mniejsze niż mieszkania ogółu ludności, to emeryci dysponują największą powierzchnią użytkową mieszkania przypadającą na 1 osobę, bo aż 35,1 m², podczas gdy średnia powierzchnia użytkowa mieszkania w Polsce wynosi 25,4 m² na osobę. Wynika to z faktu, iż mieszkania zostały opuszczone przez dzieci lub zmarł jeden ze współmałżonków.

Zrałek (2012) pisze, że w sferze mieszkaniowej emeryci borykają się jednak z wieloma problemami; najważniejsze są związane z trudnościami w utrzymaniu mieszkania i z przystosowaniem go do ograniczeń

wynikających z procesu starzenia się. Dodatkowe trudności to występujące bariery architektoniczne i urbanistyczne, zarówno w samym mieszkaniu, jak i w najbliższym otoczeniu. Brak windy, strome schody, układ mieszkania nie pozwalający na przystosowanie go do potrzeb osób z ograniczoną sprawnością.

5.1.3. Sytuacja rodzinna migrantów

Większość migrantów seniorów to małżeństwa (zarówno przed, jak i po migracji). Małżeństwa stanowią prawie połowę wszystkich migrantów. Są to osoby, które przeszły na emeryturę i zmieniły miejsce zamieszkania. Na drugim miejscu występują osoby samotne, których udział wynosił przed migracją ponad 25%. Po migracji takich osób samotnych pozostało ponad 23%. Są to bardzo ważne, ze względu na przygotowanie dla seniorów odpowiedniej opieki, informacje dla jednostek samorządowych. Nadal bardzo trudno jest o miejsce dla seniora w dobrym domu opieki. Również ceny są zbyt wygórowane dla wielu z nich. Emeryci w starszym wieku muszą korzystać z pomocy dzieci lub nawet obcych osób, gdyż nie stać ich (a także ich rodzin) na utrzymanie w domu opieki. W strukturze migrantów liczba osób żyjących tylko z dziećmi znacząco wzrosła po migracji, bo aż o 8%. W domach opieki zamieszkuje po migracji niecałe 2%.

Rodzina dla seniora jest bardzo trudna do zastąpienia. Wartości, które ona reprezentuje, mają duże znaczenie dla osób starszych. Dlatego też osoby samotne, najczęściej owidowiałe, zawierają nowe związki małżeńskie, co w konsekwencji prowadzi do zmiany miejsca zamieszkania. Jak wynika z badań EUROFAMCARE prowadzonych przez UE, w 51% przypadków opiekunami seniorów są ich dzieci. Na drugim miejscu usytuowali się małżonkowie (18,2%), a kolejne miejsca zajmują synowie i zięciowie osób starszych (13,4%) oraz wnuki (6,6%). Średnio opieka nad emerytem trwa około 6 lat, ponad 66% ankietowanych zajmuje się osobami starszymi do pięciu godzin dziennie, 18,2% badanych wskazało, że udziela opieki co najmniej 12 godzin na dobę, a 9,2% uznało, że pełni opiekę przez 24 godziny na dobę. Miłość i przywiązanie to powód, który 47% badanych skłania do opieki nad seniorem; ważne jest również „poczucie obowiązku” (22%) oraz „osobiste poczucie zobowiązania wobec osoby starszej, jako członka rodziny” (21,1%). Tylko 2% wskazało, że „nie było innej alternatywy” a 0,2% że „koszt opieki profesjonalnej był zbyt wysoki” (tabela 5.12.).

Prawie 87% wskazało, że nie jest gotowe, aby rozważyć umieszczenie osoby starszej w domu opieki społecznej, i to niezależnie od możliwości finansowych itp. Z kolei 11,6% opiekunów rozważyłoby ewentualnie taką możliwość, gdyby sytuacja osoby starszej uległa pogorszeniu. Tylko 1,5% przemysłałoby ewentualność umieszczenia osoby starszej w tego typu domu, nawet gdyby sytuacja się nie pogorszyła.

Wśród badanych seniorów zmniejszyła się liczba samotnych emerytów, a wzrosła liczba żyjących ze współmałżonkiem. Są to nieliczne przypadki, jednak pokazują, że nawet dla osób w sędziwym wieku ważne jest, aby mieć z kim dzielić swoje smutki i radości. Osoby samotne mają duże problemy emocjonalne, gdyż nie mają oparcia psychicznego, takiego jak osoby pozostające w związkach małżeńskich. Dla osób żyjących ze współmałżonkiem ważna jest samodzielność, dlatego – jeżeli mają tylko taką możliwość – opuszczają swoje dzieci. Prawie o 10% zmniejszyła się liczba osób żyjących ze współmałżonkiem i dziećmi. Świadczy to o fakcie przenoszenia się osób tuż po przejściu na emeryturę do oddzielnych domów lub mieszkań (w poprzednich domach pozostają dzieci). Również o 10% zwiększyła się liczba osób mieszkających tylko z dziećmi. Są to osoby, które zostały osamotnione, najczęściej przez śmierć współmałżonka, lub zaczynają odczuwać

trudności w samodzielnym funkcjonowaniu. W migracjach tych zdecydowanie dominują kobiety, ze względu na fakt ich dłuższego życia. Badania EUROFAMCARE wskazują, że taki sposób dbania o emerytów wynika zarówno ze struktury demograficznej polskiej rodziny, czyli dużej liczby dzieci, jak i z preferowanego modelu opieki, pełnionej przez najbliższą rodzinę w domu.

Tabela 5.12. **Sytuacja rodzinna przed i po migracji** (w procentach)

	Przed migracją	Po migracji
Osoba samotna	25,8	23,3
Osoba ze współmałżonkiem	47,0	48,1
Osoba ze współmałżonkiem i dziećmi	20,9	10,7
Osoba z dziećmi	3,5	11,9
Osoba z dalszymi krewnymi	1,2	2,1
Osoba z obcymi osobami	0,7	0,7
Osoba w domu pomocy społecznej	0,2	1,9

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Jak podaje E. Bojanowska (2012), w badaniu „To idzie starość – polityka społeczna a przygotowanie do starzenia się ludności Polski”, przeprowadzonym przez Instytut Spraw Publicznych, respondenci (osoby w wieku 45–65 lat) wskazali, że najlepszą pomoc osobom starszym mogą zapewnić ich dzieci; 64% respondentów „zdecydowanie zgodziło” się z tą odpowiedzią, a 27,3% „zgodziło się”. Ponad 87% badanych wskazało współmałżonka jako osobę, która może okazać pomoc; 70% spośród nich nigdy nie chciałoby zamieszkać w domu pomocy społecznej, a 22% tylko w ostateczności. Takie instytucje kojarzone są z miejscem, w którym zamieszkują osoby najbiedniejsze, nieradzące sobie w życiu, wyrzucone przez rodzinę lub odrzucone przez społeczeństwo.

5.2. Przyczyny migracji seniorów

Aby móc zrealizować swoje cele życiowe, osoby w starszym wieku podejmują wyzwanie, jakim jest migracja. W zależności od wieku, stanu zamożności oraz percepcji otoczenia wybierają kierunki migracji. Jednak najistotniejsze są subiektywne przyczyny, jakimi się kierują. Ludzie starsi bardzo niechętnie zmieniają swoje miejsce zamieszkania, nawet w przypadkach, gdy ich mieszkanie jest źle wyposażone i ledwo radzą sobie z czynnościami, które należy wykonać w gospodarstwie, nadal w nim pozostają. Podobnie jest w przypadkach, gdy ich dzieci mieszkają w dobrych warunkach i chcą przyjąć rodziców do siebie. Wynika to w dużej mierze z przyzwyczajenia, ale także z chęci zachowania swojej niezależności. Poważne obawy związane z przeniesieniem wynikają z faktu możliwych trudności adaptacyjnych, które mogą ich spotkać w nowym miejscu.

Jednak w przypadku, gdy emeryt nie daje sobie rady z chorobą lub gdy nowe miejsce zamieszkania gwarantuje lepszy poziom życia, zostaje podjęta decyzja o migracji. Samo podjęcie decyzji nie było trudne i taką

odpowiedź wskazało ponad 60% ankietowanych. Osoby te zazwyczaj już od dłuższego czasu oczekiwały na przeprowadzkę, a moment przejścia na emeryturę im to umożliwił. W wielu przypadkach dom wybudowany podczas okresu pracy zawodowej czekał na małżonków. Kobiety, z racji wcześniejszej emerytury, zamieszkiwały w nim przez dłuższą, ciepłą część roku, a mężczyźni dojeżdżali podczas urlopów. Po przejściu na emeryturę obydwójce przenoszą się tam na stałe. Świadczy również o tym fakt, że ponad 47% emerytów do miejscowości swojej migracji jeździło na wcześniejszy wakacyjny wypoczynek. Migracja ma charakter całoroczny, a tylko 16% opuszcza dom na zimę i przenosi się (w większości) do dzieci, zamieszkujących w mieście, gdzie nie muszą się troszczyć o ogrzewanie i odśnieżanie, które są najbardziej uciążliwe dla seniora (tabela 5.13.).

Tabela 5.13. **Uwarunkowania migracji seniorów** (w procentach)

	Czy decyzja o migracji była trudna do podjęcia?	Czy do miejsca migracji jeździł(a) Pan(i) wcześniej na wypoczynek?	Czy wyjeżdża Pan(i) na zimę w inne miejsce?
Tak	39,5	47,2	16,0
Nie	60,5	52,8	84,0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Tabela 5.14. **Główne przyczyny migracji emerytów** (w procentach)

Lp.	Przyczyna migracji	Opinia „tak”
1.	Wybudowanie lub zakup domu, mieszkania	37,7
2.	Poprawa poziomu i jakości życia	34,2
3.	Zaprzestanie pracy zawodowej i przejście na emeryturę	31,9
4.	Pogorszenie stanu zdrowia, konieczność leczenia i opieki	30,7
5.	Poprawa warunków klimatycznych i środowiskowych	30,2
6.	Towarzystwo rodzinie z racji zmiany miejsca zamieszkania	20,2
7.	Chęć zmniejszenia metrażu i obniżenia opłat	18,6
8.	Duża atrakcyjność turystyczna i towarzyska miejscowości	17,4
9.	Konieczność opieki nad wnukami	17,4
10.	Samotność i tęsknota za rodziną	17,4
11.	Łatwiejszy dostęp do usług dla seniora	17,4
12.	Śmierć najbliższej osoby	14,2
13.	Konieczność opuszczenia dotychczasowego mieszkania	14,0
14.	Powrót do domu rodziców	13,3
15.	Związek małżeński	7,9
16.	Konflikty z rodziną	4,4
17.	Podjęcie pracy zawodowej w nowym miejscu	4,4
18.	Brak środków do życia	2,8

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Główną przyczyną migracji seniorów była zmiana warunków mieszkaniowych poprzez zakup lub wybudowanie nowego domu lub mieszkania. Taką odpowiedź wskazało aż 37,7% ankietowanych. Ważna była również poprawa poziomu i jakości życia (dla 34% emerytów), a dla ponad 30% poprawa warunków klimatycznych i środowiskowych. Ponad 30% emerytów zdecydowało się na migrację po zaprzestaniu pracy zawodowej i przejściu na emeryturę.

Najmniej emerytów do migracji zmusiła ciężka sytuacja materialna i brak środków do życia, bo tylko 2,8%. Podjęcie pracy zawodowej czy konflikty z rodziną stanowiły powód migracji dla 4,4% emerytów (tabela 5.14.).

5.2.1. Zróznicowanie przyczyn wg płci

Przyczyny migracji różnicowały płeć, wiek oraz wykształcenie. Najważniejszą przyczyną migracji dla mężczyzn było wybudowanie lub zakup domu (tabela 5.15.). Takiej odpowiedzi udzieliło ponad 42% ankietowanych. Mężczyźni, przechodząc na emeryturę, przeprowadzali się do domu, który budowali w okresie pracy zawodowej. Dzięki temu poprawiła się ich jakość życia oraz warunki klimatyczne i środowiskowe. Na te odpowiedzi wskazało aż 35% i 30% mężczyzn. Fakt przejścia na emeryturę stanowił przyczynę migracji dla ponad 32% mężczyzn. Najmniej mężczyzn migrowało z powodu braku środków do życia; ich udział był niewielki i stanowił tylko 2,1%. Również niewielki odsetek mężczyzn (5,2%) przeniósł się z powodu konfliktu z rodziną.

Dla kobiet najważniejszą przyczyną było pogorszenie stanu zdrowia i konieczność leczenia. Taki powód migracji zadeklarowało prawie 36% kobiet. Dotyczyło to przede wszystkim starszych kobiet. W celu poprawy poziomu i jakości życia przeniosło się prawie 33% kobiet, a prawie 30% chciało poprawić swoje warunki klimatyczne i środowiskowe. Najmniej kobiet migrowało z powodu podjęcia pracy zawodowej (zaledwie 0,9%), a brak środków do życia zadeklarowało 2,6% kobiet.

Wśród przyczyn migracji możemy zaobserwować duże różnice według płci, bowiem aż 15% więcej mężczyzn niż kobiet zadeklarowało wybudowanie lub zakup domu jako przyczynę migracji, natomiast pogorszenie stanu zdrowia wykazało o 11% więcej kobiet niż mężczyzn. Śmierć najbliższej osoby oraz samotność i tęsknota za rodziną mocniej dotknęły badane kobiety, których o 10% więcej niż mężczyzn zadeklarowało tę przyczynę migracji. Dla 8% mężczyzn więcej niż kobiet ważniejszą przyczyną było podjęcie pracy zawodowej (tabela 5.15.).

Tabela 5.15. **Przyczyny migracji emerytów według płci** (w procentach)

Przyczyna migracji	Mężczyźni „na tak”	Kobiety „na tak”
1	2	3
Wybudowanie lub zakup domu	42,4	27,3
Poprawa poziomu i jakości życia	35,1	32,9
Zaprzestanie pracy zawodowej i przejście na emeryturę	32,5	30,3
Pogorszenie stanu zdrowia, konieczność leczenia i opieki	24,1	35,9
Poprawa warunków klimatycznych i środowiskowych	30,9	29,4

c.d. tab. 5.15.

1	2	3
Towarzystwo rodzinie podczas zmiany miejsca zamieszkania	17,3	22,9
Chęć zmniejszenia metrażu i obniżenia opłat	17,3	19,5
Duża atrakcyjność turystyczna i towarzyska miejscowości	18,8	15,6
Konieczność opieki nad wnukami	14,7	19,0
Samotność i tęsknota za rodziną	11,0	21,6
Łatwiejszy dostęp do usług dla seniora	16,2	18,2
Śmierć najbliższej osoby	8,9	18,2
Konieczność opuszczenia dotychczasowego mieszkania	13,6	13,9
Powrót do domu rodziców	12,0	14,7
Związek małżeński	11,0	5,2
Konflikty z rodziną	5,2	3,9
Podjęcie pracy zawodowej w nowym miejscu	8,9	0,9
Brak środków do życia	2,1	2,6

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Można stwierdzić, że płeć różnicowała częstość występowania poszczególnych przyczyn migracji: kobiety migrowały głównie z konieczności leczenia i opieki, podczas gdy mężczyźni z powodu chęci zamieszkania w nowym domu, a dzięki temu poprawie poziomu życia.

5.2.2. Zróżnicowanie przyczyn wg wykształcenia

Duże znaczenie w kształtowaniu motywacji ma wykształcenie. Wpływa ono również na system wartości i potrzeby, jakie mamy. Analiza przyczyn migracji ze względu na wykształcenie wskazuje, iż główną przyczyną migracji dla osób z wykształceniem wyższym jest wybudowanie lub zakup domu (35%; tabela 5.16.). Niewiele mniej osób z wykształceniem wyższym (34,5%) wskazało, że zakończenie pracy wpłynęło na decyzję o przeprowadzeniu się. Dla prawie 30% osób najlepiej wykształconych poprawa poziomu życia oraz poprawa warunków klimatycznych były ważnymi powodami do migracji. Najmniej osób zadeklarowało, że przyczyną był brak środków do życia (1,4%) oraz konflikty z rodziną (2,8%). Osoby z wykształceniem wyższym przed migracją posiadały duże mieszkania, dlatego jedną z ważniejszych przyczyn była konieczność zmniejszenia metrażu i obniżenia opłat. Jako ważną przyczynę migracji wskazało tę odpowiedź 20,7% migrantów i stanowiła ona największy udział ze wszystkich poziomów wykształcenia (tabela 5.16.).

Najwięcej migrantów z wykształceniem średnim wskazało, że najważniejszą dla nich przyczyną migracji jest wybudowanie lub zakup domu. Ze wskazaną przyczyną wiąże się kolejny czynnik, a mianowicie poprawa poziomu i jakości życia. Był on ważny dla ponad 31% badanych. Na trzecim miejscu ankietowani seniorzy z wykształceniem średnim wskazali pogorszenie stanu zdrowia i konieczność leczenia. Była to ważna przyczyna dla 31% respondentów. Najmniej emerytów migrowało z powodu braku środków do życia (0,6%)

i z powodu podjęcia pracy zawodowej (3,8%). Osoby zarówno z wykształceniem wyższym, jak i średnim, otrzymują emeryturę na takim poziomie, który pozwala im żyć bez konieczności dorabiania.

Przeciwnie sytuacja wygląda u osób z wykształceniem zawodowym. Aż 10% wskazało, że przyczyną migracji była właśnie konieczność podjęcia pracy. Otrzymywana emerytura nie wystarcza na godne życie, dlatego muszą dorabiać. Najwięcej osób z wykształceniem zawodowym zadeklarowało jako główny czynnik migracji chęć poprawy warunków klimatycznych i środowiskowych (41,7%). Przejście na emeryturę było istotne dla 38,3% migrantów. Również ponad 38% wskazało, że pogorszył się ich stan zdrowia i muszą się przenieść w celu leczenia. Najmniej osób z wykształceniem zawodowym zadeklarowało, że musieli się przeprowadzić, bo nie mieli za co żyć (stanowili oni 1,7% badanych). Również niewiele osób (6,7%) podało jako przyczynę migracji konflikty z rodziną (tabela 5.16.).

Osoby z wykształceniem podstawowym i niepełnym podstawowym wskazały, jako główną przyczynę migracji, pogorszenie stanu zdrowia, konieczność leczenia i opieki (ponad 51% ankietowanych). Sytuacja jeszcze gorzej wyglądała u osób z wykształceniem niepełnym podstawowym, gdyż w tej grupie 100% osób migruje z powodu pogorszenia stanu zdrowia. Osoby z wykształceniem podstawowym i niepełnym podstawowym to najstarsze osoby ankietowane. Są one mało zaradne życiowo i wymagają opieki innych osób, dlatego wykazywały najczęściej tę przyczynę migracji. Przez migrację osoby z najniższym wykształceniem chciały poprawić swój poziom i jakość życia – wskazało tę przyczynę 50% osób z wykształceniem podstawowym i 75% z wykształceniem niepełnym podstawowym. Samotność i tęsknota za rodziną bardzo mocno doskwierała osobom z wykształceniem niepełnym podstawowym (jako przyczynę migracji wymieniło ją aż 75%, a spośród osób z wykształceniem podstawowym ponad 28%). Podjęcie pracy zawodowej dla osób z wykształceniem podstawowym odgrywało najmniejszą rolę (deklarowało ją tylko 1,7% ankietowanych; tabela 5.16.).

Analiza przyczyn migracji wg wykształcenia wskazuje nam pewną prawidłowość: poprawa poziomu i jakości życia odgrywa coraz większe znaczenie dla osób z coraz niższym wykształceniem. Podobnie sytuacja wygląda z pogorszeniem stanu zdrowia i koniecznością opieki rodziny.

Tabela 5.16. **Przyczyny migracji według wykształcenia** (w procentach)

Przyczyna migracji	Wyższe	Średnie	Zawodowe	Podstawowe	Niepełne podstawowe
	% odpowiedzi na „tak”				
1	2	3	4	5	6
Wybudowanie lub zakup domu	35,2	36,1	35,0	26,7	0,0
Poprawa poziomu i jakości życia	28,3	31,6	36,7	50,0	75,0
Zaprzestanie pracy zawodowej i przejście na emeryturę	34,5	28,5	38,3	28,3	25,0
Pogorszenie stanu zdrowia, konieczność leczenia i opieki	17,2	31,0	38,3	51,7	100,0
Poprawa warunków klimatycznych i środowiskowych	25,5	29,7	41,7	31,7	25,0
Towarzystwo rodzinie podczas zmiany miejsca zamieszkania	16,6	21,5	23,3	25,0	0,0
Chęć zmniejszenia metrażu i obniżenia opłat	20,7	17,1	20,0	15,0	0,0
Duża atrakcyjność turystyczna i towarzyska miejscowości	14,5	19,6	18,3	18,3	0,0

c.d. tab. 5.16.

1	2	3	4	5	6
Konieczność opieki nad wnukami	21,4	15,2	15,0	15,0	25,0
Samotność i tęsknota za rodziną	15,9	13,3	18,3	28,3	75,0
Łatwiejszy dostęp do usług dla seniora	17,2	13,9	18,3	26,7	25,0
Śmierć najbliższej osoby	11,0	16,5	10,0	20,0	25,0
Konieczność opuszczenia dotychczasowego mieszkania	13,8	12,7	13,3	20,0	0,0
Powrót do domu rodziców	13,1	13,3	13,3	15,0	0,0
Związek małżeński	6,9	8,9	8,3	6,7	0,0
Konflikty z rodziną	2,8	5,1	6,7	5,0	0,0
Podjęcie pracy zawodowej w nowym miejscu	4,1	3,8	10,0	1,7	0,0
Brak środków do życia	1,4	0,6	1,7	13,3	0,0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Można jednoznacznie stwierdzić, że wykształcenie ma wpływ na przyczyny migracji. Dla osób z wykształceniem wyższym i średnim najważniejszą przyczyną migracji było wybudowanie lub zakup domu, dla osób z wykształceniem zawodowym – poprawa warunków klimatycznych, a dla osób z wykształceniem podstawowym i niepełnym podstawowym – pogorszenie stanu zdrowia i konieczność leczenia.

5.2.3. Zróżnicowanie przyczyn wg wieku

Dla seniora migranta duże znaczenie ma wiek, gdyż warunkuje wiele zmiennych wpływających na życie emeryta. Szczegółowa analiza przyczyn migracji wg wieku wskazuje, że dla migrantów poniżej 49 roku życia oprócz poprawy poziomu życia, którą wskazało ponad 35% badanych, równie ważny jest powrót do domu rodziców (tabela 5.17.). Przejście w tak młodym wieku na emeryturę dotyczyło tylko wybranych zawodów, takich np. jak górniczy lub osoby pracujące w służbach mundurowych. To właśnie oni najczęściej przenosili się do domu rodziców, poprawiając swój poziom i jakość życia. Ponad 32% tych najmłodszych emerytów migrowało, gdyż zakupiło dom oraz podjęło pracę zawodową w nowym miejscu, a ponad 25% ze względu na dużą atrakcyjność turystyczną miejscowości. Przyczyny te znacząco różnią się od przyczyn osób w innych przedziałach wieku. Szczególnie wyróżnia się podjęcie pracy zawodowej wskazane aż przez 32% ankietowanych. Najmniej badanych wybrało jako przyczynę migracji brak środków do życia (3,6%), a nikt nie wymienił konfliktu z rodziną.

Osoby w przedziale wiekowym 50–59 lat deklarowały najczęściej jako przyczynę migracji wybudowanie lub zakup domu. Wskazało ją aż 50% migrantów, a ponad 40% chciało poprawy warunków klimatycznych oraz poziomu życia. Nikt z badanych nie wybrał braku środków do życia, jako głównej przyczyny migracji. Osoby w omawianym przedziale wiekowym zazwyczaj dodatkowo pracują, jednocześnie otrzymując emeryturę. Są to bardzo młodzi emeryci mogący bez większego trudu realizować się zawodowo.

Migranci w przedziale wieku 60–69 lat również wskazywali bardzo często, że powodem decyzji o migracji było wybudowanie bądź nabycie nowego domu. Takich osób było ponad 40%. Dla ponad 30% zaprzestanie

pracy zawodowej było argumentem do zmiany miejsca zamieszkania, nikt z badanych nie wskazał odpowiedzi o braku środków do życia. Z kolei w przedziale wiekowym 70–74 lata najważniejszą przyczyną zmiany miejsca zamieszkania była poprawa warunków klimatycznych i środowiskowych oraz poprawa poziomu życia. Taką przyczynę zadeklarowało ponad 40% ankietowanych. Najbardziej popularną odpowiedź do tej pory, czyli zakup domu, wskazało tylko 22% badanych w tym przedziale wieku. Nikt, jako przyczyny migracji, nie zadeklarował podjęcia pracy zawodowej czy konfliktu z rodziną (tabela 5.17.).

Po 75. roku życia zmienił się znacząco główny motyw wyjazdu. Badani wskazywali, iż pogorszył się ich stan zdrowia i konieczna była opieka lub pomoc medyczna. W przedziale 75–79 lat na drugim miejscu pojawiła się odpowiedź o konieczności dostępności usług dla seniora (prawie 30% badanych). Kolejne miejsce zajęła chęć zmniejszenia metrażu i obniżenia opłat. Odpowiedzi te świadczą, że po 75 roku życia seniorzy – w związku z utratą zdrowia a często również śmiercią współmałżonka, który służył pomocą – zmieniają swoje priorytety i decydują się przenieść do miejsc, które ułatwią im funkcjonowanie. Potwierdza to fakt, iż nikt z badanych nie przeniósł się do domu rodzinnego. Po 75 roku życia nikt także nie migrował z powodu podjęcia pracy zawodowej oraz z powodu kłótni z rodziną (tabela 5.17.).

Po 80. roku życia ze względu na stale pogarszający się stan zdrowia badani deklarowali, że zmienili miejsce zamieszkania z powodu konieczności opieki i leczenia. Wskazywali również na chęć poprawy poziomu i jakości życia. Ważną przyczyną migracji dla starszych seniorów była śmierć współmałżonka (ponad 20% osób tę przyczynę wskazało). Wraz ze zwiększaniem się wieku rósł udział emerytów, którzy przenoszą się wraz ze swoją rodziną. Nie są oni już samodzielni i muszą towarzyszyć swoim najbliższym, aby się nimi opiekowali. W przedziale wiekowym 80–84 lata zadeklarowało taką odpowiedź 18% badanych, w przedziale 85–89 już 20%, a w przedziale 90 i więcej ponad 28% respondentów. W miarę starzenia się rośnie także samotność i tęsknota za rodziną. Taki powód deklarowało ponad 18% seniorów w przedziale 80–84 lata, już 20% w wieku 85–89 i nawet 28% powyżej 90 roku życia (tabela 5.17.).

Tabela 5.17. **Przyczyny migracji wg wieku** (w procentach)

Przyczyny/Wiek	Poniżej 49	50– 54	55– 59	60– 64	65– 69	70– 74	75– 79	80– 84	85– 89	90 i więcej
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Powrót do domu rodziców	35,5	25,0	17,5	13,2	14,8	17,1	0,0	4,5	4,0	0,0
Poprawa poziomu i jakości życia	35,7	43,8	27,5	38,2	23,5	41,5	11,1	27,3	56,0	42,9
Poprawa warunków klimatycznych i środowiskowych	21,4	37,5	47,5	33,8	23,5	46,3	18,5	18,2	16,0	0,0
Pogorszenie stanu zdrowia, konieczność leczenia i opieki	17,9	18,8	12,5	20,6	25,9	31,7	51,9	68,2	80,0	57,1
Duża atrakcyjność turystyczna i towarzyska miejscowości	25,0	0,0	27,5	18,4	22,2	17,1	11,1	9,1	4,0	0,0
Towarzyszenie rodzinie podczas zmiany miejsca zamieszkania	7,1	6,3	15,0	18,4	30,9	29,3	7,4	18,2	20,0	28,6

c.d. tab. 5.17.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Konieczność opieki nad wnukami	14,3	25,0	17,5	19,1	18,5	19,5	14,8	9,1	12,0	14,3
Wybudowanie lub zakup domu	32,1	50,0	50,0	41,2	40,7	22,0	14,8	18,2	0,0	0,0
Chęć zmniejszenia metrażu i obniżenia opłat	7,1	0,0	17,5	21,3	21,0	34,1	22,2	9,1	0,0	0,0
Konflikty z rodziną	0,0	0,0	7,5	6,6	4,9	0,0	0,0	4,5	0,0	14,3
Związek małżeński	14,3	6,3	20,0	4,4	7,4	2,4	7,4	4,5	12,0	14,3
Śmierć najbliższej osoby	7,1	12,5	10,0	12,5	13,6	22,0	14,8	22,7	20,0	0,0
Samotność i tęsknota za rodziną	7,1	6,3	5,0	19,9	14,8	31,7	18,5	18,2	20,0	28,6
Zaprzestanie pracy zawodowej i przejście na emeryturę	17,9	43,8	37,5	41,1	30,9	31,7	22,2	13,6	12,0	0,0
Konieczność opuszczenia dotychczasowego mieszkania	7,1	12,5	15,0	13,2	13,6	26,8	11,1	18,2	0,0	14,3
Podjęcie pracy zawodowej w nowym miejscu	32,1	6,3	10,0	2,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Brak środków do życia	3,6	0,0	0,0	0,7	2,5	7,3	3,7	9,1	4,0	0,0
Łatwiejszy dostęp do usług dla seniora	10,7	6,3	7,5	17,6	13,6	31,7	29,6	22,7	28,0	0,0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Analiza przyczyn migracji według wieku pozwala wyodrębnić trzy typy migrantów. Pierwszy (do 69. roku życia), dla którego najważniejszą przyczyną migracji jest wybudowanie lub zakup domu oraz poprawa warunków środowiskowych; drugi typ (powyżej 75. roku życia), kiedy następuje pogorszenie stanu zdrowia i pojawia się konieczność leczenia i opieki; trzeci typ (70–74 lata) – główną przyczyną migracji jest chęć poprawy warunków klimatycznych i środowiskowych (tabela 5.18.).

Tabela 5.18. **Główna przyczyna migracji wg wieku** (w procentach)

Przedziały wieku	Odpowiedzi na „tak”	Najważniejsza przyczyna migracji
Poniżej 49	35,7	Poprawa poziomu i jakości życia
50–54	50,0	Wybudowanie lub zakup domu
55–59	50,0	Wybudowanie lub zakup domu
60–64	41,2	Wybudowanie lub zakup domu
65–69	40,7	Wybudowanie lub zakup domu
70–74	46,3	Poprawa warunków klimatycznych i środowiskowych
75–79	51,9	Pogorszenie stanu zdrowia, konieczność leczenia i opieki
80–84	68,2	Pogorszenie stanu zdrowia, konieczność leczenia i opieki
85–89	80,0	Pogorszenie stanu zdrowia, konieczność leczenia i opieki
90 i więcej	57,1	Pogorszenie stanu zdrowia, konieczność leczenia i opieki

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

5.2.4. Zróźnicowanie przyczyn wg miejsca zamieszkania przed migracją

Motyacją do zmiany miejsca pobytu jest także rodzaj zamieszkiwanej zabudowy, a także warunki mieszkaniowe. Mieszkańcy, którzy przed migracją zamieszkiwali domy musieli je opuścić, gdyż ich stan zdrowia uniemożliwiał wypełnianie obowiązków domowych. W nowym miejscu znaleźli poprawę poziomu i jakości życia (36%) oraz klimatu (26%). Ponad 21% badanych najczęściej po utracie współmałżonka (19%) decydowało się na zmianę domu na mniejsze mieszkanie, tańsze i łatwiejsze w utrzymaniu.

Jak wynika z analizy przyczyn (tabela 5.19.), osoby mieszkające w mieszkaniach zadeklarowały, że dla nich najważniejszą przyczyną przeprowadzki był nowy dom (36%). Zazwyczaj zbiegało się to z zakończeniem pracy i przejściem na emeryturę (33%). Ważne dla nich również było, aby poprawiły się warunki klimatyczne (32%) i poziom ich życia (33%). Prawie 20% badanych ceniło sobie walory turystyczne miejscowości, do której migrują. Najmniej badanych (1,5%) wskazało, że musiało opuścić mieszkanie z powodu braku środków do życia, a ponad 2% miało konflikt z rodziną.

Seniorzy, którzy przed migracją zamieszkiwali samodzielny pokój (36%) zadeklarowali, iż musieli opuścić zajmowane przez nich lokum i przenieść się do innego miejsca. Często pogarszał się ich stan zdrowia (32%) i rodzina, u której zamieszkiwali, nie była już w stanie dalej opiekować się seniorem, w związku z czym zaistniała konieczność przeniesienia się do domu opieki. Osoby, które zamieszkiwały pokój u rodziny zmuszone również były towarzyszyć rodzinie w czasie jej przeprowadzki (32%). Dla 28% emerytów zamieszkiwanie u rodziny w małym pokoju było mocno kłopotliwe i często prowadziło do konfliktów, dlatego podejmowali decyzję o opuszczeniu pokoju. Najmniej ankietowanych zamieszkujących w pokoju (8%) wskazało jako przyczynę migracji brak środków do życia (tabela 5.19).

Tabela 5.19. **Najważniejsza przyczyna migracji wg miejsca zamieszkiwania** (w procentach)

Przyczyna	Dom	Samodzielne mieszkanie	Samodzielny pokój
1	2	3	4
Powrót do domu rodziców	5,1	17,3	16,0
Poprawa poziomu i jakości życia	36,5	33,1	36,0
Poprawa warunków klimatycznych i środowiskowych	26,3	32,3	28,0
Pogorszenie stanu zdrowia, konieczność leczenia i opieki	37,2	27,4	32,0
Duża atrakcyjność turystyczna i towarzyska miejscowości	13,9	19,2	16,0
Towarzyszenie rodzinie podczas zmiany miejsca zamieszkania	19,7	19,2	32,0
Konieczność opieki nad wnukami	15,3	19,2	12,0
Wybudowanie lub zakup domu	31,4	36,1	20,0
Chęć zmniejszenia metrażu i obniżenia opłat	21,9	17,7	8,0
Konflikty z rodziną	4,4	2,3	28,0
Związek małżeński	8,0	7,5	12,0
Śmierć najbliższej osoby	19,0	12,4	8,0

c.d. tab. 5.19.

1	2	3	4
Samotność i tęsknota za rodziną	16,8	17,3	24,0
Zaprzestanie pracy zawodowej i przejście na emeryturę	29,9	33,8	24,0
Konieczność opuszczenia dotychczasowego mieszkania	15,3	10,5	36,0
Podjęcie pracy zawodowej w nowym miejscu	2,2	3,8	20,0
Brak środków do życia	4,4	1,5	8,0
Łatwiejszy dostęp do usług dla seniora	20,4	16,2	16,0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Analiza przemieszczeń w odniesieniu do rodzaju zamieszkania wskazuje, iż migranci kierują się podobnymi pobudkami przy podejmowaniu decyzji o migracji. Najważniejsze dla wszystkich jest, aby poprawił się ich standard życia. Następuje to zazwyczaj poprzez poprawę warunków klimatycznych, przenosiny do nowego domu oraz poprawę poziomu i jakości życia.

5.2.5. Zróżnicowanie przyczyn wg sytuacji rodzinnej

Sytuacja rodzinna dla osób starszych odgrywa znaczącą rolę. Rodzina jest podstawowym miejscem życiowej aktywności nie tylko dla młodych osób, ale szczególnie dla starszych. Jest ona źródłem wsparcia i opieki. Senior w określonym wieku potrzebuje nie tylko opieki fizycznej, również psychicznej. Wyjątkowo trudną sytuację mają osoby samotne, którym pogarsza się stan zdrowia. Taka właśnie przyczyna została wskazana przez ponad 47% osób żyjących samotnie przed migracją. Osoby te wymagały leczenia i stałego podawania leków. Zazwyczaj były to starsze, samotne kobiety. Znaczącym problemem dla nich było odosobnienie, dlatego postanawiały przenieść się do rodziny (taką przyczynę migracji wskazało 29% badanych). Chęć poprawy poziomu życia była wskazywana aż przez 43% badanych. Najmniej osób samotnych (5%) podało, że przyczyną migracji były konflikty z rodziną, a 6% brakowało środków do życia.

Małżeństwa zmieniały miejsce zamieszkania ze względu na przejście na emeryturę (31%) i wybudowanie lub zakup nowego domu (33%). Poprawiały sobie w ten sposób warunki klimatyczne (33%) oraz poziom i jakość życia (28%). Najmniej małżeństw migrowało z powodu trudnej sytuacji finansowej (1%). Dwie emerytury, a także czasami dodatkowa pensja (1%), ułatwiają byt osób starszych, pozwalając im na godne życie (tabela 5.20.).

Małżeństwa, które zamieszkiwały pod wspólnym dachem ze swoimi dziećmi, po przejściu na emeryturę przeprowadzały się do swojego domu (57%). Ważna była dla nich poprawa klimatu oraz poziomu i jakości życia. Przeniesienie się do własnego domu przez rodziny zamieszkujące z dziećmi było dla nich sprawą priorytetową. Stosunki rodzinne były raczej dobre, gdyż tylko 3% badanych wskazało na konflikty w rodzinie, jednak chęć zamieszkiwania samodzielnie odegrała znaczącą rolę. Najmniej osób zadeklarowało jako przyczynę przeniesienia trudną sytuację finansową (1%).

Zazwyczaj samotne, starsze matki, zamieszkujące z dziećmi przed migracją jako najważniejszy powód migracji podały pogorszenie stanu zdrowia (46%). Dzieci nie były już w stanie opiekować się chorą matką,

gdyż jedno z nich musiałoby zrezygnować z pracy i poświęcić się opiece. Jeżeli osoba starsza cieszy się dobrym zdrowiem to towarzyszy rodzinie podczas jej migracji (40%), jeśli nie – trafia do domu opieki. Seniorzy zamieszkujący z dziećmi wskazali również, że migrowali, aby zapewnić sobie łatwiejszy dostęp do usług adresowanych dla seniora (33%). Mimo, iż z powodu braku środków do życia migrowało 6% badanych, nikt nie wskazał jako przyczyny migracji podjęcia pracy zawodowej (tabela 5.20.).

Emeryci, którzy żyli z dalszymi krewnymi, a także z obcymi osobami, wskazali, że główną przyczyną ich migracji była poprawa poziomu i jakości życia. Pogorszenie stanu zdrowia i konieczność opieki znalazła się na drugim miejscu (60%). Badani nie zadeklarowali jako przyczyny migracji braku środków do życia.

Ostatnią analizowaną grupą są osoby zamieszkujące w domu pomocy społecznej. Dla wszystkich osób tam zamieszkujących przed migracją ważne było, aby poprawiły się warunki klimatyczne. Przenosili się z domów pomocy zlokalizowanych w mieście również do domów pomocy, ale na wsi. Osoby te migrowały także z powodu śmierci bliskiej osoby.

Podsumowując, można stwierdzić, iż dla małżeństw najważniejszymi przyczynami migracji były przejście na emeryturę i poprawa klimatu, chęć poprawy poziomu życia, wybudowanie domu. Dla osób samotnych najważniejszą przyczyną było pogorszenie stanu zdrowia oraz poprawa poziomu i jakości życia.

Tabela 5.20. **Najważniejsza przyczyna migracji wg sytuacji rodzinnej** (w procentach)

Przyczyna	Status rodzinny						
	osoba samotna	ze współ-małżonkiem	ze współ-małżonkiem i dziećmi	z dziećmi	z dalszymi krewnymi	z obcymi osobami	w domu pomocy społecznej
1	2	3	4	5	6	7	8
Powrót do domu rodziców	7,2	10,4	26,7	20,0	0,0	33,3	0,0
Poprawa poziomu i jakości życia	43,2	28,2	33,3	26,7	100,0	66,7	0,0
Poprawa warunków klimatycznych i środowiskowych	22,5	33,2	33,3	26,7	0,0	33,3	100,0
Pogorszenie stanu zdrowia, konieczność leczenia i opieki	47,7	27,2	13,3	46,7	60,0	66,7	0,0
Duża atrakcyjność turystyczna i towarzyska miejscowości	17,1	19,3	12,2	20,0	20,0	33,3	0,0
Towarzyszenie rodzinie podczas zmiany miejsca zamieszkania	16,2	22,8	15,6	40,0	20,0	33,3	0,0
Konieczność opieki nad wnukami	14,4	20,3	13,3	26,7	0,0	33,3	0,0
Wybudowanie lub zakup domu	18,0	33,2	57,8	26,7	0,0	33,3	0,0
Chęć zmniejszenia metrażu i obniżenia opłat	16,2	20,8	12,2	26,7	20,0	66,7	0,0
Konflikty z rodziną	5,4	3,0	3,3	20,0	20,0	0,0	0,0
Związek małżeński	9,9	4,5	8,9	26,7	20,0	33,3	0,0

c.d. tab. 5.20.

1	2	3	4	5	6	7	8
Śmierć najbliższej osoby	19,8	15,3	2,2	20,0	20,0	0,0	100,0
Samotność i tęsknota za rodziną	29,7	14,9	8,9	6,7	20,0	33,3	0,0
Zaprzestanie pracy zawodowej i przejście na emeryturę	25,2	31,7	41,1	26,7	20,0	66,7	0,0
Konieczność opuszczenia dotychczasowego mieszkania	14,4	12,4	10,0	20,0	40,0	66,7	0,0
Podjęcie pracy zawodowej w nowym miejscu	6,3	1,0	7,8	0,0	40,0	0,0	0,0
Brak środków do życia	6,3	1,0	1,1	6,7	0,0	0,0	0,0
Łatwiejszy dostęp do usług dla seniora	23,4	16,8	7,8	33,3	20,0	66,7	0,0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Występowanie potrzeb opiekuńczych wśród seniorów jest związane z coraz większą niesamodzielnością, która ich spotyka. W raporcie „Stan zdrowia ludności Polski w 2009 r.” zostało wskazane, iż w grupie wieku 80 lat i więcej 40% badanych nie mogło przenieść cięższej torby, aż 25% nie było w stanie wejść po schodach na pierwsze piętro, czy się schylić, 20% badanych nie mogło przejść nawet 500 metrów. Raport ukazuje także problemy seniorów z kąpielą, siadaniem, kładzeniem się do łóżka oraz ubieraniem się. Ponad 1,3 mln osób potrzebuje wsparcia w codziennym funkcjonowaniu. Podczas badań sprawdzano, czy osoby mające ograniczenia otrzymują pomoc. W raporcie stwierdzono, że w grupie wiekowej 70–79 lat było ponad 766 tys. osób o ograniczonej samodzielności, spośród nich 361 tys. (47%) nie miało pomocy; deklarację, iż jest im potrzebna pomoc, złożyło 132 tys. osób (37%). Podobnie sytuacja wygląda w grupie wieku 80 lat i więcej. Ograniczenia w samodzielnym życiu deklarowało 591,5 tys. osób, a 225 tys. spośród nich (38%) nie korzystało z pomocy. Tych, którzy nie otrzymywali pomocy, choć jej potrzebowali, było 97,7 tys. osób (43%). Osoby te prosiły przede wszystkim o pomoc ze strony innej osoby. Znacznie rzadziej informowały o braku specjalnych urządzeń pomocniczych oraz konieczności dostosowania mieszkań. Seniorzy oczekują wsparcia ze strony innych osób, gdy takiego nie znajdują, zostają zmuszeni do przeniesienia się do domu opieki, gdzie ta pomoc zostanie im zapewniona.

5.3. Refleksje pomigracyjne

Po przeprowadzce seniorzy czasami się rozczarowywali brakiem odpowiednich warunków dla dobrego funkcjonowania. Migranci w najmłodszym przedziale wieku wskazywali, że najbardziej brakuje im w nowym miejscu lekarzy specjalistów (57%). Odczuwali też trudności w komunikacji (57%). Zmiana miejsca zamieszkania z miasta na strefę podmiejską (gdyż właśnie tam osoby te przenosiły się najczęściej) powodowała, że to, co w mieście było dostępne, nagle dostępne być przestało. Podobnie sytuacja wyglądała

ze sklepami, brak których deklarowało 42% badanych. Najmłodszym seniorom nie brakowało aptek, rozrywek i czystego środowiska (tabela 5.21.).

Emerytom w przedziale wiekowym 60–69 lat również najbardziej brakowało lekarzy specjalistów (40%). Jednak na drugim miejscu wskazali, że przeprowadzka wzbudziła u nich tęsknotę za najbliższymi i obecnie brakuje im rodziny i znajomych. Ponad 30% badanych uważało, że zbyt mało jest odpowiedniej służby zdrowia, opieki rehabilitacyjnej i infrastruktury dla seniora. Najmniej ankietowanych zadeklarowało brak możliwości korzystania z aptek oraz że brakuje im środków do życia.

Seniorzy w przedziale wieku 70–79 lat wskazali, że w nowym miejscu brakuje im lekarzy specjalistów (70–74 lata: 52%, 75–79 lat: 38%). Negatywnie odnieśli się również do poziomu służby zdrowia i opieki rehabilitacyjnej. Brakowało im także rodziny. Najmniej osób zadeklarowało, że nie wystarcza im aptek, sklepów.

Podobne braki odczuwali emeryci po 80. roku życia. Chcieliby, aby w nowym miejscu pojawiło się lepsze zabezpieczenie medyczne w postaci lekarzy specjalistów i rehabilitantów. Pojawiła się też tęsknota za rodziną i znajomymi. Najmniej badanych oświadczyło, że brakuje im aptek i spokoju (tabela 5.21.).

Tabela 5.21. **Główne niedostatki w miejscu migracji wg wieku** (w procentach)

Niedostatki	Przedziały wiekowe							
	55–59	60–64	65–69	70–74	75–79	80–84	85–89	90 i więcej
Lekarzy specjalistów	57,1	40,0	41,5	52,6	38,9	38,1	41,2	25,0
Odpowiedniej służby zdrowia i szpitali	28,6	32,3	35,1	34,4	22,2	20,0	46,7	18,8
Odpowiedniej opieki rehabilitacyjnej	14,3	33,0	30,2	37,1	32,4	23,8	47,1	25,0
Aptek	0,0	3,4	3,7	6,9	6,7	5,6	13,3	0,0
Odpowiedniej infrastruktury dla seniorów	28,6	29,5	32,2	31,0	33,3	15,8	29,4	13,3
Życzliwości innych osób wobec seniorów	28,6	16,9	18,2	17,2	21,2	14,3	18,8	6,7
Czystego środowiska	0,0	17,4	14,8	11,1	21,9	28,6	12,5	12,5
Rodziny i znajomych	28,6	34,7	39,2	34,4	36,8	40,0	29,4	47,1
Rozrywki	0,0	29,3	27,0	31,0	24,2	0,0	26,7	14,3
Środków do życia	28,6	15,2	7,4	25,0	17,6	21,1	22,2	7,1
Odpowiednich środków komunikacji	57,1	23,7	21,2	24,1	9,1	5,3	18,8	14,3
Sklepów	42,9	18,5	10,6	3,6	12,1	15,8	20,0	6,3
Spokoju	28,6	18,3	11,5	10,7	3,2	5,3	13,3	6,7

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Tabela 5.22. **Niedostatki odczuwane przez migrantów** (w procentach)

Wyszczególnienie	Opinia na „tak”
Lekarzy specjalistów	32,6
Rodziny i znajomych	28,4
Odpowiedniej opieki rehabilitacyjnej	24,4
Odpowiedniej służby zdrowia i szpitali	23,7
Odpowiedniej infrastruktury dla seniorów	20,9
Rozrywki	17,7
Odpowiednich środków komunikacji	14,0
Życzliwości innych osób wobec seniorów	12,6
Czystego środowiska	11,4
Środków do życia	10,5
Sklepów	9,5
Spokoju	8,6
Aptek	3,0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Podsumowując należy stwierdzić, iż ludzie starsi niezbyt chętnie zmieniają swoje miejsce zamieszkania, dlatego tym bardziej istotne jest poznanie motywów migracji. Na fakt migracji wpływa wiele składowych. Jedną z nich jest sytuacja ekonomiczna migranta. Dzięki autonomii finansowej seniora stać na taką decyzję. Dużą rolę odgrywa także sytuacja mieszkaniowa emerytów, zarówno wielkość, jak i rodzaj mieszkania. Uwarunkowane jest to faktem, iż z wiekiem emeryci stają się coraz mniej samodzielni i spędzają coraz więcej czasu we własnym mieszkaniu.

Na migrację wpływa także sytuacja rodzinna migrantów, gdyż rodzina jest trudna do zastąpienia i ma ogromne znaczenie dla seniorów. Dlatego też osoby samotne – najczęściej owdowiałe – migrują do swoich dzieci lub zawierają nowe związki małżeńskie.

Wśród przyczyn migracji najwięcej emerytów wskazało wybudowanie lub zakup domu oraz chęć poprawy poziomu i jakości życia. Jednak aż 30% musiała się przenieść ze względu na pogorszenie się ich stanu zdrowia. Przyczyny te były zróżnicowane ze względu na płeć, wykształcenie, wiek, miejsce zamieszkania oraz sytuację rodzinną.

Po przeprowadzeniu się do innego miejsca migrantom najbardziej brakowało lekarzy specjalistów; dużym problemem był brak rodziny i znajomych. Emeryci nie odczuwali jedynie braku aptek.

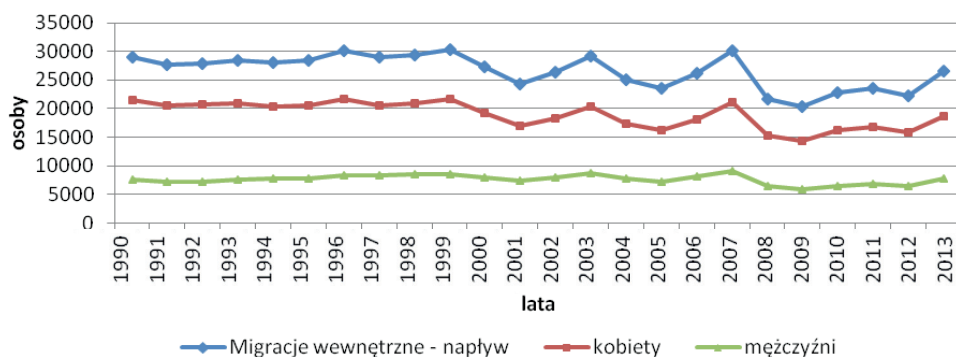
6. Wielkość i kierunki migracji polskich emerytów

Dla wysoko rozwiniętych społeczeństw XXI wieku typowy jest proces starzenia się, a seniorzy poszukują dla siebie coraz lepszych miejsc do spędzenia starości. Pomimo niewielkiego udziału osób starszych w migracjach, praktycznie nie występują regiony, do których nie migrowaliby emeryci. W Polsce badania nad migracjami emerytów nie są zbyt często podejmowane zapewne ze względu na niewielki udział seniorów w przemieszczeniach.

6.1. Skala zjawiska migracji emerytów

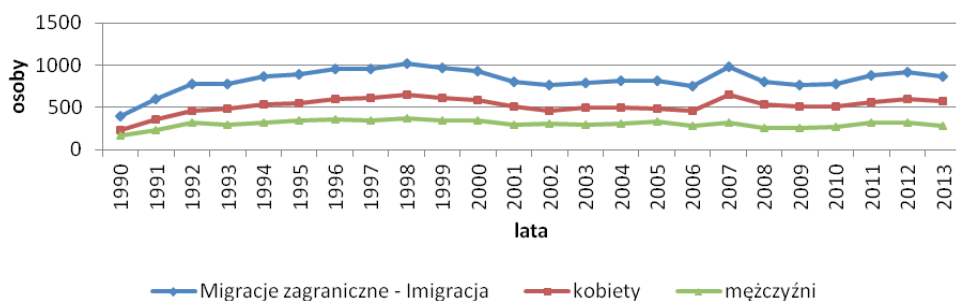
Migracje w latach 1990–2013

Migracje wewnętrzne seniorów od lat 90. można podzielić na dwa okresy. Pierwszy to lata 1990–1999, w których napływ emerytów do gmin w Polsce kształtował się na poziomie około 30 tys. rocznie (rycina 6.1.). Po roku 1999 można zaobserwować czteroletnie okresy, ujawniające spadek napływu migracyjnego w latach początkowych, a następnie jego wzrost. Jedynie w roku 2011 nie wystąpiła kolejna kulminacja, a napływ do gmin wyniósł tylko 23619 emerytów. Przyczyn tego zjawiska można się doszukiwać w fakcie dużego spadku napływu w latach 2007–2009, kiedy to zmniejszył się on o około 10 tys., podczas gdy w poprzednich cyklach zmniejszał się tylko o 5 tys. Od roku 2012 nastąpił wzrost napływu migracyjnego, który daje nadzieję na kolejne okresy (rycina 6.1.). Badania napływu seniorów z podziałem na płeć wykazują, iż częściej migrowały kobiety niż mężczyźni. W latach 1990–1999 średniorocznie napływało do gmin w Polsce około 20 tys. kobiet i 7 tys. mężczyzn. Potwierdza to tezę Ravensteina o selektywności migracji i większej skłonności do migracji kobiet. Kobiety stanowiły około 75% udziału w migracjach osób w wieku poprodukcyjnym, a cykliczność migracji znacznie wyraźniej widoczna jest właśnie u kobiet.

Rycina 6.1. **Napływ emerytów do gmin w Polsce w latach 1990–2013 z podziałem na mężczyzn i kobiety**

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Prowadząc badania migracji zewnętrznych można wskazać, iż napływ migrantów emerytów do Polski systematycznie przybierał na sile od roku 1990 aż do 1998, kiedy osiągnął najwyższą wartość 1025 emerytów (rycina 6.2.). Po roku 1998 nastąpił jego spadek do około 800 imigrantów w roku 2001 i utrzymywał się on na takim poziomie do roku 2013. Jedynie w 2007 napłynęło ponad 170 seniorów więcej niż w poprzednich latach. W imigracji dominowały kobiety. Sytuację taką zawdzięczamy faktowi, iż po roku 1989 warunki w Polsce stały się na tyle stabilne, że emeryci przestali obawiać się niskiego standardu życia. Po osiągnięciu odpowiedniego statusu materialnego postanowili wrócić do ojczyzny.

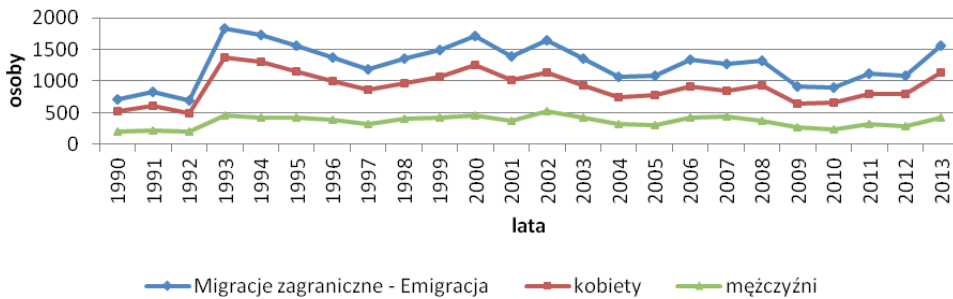
Rycina 6.2. **Napływ emerytów do Polski w latach 1990–2013 z podziałem na mężczyzn i kobiety**

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Proces emigracji zagranicznych polskich seniorów miał zróżnicowany przebieg. Do roku 1992 utrzymywał się on na poziomie około 800 emigrantów (rycina 6.3.). W roku 1993 nastąpił gwałtowny odpływ sięgający 1837 osób i od tego roku z małymi zmianami malał do 2010 roku. Podobne fluktuacje charakteryzowały emigrację kobiet, podczas gdy emigracja mężczyzn przyjęła wyrównany poziom około 300 osób rocznie.

Do 1989 roku wyjazd za granicę z Polski był znacząco utrudniony. Dotyczyło to nie tylko wyjazdów do pracy, ale także wyjazdów turystycznych. Gdy pojawiła się taka możliwość nie tylko seniorzy, przede wszystkim młodzi Polacy, wyruszyli za granicę w celu poszukiwania lepszego źródła dochodów. Emeryci, podobnie jak ludzie młodzi, również podejmowali pracę za granicą, szczególnie osoby, które przeszły na emeryturę w wieku 45 lub 50 lat, pracując w zawodach umożliwiających takie przejście. Dodatkowo w roku 1993 na emeryturę przechodziły roczniki wyższe urodzone przed drugą wojną światową. Fakt ten wpłynął także na zwiększenie liczby emigrantów.

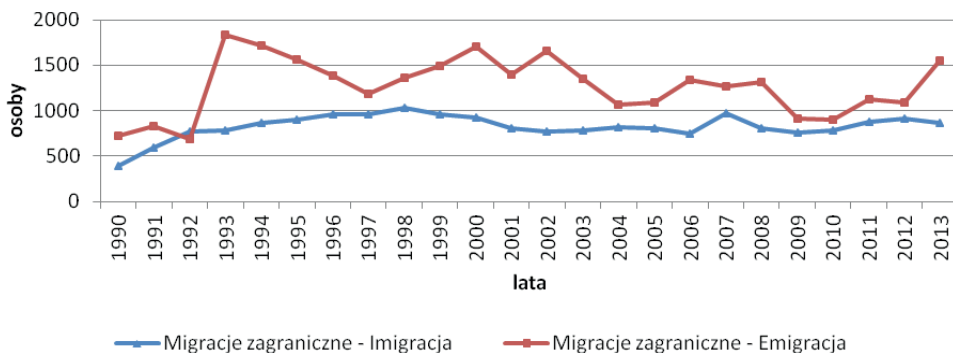
Rycina 6.3. Emigracja emerytów w latach 1990–2013 z podziałem na mężczyzn i kobiety

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Saldo migracji zagranicznych, za wyjątkiem roku 1992, przyjmuje wartości ujemne. Jego największy poziom wystąpił w roku 1993 i wyniósł 1055 osób (rycina 6.4.). Wskazuje to, iż emeryci chętnie wybierali życie poza granicami naszego kraju. Jednak nie było to podyktowane zamiarem polepszenia warunków zdrowotnych czy klimatycznych, a w znaczącej mierze chęcią poprawy warunków ekonomicznych. Seniorzy za granicą łatwiej znajdowali pracę dla siebie. Często wyjeżdżali do swoich dzieci, które migrowały tam wcześniej, i zajmowali się opieką nad wnukami.

Rycina 6.4. Napływ do Polski i odpływ z Polski emerytów w latach 1990–2013

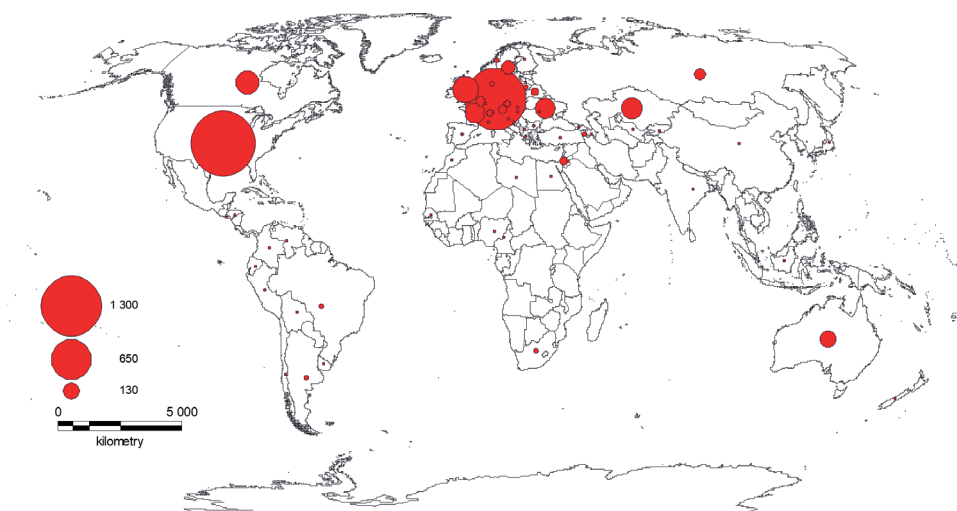
Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

6.2. Migracje zagraniczne emerytów

Imigracja

Polscy emeryci (sumarycznie, w latach 2001–2005) najczęściej powracali z USA (1228) i Niemiec (1103). Ponad 200 osób napłynęło z Wielkiej Brytanii i Kanady. Znacząca liczba, bo aż 171 seniorów, powróciło z Kazachstanu, a 159 z Ukrainy. Powroty są konsekwencją przede wszystkim wcześniejszych wyjazdów z przyczyn ekonomicznych. Polacy wyjeżdżali do USA i Niemiec w celu poprawy swojej sytuacji materialnej, a po osiągnięciu wieku emerytalnego wracali z zagraniczną emeryturą do Polski.

Rycina 6.5. **Kraje, z których nastąpiła imigracja emerytów** (sumarycznie w latach 2001–2005, w osobach)

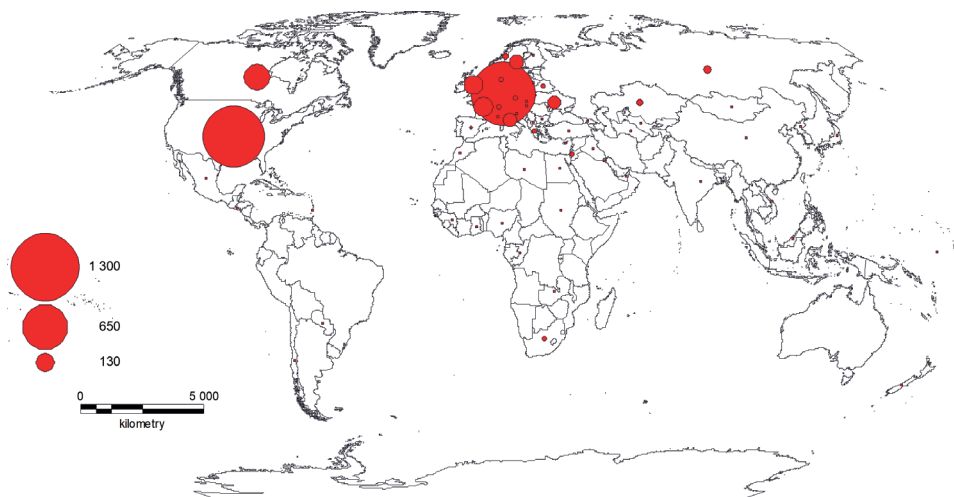

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Inne powody dotyczyły Ukrainy i Kazachstanu. Procedura imigracji szczególnie z Kazachstanu była i nadal jest trudna, a czas oczekiwania na powrót wynosi nawet do 10 lat. Przyczyną takiego faktu jest przeszłość, sięgająca czasów wojny polsko-rosyjskiej w 1920 roku, kiedy na terenie ówczesnego Związku Sowieckiego było około 1,3 miliona Polaków. Skupiali się oni w okolicach Mińska oraz na terenach Podola i Wołynia. Tam, gdzie dominowała ludność polska, powołano dwa okręgi autonomiczne. Po dojściu Stalina do władzy rozpoczęto tzw. operację polską. W jej wyniku rozstrzelano na terenie Związku Radzieckiego 111 tys. Polaków, a ponad 60 tys. zesłano do łagrow. Polacy, zamieszkujący na Ukrainie przed egzekucjami w latach 1937–1938, jak też w ich trakcie, zostali przesiedleni do Kazachstanu w ramach oczyszczania przygranicznego pasa wzdłuż rzeki Zbrucz. Po wojnie do Polski powrócili tylko zesłańcy deportowani do Kazachstanu z Kresów zajętych przez Związek Radziecki w latach 1940–1941 i posiadający obywatelstwo polskie. Polakom przesiedlonym z Ukrainy radzieckiej nie przysługiwało prawo do tzw. repatriacji, gdyż (będąc Polakami) nigdy nie byli

obywatelami państwa polskiego. Przed I wojną światową byli obywatelami rosyjskimi, a po rozejmie z bolszewikami stali się obywatelami radzieckimi. Z tej przyczyny nie mogli po II wojnie wrócić do Polski jako repatrianci. Obecnie polskie prawo traktuje ich potomków jak cudzoziemców i muszą przejść całą procedurę ubiegania się o wizy, aby móc przyjechać do Polski.

Rycina 6.6. **Kraje, z których nastąpiła imigracja emerytów** (sumarycznie w latach 2006–2010, w osobach)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

W latach 2006–2010 wzrosła liczba powracających migrantów z Niemiec; sumarycznie powróciło ich 1432 (rycina 6.6.). Nieznacznie (do 1196 osób) spadła liczba powracających z USA. Istotnie mniejszy napływ nastąpił z Kanady (269), Francji (167) i Wielkiej Brytanii (148).

Emigracja

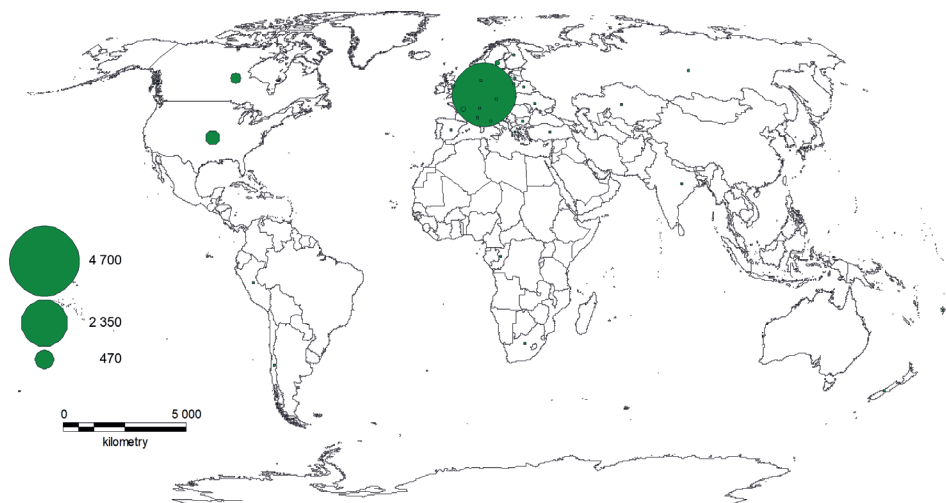
Seniorzy najchętniej po przejściu na emeryturę wybierali Niemcy. W latach 2001–2005 wyjechało tam aż 4695 emerytów (rycina 6.7.). Kraj ten znacząco dominował nad pozostałymi, takimi jak USA, dokąd wyjechało 336 osób, czy Kanada (168 osób). Przyczyną migracji była chęć poprawy sytuacji materialnej. Z podobnych powodów, jak kiedyś młode osoby, obecnie migrują seniorzy; chcą oni uniknąć sytuacji, w której byłiby zmuszeni do podejmowania decyzji, czy mają kupić lekarstwa czy chleb. Najczęściej wyjeżdżają do swoich dzieci lub znajomych, by opiekować się wnukami. Często podejmują także pracę jako opiekunowie osób starszych. Oficjalne statystyki mówią, że ZUS w 2009 roku przelewał za granicę 25 tys. rent i emerytur, a w 2014 już 43 tys., a należy pamiętać, iż wiele osób nie korzysta z przelewów międzynarodowych.

Często migrują również młodzi emeryci, którzy pracowali w zawodach, które pozwoliły im odejść wcześniej na emeryturę (np. górnicy, żołnierze, policjanci). Ich migracje nie są jednak odnotowywane

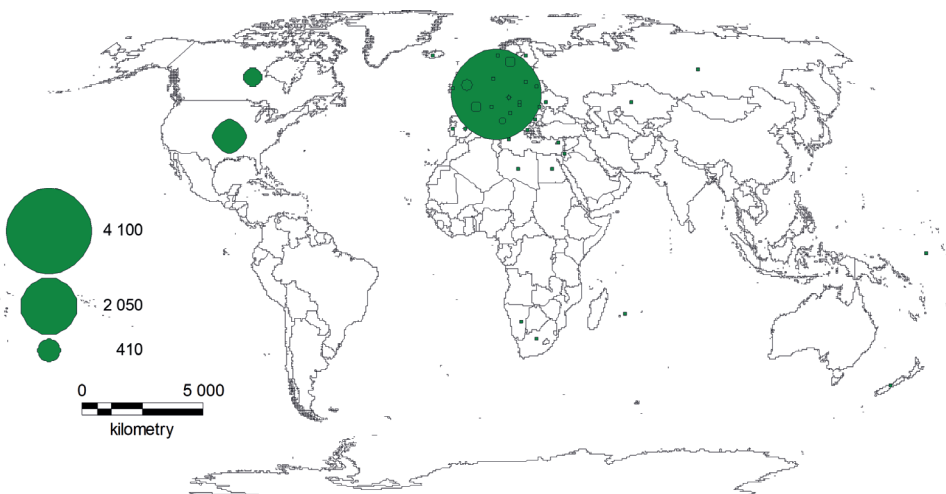
w statystykach, gdyż wyjazd ma służyć jedynie poprawie sytuacji materialnej, a ich emigracja ma charakter komplementarny, a nie ostateczny.

Rycina 6.7. **Kraje, do których nastąpiła emigracja emerytów** (sumarycznie w latach 2001–2005, w osobach)

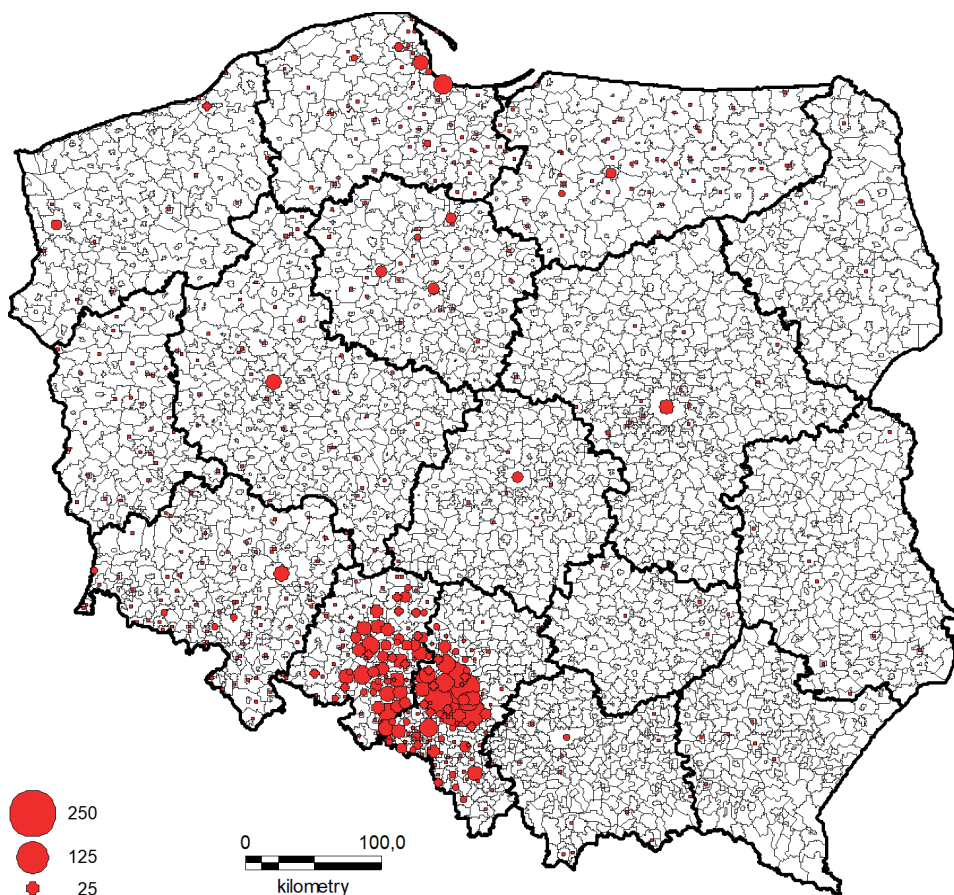
Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Rycina 6.8. **Kraje, do których nastąpiła emigracja emerytów** (sumarycznie w latach 2006–2010, w osobach)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Rycina 6.9. **Gminy, z których nastąpiła emigracja emerytów do Niemiec** (sumarycznie w latach 2006–2010, w osobach)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

W latach 2006–2010, podobnie jak w poprzednich, zdecydowanie dominował odpływ do Niemiec i sumarycznie osiągnął 4066 migrantów (rycina 6.8.). Znacząco wzrósł odpływ do USA, osiągając 704 i Kanadę 245 emigrantów. Ze względu na znaczące ułatwienia w uzyskaniu wiz oraz coraz lepszą znajomość języka angielskiego emeryci wybierali także Stany Zjednoczone i Kanadę na miejsce swojej migracji.

Odpływ emerytów do Niemiec kształtował się we wszystkich analizowanych latach na ponadprzeciętnym poziomie. Uwarunkowane było to wieloma przyczynami. Jedną z nich było bliskie położenie oraz wysoka stopa życia. Dużą rolę odgrywała również możliwość łatwego znalezienia pracy dla emeryta. Dodatkowym atutem, szczególnie dla bardzo młodych emerytów, była możliwość uzyskania niemieckiej emerytury. Po przepracowaniu w Niemczech 60 miesięcy i osiągnięciu wieku emerytalnego można wnioskować o emeryturę

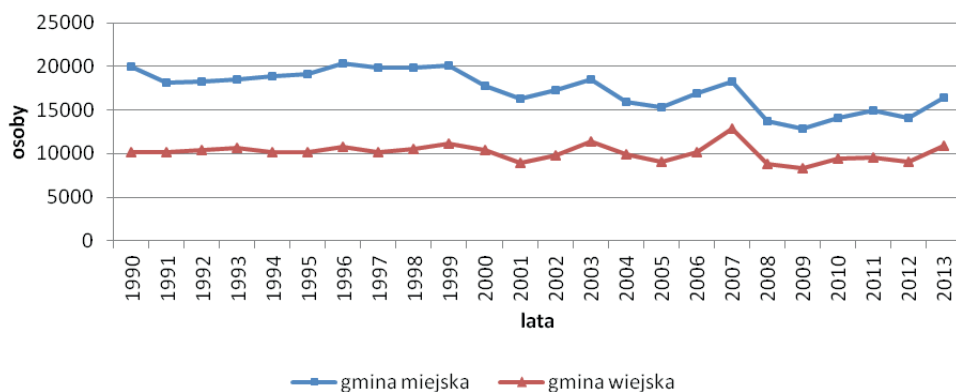
podstawową. Często z przywileju tego korzystali górnicy. W okresie 2006–2010 największa była emigracja emerytów do Niemiec z gmin woj. śląskiego i opolskiego (rycina 6.9).

Najwięcej osób odpłynęło z Rudy Śląskiej (246). Ponad 100 osób emigrowało do Niemiec z Zabrza (168), Bytomia (119), Piekar Śląskich (113), Katowic (104), Gliwic (103). Górnicy, którzy po przejściu na emeryturę wybrali jako miejsce swojej migracji Niemcy, po zakończeniu pracy i osiągnięciu wieku emerytalnego otrzymują polską i niemiecką emeryturę.

6.3. Kierunki migracji emerytów w Polsce

Seniorzy dwa razy częściej wybierali gminy miejskie niż wiejskie jako miejsce swojej wędrówki. Od 1990 do roku 1999 do gmin miejskich wyjechało średnio rocznie około 20 tys. osób, gdy w tym samym czasie do gmin wiejskich tylko 10 tys. (rycina 6.10). Po roku 1999 pojawiły się wahania napływu zarówno do gmin wiejskich, jak i miejskich. Seniorzy chętniej wybierali miasta, gdyż czuli się tam bezpieczniej i znajdowali dobre warunki do aktywnego wypoczynku, dobry układ komunikacyjny, a także dobrze rozwiniętą służbę zdrowia. Napływ emerytów do miast był korzystny dla samorządów, gdyż powodował rozwój usług skierowanych do seniorów; konsekwencją było powstawanie gabinetów różnych specjalności, rozwijała się także turystyka dla osób starszych. Ludzie młodzi, zatrudnieni w tych branżach, zyskiwali stabilizację zawodową.

Rycina 6.10. Napływ emerytów do gmin miejskich i wiejskich, z Polski i z zagranicy w latach 1990–2013

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

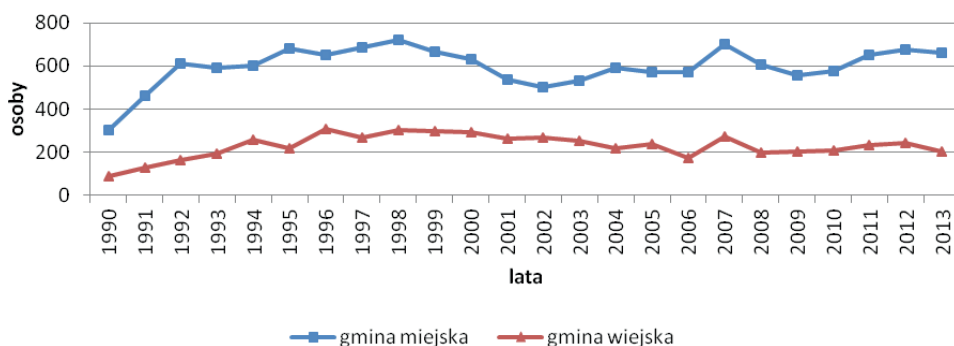
Podobnie jak migranci z Polski, także migranci z zagranicy dwa razy częściej wybierali gminy miejskie niż wiejskie. Ich napływ do miast po roku 1992 kształtował się na poziomie około 600 osób, a napływ do gmin wiejskich na poziomie około 200 osób (rycina 6.11.). W badanym okresie nie zaobserwowano znaczącego wzrostu napływu emerytów z zagranicy. Takie zjawisko – w połączeniu z faktem, iż Polacy należą do najszybciej starzejących się społeczeństw UE – może stworzyć dramatyczną sytuację demograficzną.

Polskie społeczeństwo ma największy przyrost osób w wieku emerytalnym w stosunku do całej populacji. Konieczna staje się odpowiednia polityka senioralna, która powinna koncentrować się na takich sferach, jak zdrowie i samodzielność, aktywność zawodowa, aktywność edukacyjna, społeczna i kulturalna, tzw. srebrna gospodarka i relacje międzypokoleniowe. Brak podjęcia odpowiednich działań może skutkować wieloma problemami, do których możemy zaliczyć:

- zmniejszanie się zasobów siły roboczej, które w konsekwencji doprowadzi do zmniejszenia wpływów do budżetu państwa z tytułu podatków;
- zmniejszanie się potencjału opiekuńczego rodziny, w konsekwencji rozwinięcie sieci oddziałów opieki geriatrycznej i paliatywnej oraz sieci hospicjów;
- zwiększanie się kosztów pomocy środowiskowej w odpowiedzi na lokalne zapotrzebowanie na pomoc udzielaną w miejscu zamieszkania osoby starszej.

W celu rozpoznania prawidłowości migracji emerytów oraz ich zmienności w czasie zostanie przeprowadzona wnikliwa analiza, która uwzględni: typy wielkościowe gmin oraz przedziały wiekowe emerytów. Ponadto zostaną rozróżnione gminy wiejskie i miejskie, oraz płeć migrantów.

Rycina 6.11. Napływ emerytów do gmin miejskich i wiejskich z zagranicy w latach 1990–2013

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Rok 2000

W przypadku małych gmin (do 5 tys. mieszkańców) emeryci w roku 2000 chętniej wybierali wsie niż miasta. Na wieś napłynęło ponad 2 tys. emerytów, a do miast prawie o połowę mniej (tabela 6.1.). Różnica jeszcze wyraźniej jest zauważalna w napływie do gmin poniżej 10 tys., gdzie przybyło ponad 7 tys. seniorów; do miast jedynie niewiele ponad 2 tys. Generalnie gminy poniżej 20 tys. cechują się dodatnim saldem migracji, wynoszącym 1197 osób. Ponad 9 tys. emerytów wybrało wsie, a 5 tys. miasta. Zarówno gminy do 10 tys., jak również gminy do 5 tys. mieszkańców, posiadały dodatnie saldo migracji. Jednak saldo migracji w małych gminach wiejskich do 20 tys. było ujemne i wyniosło 376 osób.

Znacząco korzystniej sytuacja wyglądała w małych gminach miejskich, w przypadku których saldo migracji wyniosło 1573 osoby. Ruch migracyjny w gminach do 20 tys. był największy spośród wszystkich

wielkościowych rodzajów gmin i wynosił 28329. Świadczy to o dużej ruchliwości emerytów mieszkających w małych gminach, a największą spośród nich przejawiały kobiety w przedziale wieku 60–64, których napłynęło 1970 i mężczyźni w przedziale 65–60, których napłynęło 1655. W odpływie dominowały kobiety w przedziale wieku 75–79 w liczbie 1882 i mężczyźni w przedziale 65–69 w liczbie 1283. Odpływ wśród kobiet uwarunkowany był najczęściej śmiercią współmałżonka i przeniesieniem się samotnej wdowy do rodziny.

Migracje w gminach średnich od 20–100 tys. również miały dodatnie saldo migracji, jednak w roku 2000 wyniosło ono tylko 328, przy ruchu migracyjnym ponad połowę mniejszym niż w gminach małych, wynoszącym 12178 (tabela 6.1.). Emeryci w każdym przedziale wiekowym chętniej wybierali miasta niż wsie, a sumarycznie napłynęło do nich ponad 5,9 tys. osób, podczas gdy do gmin wiejskich jedynie 300 osób. Wysokie dodatnie saldo migracji (121 osób) wystąpiło w przedziale wieku 70–74 lata wśród kobiet. Wśród mężczyzn najwyższe saldo (75 osób) wystąpiło w przedziale wieku 75–79 lat. Do gmin średnich najwięcej napływało emerytów z najniższych przedziałów wieku, zarówno wśród kobiet, jak i mężczyzn.

Saldo migracji w gminach dużych (zarówno tych ponad 100 tys., jak i tych ponad 200 tys.) przyjmuje wartości ujemne, przy czym w miastach powyżej 100 tys. wynosi: –936 osób, a w miastach powyżej 200 tys.: –1233 osoby. Ujemne salda występowały w prawie każdym przedziale wiekowym, za wyjątkiem przedziału 75–79 u kobiet oraz 80–84 u mężczyzn. Najwięcej z miast powyżej 100 tys. odpływało kobiet w przedziale wieku 60–64 lata (1148 osób). Młodzi emeryci wybierali życie w strefie podmiejskiej, w której kupowali dom lub budowali go podczas swojej pracy zawodowej.

Tabela 6.1. Napływ i odpływ emerytów do gmin małych, średnich i dużych w Polsce w roku 2000

			Mężczyźni					Kobiety						Suma
			65–69	70–74	75–79	80–84	85 lat i więcej	60–64	65–69	70–74	75–79	80–84	85 lat i więcej	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Gminy małe poniżej 5 tys.	n	do miast	125	100	61	35	42	143	138	165	134	84	102	1129
		na wieś	222	182	124	59	50	206	249	257	290	192	195	2026
	o	z miast	37	38	29	17	10	51	45	50	62	32	39	410
		ze wsi	209	212	168	77	81	257	272	358	385	222	249	2490
Gminy małe poniżej 10 tys.	n	do miast	257	200	122	71	74	343	303	329	280	182	237	2398
		na wieś	811	588	425	187	203	903	853	930	952	623	670	7145
	o	z miast	146	122	91	46	49	203	183	211	203	131	142	1527
		ze wsi	697	588	466	243	258	832	888	1033	1041	672	761	7479
Gminy małe poniżej 20 tys.	n	do miast	549	401	259	141	150	703	648	679	633	406	508	5077
		na wieś	1106	773	551	251	272	1267	1204	1244	1290	814	914	9686
	o	z miast	333	275	191	88	100	476	456	473	471	294	347	3504
		ze wsi	950	812	612	315	341	1132	1208	1368	1411	900	1013	10062

c.d. tab. 6.1.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Gminy średnie 20–100 tys.	n	do miast	579	461	334	155	173	850	803	830	724	483	559	5951
		na wieś	33	27	16	9	12	50	35	37	34	20	29	302
	o	z miast	499	385	192	130	113	727	620	571	602	368	464	4671
		ze wsi	127	98	83	30	36	135	159	175	168	105	138	1254
Miasta duże 100 tys. i więcej	n		585	467	287	150	153	815	783	767	812	484	625	5928
	o		880	515	338	124	157	1148	957	881	757	485	622	6864
Miasta duże 200 tys. i więcej	n		406	300	198	94	102	555	543	512	546	323	436	4015
	o		684	390	264	101	124	877	745	666	574	362	461	5248

Objaśnienia: n – napływ; o – odpływ

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Największym zainteresowaniem cieszyła się Warszawa, do której napłynęło 665 osób. Ponad 300 emerytów napłynęło do Krakowa i Wrocławia. W pierwszej dziesiątce miast z największym napływem znalazły się jeszcze: Gdańsk, Łódź, Poznań, Gdynia, Białystok, Lublin i Bydgoszcz.

Największy napływ na 1000 mieszkańców odnotowały takie gminy jak: Borne Sulinowo, Chrzypsko Wielkie i Krasnobród. Na każde 1000 mieszkańców napłynęło do nich około 15 emerytów, a do Bornego Sulinowa aż 25. Borne Sulinowo to specyficzne miasto, które po emigracji młodych osób szukających lepszych warunków życia, stało się najlepszym miejscem dla ludzi o ustabilizowanej pozycji finansowej, poszukujących spokoju i wypoczynku, czyli emerytów i rencistów, którzy obecnie stanowią większość społeczności tego miasteczka.

Tabela 6.2. **Napływ emerytów do gmin w Polsce w roku 2000** (w promilach i osobach)

Lp.	Gmina	Napływ w osobach
1	Warszawa	665
2	Kraków	343
3	Wrocław	307
4	Gdańsk	277
5	Łódź	261
6	Poznań	247
7	Gdynia	233
8	Białystok	212
9	Lublin	211
10	Bydgoszcz	202

Gmina	Napływ w promilach
Borne Sulinowo	24,4
Chrzypsko Wielkie	15,9
Krasnobród	14,6
Tyszowce	8,5
Pacyna	8,4
Kock	7,9
Mirsk	7,9
Wieleń	7,3
Tolkmicko	6,9
Włodawa	6,9

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

W Bornem Sulinowie w 1945 roku powstała pilnie strzeżona baza wojsk radzieckich. Stacjonowało tam kilkanaście tysięcy żołnierzy ze swoimi rodzinami. W 1992 roku Polskę opuściły oddziały Armii Czerwonej i Borne Sulinowo zostało przekazane władzom samorządowym. W 1993 roku zostało oficjalnie otwarte dla nowych mieszkańców.

Na drugim miejscu w napływie na 1000 mieszkańców znalazła się gmina Chrzypsko Wielkie, która znajduje się w północno-zachodniej Wielkopolsce, około 60 km od Poznania i należy do najbardziej atrakcyjnych turystycznie w regionie. W sezonie turystycznym przebywa na jej terenie kilka tysięcy letników, ze względu na położenie na Pojezierzu Międzychodzko-Sierakowskim. Gmina w całości leży także w obrębie Sierakowskiego Parku Krajobrazowego, z bogatą różnorodnością flory i fauny. Ciekawy krajobraz i bogactwo przyrodnicze Ziemi Chrzypskiej są jej największym skarbem, który wykorzystywany jest dla turystyki i wypoczynku, oraz przyciąga emerytów do zamieszkania na stałe.

Analiza migracji seniorów w dużych miastach, w podziale na płeć i wiek, wskazuje, iż saldo migracji emerytów we wszystkich przedziałach wieku miało ujemne wartości (tabela 6.3.). Jedynie wśród kobiet w przedziale 70–74 i 75–79 lat w migracjach do Krakowa oraz 80–84, 85 i więcej lat do Wrocławia zaobserwowano niewielkie dodatnie saldo. Odpływ emerytów w wielu przypadkach prawie dwukrotnie przewyższał napływ. Współczynnik efektywności migracji, wskazujący jaką część ludności migrującej osiedla się na danym terenie, we wszystkich analizowanych miastach przyjmował wartości ujemne, co świadczy o nadwyżce odpływu nad napływem. Dla Warszawy wyniósł –0,257, dla Krakowa –0,127, dla Łodzi –0,225, dla Wrocławia –0,144, dla Poznania –0,263. Niska wartość współczynnika efektywności migracji dowodzi, że – mimo silnego ruchu migracyjnego – niewielka część migrantów znajduje odpowiednie warunki w nowym miejscu zamieszkania.

Tabela 6.3. Napływ i odpływ emerytów do największych miast w Polsce w roku 2000

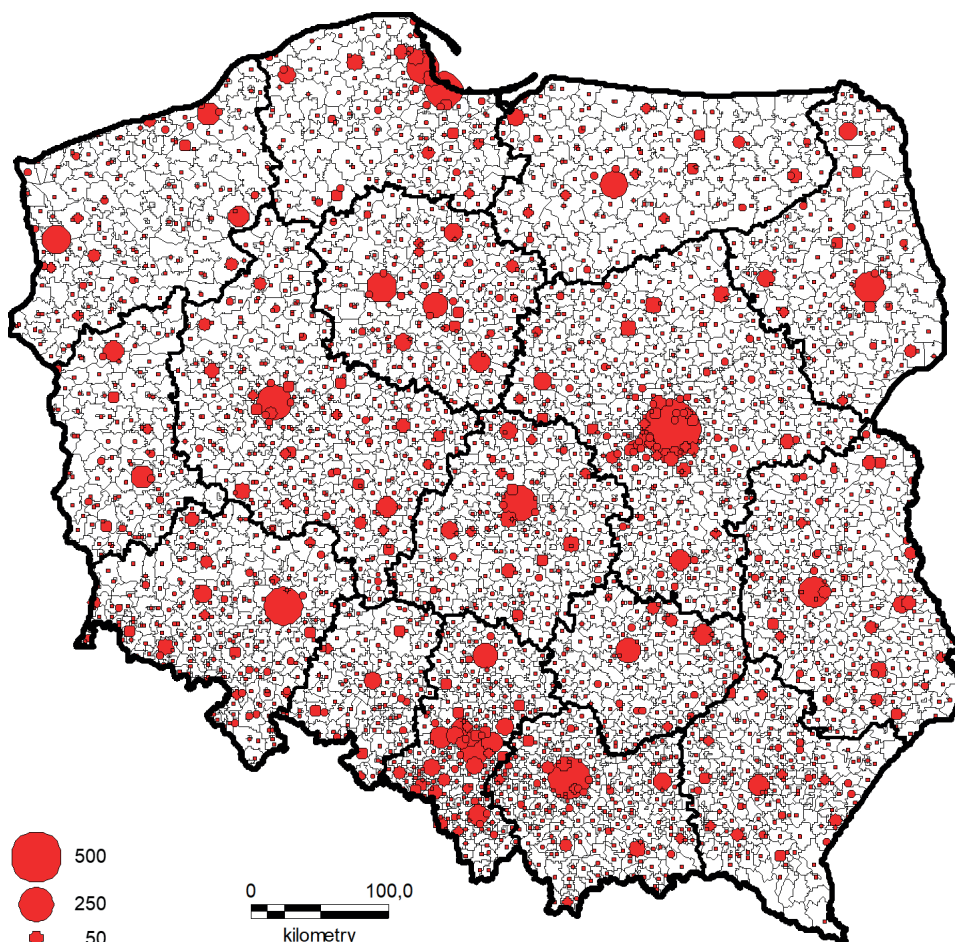
	Mężczyźni					Kobiety					
	65–69	70–74	75–79	80–84	85 lat i więcej	60–64	65–69	70–74	75–79	80–84	85 lat i więcej
Napływ do Warszawy	69	59	30	14	17	107	82	91	78	50	68
Odpływ z Warszawy	160	82	61	24	19	209	175	128	103	65	100
Napływ do Krakowa	32	31	15	7	8	47	47	59	47	20	30
Odpływ z Krakowa	60	32	29	8	11	74	74	55	44	22	34
Napływ do Łodzi	33	16	18	5	1	29	31	36	35	27	30
Odpływ z Łodzi	50	31	29	6	7	64	57	59	46	33	31
Napływ do Wrocławia	36	18	12	10	7	42	41	38	33	29	41
Odpływ z Wrocławia	49	34	17	12	13	60	60	56	58	18	34
Napływ do Poznania	20	15	8	9	6	30	42	25	39	18	35
Odpływ z Poznania	49	32	16	9	13	60	44	56	46	44	55

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

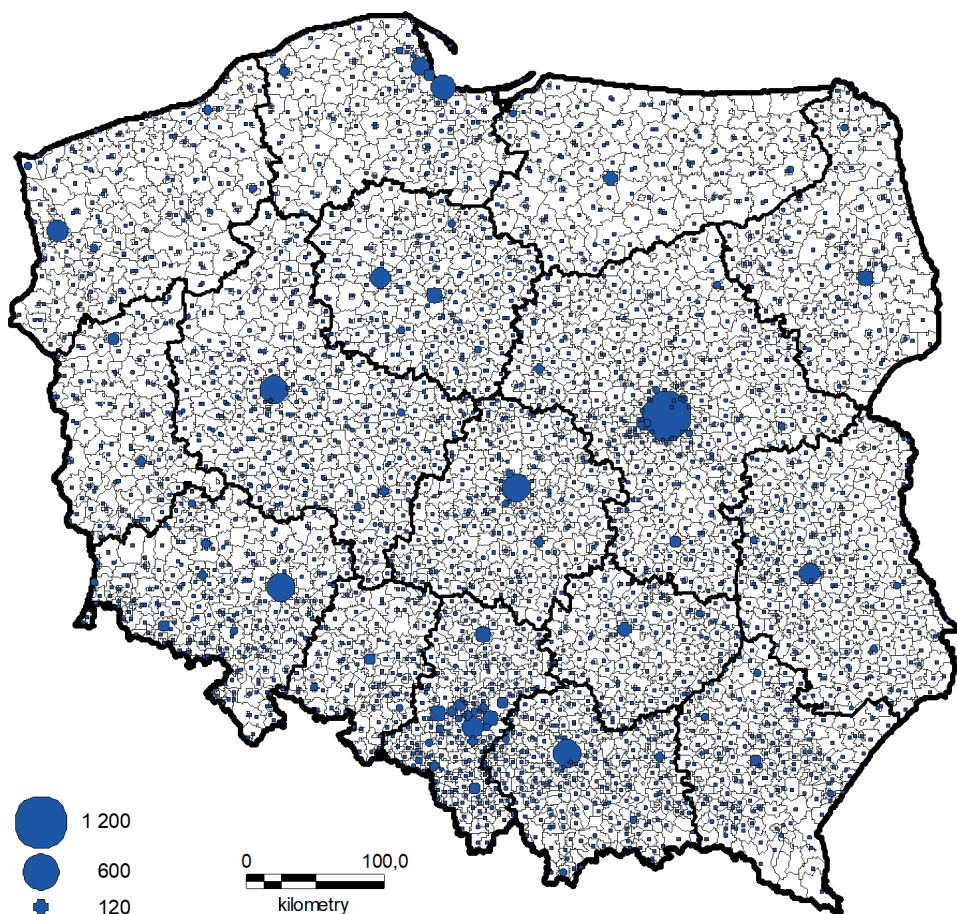
Przestrzenny rozkład napływu i odpływu emerytów zaprezentowany w wielkościach bezwzględnych wskazuje na znaczący udział dużych miast (rycina 6.12., 6.13.). To one, ze względu na swoją skalę, przyciągają najwięcej seniorów, ale równocześnie to z nich wyjeżdża najwięcej emerytów. Saldo migracji dla największych miast posiada ujemne wartości, co wskazuje na odmładzanie struktury wieku. Strefę podmiejską tworzoną przez emerytów w roku 2000, zaobserwowano jedynie dla Warszawy i nieznacznie dla Poznania.

Rycina 6.12. **Napływ emerytów do gmin miejskich i wiejskich w Polsce w roku 2000** (w osobach)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

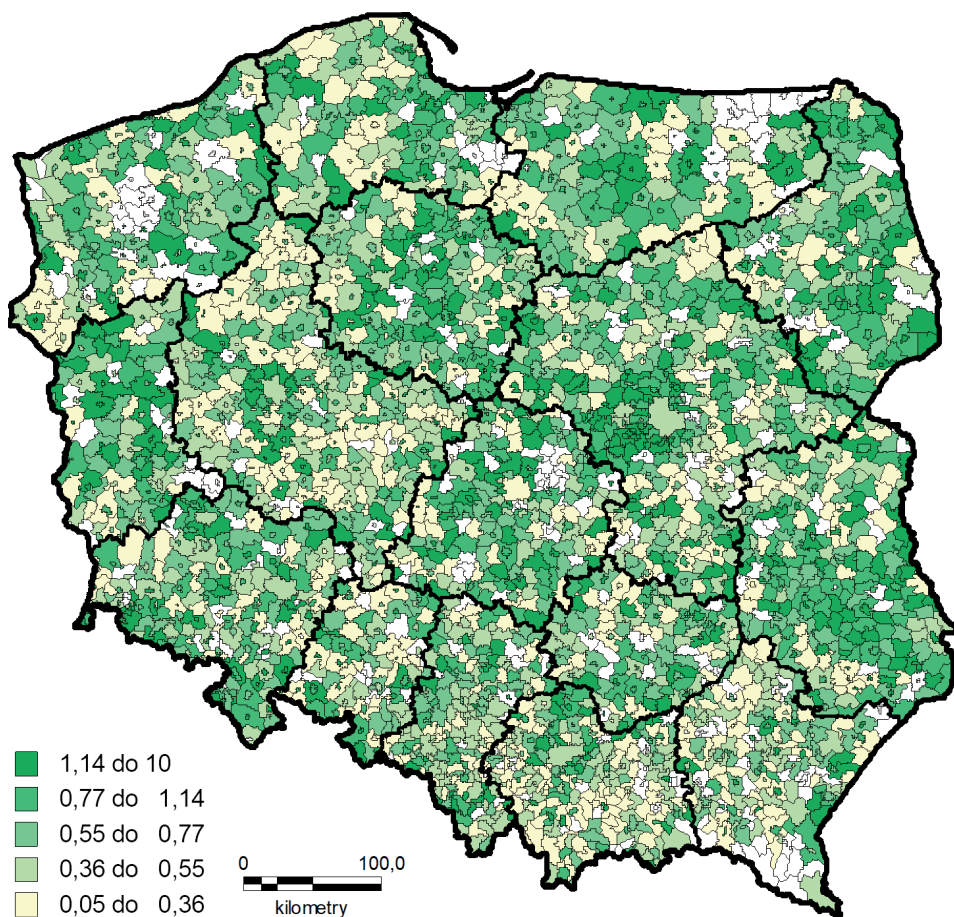
Rycina 6.13. **Odpyływ emerytów z gmin miejskich i wiejskich w Polsce w roku 2000** (w osobach)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Zjawisko suburbanizacji tworzonej przez seniorów uwidacznia się na rycinie 6.14. przedstawiającej napływ migracyjny w promilach. Możemy wyraźnie wyróżnić strefę podmiejską Warszawy i rodzącą się strefę podmiejską Poznania i Krakowa. Udział napływających emerytów do strefy podmiejskiej Warszawy wahał się w przedziale od 1,14 do nawet 10 promili. Pozostałe duże miasta nie wykształciły jeszcze w tym czasie strefy podmiejskiej tworzonej przez seniorów.

Saldo migracji w 2000 roku przyjmuje dodatnie wielkości dla 1081 gmin. Najwyższe osiąga w strefach podmiejskich Warszawy, Poznania i Krakowa, a także w okolicach Trójmiasta (rycina 6.15.). Koncentrację gmin o dodatnim saldzie migracji można również zaobserwować na obszarach atrakcyjnych turystycznie, jak choćby Beskidy czy Wyżyna Krakowsko-Częstochowska, a także w okolicach Trójmiasta. Jest to początkowy etap suburbanizacji, w którym swoją rolę odgrywają także emeryci.

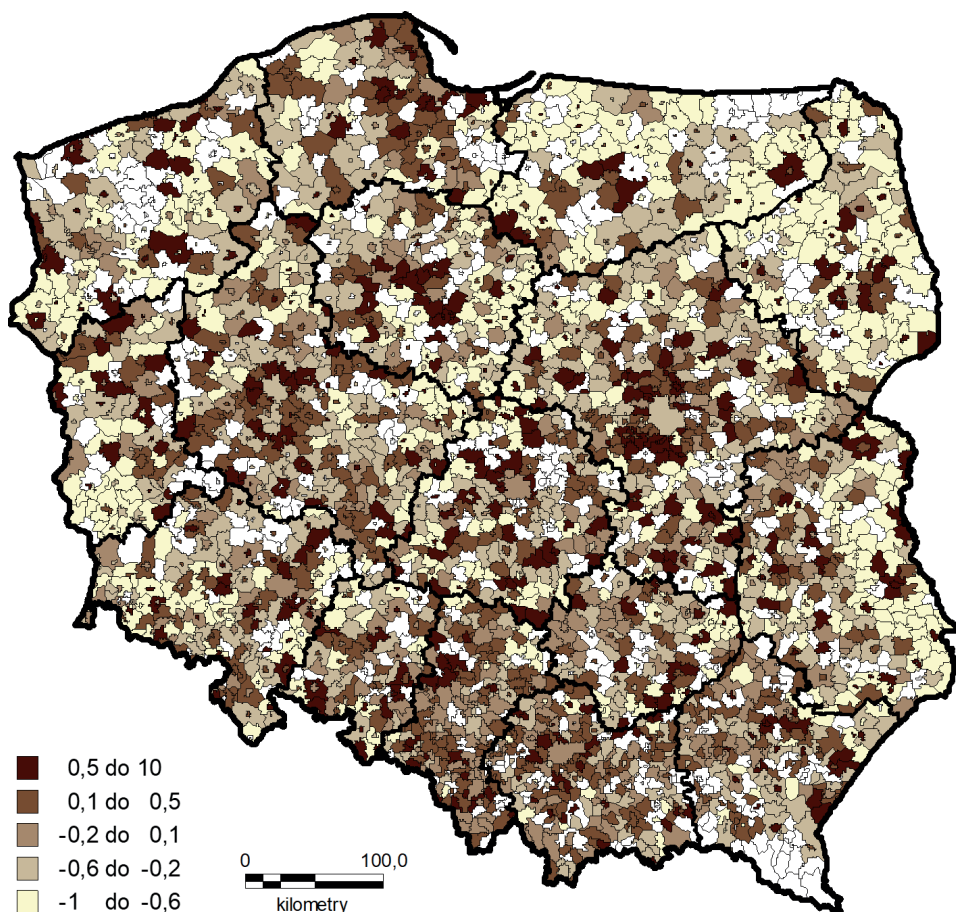
Rycina 6.14. **Napływ emerytów do gmin miejskich i wiejskich w Polsce w roku 2000**
(w promilach)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Najwięcej gmin z ujemnym saldem migracji znajduje się w regionie Mazur i Podlasia, a także na ścianie wschodniej.

Współczynnik korelacji liniowej Pearsona pomiędzy napływem i odpływem migracyjnym dla wszystkich gmin w roku 2000 wynosi 0,916, co potwierdza czwarte tzw. prawo migracji Ravensteina, według którego każdy strumień migracji wytwarza równoważny przeciwstrumień (przepływy odwrotne), choć niekoniecznie o tej samej wielkości. Prawidłowość tę możemy zastosować do migracji emerytów.

Rycina 6.15. **Saldo migracji emerytów w Polsce w roku 2000** (w promilach)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Rok 2006

W roku 2006 emeryci w napływie do gmin małych (do 5 tys. mieszkańców) wybierali gminy wiejskie, do których przybyło 1725 osób, jednak odpływ był znacznie wyższy i wyniósł 2165, co dało ujemne saldo migracji na poziomie -440. Odwrotnie sytuacja wyglądała w miastach, do których w 2006 roku napłynęło ponad 1000 emerytów, a wyjechało ponad 700, dając dodatnie saldo migracji (+300 osób). Świadczy to o większej atrakcyjności bardzo małych miast nad małymi gminami wiejskimi.

W gminach do 20 tys. mieszkańców emeryci chętniej wybierali wsie niż miasta. Przewaga gmin wiejskich w napływie była ponad dwa razy większa niż miast, saldo migracji osiągnęło wartości dodatnie, co wskazuje, że większe gminy wiejskie są bardziej atrakcyjne dla emerytów niż małe.

W gminach od 20 do 100 tys. mieszkańców migranci wybierali częściej miasta, jednak wynika to także z niewielkiej ilości gmin wiejskich o takich rozmiarach. Dodatkowo saldo migracji wskazuje, iż cieszyły się one uznaniem wśród seniorów. Gminy wiejskie także posiadały dodatnie saldo migracji, osiągające 244 osoby.

Tabela 6.4. **Napływ i odpływ emerytów do gmin małych, średnich i dużych w Polsce w roku 2006**

			Mężczyźni					Kobiety						Suma
			65–69	70–74	75–79	80–84	85 lat i więcej	60–64	65–69	70–74	75–79	80–84	85 lat i więcej	
Gminy małe poniżej 5 tys.	n	do miast	118	96	59	41	21	143	141	120	109	97	60	1005
		na wieś	238	141	90	56	39	260	238	199	196	160	108	1725
	o	z miast	82	45	33	31	15	101	97	88	86	73	54	705
		ze wsi	189	193	136	88	64	267	260	262	281	264	161	2165
Gminy małe poniżej 10 tys.	n	do miast	279	216	134	84	47	343	315	270	255	231	140	2314
		na wieś	821	556	365	209	155	1055	791	737	672	638	459	6458
	o	z miast	199	132	97	68	34	244	245	208	212	185	137	1761
		ze wsi	660	613	407	297	190	813	806	784	890	782	523	6765
Gminy małe poniżej 20 tys.	n	do miast	563	421	270	185	112	692	677	566	581	507	363	4937
		na wieś	1227	791	517	309	200	1597	1172	1085	1013	925	667	9503
	o	z miast	408	283	201	140	63	556	521	457	436	392	303	3760
		ze wsi	865	788	542	358	240	1105	1088	1062	1169	982	664	8863
Gminy średnie 20–100 tys.	n	do miast	595	466	332	207	123	808	776	671	710	577	412	5677
		na wieś	53	45	24	9	4	84	51	56	59	36	28	449
	o	z miast	628	415	275	175	100	886	674	561	594	499	392	5199
		ze wsi	30	14	12	6	4	24	24	23	28	19	21	205
Miasta duże 100 tys. i więcej	n		575	439	341	219	112	884	759	648	665	566	473	5681
	o		1082	662	454	250	144	1494	1128	923	801	719	563	8220
Miasta duże 200 tys. i więcej	n		412	316	229	152	73	645	538	473	437	379	338	3992
	o		804	499	333	194	116	1126	841	694	584	544	422	6157

Objaśnienia: n – napływ; o – odpływ

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Miasta duże powyżej 100 tys. oraz powyżej 200 tys. charakteryzowały się ujemnym saldem migracji emerytów, które kształtowało się na poziomie ponad –2 tys. osób. Można zatem stwierdzić, iż w roku 2006, podobnie jak w 2000, emeryci chętnie wybierali duże gminy wiejskie oraz małe i średnie miasta, gdzie znajdowali najbardziej odpowiednie dla siebie warunki życia.

110 6. Wielkość i kierunki migracji polskich emerytów

W roku 2006 najwięcej emerytów napłynęło do Warszawy i było ich ponad 800, a ponad 300 seniorów napłynęło do Krakowa i do Gdańska. Miasta, które zanotowały napływ ponad 200 osób to: Wrocław, Poznań i Łódź (tabela 6.6.).

W napływie na 1000 mieszkańców wyraźnie dominuje nad pozostałymi Borne Sulinowo (tabela 6.6.). Znaczący napływ zanotowano również do Rui położonej w powiecie legnickim, pomiędzy Legnicą a Wrocławiem, i do gminy Zduny, słynącej z licznych atrakcji turystycznych. Napływ do tych gmin przekroczył 7 promili.

Tabela 6.5. Napływ i odpływ emerytów do największych miast w Polsce w roku 2006 (w osobach)

	Mężczyźni					Kobiety					
	65–69	70–74	75–79	80–84	85 lat i więcej	60–64	65–69	70–74	75–79	80–84	85 lat i więcej
Napływ do Warszawy	79	54	55	37	18	140	110	98	66	83	71
Odpływ z Warszawy	170	139	82	50	27	293	211	158	124	110	89
Napływ do Krakowa	33	19	15	14	6	62	51	44	48	36	25
Odpływ z Krakowa	71	49	30	10	7	83	59	76	39	39	30
Napływ do Łodzi	22	21	14	7	4	34	31	37	26	32	21
Odpływ z Łodzi	56	32	25	16	11	78	64	46	46	51	37
Napływ do Wrocławia	26	25	19	7	3	44	40	36	33	30	22
Odpływ z Wrocławia	61	49	22	24	7	94	73	55	53	48	28
Napływ do Poznania	19	23	23	8	2	37	30	35	35	20	26
Odpływ z Poznania	59	36	31	15	15	106	74	56	52	53	47

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Tabela 6.6. Napływ emerytów do gmin w Polsce w roku 2006 (w promilach i osobach)

Lp.	Gmina	Napływ w osobach
1	Warszawa	811
2	Kraków	353
3	Gdańsk	307
4	Wrocław	285
5	Poznań	258
6	Łódź	249
7	Gdynia	247
8	Katowice	194
9	Białystok	190
10	Lublin	178

Gmina	Napływ w promilach
Borne Sulinowo	14,5
Ruja	7,5
Zduny	7,3
Trzcińsko-Zdrój	5,6
Zagórów	5,1
Tolkmicko	5,1
Góra Kalwaria	5,1
Lubsko	5,0
Chrzypsko Wielkie	4,8
Sulęcín	4,7

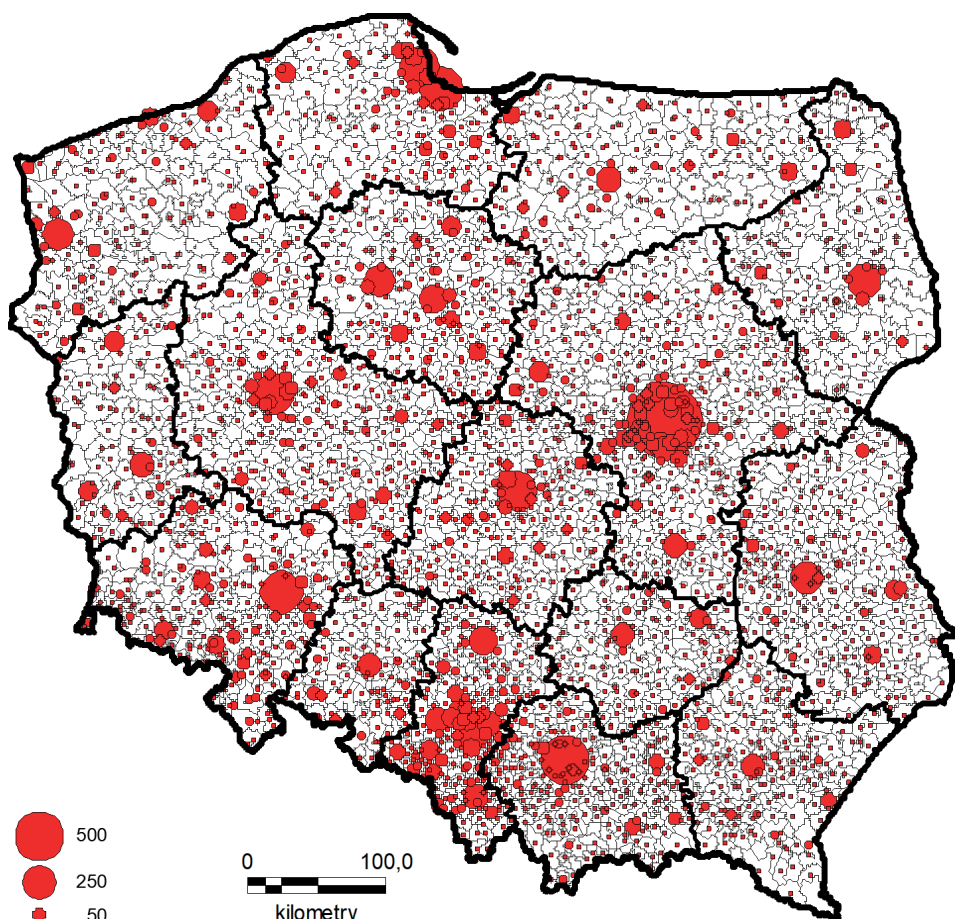
Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Analizowane duże miasta charakteryzowały się ujemnym saldem migracji (tabela 6.5.). Emeryci we wszystkich przedziałach wieku chętniej emigrowali z dużych miast, niż do nich napływali. Dodatnie saldo migracji odnotowano jedynie w Krakowie, w przypadku mężczyzn w przedziale wieku 80–84, kobiet w przedziale 75–79 lat. Najbardziej mobilni byli seniorzy zaraz po przejściu na emeryturę, a wraz z upływem lat migrowało ich coraz mniej.

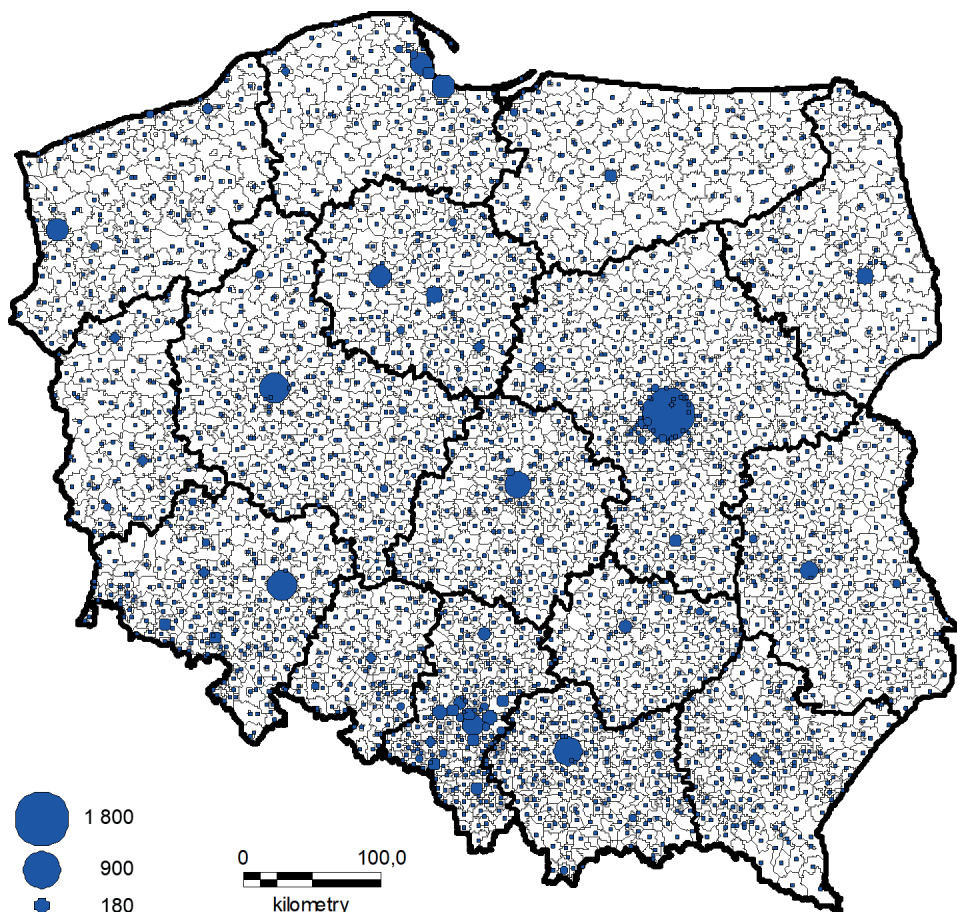
W roku 2006 analiza przestrzenna wyraźnie wskazuje obszary, do których napływała – i z których odpływała – duża liczba seniorów (rycina 6.16., 6.17.). Seniorzy najchętniej opuszczali duże, zatłoczone miasta, w których żyli i pracowali przed emeryturą. Znaczący był napływ do stref podmiejskich dużych miast. Emeryci migrują tam zazwyczaj do swoich dzieci, aby opiekować się wnukami. Najmocniej wyróżniała się strefa suburbanizacyjna Warszawy, Poznania, Łodzi, Trójmiasta, Wrocławia i Krakowa.

Rycina 6.16. **Napływ emerytów do gmin miejskich i wiejskich w Polsce w roku 2006** (w osobach)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

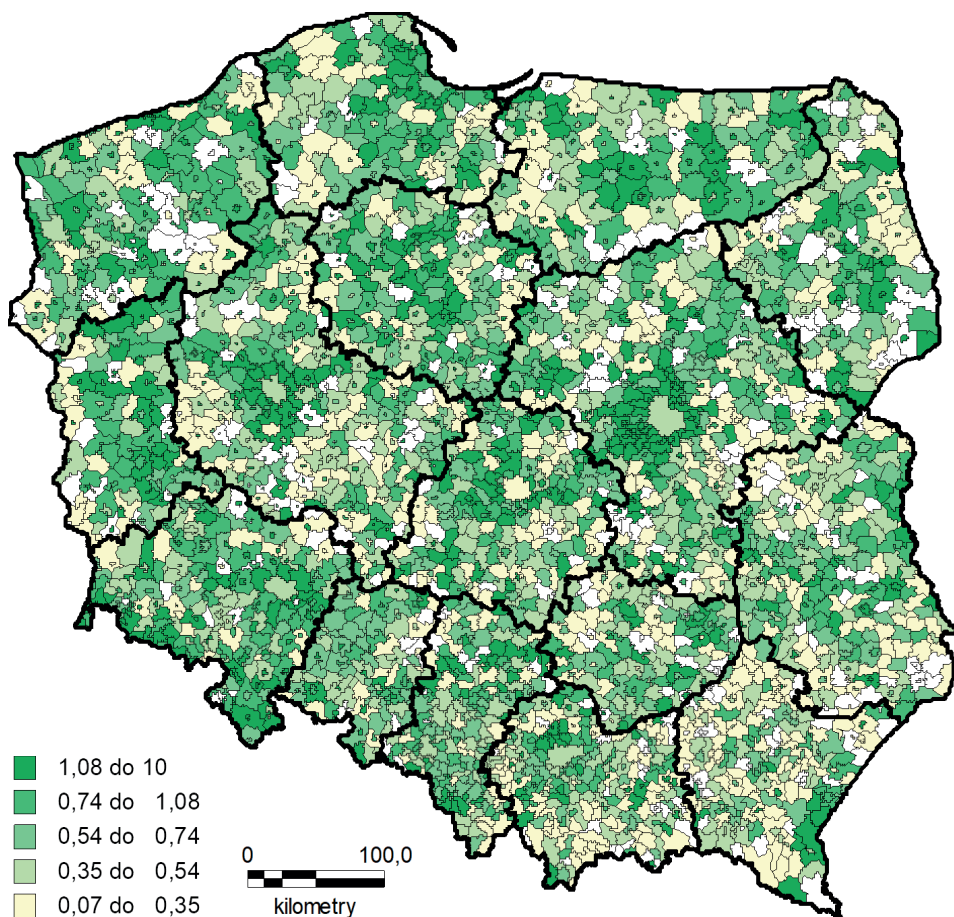
Rycina 6.17. **Odpływ emerytów z gmin miejskich i wiejskich w Polsce w roku 2006** (w osobach)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Napływ do gmin stref podmiejskich kształtował się na poziomie od ponad 1 do nawet 10 promili (rycina 6.18.). W roku 2006 dużo wyraźniej niż w roku 2000 zaznaczył się napływ do stref podmiejskich. Zjawisko suburbanizacji senioralnej praktycznie nie występowało na ścianie wschodniej i w woj. świętokrzyskim, jedynie w stopniu niewielkim w okolicach Białegostoku. Świadczy to o specyfice tego regionu, oraz o niełatwych warunkach życia dla emerytów.

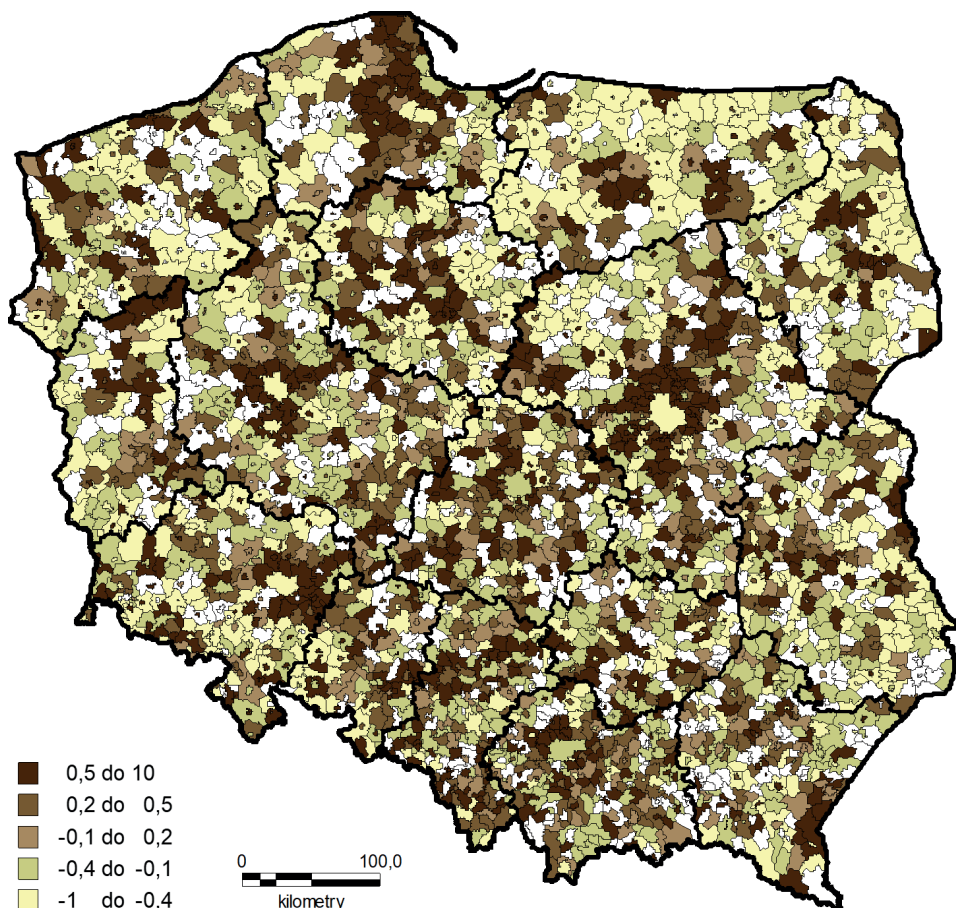
Rycina 6.18. **Napływ emerytów do gmin miejskich i wiejskich w Polsce w roku 2006**
(w promilach)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Współczynnik salda migracji wyraźnie wskazywał na tworzące się pierścienie gmin wokół największych miast z wysokimi dodatnimi wielkościami (rycina 6.19.). W przypadku Warszawy i Trójmiasta nie był to tylko pierścień najbliższych sąsiadujących gmin, ale utworzyła się także druga strefa gmin wokół tych miast.

Rycina 6.19. **Saldo migracji emerytów w Polsce w roku 2006** (w promilach)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Rok 2013

W roku 2013, podobnie jak w poprzednich analizowanych latach, emeryci spośród gmin małych chętniej wybierali wsie niż miasta, jednak i w tym przypadku możemy zaobserwować w gminach do 5 tys. mieszkańców ujemne saldo migracji. Emeryci chętniej wyjeżdżali z małych wiejskich gmin. Dodatkowo saldo migracji wystąpiło w małych miastach i to zarówno tych do 5 tys. mieszkańców, jak i tych do 10 i 20 tys. mieszkańców (tabela 6.7.). W roku 2013, podobnie jak w 2006, zainteresowaniem wśród emerytów cieszyły się gminy wiejskie skupiające od 10 do 20 tys. mieszkańców.

W gminach średnich (20–100 tys.) znacząco dominował napływ do miast, który wielokrotnie przewyższał napływ na wieś. Saldo migracji w miastach było jednak ujemne (tabela 6.7.). Podobnie sytuacja wyglądała w miastach dużych zarówno ponad 100 jak i 200 tysięcy, gdzie odpływ znacząco domino-

wał nad napływem. Emeryci chętniej opuszczali duże miasta; zarówno kobiety jak i mężczyźni, w każdym przedziale wieku.

Tabela 6.7. **Napływ i odpływ emerytów do gmin małych, średnich i dużych w Polsce w roku 2013**

			Mężczyźni					Kobiety					Suma	
			65–69	70–74	75–79	80–84	85 lat i więcej	60–64	65–69	70–74	75–79	80–84		85 lat i więcej
Gminy małe poniżej 5 tys.	n	do miast	114	69	44	28	16	193	120	81	70	76	73	884
		na wieś	265	122	67	48	31	452	190	113	128	150	125	169
	o	z miast	73	57	35	26	21	165	98	78	59	79	61	752
		ze wsi	200	136	78	63	55	364	220	206	163	188	207	1880
Gminy małe poniżej 10 tys.	n	do miast	251	147	111	71	43	428	247	185	175	167	161	1986
		na wieś	958	431	233	161	113	1612	753	480	457	447	441	6086
	o	z miast	193	115	72	61	40	392	225	153	143	146	149	1689
		ze wsi	620	407	282	198	135	1113	712	588	536	532	565	5688
Gminy małe poniżej 20 tys.	n	do miast	537	298	218	144	102	941	575	415	377	371	365	4343
		na wieś	1477	647	384	254	191	2591	1240	777	682	678	687	9608
	o	z miast	443	227	145	120	92	879	505	318	296	321	323	3669
		ze wsi	883	554	398	260	184	1565	1011	806	714	700	701	7776
Gminy średnie 20–100 tys.	n	do miast	653	379	255	194	117	1235	778	553	461	488	495	5608
		na wieś	111	54	37	19	17	216	115	62	48	49	60	788
	o	z miast	794	406	243	154	102	1467	813	503	405	443	455	5785
		ze wsi	43	22	19	10	8	61	45	34	13	26	18	299
Miasta duże 100 tys. i więcej	n		619	379	259	185	125	1226	817	600	475	442	520	5647
	o		1234	548	348	252	166	2237	1151	746	615	538	630	8465
Miasta duże 200 tys. i więcej	n		422	255	176	115	78	862	595	418	302	269	335	3827
	o		660	280	174	133	86	1216	626	383	331	297	352	4538

Objaśnienia: n – napływ; o – odpływ

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

W roku 2013 najwięcej emerytów napłynęło do Warszawy i było ich przeszło 760 (tabela 6.7.). Ponad 300 seniorów napłynęło również do Krakowa, Wrocławia i Gdańska. Miasta, które zanotowały napływ ponad 200 osób to Poznań i Łódź. W napływie na 1000 mieszkańców najwięcej osób przybyło do Tolkmicka i Bornego Sulinowa (tabela 6.8.). Gmina Tolkmicko łączy walory krajobrazu leśnego i morskiego, oferuje niezwykle piękne widoki. Na terenie gminy znajdują się trzy rezerваты leśne: Kadyński Las, Buki Wysoczyzny Elbląskiej i Pióropusznikowy Jar. Tolkmicko posiada liczne zabytki, np. kościół parafialny p.w. św. Jakuba

z XIV w., basztę gotycką, domy mieszczańskie z XVII–XVIII w., kaplicę barokową z XVIII w. Dzięki swym walorom stało się najbardziej atrakcyjną gminą dla emerytów. Znaczący napływ zanotowano również do Niemczy, Rui i Międzyzdrojów (ponad 7 promili).

Tabela 6.8. **Napływ emerytów do gmin w Polsce w roku 2013**

Lp.	Gmina	Napływ w osobach	Gmina	Napływ w promilach
1	Warszawa	769	Tolkmicko	11
2	Kraków	353	Borne Sulinowo	10
3	Wrocław	351	Niemcza	8
4	Gdańsk	309	Ruja	8
5	Poznań	273	Międzyzdroje	7
6	Łódź	254	Grabów nad Prosną	6
7	Szczecin	238	Zduny	6
8	Lublin	190	Krasnobród	6
9	Białystok	189	Gościno	6
10	Bydgoszcz	181	Zakliczyn	6

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Tabela 6.9. **Napływ i odpływ emerytów do największych miast w Polsce w roku 2013**

	Mężczyźni					Kobiety					
	65–69	70–74	75–79	80–84	85 lat i więcej	60–64	65–69	70–74	75–79	80–84	85 lat i więcej
Napływ do Warszawy	96	51	26	23	17	169	124	93	55	46	69
Odpływ z Warszawy	230	102	62	45	28	384	203	133	76	90	90
Napływ do Krakowa	36	29	12	8	6	77	70	40	35	15	25
Odpływ z Krakowa	70	45	23	12	8	125	71	59	40	29	33
Napływ do Łodzi	28	14	19	9	5	73	31	10	20	23	22
Odpływ z Łodzi	68	33	18	11	15	159	73	31	40	39	34
Napływ do Wrocławia	53	18	25	10	7	72	52	34	18	30	32
Odpływ z Wrocławia	86	28	31	18	8	130	66	38	41	28	39
Napływ do Poznania	23	19	9	13	5	62	52	33	16	20	21
Odpływ z Poznania	109	34	21	20	6	191	95	57	45	37	44

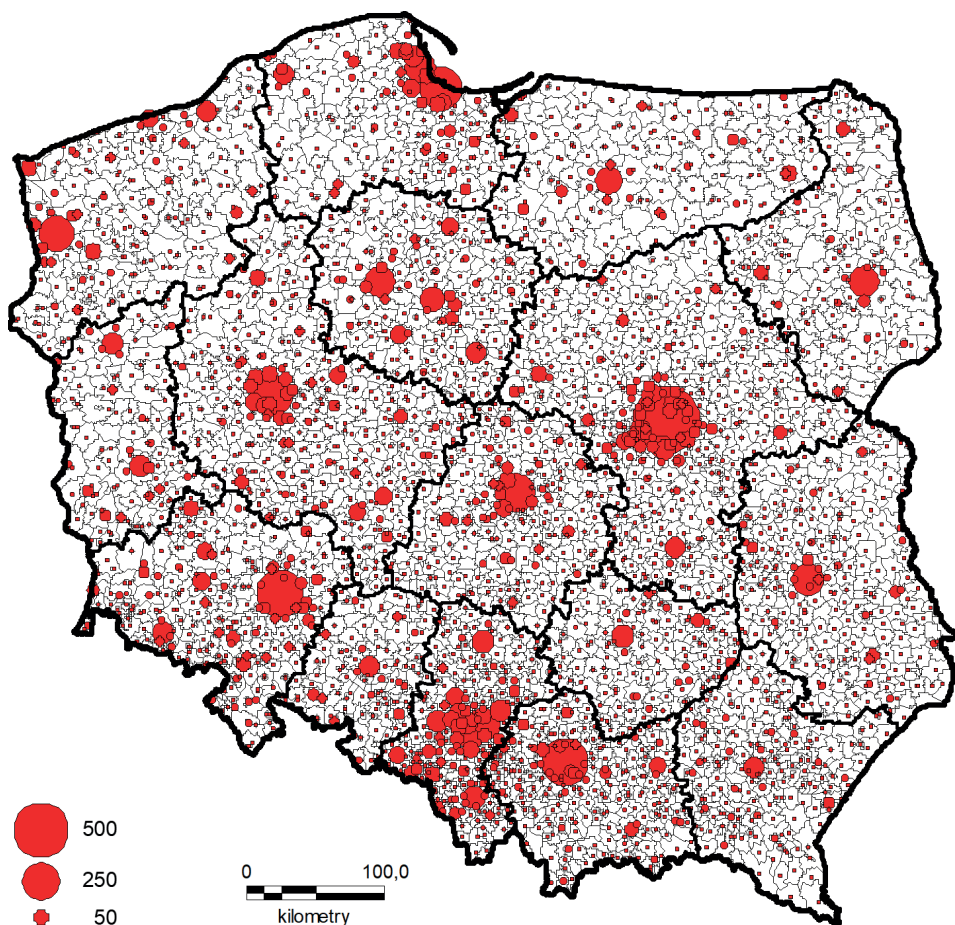
Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Analiza migracji do największych miast wskazuje, iż w roku 2013 we wszystkich dużych miastach odnotowano ujemne saldo migracji emerytów (tabela 6.9.). Tę prawidłowość można było stwierdzić w prawie

wszystkich przedziałach wieku. Jedynie w migracjach do Wrocławia (u kobiet w przedziale 80–84 lata) saldo osiągnęło wartość 2, oraz w migracjach do Łodzi (w przedziale 75–79 lat u mężczyzn) wartość 1.

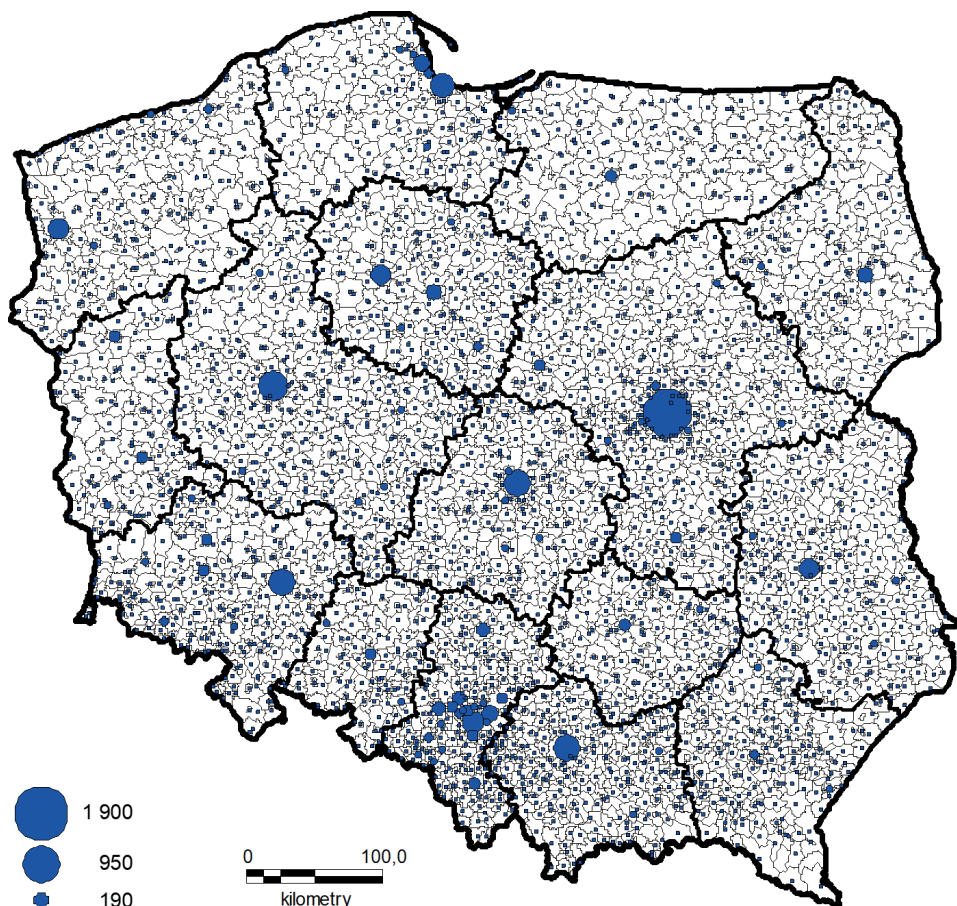
Przestrzenny rozkład migracji seniorów w 2013 roku potwierdza, iż najwięcej migrantów wybierało miasta (rycina 6.20.).

Rycina 6.20. **Napływ emerytów do gmin miejskich i wiejskich w Polsce w roku 2013** (w osobach)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Emeryci koncentrowali się także w strefach podmiejskich dużych miast. W odpływie również dominowały duże miasta (rycina 6.21.). Opuszczali je najczęściej emeryci, którzy podczas pracy zawodowej budowali dom w strefie podmiejskiej lub w dalszej okolicy.

Rycina 6.21. **Odływ emerytów z gmin miejskich i wiejskich w Polsce w roku 2013** (w osobach)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

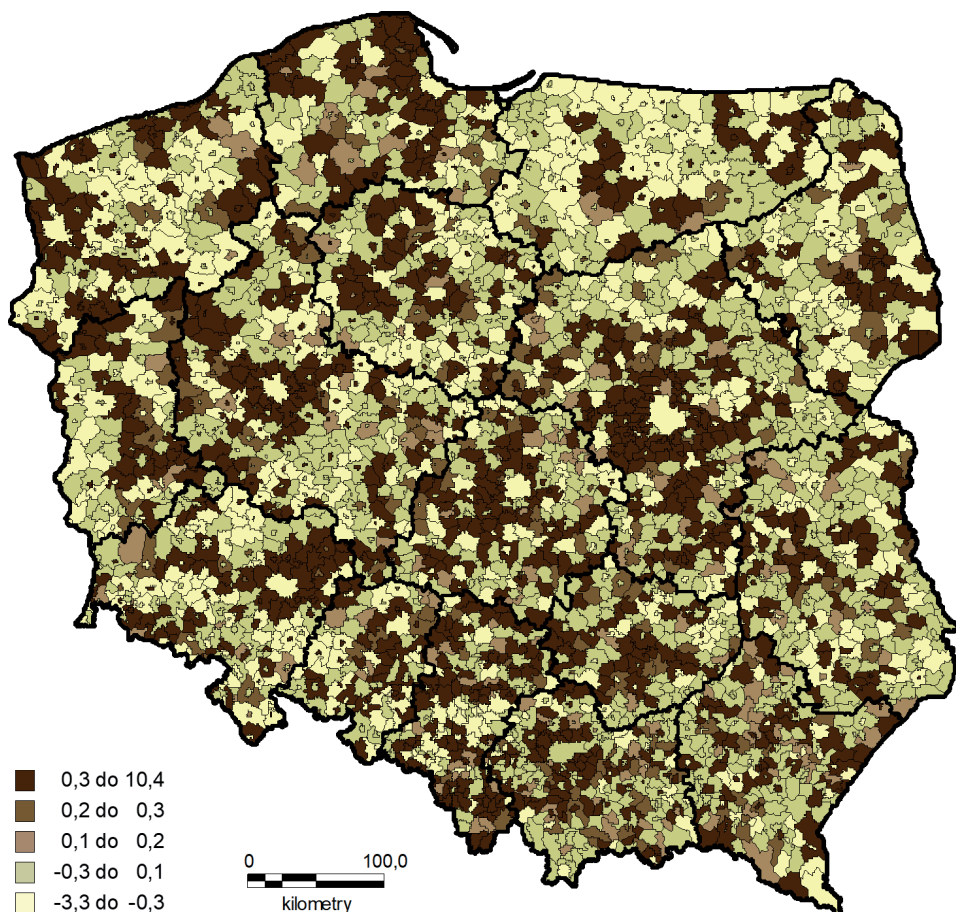
Wskaźnik napływu na 1000 mieszkańców wskazuje na to, że strefa suburbanizacyjna przyciągała coraz większą liczbę emerytów (rycina 6.22.). Można to zaobserwować wokół prawie wszystkich dużych miast, w których dobre skomunikowanie z centrum oraz odpowiedni poziom usług świadczonych w strefie podmiejskiej przyciągały emerytów. Taka strefa nie wytworzyła się wokół stolicy woj. podkarpackiego, lubelskiego oraz świętokrzyskiego. Świadczy to o spowolnieniu zachodzących tam procesów napływu seniorów do strefy podmiejskiej. We wszystkich strefach suburbanizacyjnych obserwujemy także wysokie dodatnie saldo migracji (rycina 6.23.).

Rycina 6.22. **Napływ emerytów do gmin miejskich i wiejskich w Polsce w roku 2013** (w promilach)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Napływ seniorów możemy zaobserwować w gminach atrakcyjnych turystycznie. Szczególnie zauważalne jest to w Sudetach, Beskidach oraz Bieszczadach, a także w gminach nadmorskich czy położonych w rejonie pojeziernym. Walory krajobrazowe i atrakcyjność turystyczna są istotne dla emerytów, dlatego właśnie takie obszary cieszą się ich zainteresowaniem.

Rycina 6.23. **Saldo migracji emerytów w Polsce w roku 2013** (w promilach)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

6.4. Napływ emerytów w poszczególnych przedziałach wieku do gmin w Polsce

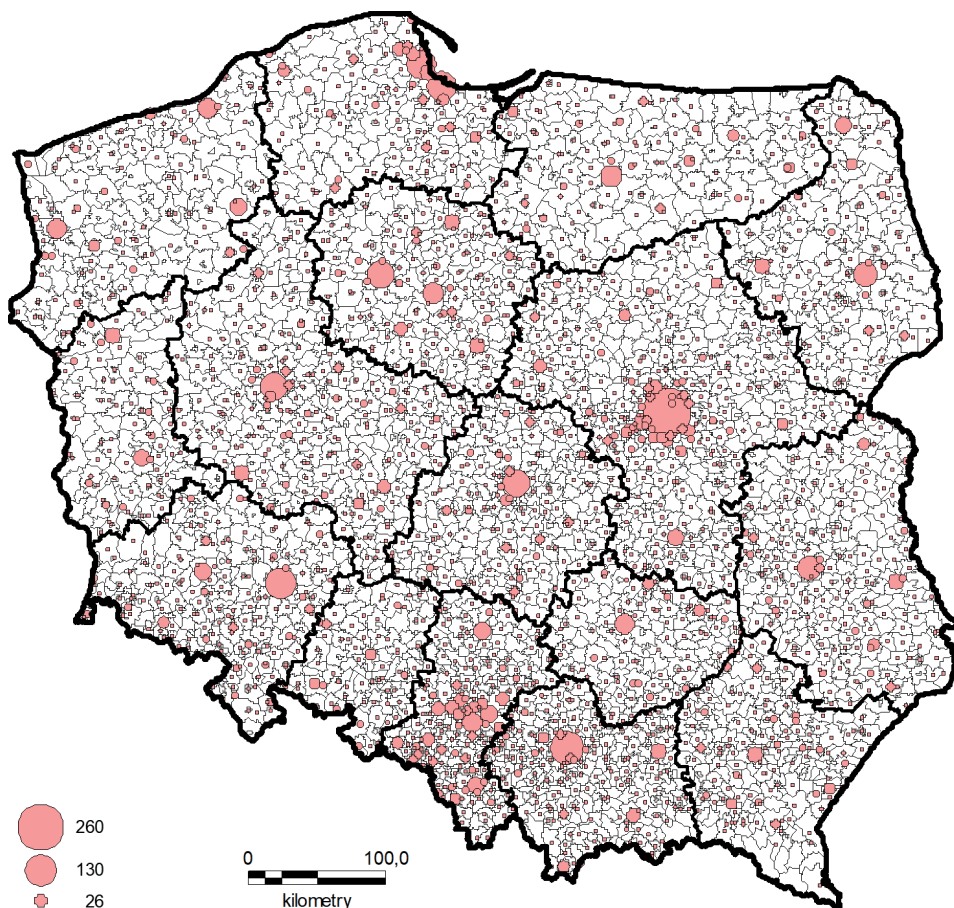
Seniorzy to grupa wyraźnie różniącą się od osób młodszych przyczynami skłaniającymi do zmiany miejsca zamieszkania. Jest to także grupa bardzo niejednorodna demograficznie, dlatego konieczna jest jej analiza w podziale na 3 grupy wieku: emerytów do 70 roku życia, 70–79 lat i powyżej 79 lat. Zachowania seniorów zmieniają się w czasie, co powoduje potrzebę prowadzenia analiz napływu migracyjnego w różnych przekrojach czasowych.

Rok 2000 – napływ emerytów do 70. roku życia

Analiza przestrzenna napływu migracyjnego w roku 2000 wskazuje, iż seniorzy w przedziale wieku do 70 roku życia jako miejsce swojej migracji często wybierali duże miasta. Największym zainteresowaniem cieszyły się: Warszawa (258 osób), Kraków (126 osób), Wrocław (119 osób), Gdynia (110 osób), Gdańsk (108 osób), Łódź (93 osoby), Poznań (92 osoby; rycina 6.24.). W sumie do miast powyżej 100 tys. mieszkańców w roku 2000 napłynęło ponad 2100 emerytów do 70 roku życia. Jeszcze większym zainteresowaniem cieszyły się miasta średniej wielkości, do których napłynęło ponad 2200 emerytów.

Spośród gmin małych poniżej 20 tys. emeryci wybierali gminy wiejskie. Wyjechało do nich ponad 3500 osób do 70. roku życia.

Rycina 6.24. **Napływ migracyjny emerytów do 70 roku życia do gmin w Polsce w roku 2000**
(w osobach)

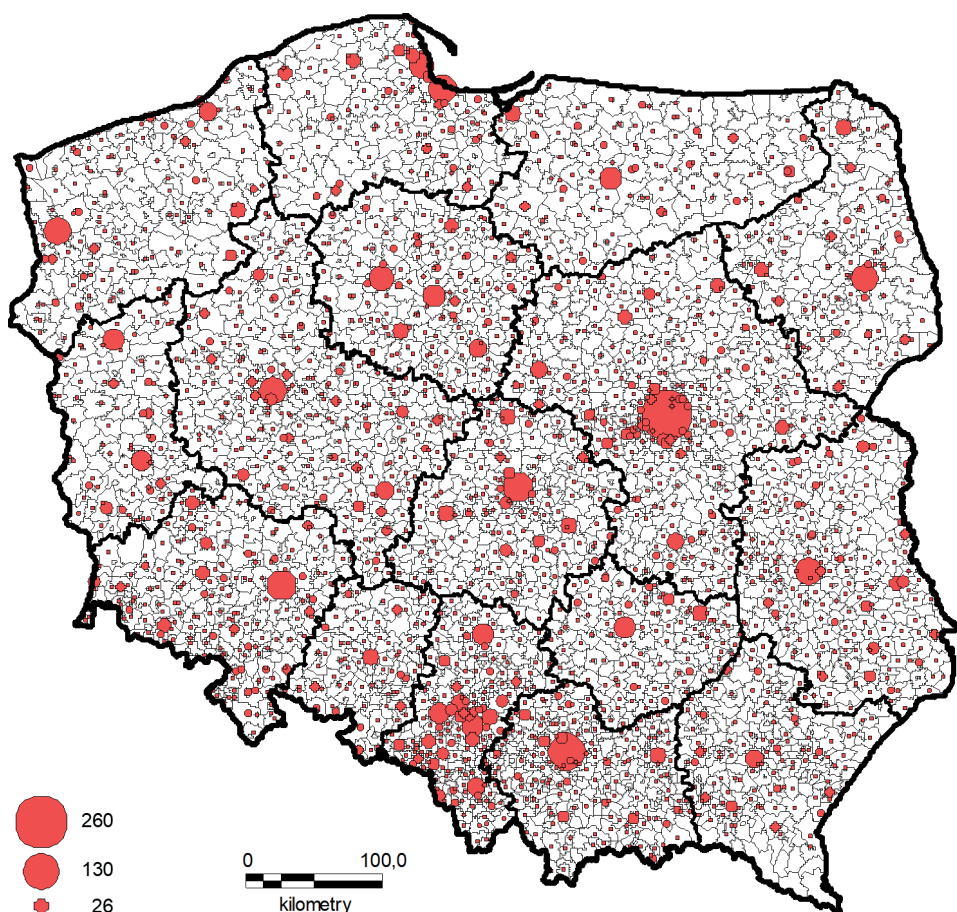
Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Bardzo wysokie zainteresowanie emeryci przejawiali miejscowością Borne Sulinowo, które uplasowało się w roku 2000 na 17 miejscu pod względem chętnych migrantów (z liczbą 43 osoby). Taka sama liczba emerytów napłynęła do Częstochowy i Sosnowca, co podkreśla dużą atrakcyjność dla seniorów tej małej miejscowości. Młodzi emeryci oprócz dużych miast osiedlali się również w strefie podmiejskiej Warszawy. Było to jedyne miasto w roku 2000, wokół którego tworzyła się strefa podmiejska atrakcyjna dla emerytów do 70. roku życia.

Napływ emerytów w przedziale wieku 70–79 lat

Rycina 6.25. **Napływ migracyjny emerytów w przedziale 70–79 lat do gmin w Polsce w roku 2000** (w osobach)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

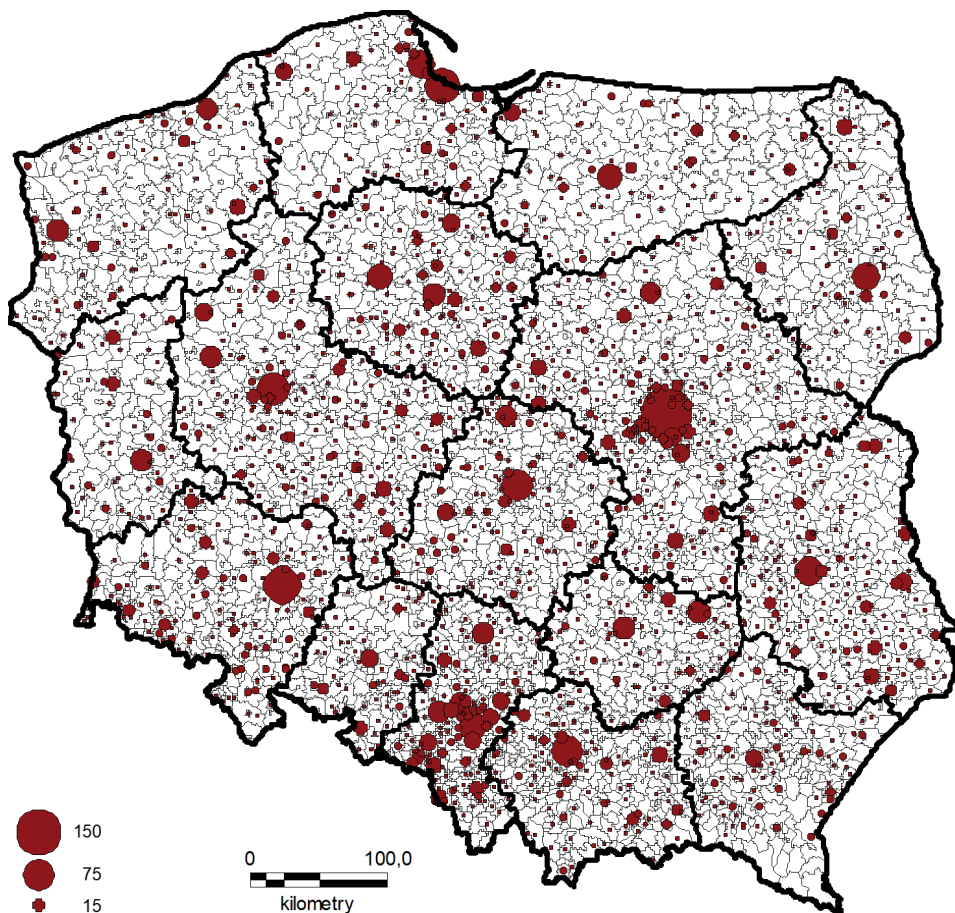
Emeryci w przedziale wieku 70–79 lat, podobnie jak seniorzy poniżej 70. roku życia, chętnie na miejsce swojej imigracji wybierali duże miasta, do których przeniosło się ponad 2300 osób. Najczęściej wybiera-

na była Warszawa, bo aż w 253 przypadkach. Znaczący napływ skierowany był także do Krakowa (152 osoby), Łodzi (105 osób), Wrocławia (101 osób), Gdańska (96 osób), Poznania (87 osób), Lublina (86 osób), Białegostoku (84 osoby), Szczecina (84 osoby; rycina 6.25.). W strukturze wieku emerytów napływających do Warszawy osoby w przedziale 70–79 lat stanowiły 34%. Do miast średniej wielkości przeniosło się ponad 2300 emerytów.

Największym zainteresowaniem wśród osób w przedziale wieku 70–79 cieszyły się w gminach małych poniżej 20 tys. gminy wiejskie, do których wyjechało ponad 3800 migrantów. Wskazuje to na dużą atrakcyjność małych i średnich miast, a także dużych gmin wiejskich.

Napływ emerytów w wieku 80 i więcej lat

Rycina 6.26. **Napływ migracyjny emerytów w wieku 80 i więcej lat do gmin w Polsce w roku 2000** (w osobach)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

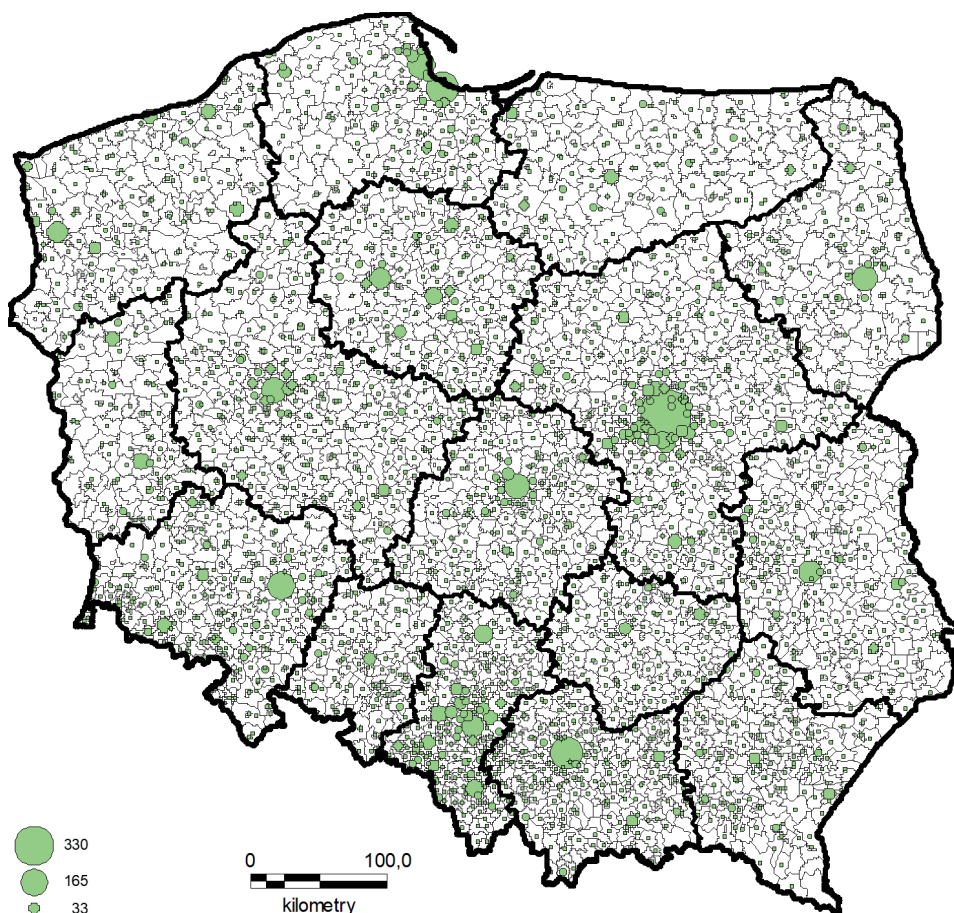
Ponad 1400 migrantów w wieku 80 i więcej lat wybrało miasta powyżej 100 tys. jako miejsce migracji. Analogicznie do poprzedniej grupy wieku, największym zainteresowaniem cieszyła się Warszawa, do której wyjechało prawie 150 emerytów. Uwaga najstarszych seniorów skupiła się także na Wrocławiu (87), Gdańsku (73), Poznaniu (68), Krakowie (65), Łodzi (63; rycina 6.26.). Do miast średniej wielkości napłynęło ponad 1300 emerytów. W przypadku gmin małych do 20 tys. mieszkańców większym zainteresowaniem cieszyły się gminy wiejskie i wyjechało do nich ponad 2200 emerytów.

W roku 2000 uwidacznia się prawidłowość polegająca na wystąpieniu ujemnego salda migracji do dużych miast emerytów do 70 roku życia oraz dodatniego salda migracji do dużych miast seniorów powyżej 70 roku życia (co wynika z pogorszenia zdrowia osób starszych i konieczności opieki nad nimi; druga przyczyna to śmierć współmałżonka i wyjazd, najczęściej kobiet, do dzieci zamieszkujących w mieście).

Rok 2006 – napływ emerytów do 70. roku życia

W roku 2006 ponad 2200 osób po przejściu na emeryturę osiedliło się w dużych miastach. Wybrali oni, podobnie jak w roku 2000, w zdecydowanej większości Warszawę (329 osób). Dużym zainteresowaniem cieszyły się również: Gdańsk (146 osób), Kraków (146 osób), Wrocław (110 osób), Gdynia (106 osób), Piaseczno (104 osoby), Białystok (92 osoby), Łódź (87 osób), Poznań (86 osób), Lublin (80 osób; rycina 6.27.). Również 2200 migrantów wybrało miasta w gminach średnich. Jednak najwięcej, bo ponad 3900 osób, zamieszkało we wsiach w gminach małych, poniżej 20 tys. osób. Wśród najmłodszych emerytów, podobnie jak w roku 2000, dużym zainteresowaniem cieszyło się Borne Sulinowo, sytuując się na 20 miejscu wśród najatrakcyjniejszych gmin dla seniorów do 70 roku życia. Napłynęły tam 42 osoby, więcej niż do Kołobrzegu (41 osób) czy Gliwic (39 osób). Coraz więcej młodych emerytów zaczęło osiedlać się w strefach podmiejskich dużych miast. Taką wyraźną suburbanizację można zaobserwować w strefie podmiejskiej Warszawy. Zaznacza się w strefie podmiejskiej Poznania, Łodzi, Trójmiasta.

Rycina 6.27. **Napływ migracyjny emerytów do 70 roku życia do gmin w Polsce w roku 2006**
(w osobach)

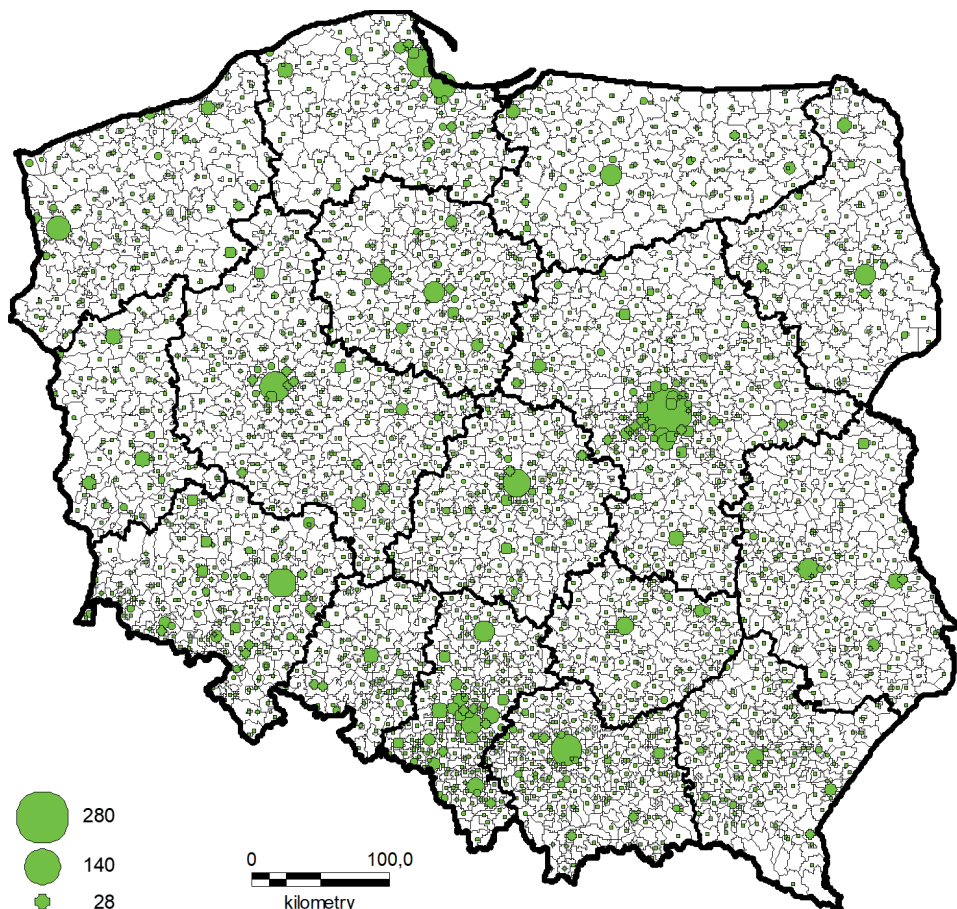
Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Napływ emerytów w przedziale wieku 70–79 lat

Ponad 2000 emerytów w przedziale wieku 70–79 lat w roku 2006 osiedliło się w miastach powyżej 100 tys.; najwięcej w Warszawie (ponad 270). Migranci wybierali również: Kraków (126 osób), Poznań (116 osób), Wrocław (113 osób), Łódź (98 osób), Gdynię (98 osób), Gdańsk (89 osób), Piaseczno (88 osób; rycina 6.28.). Do miast średniej wielkości napłynęło ponad 2100 emerytów w analizowanym przedziale wieku. W gminach poniżej 20 tys. ponad 3400 seniorów napłynęło do wsi. Należy zauważyć, iż mocno wyróżnia się w napływie strefa podmiejska Warszawy i Poznania. Również w okolicy Łodzi, Trójmiasta i Krakowa obserwujemy gminy, do których chętnie napływali emeryci.

Rycina 6.28. **Napływ migracyjny emerytów w przedziale 70–79 lat do gmin w Polsce w roku 2006** (w osobach)

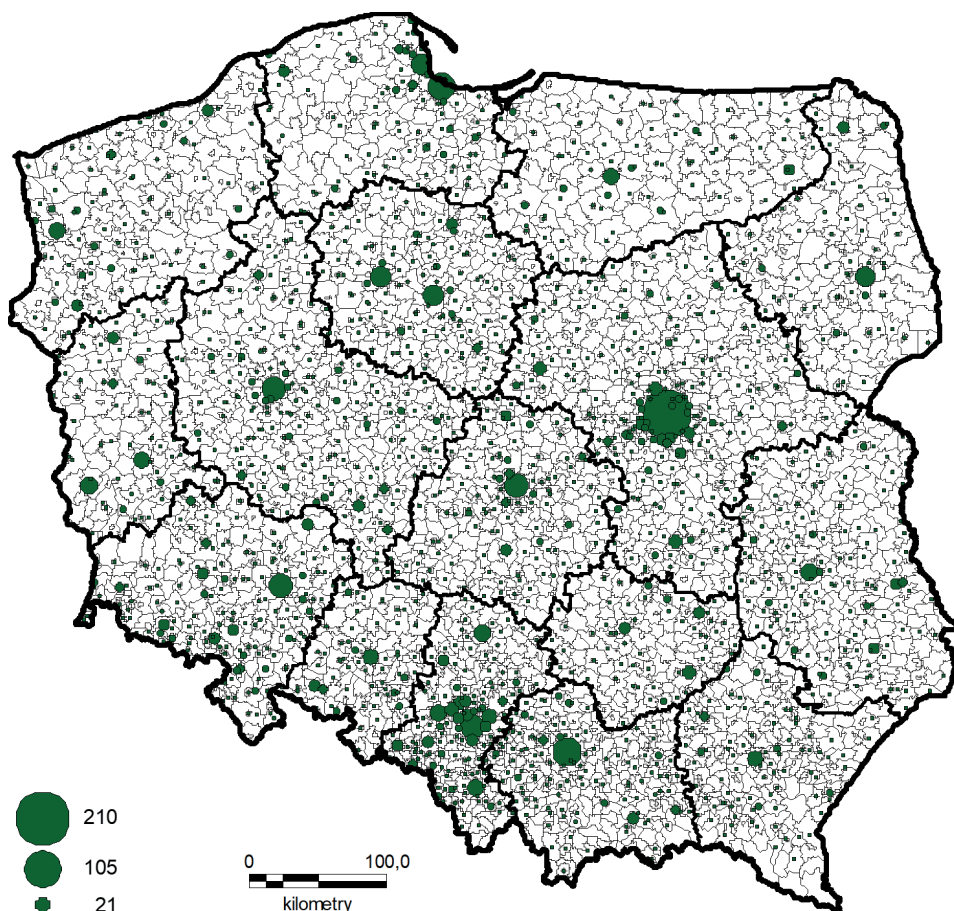

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Napływ emerytów w wieku 80 lat i więcej

W 2006 roku ponad 1300 emerytów w wieku 80 lat i więcej napłynęło do dużych miast. Oprócz Warszawy, do której przeniosło się 209 osób, seniorzy imigrowali również do Krakowa (81 osób), Gdańska (72 osoby), Łodzi (64 osoby), Wrocławia (62 osoby), Katowic (61 osób), Poznania (56 osób), Bydgoszczy (43 osoby), Gdyni (43 osoby), Torunia (43 osoby; rycina 6.29.). 1300 emerytów napłynęło do miast średnich. Spośród gmin małych ponad 2100 seniorów wybrało wieś.

Rycina 6.29. **Napływ migracyjny emerytów powyżej 80 roku życia do gmin w Polsce w roku 2006**
(w osobach)

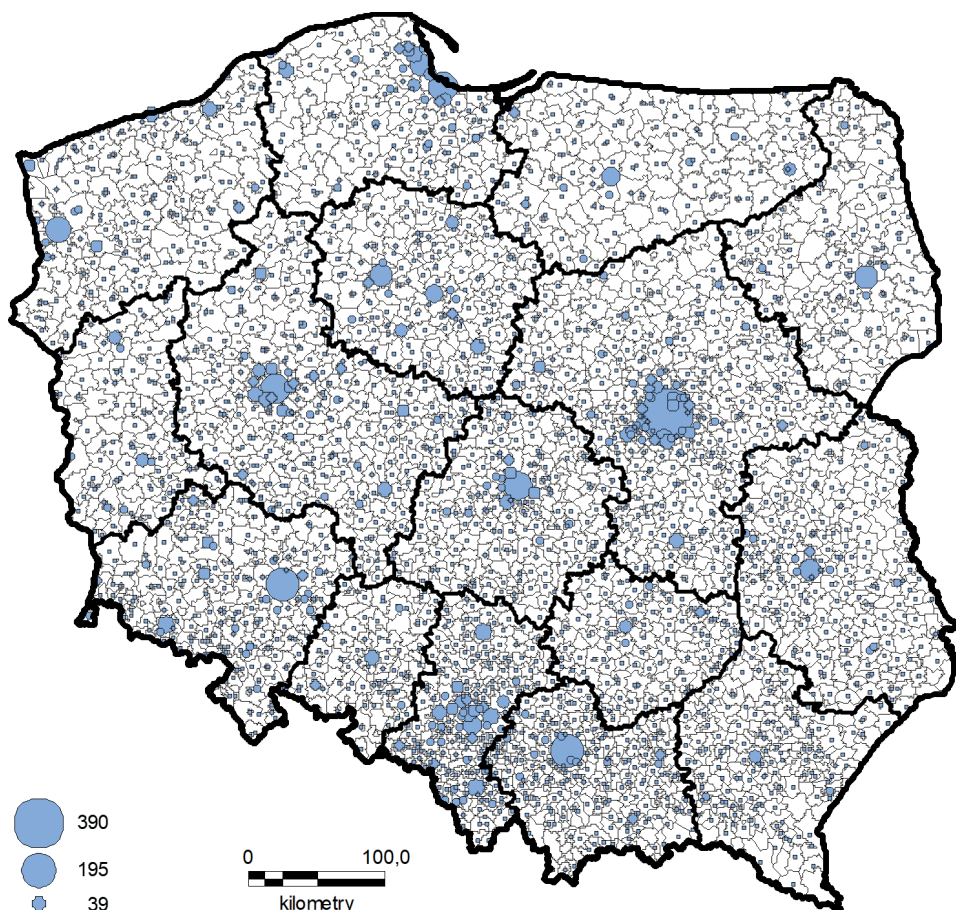

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Rok 2013 – napływ emerytów do 70. roku życia

Młodzi emeryci w roku 2013 chętnie migrowali do dużych miast. Szczególnym zainteresowaniem cieszyła się Warszawa, do której wyjechało ponad 380 osób. Również Kraków (183 osoby), Wrocław (177 osób), Gdańsk (143 osoby), Poznań (137 osób), Łódź (132 osoby), Szczecin (119 osób), Białystok (98 osób), Gdynia (88 osób), Bydgoszcz (83 osoby) znajdowały się w czołówce miast wybieranych przez emerytów (rycina 6.30.). Sumarycznie do miast dużych w roku 2013 napłynęło ponad 2600 emerytów do 70. roku życia. Ponad 2600 seniorów przeniosło się do miast średnich. Zdecydowanie najwięcej, bo ponad 5300, migrowało w 2013 roku na wieś w gminach małych. Wyraźnie wzrósł napływ do stref podmiejskich dużych miast. Widoczne jest to w Warszawie, Poznaniu, Łodzi, Trójmieście, Krakowie.

Rycina 6.30. **Napływ migracyjny emerytów do 70 roku życia do gmin w Polsce w roku 2013**
(w osobach)

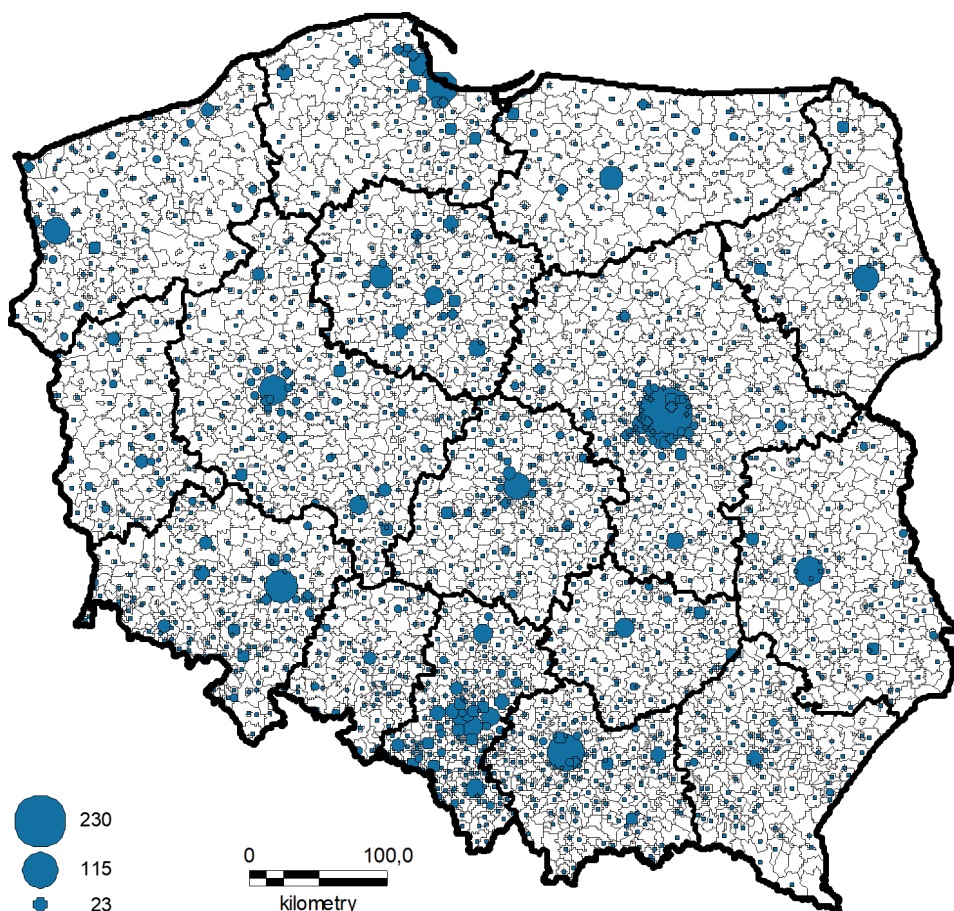

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Napływ emerytów w przedziale wieku 70–79 lat

Wraz z zaawansowaniem wieku zmniejsza się mobilność emerytów, jednak największym zainteresowaniem nadal cieszą się duże miasta. Do Warszawy napłynęło w 2013 roku ponad 200 emerytów, a do Krakowa ponad 100. Ponad 50 migrantów wyjechało też do Wrocławia (95 osób), Gdańska (93 osoby), Poznania (77 osób), Lublina (73 osoby), Szczecina (67 osób), Białegostoku (65 osób), Łodzi (63 osoby), Bydgoszczy (56 osób; rycina 6.31.). W sumie do miast dużych napłynęło w 2013 roku ponad 1700 osób, do miast średnich ponad 1600 osób, a na wieś ponad 2500 osób.

Rycina 6.31. **Napływ migracyjny emerytów w przedziale 70–79 lat do gmin w Polsce w roku 2013** (w osobach)

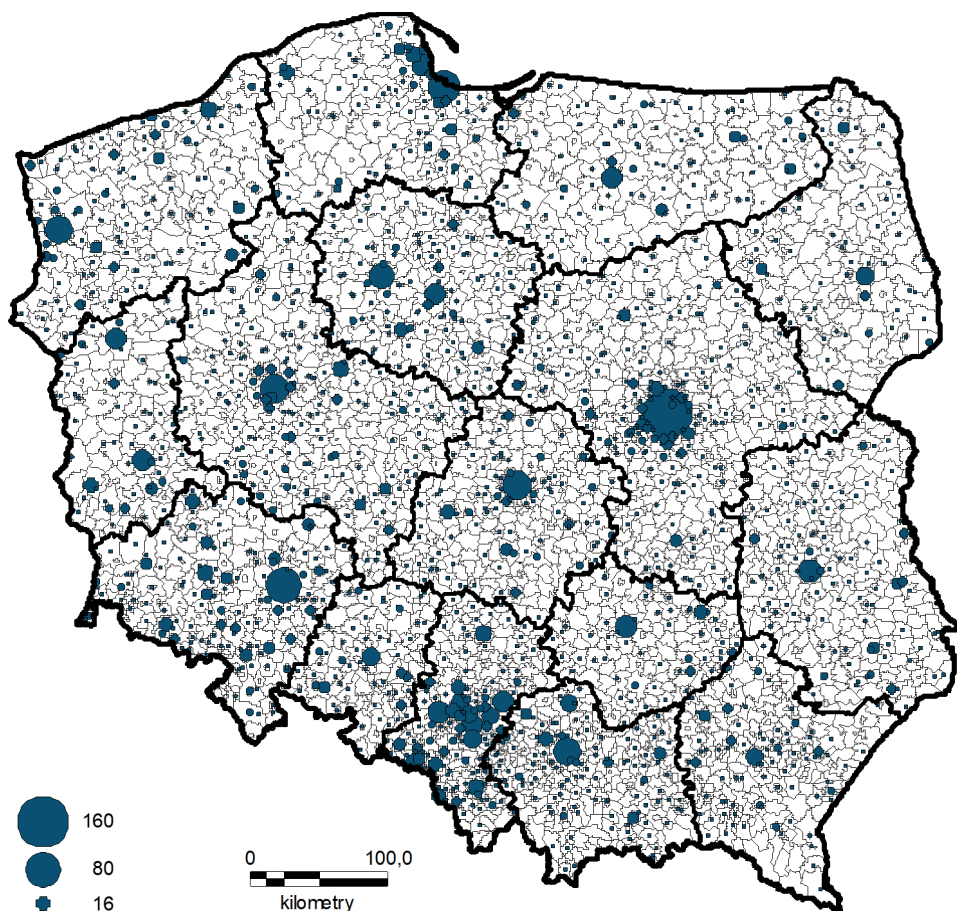
Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Napływ emerytów w wieku 80. i więcej lat

Napływ seniorów powyżej 80. roku życia do Warszawy przekroczył w 2013 roku (tylko) 150 osób. W pozostałych dużych miastach również nastąpił znaczący spadek. Ponad 50. migrantów napłynęło do Wrocławia (79 osób), Gdańska (73 osoby), Łodzi (59 osób), Poznania (59 osób), Krakowa (54 osoby), Szczecina (52 osoby; rycina 6.32.). Sumarycznie imigracja do dużych miast przekroczyła 1200 osób. Do miast średnich napłynęło ponad 1200 emerytów; na wieś znacząco mniej niż w innych przedziałach wieku, bo tylko 1900 osób.

Rycina 6.32. **Napływ migracyjny emerytów powyżej 80 roku życia do gmin w Polsce w roku 2013**
(w osobach)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

6.5. Kierunki napływu emerytów do gmin w otoczeniu największych miast

Ważnym czynnikiem różnicującym wielkość migracji jest odległość. Jak podaje Ravenstein (1885), większość migrantów przebywa jedynie niewielką odległość, a liczba migrujących zmniejsza się wraz ze wzrostem odległości. Prawo to wzbudzało wiele kontrowersji i doczekało się licznych badań.

Suburbanizacja emerytów najmocniej zaznaczyła się w roku 2013 w otoczeniu takich miast jak Warszawa, Łódź, Wrocław, Poznań. Celem rozpoznania prawidłowości napływu do stref podmiejskich wymie-

nionych miast wyznaczono gminy, do których napływ przekroczył 1 promil, a saldo migracji było dodatnie. Następnie ustalono miejscowości, z których nastąpił napływ seniorów do tych gmin.

Warszawa

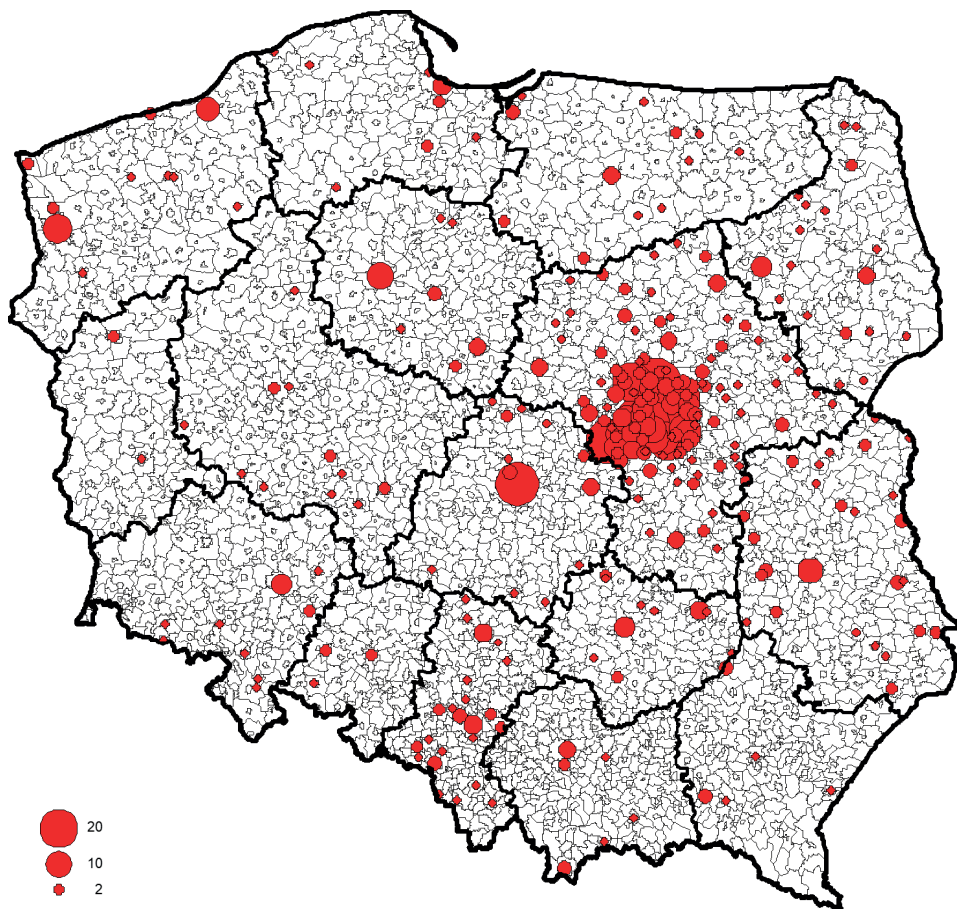
Do strefy podmiejskiej Warszawy w 2013 roku przybyło 1759 emerytów (rycina 6.33.). Ze stolicy przyjechało 904 osoby, a 855 z pozostałych gmin. Znaczny napływ zanotowano z Legionowa (50 osób), Pruszkowa (39 osób), Żyrardowa (22 osoby) czy Łodzi (21 osób). Do strefy podmiejskiej Warszawy możemy zaobserwować napływ seniorów również z wielu odległych miast: ze Szczecina (10), Bydgoszczy (9), Lublina (8), a także z Częstochowy, Gdańska i Katowic (po 5 osób; rycina 6.34.). Wskazuje to na fakt, iż suburbanizacja jest stymulowana nie tylko poprzez emigrację z Warszawy, ale prawie w 50% przez napływ seniorów z całej Polski; najsilniej z woj. mazowieckiego oraz województw sąsiednich. O ile przyczyna przemieszczeń z miasta stołecznego jest jednoznaczna, o tyle napływ z odległych miejsc ma różnorodnie źródła. Choćby migracja młodych osób do strefy podmiejskiej, która wywołuje napływ ich rodziców.

Rycina 6.33. Gminy w otoczeniu Warszawy, do których napływ emerytów w 2013 roku przekroczył 1 promil

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Rycina 6.34. **Gminy, z których nastąpił napływ emerytów w 2013 roku do strefy podmiejskiej Warszawy (w osobach)**

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Analiza danych potwierdza „prawo migracji” Ravensteina, według którego najwięcej migrantów przebywa jedynie niewielką odległość, przy czym odległość rozpatrywana jest tutaj w kategoriach fizycznych (w km). Nie tłumaczy to przyczyn migracji, a jedynie potwierdza, iż najwięcej seniorów do strefy podmiejskiej Warszawy napłynęło z niewielkiej odległości.

Poznań

Analiza kierunków napływu do gmin w otoczeniu Poznania (rycina 6.35.) wskazuje na istotny wpływ samego miasta Poznania, z którego napłynęło aż 582 osób, czyli prawie 50% migrantów. Sumarycznie do strefy podmiejskiej napłynęło 1187 osób. Drugim miastem pod względem liczby emigrujących emerytów okazało się Gniezno (29 osób), a trzecim Swarzędz (21 osób). Znaczna liczba seniorów napłynęła także ze Śremu (17 osób), Lubonia (14 osób), Wrześni (14 osób), Warszawy (13 osób), Swarzędza (12 osób; rycina 6.36.). W Poznaniu wystąpiła analogiczna sytuacja jak w Warszawie. Najwięcej migrantów napłynęło z niewielkiej odległości, a w miarę oddalania się od strefy podmiejskiej zmniejszała się liczba napływających seniorów. I tu potwierdza się „prawo migracji” Ravensteina.

Rycina 6.35. **Gminy w otoczeniu Poznania, do których napływ emerytów w 2013 roku przekroczył 1 promil**

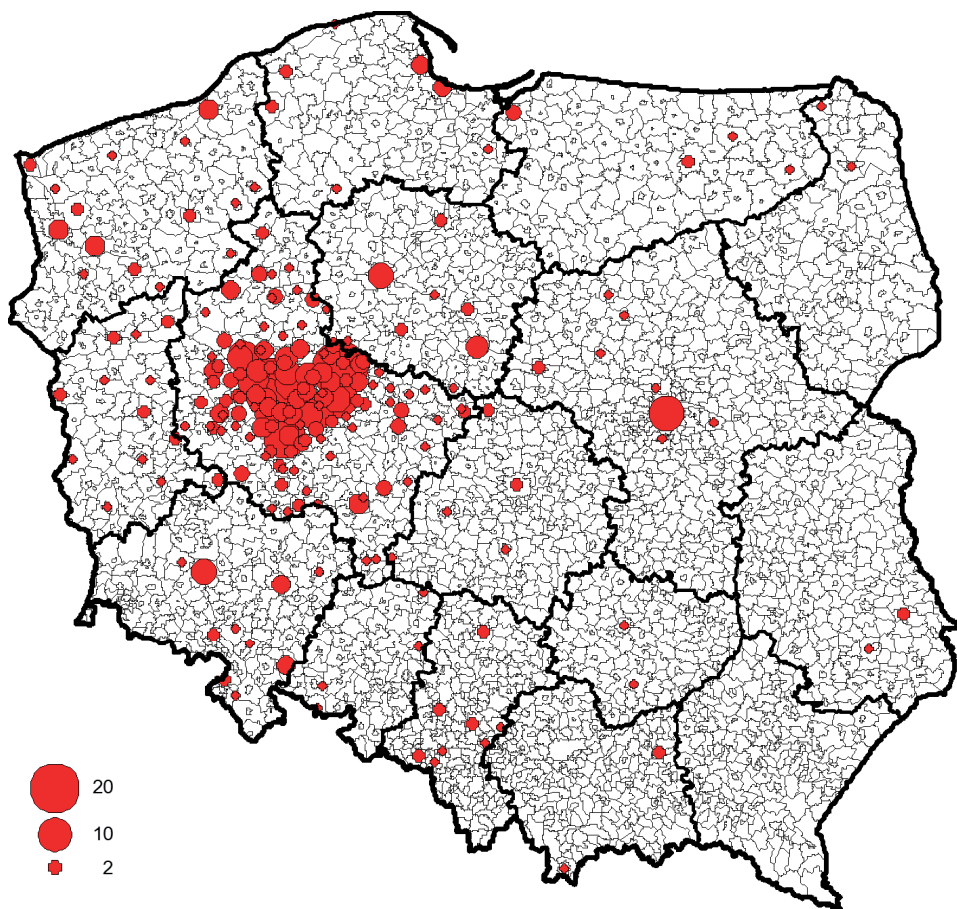

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Przestrzenna analiza napływu do gmin wokół Poznania wskazuje dużą atrakcyjność tych terenów, nie tylko dla mieszkańców obszarów najbliższych i z woj. wielkopolskiego, ale także dla emerytów z Polski zachodniej, z woj. zachodniopomorskiego, dolnośląskiego i lubuskiego. Zaobserwowano również napływ

z Bydgoszczy (7 osób), Koszalina (5 osób), Szczecina (5 osób), Stargardu Szczecińskiego (5 osób), Gdyni (4 osoby), Gdańska (4 osoby).

Rycina 6.36. **Gminy, z których nastąpił napływ emerytów w 2013 roku do strefy podmiejskiej Poznania** (w osobach)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Łódź

Analiza napływu seniorów do gmin otaczających Łódź (rycina 6.37.) wskazuje, iż najwięcej migrantów przybyło z Łodzi (317 osób), podczas gdy z pozostałych gmin 283 osoby. Najwięcej z Pabianic (34 osoby), Zgierza (31 osób), Warszawy (10 osób). Po 7 osób napłynęło z Brzezin i Aleksandrowa Łódzkiego, a po 5 z Tomaszowa Mazowieckiego, Dobronia, Konstantynowa Łódzkiego czy Kalisza (rycina 6.38.).

Rycina 6.37. **Gminy w otoczeniu Łodzi, do których napływ emerytów w 2013 roku przekroczył 1 promil**

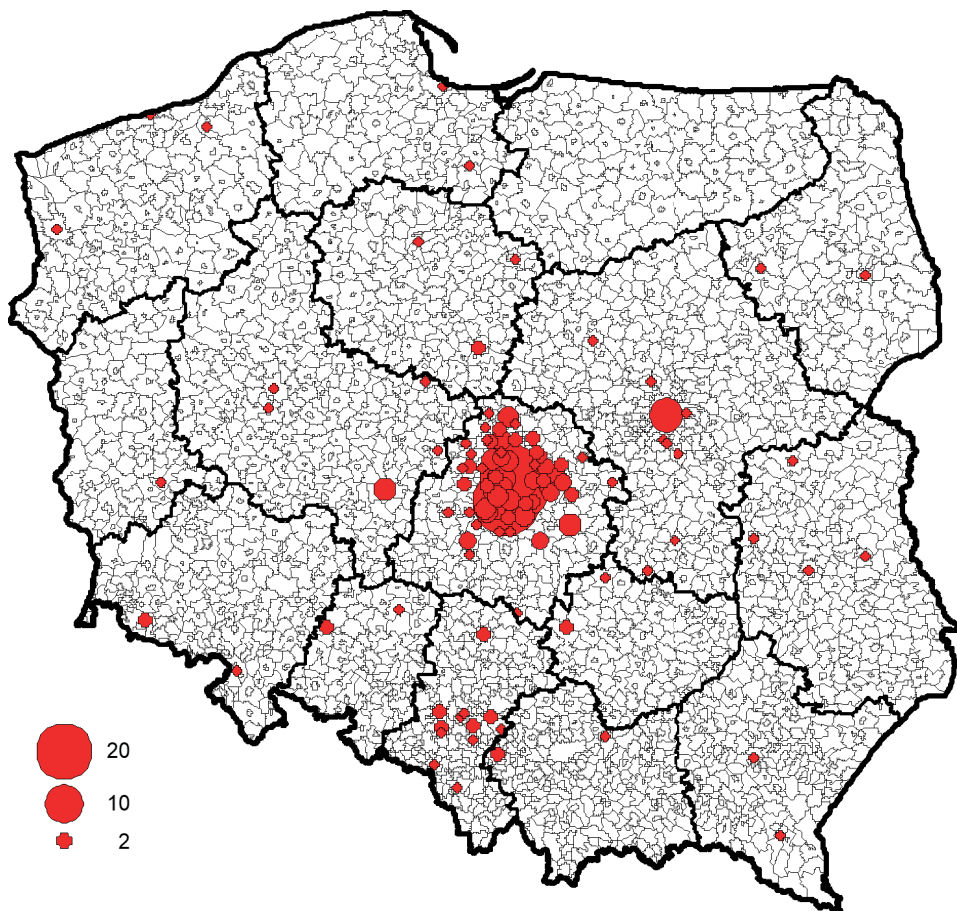

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Migranci napływający do strefy podmiejskiej pochodzą w większości z gmin sąsiadujących. Nie obserwujemy takiego rozproszenia jak w przypadku Warszawy czy Poznania. Duże znaczenie w napływie do strefy podmiejskiej Łodzi odgrywa woj. łódzkie, co również potwierdza tezę Ravensteina.

Rycina 6.38. **Gminy, z których nastąpił napływ emerytów w 2013 roku do strefy podmiejskiej Łodzi (w osobach)**

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Wrocław

Analiza gmin, z których nastąpił napływ do strefy podmiejskiej Wrocławia (rycina 6.39.) wskazuje na najważniejszą rolę stolicy regionu, z której napłynęło 227 osób. Sumarycznie do strefy podmiejskiej imigrowało 470 osób. Z miast takich jak Trzebnica, Oborniki Śląskie czy Wałbrzych napłynęło niewiele ponad 5 osób. Po cztery osoby migrowało z Oławy, Kostomłotów, Opola (rycina 6.40.). Wyraźnie zaznacza się obszar położony najbliżej strefy podmiejskiej Wrocławia, z którego napłynęło najwięcej seniorów. Wraz z oddaleniem się od strefy suburbanizacyjnej liczba napływających emerytów maleje.

Rycina 6.39. **Gminy w otoczeniu Wrocławia, do których napływ emerytów w 2013 roku przekroczył 1 promil**

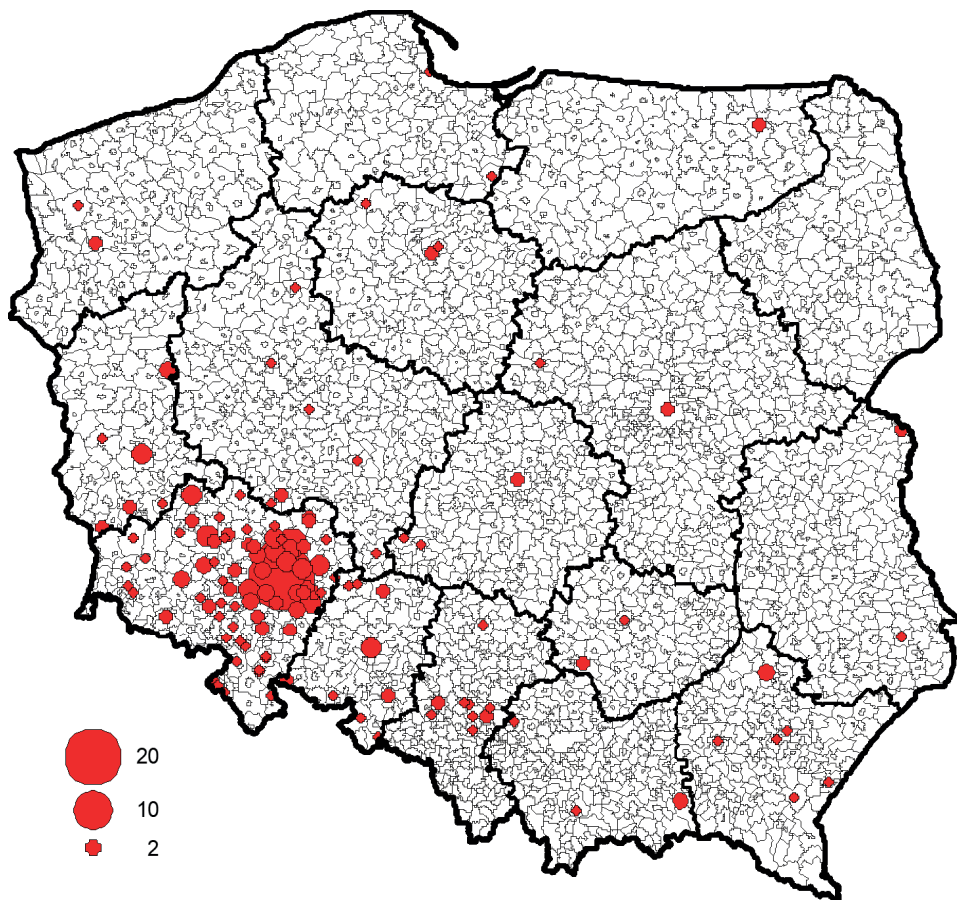
Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Podsumowując należy stwierdzić, iż polscy emeryci w zdecydowanej większości przemieszczają się wewnątrz kraju, a wyjazdy zagraniczne są raczej uwarunkowane względami ekonomicznymi i poszukiwaniem pracy. Głównym krajem emigracyjnym są Niemcy, USA i Kanada.

Dominującym kierunkiem migracji wewnętrznych są duże miasta, do których migruje dwa razy więcej seniorów niż na wieś. Również napływ z zagranicy jest dwukrotnie wyższy do miast niż na wieś. Począwszy od roku 2000 seniorzy zaczynają się osiedlać w strefie podmiejskiej dużych miast. Początkowo jest to tylko Warszawa, a w kolejnych latach duże strefy podmiejskie powstają w Poznaniu, Łodzi oraz Wrocławiu. Strefy te są budowane nie tylko poprzez napływ emerytów z miasta, które otaczają, ale również z innych regionów kraju.

Analiza migracji z podziałem na wiek wskazuje, iż wraz z wiekiem migruje coraz mniej seniorów i wybierają oni miasta, w których znajdują udogodnienia niezbędne dla życia emeryta.

Rycina 6.40. **Gminy, z których nastąpił napływ emerytów w 2013 roku do strefy podmiejskiej Wrocławia** (w osobach)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

7. Typologia migracji emerytów

Typologia, zgodnie z definicją *Słownika Języka Polskiego* (2007), to „nauka o typach, badanie porównawcze typów, podział czegoś według określonych zasad, zbiór zasad umożliwiających grupowanie poszczególnych osób, przedmiotów, zjawisk wg określonych typów.”

Literatura tematyczna kwestie dotyczące typologii podejmowała wielokrotnie. Jedną z pierwszych publikacji było opracowanie Kosińskiego, który już w 1958 roku pisał, że korzeni badań dotyczących klasyfikacji należy szukać w początkach stulecia; dotyczyły klasyfikacji funkcjonalnej osiedli. Kosiński (1958) przywołał dzieła T. Hetnera, a o typologii pisał jeszcze wielokrotnie w latach 1960b, 1964b, 1968. P. Swianiewicz (1989) podaje, że podstawowe zagadnienia klasyfikacji można znaleźć w pracach F. Ratzela (1899) powstałych w XIX wieku. Swianiewicz zauważa, że najsilniej podejście typologiczne zaznaczyło się w geografii rolnictwa, w badaniu struktury funkcjonalnej miast oraz miejscowości turystycznych. Jako ważnego badacza wymienia J. Babicza, który w 1965 roku pisał o grupowaniu i klasyfikacji faktów jako metodzie stosowanej przez geografów człowieka. Jedną z pierwszych typologii przemieszczeń ludności była typologia W. Peterse-
na (1958): migracje podzielił na innowacyjne (kiedy ludzie dążą do zmiany) i konserwatywne (kiedy ludzie dążą do utrzymania stanu obecnego). Jak podaje A. Latos-Nadstoga (2013), w ramach tych kategorii Petersen wyróżnił następujące typy migracji:

- „prymitywną” – ruch „związany z niezdolnością człowieka do radzenia sobie z siłami natury”; wyjściem może być próba „naprawy” sytuacji, jeśli nie ma innej możliwości (np. ze względu na brak dostępu do technologii);
- „przymusową” i „naklonioną” – czynnikiem sprawczym jest państwo; migracja nakloniona występuje, kiedy migrant ma możliwość decydowania czy migrować, przy przymusowej tego wyboru nie ma;
- „dobrowolną” – przeciwnie do poprzednich, migrant jest decydującym elementem, ważne są jego osobiste aspiracje;
- „masową” – jej głównym czynnikiem sprawczym jest społeczny pęd do migracji.

W latach 70. i 80. w geografii człowieka, a dokładnie w opracowaniach kwestii migracyjnych, spotykamy wiele przykładów klasyfikacji np. A. Gawryszewskiego, I. Księżaka (1977). Lata późniejsze przynoszą

studia Z. Długosza (1980, 1985), J. Huk (1979), A. Jagielskiego (1979, 1981, 1987), A. Jelonka (1971, 1980), B. Kostrubca (1979). Współczesne typologie coraz bardziej opierają się na kryteriach funkcjonalnych, a ich przykładem może być typologia zalecana przez ONZ, której założeniem jest cel wyjazdu oraz status prawny. Innym przykładem typologii funkcjonalnej może być typologia zaproponowana przez Jaźwińską (2001). Przedstawiła ona zmodyfikowaną wersję klasyfikacji Massey'a (1999), opierającą się na takich składowych jak: czas trwania migracji, związki migranta z rodziną pozostającą w kraju, typ aktywności ekonomicznej w czasie migracji (praca czy inne zajęcia), legalność pobytu (przede wszystkim legalność zatrudnienia w trakcie pobytu za granicą). Jaźwińska wskazała następujące typy migrantów:

- 1) migranci handlowi: których migracje polegały na krótkich dwu-, trzytygodniowych wyjazdach, w celu zakupu lub sprzedaży towarów;
- 2) migranci osiedleńcy: wyjeżdżający w celu osiedlenia się na stałe w innym kraju;
- 3) migranci kontraktowi albo czasowi migranci legalni: udają się do innego kraju w celu legalnego wykonywania tam pracy;
- 4) migranci niepełni, migranci czasowi: migranci wyjeżdżający czasowo za granicę w związku z pracą zarobkową, zazwyczaj nielegalną.

Typologie migracji można konstruować przy wykorzystaniu różnych kryteriów. Jak podaje M. Wójcik-Żołądek (2014) są one zróżnicowane pod względem:

- zmiany miejsca zamieszkania,
- zmiany społeczności czy otoczenia społecznego,
- przemieszczenia z jednej kultury czy subkultury do innej,
- czasu trwania ruchu,
- dystansu,
- zerwania lub podtrzymywania więzów z miejscem pochodzenia.

Autorka pisze również, że często stosowanym kryterium jest zakres swobody podejmowania decyzji migracyjnych, dzięki czemu można rozróżnić migracje dobrowolne od przymusowych. Wskazuje także, że bogata literatura dotycząca migracji wymienia inne sposoby klasyfikowania migracji, takie jak:

- migracje legalne i nielegalne,
- spontaniczne i planowane (podjęte często po długotrwałych przygotowaniach),
- indywidualne,
- rodzinne,
- grupowe,
- o podłożu politycznym,
- ekonomicznym,
- religijnym,
- światopoglądowym.

Badacze Warszawskiego Ośrodka Badań nad Migracjami wskazują typy imigrantów wydzielone na podstawie: czasu trwania migracji, legalności pobytu i pracy oraz charakteru podejmowania aktywności ekonomicznej. Wydzielili oni cztery podstawowe grupy:

- 1) cudzoziemców wykonujących proste prace – czyli migrantów, którzy podejmowali prace w sektorach nie wymagających specjalnych kwalifikacji i dobrej znajomości języka, podejmowali je na krótki czas (np. pracujący w rolnictwie, budownictwie, przemyśle, usługach domowych);
- 2) cudzoziemców świadczących specyficzne usługi – migrantów lepiej wykształconych, ze znajomością języka (osoby pracujące w handlu, gastronomii, nauczyciele języków obcych);
- 3) cudzoziemców wykonujących prace wymagające kwalifikacji – przyjeżdżających na dłużej i regularnie, np. robotnicy wykwalifikowani pracujący w przemyśle metalowym (spawacze) lub budowlanym (murarze, cieśle szalunkowi);
- 4) cudzoziemskie kadry menedżerskie i specjaliści wysokowykwalifikowani – dobrze wykształceni, zajmujący wysokie stanowiska w dużych firmach, przyjeżdżający w zależności od potrzeb firmy: dyrektorzy, członkowie zarządów, menedżerzy, specjaliści.

Wymienione przykłady wskazują, iż badania typologiczne spełniają różne role, między innymi porządkującą oraz metodyczną; przez cały czas następuje ich rozwój. Porządkowanie elementów za pomocą typologii jest jednym z najważniejszych zadań, jakie stawiają przed sobą badacze, szczególnie badacze migracji ludności (ze względu na dużą różnorodność form zachowań).

Typologie tworzy się przede wszystkim w dwóch celach. Pierwszym jest chęć poznania otaczającej rzeczywistości oraz względy praktyczne. Taki podział zastosował Runge (2007). Píše on, że w przypadku poznania otaczającej rzeczywistości chodzi o możliwość generalizowania złożonych procesów i struktur geograficznych, aby uniknąć konieczności opisywania każdego przypadku z osobna, a w przypadku względów praktycznych chodzi o możliwość analizy zróżnicowania procesów i struktur geograficznych pod kątem ich zastosowań w zarządzaniu gospodarką, opracowywaniu planów zagospodarowania przestrzennego czy tworzeniu nowych podziałów administracyjnych.

W swojej pracy Runge (2007) wyjaśnia kluczowe kwestie dotyczące różnic pomiędzy typologią, klasyfikacją a regionalizacją. Przez typologię rozumie on procedurę oraz efekt grupowania zbioru jednostek przestrzennych bądź obiektów do wcześniej ustalonych typów. Klasyfikacja jest takim rodzajem grupowania obiektów lub jednostek przestrzennych, gdzie znamy wszystkie możliwe klasy i uwzględniamy je w procedurze postępowania badawczego (Parysek 1982 za Runge 2007), przy czym musi wystąpić zasada zupełności i rozłączności. Dla uściślenia warto dodać, iż do analizy powinny zostać wzięte obiekty, gdyż w przypadku charakterystyki zróżnicowania jednostek terytorialnych, otrzymujemy klasyfikację przestrzenną. Regionalizacja zaś to specyficzny przypadek klasyfikacji przestrzennej. Jest to procedura oraz efekt wydzielania regionów, gdzie jednostki należące do tej samej klasy sąsiadują ze sobą.

W konstruowaniu typologii można wyróżnić trzy podejścia:

- teoretyczne – gdy budujemy model typologiczny w kontekście przyjętej teorii,
- dedukcyjne – gdy inne modele weryfikujemy w toku badań empirycznych,
- indukcyjne – gdy na podstawie danych empirycznych typologię konstruujemy sami.

Na potrzeby niniejszej pracy zostanie zastosowane podejście indukcyjne.

7.1. Klasyfikacja przestrzenna wg wieku migrantów (metodą k -średnich)

Analiza skupień metodą k -średnich

Analiza skupień metodą k -średnich polega na szukaniu i wyodrębnianiu względnie jednorodnych grup obserwacji w oparciu o wybraną charakterystykę i z wykorzystaniem algorytmu umożliwiającego obsługę dużej liczby obserwacji. Użycie algorytmu wymaga określenia liczby skupień, czyli grup algorytmów niehierarchicznych. Główną różnicą pomiędzy niehierarchicznymi i hierarchicznymi algorytmami jest konieczność wcześniejszego podania ilości skupień. Metoda k -średnich tworzy nam k różnych, jak najbardziej odmiennych skupień. Metoda polega na tym, iż obiekty są przenoszone ze skupienia do skupienia tak długo, aż zostaną zoptymalizowane zmienności wewnątrz skupień oraz między skupieniami. Podobieństwo obiektów wewnątrz skupienia powinno być jak największe, a skupienia powinny maksymalnie się od siebie różnić. Szerzej metodę tę omawia Kurek (2008), a zasada działania algorytmu jest następująca:

- po pierwsze: należy ustalić liczbę skupień (np. poprzez umowny jej wybór i późniejszą zmianę tej wartości w celu uzyskania lepszych wyników);
- po drugie: należy ustalić wstępne środki skupień, czyli centroidy. Można tego dokonać kilkoma sposobami: losowy wybór k obserwacji, wybór k pierwszych obserwacji, dobór w taki sposób, aby zmaksymalizować odległości skupień;
- po trzecie: dokonujemy obliczeń odległości obiektów od środków skupień. Jest to ważny etap, gdyż oddziałuje na to, które z obserwacji będą uważane za podobne, a które za zbyt różniące się od siebie. Najczęściej wybierana jest odległość euklidesowa. Używa się również kwadratu tej odległości czy też odległości Czebyszewa;
- po czwarte: przypisujemy obiekty do skupień. Dla każdej obserwacji zestawiamy odległości od wszystkich skupień i przypisujemy je do skupienia, do którego środka ma najbliżej;
- po piąte: ustalamy nowe środki skupień. Stanowią je zazwyczaj punkty, których współrzędne są średnią arytmetyczną współrzędnych punktów należących do danego skupienia.

Kroki 3., 4., 5. są powtarzane do czasu, aż warunek zatrzymania zostanie spełniony. Najczęściej stosowanym warunkiem zatrzymania jest ilość iteracji zadana na początku lub brak przesunięć obiektów pomiędzy skupieniami (statystyka.az.pl).

Do przeprowadzenia typologii gmin posłużono się właśnie metodą k -średnich. Metoda ta została już sprawdzona w pracy Kurka (2008), który twierdzi, że jest ona lepsza od metody J.H. Warda, gdyż metoda k -średnich umożliwia z góry wprowadzenie liczby wydzielonych klas, a w metodzie Warda przy dużej liczbie jednostek przestrzennych podział dendrogramu na klasy jest bardzo utrudniony.

Na potrzeby pracy typologię utworzono dla lat 2000, 2006 i 2013. Jako zmienne, podobnie jak w opracowaniu Kurka (2008), wzięto do analizy udziały procentowe 5-letnich grup wiekowych populacji emerytów. We wszystkich analizowanych latach przyjęto podział na 6 grup typologicznych, a obliczenia wykonano programem Statistica.

Metoda taksonomiczna *k*-średnich w roku 2000

Typ 1

W skład pierwszego typu wchodziły w znacznej mierze gminy wiejskie w liczbie 188 oraz obszary wiejskie w gminie miejsko-wiejskiej w liczbie 81. Gmin miejskich pierwszy typ zgromadził zaledwie 7, a miast w gminie miejsko-wiejskiej 54. Największymi miastami były: Świętochłowice (56 tys. mieszkańców), Lubiąż (22 tys.), Rawa Mazowiecka (17 tys.), Chełmża (15 tys.). Spośród gmin wiejskich największą liczbę mieszkańców posiadały Dębica (23 tys.), Kłodzko (16 tys.), Jabłonna (16 tys.). Sumarycznie typ 1. koncentrował 330 gmin i obszarów wiejskich w gminach miejsko-wiejskich. Analizowane gminy pierwszego typu występowały zazwyczaj na obrzeżach województw, z dala od miasta wojewódzkiego. Nie odnotowano ich koncentracji przestrzennej. Typ 1. przyciągał przede wszystkim emerytów w wieku od 75 do 79 lat, a ich udział wyniósł ponad 67%. Pozostałe przedziały wieku posiadały niewielki udział, nie przekraczający 15%. Osoby te często wracały do domów rodzinnych położonych właśnie na obrzeżach województw, z których wcześniej migrowały do pracy do dużych miast. Po śmierci swoich rodziców dziedziczą ich gospodarstwa domowe (tabela 7.1., rycina 7.1.).

Typ 2

Sumarycznie w drugim typie znalazło się 260 gmin i obszarów wiejskich w gminie miejsko-wiejskiej, również w większości były to gminy wiejskie w liczbie 155. Dodatkowo obszarów wiejskich w gminie miejsko-wiejskiej było 57. Największe gminy wiejskie to: Limanowa (22 tys. mieszkańców), Puck (20 tys.), Siedlce (15 tys.), Miedźna (15 tys.). Stwierdzono niewielką liczbę gmin miejskich (zaledwie 6) i miast w gminie miejsko-wiejskiej (42). Spośród największych miast można wymienić: Bielawę (31 tys.), Gryfice (16 tys.), Barlinek (14 tys.). Gminy typu 2. były mocno rozproszone po całej Polsce. W ich przypadku również nie występuje koncentracja przestrzenna. Uwarunkowane jest to faktem, iż do gmin typu 2. napływały w zdecydowanej większości, bo aż w 58%, osoby powyżej 80. roku życia. Przemieszczały się one zazwyczaj do domów spokojnej starości, stąd też brak wyraźnej koncentracji. Migranci w pozostałych przedziałach wieku posiadali niewielki udział, nie przekraczający 15% (tabela 7.1., rycina 7.1.).

Typ 3

Typ trzeci obejmował 1370 gmin i obszarów wiejskich w gminie miejsko-wiejskiej. Był to zdecydowanie najliczniej reprezentowany typ. Znalazły się w nim 623 gminy wiejskie oraz 212 obszarów wiejskich w gminie miejsko-wiejskiej. Dużą rolę odegrały też miasta. Gmin miejskich w typie 3. odnotowano 252, a miast w gminie miejsko-wiejskiej 283. Pojawiły się tu prawie wszystkie duże miasta, między innymi takie jak: Warszawa (1689 tys. mieszkańców), Łódź (779 tys.), Kraków (757 tys.), Wrocław (637 tys.), Poznań (574 tys.), Gdańsk (461 tys.), Szczecin (414 tys.), Bydgoszcz (370 tys.), Lublin (356 tys.), Katowice (322 tys.). Typ 3. zawierał nie tylko duże miasta, ale również gminy z nimi sąsiadujące, znajdujące się w ich strefie podmiejskiej. Przede wszystkim można to zaobserwować na przykładzie Warszawy i jej strefy podmiejskiej, Krakowa, Poznania, Bydgoszczy i Torunia, Śląska i Zagłębia. Do gmin znajdujących się w typie 3. migrowało najwięcej seniorów w przedziale wieku 65–69 lat (27%), duży udział mieli też seniorzy w przedziale 70–74 lata (18%)

oraz 75–79 (16%). Ten typ migracji jest bardzo popularny wśród seniorów. Młodszy emeryci wybierają strefy podmiejskie, gdzie kupują lub budują domy, podczas gdy starsi przenoszą się do miast, w których nie muszą się zmagać z trudami dbania o dom z ogrodem (tabela 7.1., rycina 7.1).

Typ 4

Typ 4 obejmował 396 gmin i obszarów wiejskich w gminie miejsko-wiejskiej z dominującą przewagą gmin wiejskich (237). Obszarów wiejskich w gminie miejsko-wiejskiej znalazło się 71. Do największych gmin wiejskich należały: Grybów (22 tys. mieszkańców), Łuków (16 tys.), Pawłów (15 tys.). Typ ten obejmował jedynie 16 gmin miejskich i 72 miasta w gminie miejsko-wiejskiej. Do największych gmin miejskich możemy zaliczyć: Nową Sól (40 tys.), Knurów (40 tys.), Lubartów (23 tys.), Kamienną Górę (21 tys.). Gminy typu 4. nie wykazywały koncentracji i były rozrzucone w różnych częściach poszczególnych województw, zazwyczaj w oddaleniu od miasta wojewódzkiego. Obejmował on przede wszystkim osoby w przedziale wiekowym 70–74 lata, a migrowało ich aż 56%. Na drugim miejscu znalazły się osoby najstarsze, powyżej 85 lat. Wybierały one zazwyczaj gminy z czystym środowiskiem, cenne przyrodniczo, gdzie mogły godnie żyć (tabela 7.1., rycina 7.1).

Typ 5

Typ 5. kumulował 247 gmin i obszarów wiejskich w gminie miejsko-wiejskiej. Dominowały gminy wiejskie, których było 137. Obszarów wiejskich w gminie miejsko-wiejskiej znalazło się 47. Do największych gmin wiejskich można zaliczyć: Pawłowice (17 tys. mieszkańców), Wejherowo (16 tys.), Złotoryję (16 tys.), Mszanę Dolną (6 tys.). Gmin miejskich wystąpiło 12, największe spośród nich to Zakopane (27 tys.), Nowy Targ (21 tys.), Pawłowice (17 tys.), Wejherowo (16 tys.), Złotoryja (16 tys.). Typ 5. w gminie miejsko-wiejskiej zgromadził 51 miast. Znaczny udział w gminach tego typu mają miejscowości o dużych walorach turystycznych jak Zakopane, Nowy Targ, Wejherowo, Złotoryja, Mszana Dolna, Świdnica, Darłowo itd. Dlatego też migrowali tam przede wszystkim seniorzy najmłodszy w przedziale 60–64 lata. Duża atrakcyjność turystyczna, walory przyrodnicze i kulturowe, a także rozrywka, która temu towarzyszy, przyciągały najmłodszych, zdrowych i sprawnych fizycznie emerytów (tabela 7.1., rycina 7.1.).

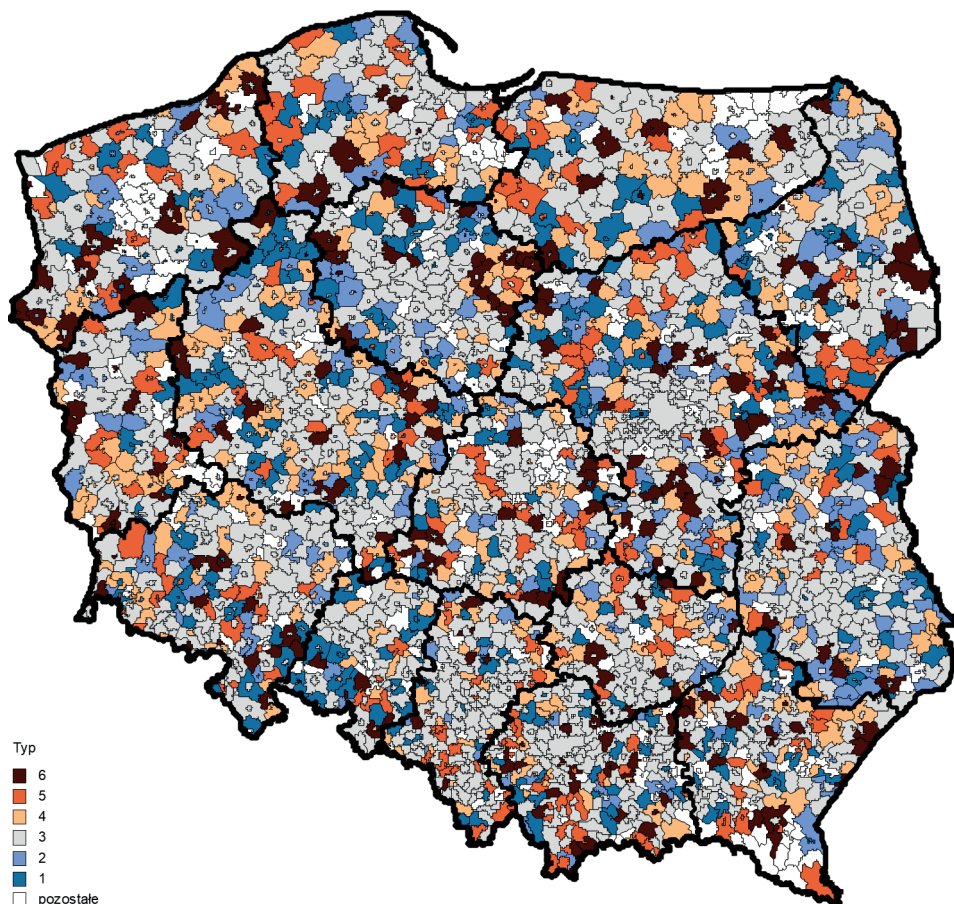
Typ 6

W typie 6. wyraźnie nad pozostałymi dominowały gminy wiejskie w liczbie 139. Największe spośród nich to: Sanok (16 tys. mieszkańców), Dębno (13 tys.), Szczucin (13 tys.), Wojnicz (12 tys.). Obszarów wiejskich w gminie miejsko-wiejskiej wystąpiło 55. Gminy miejskich wystąpiło tylko 7, a miast w gminie miejsko-wiejskiej wystąpiło 39. Gminy nie wykazywały koncentracji przestrzennej, znajdowały się w różnych częściach poszczególnych województw. Zazwyczaj posiadały duże walory przyrodnicze i często położone były nad rzeką np.: Nakło nad Notecią, Sanok, Szczucin, Wojnicz, Proszowice itd. Gminy te przyciągały w znaczącej mierze osoby w przedziale 65–69 lat. Ich udział wyniósł 84%. Pozostałe przedziały wieku nie przekroczyły 5% (tabela 7.1., rycina 7.1).

Tabela 7.1. Charakterystyka struktury wieku emerytów w roku 2000 (w procentach)

Zmienna	Skupienie					
	1	2	3	4	5	6
60–64	6,0	5,5	12,0	4,5	62,6	4,4
65–69	4,4	7,7	27,8	5,3	14,3	84,0
70–74	12,1	10,2	18,8	56,8	11,5	4,5
75–79	67,2	13,0	16,5	6,2	3,6	4,0
80–84	3,6	58,8	8,7	3,6	2,5	1,5
85 lat i więcej	6,7	5,0	12,6	23,6	5,4	1,6

Źródło: Opracowanie własne.

Rycina 7.1. Przestrzenne zróżnicowanie typów wyznaczonych metodą taksonomiczną *k*-średnich w roku 2000

Źródło: Opracowanie własne.

Metoda taksonomiczna *k*-średnich w roku 2006

Typ 1

W roku 2006 najwięcej gmin występowało w typie 1., a ich suma wynosiła 1503 gminy i obszary wiejskie w gminie miejsko-wiejskiej. W przeważającej liczbie występowały w typie 1. gminy wiejskie w liczbie 655 oraz obszary wiejskie w gminie miejsko-wiejskiej – 272. Liczba gmin miejskich wynosiła 266, a miast w gminie miejsko-wiejskiej – 310. W typie tym wystąpiły wszystkie duże miasta: Warszawa (1 700 tys. mieszkańców), Kraków (756 tys.), Gdańsk (456 tys.), Szczecin (409 tys.), Bydgoszcz (363 tys.), Lublin (353 tys.), Katowice (314 tys.), Białystok (294 tys.), Gdynia (251 tys.), Częstochowa (245 tys.) itd. Pozostałe gminy 1. typu mocno koncentrowały się wokół dużych miast. Wyraźnie zarysowały się duże miasta z ich strefami podmiejskimi. Do tego typu migrowali emeryci z każdego przedziału wieku w porównywalnych ilościach, jedynie seniorzy w przedziale 65–69 lat migrowali w 23%, a emeryci w pozostałych przedziałach od 11 do 17% (tabela 7.2., rycina 7.2.).

Typ 2

W typie 2. znalazły się 284 gminy i obszary wiejskie w gminie miejsko-wiejskiej. Dominowały gminy wiejskie (173), a obszarów wiejskich było 58. Spośród największych gmin wiejskich, które wystąpiły w typie 2. można wskazać gminy: Jabłonna (16 tys. mieszkańców), Lisia Góra (13 tys.), Raba Wyżna (13 tys.), Przemęt (13 tys.), Korzenna (13 tys.), Wojnicz (13 tys.). Gmin miejskich było zaledwie 5, a miast w gminie miejsko-wiejskiej 48. Gminy typu 2. nie wykazywały koncentracji przestrzennej i były rozmieszczone w różnych obszarach województw. Przyciągały do siebie przede wszystkim młode emerytki w przedziale 60–65 lat. Gminy typu 2. charakteryzowały się czystym środowiskiem, dużą ilością lasów i łąk, co działało przyciągająco (tabela 7.2., rycina 7.2.).

Typ 3

W typie 3. znalazło się w sumie 321 gmin i obszarów wiejskich w gminie miejsko-wiejskiej. Dominowały, podobnie jak w innych typach, gminy wiejskie w liczbie 139. Obszarów wiejskich wystąpiło 62. Do największych można zaliczyć: Nowy Targ (22 tys. mieszkańców), Zamość (20 tys.), Piekoszów (15 tys.), Pawłów (15 tys.), Miejsce Piastowe (13 tys.). Gmin miejskich wystąpiło 10, a miast w gminie miejsko-wiejskiej 56. Największe gminy miejskie to: Nowy Targ (33 tys.), Pszów (14 tys.). Gminy typu 3. nie wykazywały koncentracji, często występowały na obrzeżach gmin typu pierwszego. Najchętniej wybierali je emeryci w przedziale wieku 75–79 lat (65%). W tym typie dominowały powroty do domów rodzinnych (tabela 7.2., rycina 7.2.).

Typ 4

W typie 4. znalazło się 315 gmin i obszarów wiejskich w gminie miejsko-wiejskiej, z przewagą gmin wiejskich w liczbie 184. Obszarów wiejskich było 67, największe to: Limanowa (22 tys. mieszkańców), Czarny Dunajec (21 tys.), Łuków (16 tys.), Świdnica (15 tys.), Przeworsk (14 tys.), Mykanów (13 tys.), Jeleśnia (13 tys.), Szczucin (13 tys.). Gmin miejskich wystąpiło 9, a miast w gminie miejsko-wiejskiej 55. Analizowa-

ne gminy nie wykazywały koncentracji, zazwyczaj były położone z dala od centrum województwa. Do gmin znajdujących się w typie 4. migrowali przede wszystkim seniorzy w przedziale 70–74 lata. W gminach, do których napływali, znajdowali czyste powietrze i malownicze krajobrazy (tabela 7.2., rycina 7.2.).

Typ 5

Typ 5. zgromadził 164 gminy i obszary wiejskie w gminie miejsko-wiejskiej. Wystąpiły 102 gminy wiejskie oraz 24 obszary wiejskie w gminie miejsko-wiejskiej. Do największych możemy zaliczyć takie gminy jak: Świlcza (18 tys. mieszkańców), Mszana Dolna (16 tys.), Skołyszyn (12 tys.), Małkinia Górna (12 tys.), Wieprz (11 tys.). Gmin miejskich wystąpiło 5, a miast w gminie miejsko-wiejskiej 33, między innymi: Łańcut (18 tys.), Włodawa (13 tys.), Kowary (11 tys.). Do omawianych gmin migrowali przede wszystkim najstarsi seniorzy w przedziale 80–84 lata i stanowili 71%. Gminy te nie wykazywały koncentracji i były nierównomiernie rozmieszczone (tabela 7.2., rycina 7.2.).

Typ 6

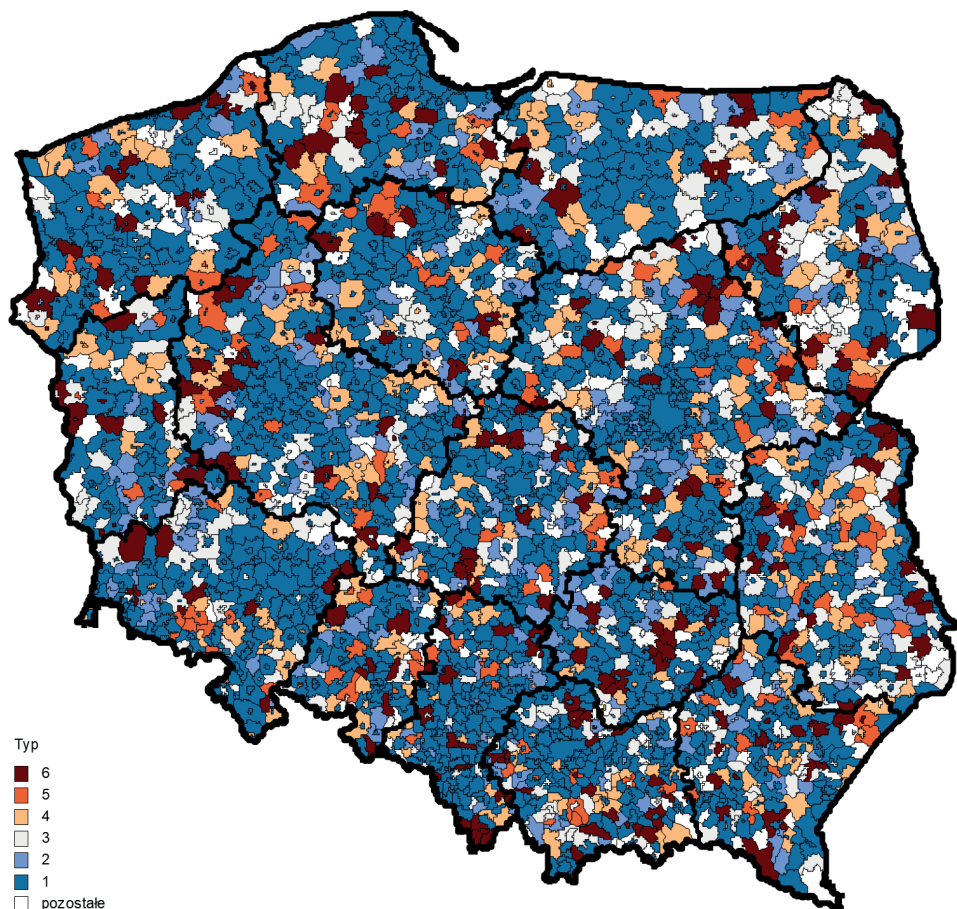
W typie 6. znalazły się 254 gminy i obszary wiejskie w gminie miejsko-wiejskiej. Gmin wiejskich wystąpiło 157, a obszarów wiejskich 43. Największe spośród gmin to Grybów (22 tys. mieszkańców), Trzebowo (18 tys.), Sanok (16 tys.), Oświęcim (16 tys.), Ostróda (15 tys.). Gmin miejskich wystąpiło 10, a miast w gminie miejsko-wiejskiej 44. Największe gminy miejskie to: Orzesze (18 tys.), Radzyń Podlaski (16 tys.), Słupca (14 tys.), Sławno (13 tys.). Gminy typu 6. występowały zazwyczaj pojedynczo, ułożone w różnych częściach województwa. Do gmin tych migrowali w aż 83% emeryci w przedziale 60–65 lat (tabela 7.2., rycina 7.2.).

Tabela 7.2. **Charakterystyka struktury wieku emerytów w roku 2006** (w procentach)

Zmienna	Skupienie					
	1	2	3	4	5	6
60–64	14,0	65,4	6,4	3,7	3,2	5,0
65–69	23,1	12,1	8,4	11,0	13,8	83,4
70–74	17,4	10,5	7,4	70,2	2,7	4,9
75–79	15,3	2,2	65,4	3,7	3,0	2,6
80–84	11,9	5,5	8,7	6,5	71,4	2,7
85 lat i więcej	13,1	4,3	3,7	4,9	5,9	1,3

Źródło: Opracowanie własne.

Rycina 7.2. **Przestrzenne zróżnicowanie typów wyznaczonych metodą taksonomiczną k -średnich w roku 2006**

Źródło: Opracowanie własne.

Metoda taksonomiczna k -średnich w roku 2013

Typ 1

Typ 1. zgromadził 402 gminy i obszary wiejskie w gminie miejsko-wiejskiej. Dominowały gminy wiejskie w liczbie 215. Obszarów wiejskich zakwalifikowało się 73, a do największych można zaliczyć Dębicę (25 tys. mieszkańców), Czarny Dunajec (22 tys.). Gmin miejskich odnotowano 28, a miast w gminie miejsko-wiejskiej 86. Największe gminy miejskie to, między innymi Tychy (128 tys.), Suwałki (69 tys.), Mielec (61 tys.), Tczew (60 tys.), Bełchatów (59 tys.), Wodzisław Śląski (48 tys.), Tarnobrzeg (48 tys.). Do gmin typu 1. napływały przede wszystkim osoby po 80 roku. Ich udział wyniósł 36%. W niektórych z gmin znajdowały się domy opieki dla seniora, w innych zamieszkiwały rodziny, do których napłynęli starsi seniorzy, oddając się pod opiekę dzieci (tabela 7.3., rycina 7.3.).

Typ 2

Typ 2. zgromadził w sumie 893 gminy i obszary wiejskie w gminie miejsko-wiejskiej. Spośród gmin wiejskich zakwalifikowało się do niego 459 jednostek. Zawierał 165 obszarów wiejskich z gmin miejsko-wiejskich. Gminy miejskie miały znaczny udział (aż 108), a miast w gminie miejsko-wiejskiej wystąpiło 161. W typie 2. spośród gmin miejskich znalazły się duże miasta: Łódź (711 tys. mieszkańców), Szczecin (408 tys.), Częstochowa (232 tys.), Radom (218 tys.), Toruń (203 tys.), Gliwice (185 tys.), Zabrze (178 tys.). Gminy te rozmieszczone są w całej Polsce i przyciągają przede wszystkim migrantów w wieku od 60 do 69 lat, a ich udział wyniósł ponad 65% (tabela 7.3., rycina 7.3.).

Typ 3

Do gmin typu 3. zakwalifikowało się 208 jednostek. Stanowiły ten typ zdecydowanie gminy wiejskie, a było ich 120, przy 2 gminach miejskich. Obszarów wiejskich w gminie miejsko-wiejskiej odnotowano 57, a miast 29. Największe gminy wiejskie to: Nowy Targ (23 tys. mieszkańców), Klucze (15 tys.), Przemęt (13 tys.), Małkinia Górna (12 tys.), Stryszawa (11 tys.). Do gmin typu 3. migrowali przede wszystkim emeryci w wieku 60–64 lata, a ich udział wyniósł 91% (tabela 7.3., rycina 7.3.).

Typ 4

Do typu 4. zaszeregowano 432 jednostki. Dominowały gminy wiejskie w liczbie 206, przy 24 gminach miejskich. Miast w gminie miejsko-wiejskiej wystąpiło 103, a obszarów wiejskich 99. Do największych gmin miejskich możemy zaliczyć: Kielce (199 tys. mieszkańców), Rudę Śląską (141 tys.), Ostrów Wielkopolski (72 tys.), Zamość (65 tys.), Starachowice (51 tys.), Puławy (49 tys.). Większość gmin typu 4 zlokalizowana była na obrzeżach województw, a migrowali do nich przede wszystkim emeryci w przedziale wiekowym 70–79 lat. Ich udział wyniósł ponad 58% (tabela 7.3., rycina 7.3.).

Typ 5

W typie 5. sumarycznie wystąpiło 747 gmin i obszarów wiejskich w gminie miejsko-wiejskiej. Najwięcej było gmin wiejskich (326). Na drugim miejscu znalazły się 153 miasta w gminie miejsko-wiejskiej. Po 133 jednostki przypadło na gminy miejskie i obszary wiejskie w gminie miejsko-wiejskiej. Największe gminy miejskie: Warszawa (1 724 tys. mieszkańców), Kraków (758 tys.), Wrocław (632 tys.), Poznań (548 tys.), Gdańsk (461 tys.), Bydgoszcz (359 tys.), Lublin (343 tys.), Katowice (304 tys.), Białystok (295 tys.), Gdynia (248 tys.), Sosnowiec (211 tys.). Były to zazwyczaj miasta wojewódzkie, do których migrowali seniorzy zaraz po przejściu na emeryturę od 65 do 74 lat, a ich udział wyniósł 58% (tabela 7.3., rycina 7.3.).

Typ 6

Typ 6. skupiał 189 gmin i obszarów wiejskich w gminie miejsko-wiejskiej. Najwięcej wystąpiło gmin wiejskich (122), przy jedynie 6 gminach miejskich. Obszarów wiejskich znalazło się w typie 6. 35, a miast w gminie miejsko-wiejskiej 22. Do największych gmin wiejskich można zaliczyć: Kościerzynę (15 tys.), Przeworsk (14 tys.), Siedlce (12 tys.), Piątnicę (10 tys.). Do jednostek tych w 96% migrowali seniorzy w przedziale 65–69 lat (tabela 7.3., rycina 7.3.).

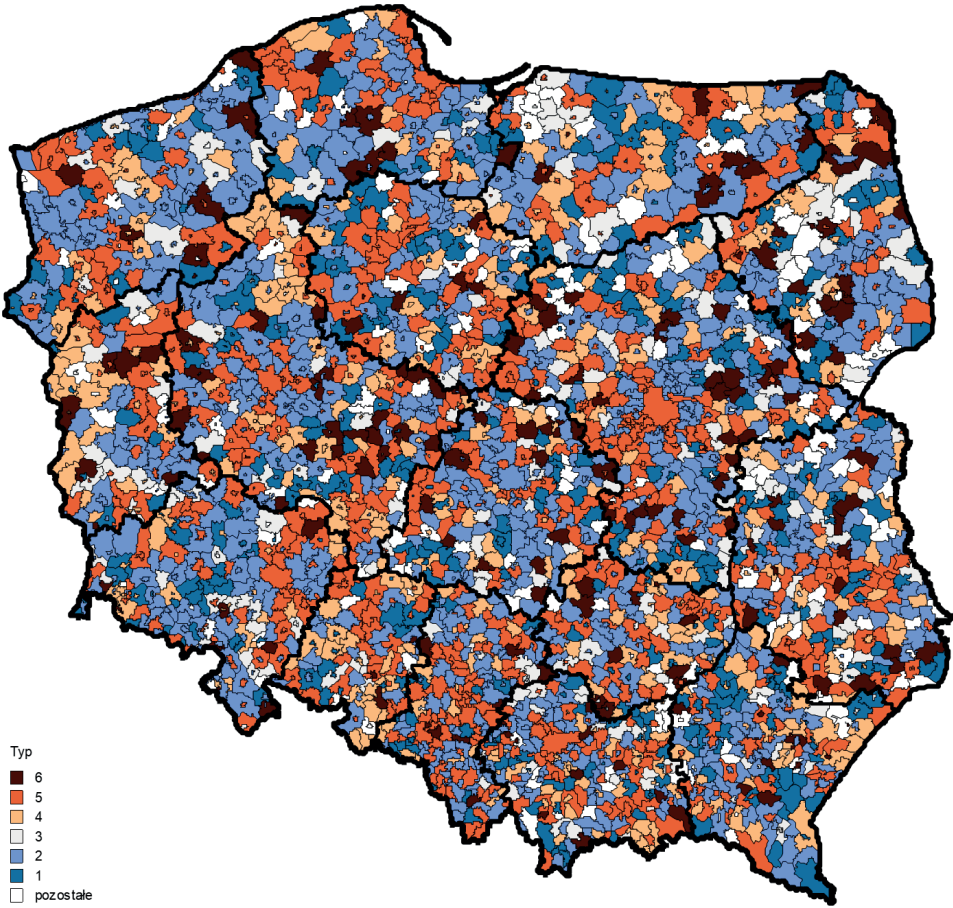

Tabela 7.3. **Charakterystyka struktury wieku emerytów w roku 2013** (w procentach)

Zmienna	Skupienie					
	1	2	3	4	5	6
60–64	9,4	41,0	91,5	6,2	13,6	2,5
65–69	4,2	24,8	1,3	3,8	41,1	96,0
70–74	6,7	11,5	2,3	36,8	17,3	0,4
75–79	8,2	9,2	1,7	28,9	10,4	0,4
80–84	36,5	5,4	1,6	3,5	9,7	0,3
85 lat i więcej	6,6	8,2	1,6	20,8	7,9	0,4

Źródło: Opracowanie własne.

Rycina 7.3. **Przestrzenne zróżnicowanie typów wyznaczonych metodą taksonomiczną *k*-średnich w roku 2013**

Źródło: Opracowanie własne.

7.2. Typologia przyczyn migracji (metodą analizy skupień)

W celu dokonania typologii przyczyn migracji seniorów posłużono się analizą skupień metodą Warda. Runge (2007) podaje, że za prekursorów badań w tym zakresie uznaje się Warda (1963) oraz G.M. Lance'a i W.T. Williamsa (1967). Metoda pozwala na łączenie wielu obiektów bez wcześniejszego podania liczby skupień, przy początkowym założeniu, że każdy obiekt stanowi osobne skupienie. W dalszej kolejności łączy się w grupy obiekty najbardziej do siebie podobne, aż do utworzenia jednego skupienia, zawierającego wszystkie obserwacje. Efektem końcowym jest dendrogram, czyli hierarchia drzewkowa zbioru, który ilustruje nie tylko ogólną strukturę podobieństwa, ale również kolejne etapy generalizacji stopnia podobieństwa zbioru (Runge 2007). Analiza skupień jest więc narzędziem do analizy danych, której celem jest ułożenie obiektów w grupy w taki sposób, aby stopień powiązania obiektów z obiektami należącymi do tej samej grupy był jak największy, a z obiektami z pozostałych grup – jak najmniejszy.

Dendrogram

Analizę dendrogramu można rozpocząć od obiektów, które stanowią swoją własną klasę. Później „obniżamy” kryterium jego wyjątkowości, czyli próg, stanowiący o decyzji przypisania dwóch lub więcej obiektów do tego samego skupienia. W ten sposób wiążemy ze sobą coraz większą liczbę obiektów i łączymy je w coraz to większe skupienia, które różnią się od siebie coraz bardziej. Efektem końcowym jest połączenie ze sobą wszystkich obiektów. Na osi wykresu odłożone są odległości aglomeracyjne.

Miary odległości

Metoda ta wykorzystuje miary rozbieżności lub odległości pomiędzy obiektami, a najbardziej popularną jest odległość euklidesowa. Identyfikuje ona rzeczywistą odległość geometryczną między obiektami w przestrzeni. Jednak nie ma to większego znaczenia dla algorytmu łączenia i dlatego wybór miary zależy tylko od prowadzonego badania. Możemy zastosować również: kwadrat odległości euklidesowej, odległość miejską (Manhattan, *city block*), odległość Czebyszewa, odległość potęgową, niezgodność procentową.

Metody łączenia lub wiązania

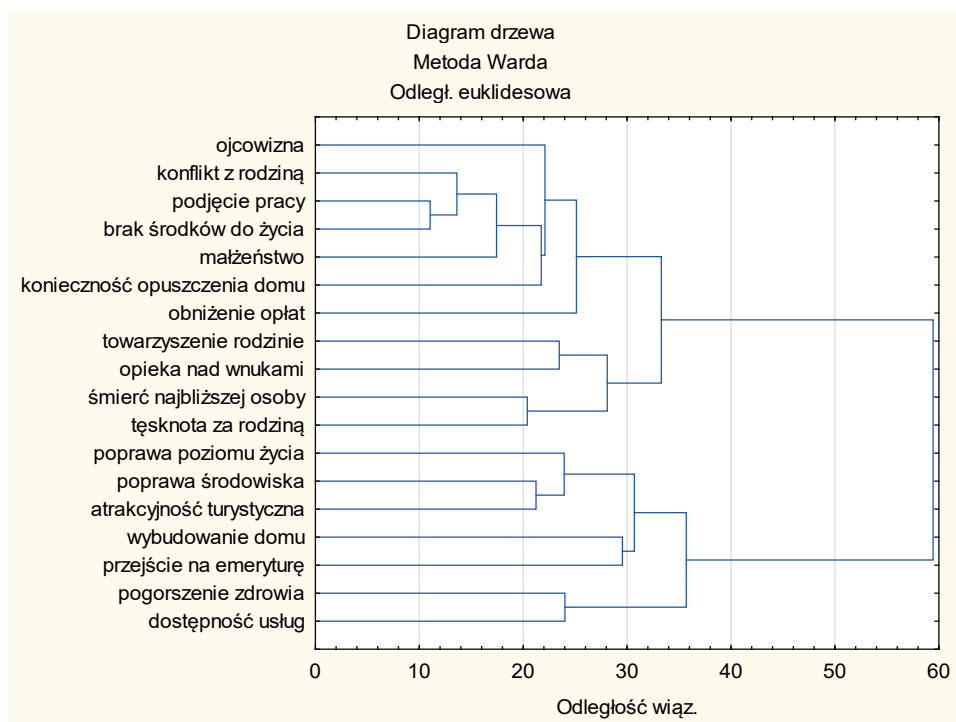
W celu określenia odległości między nowymi skupieniami konieczna jest zasada aglomeracji, która nam wskaże, kiedy dwa skupienia są na tyle do siebie podobne, aby je połączyć. Można wskazać wiele zasad wiązania: metoda pojedynczego wiązania (najbliższego sąsiedztwa), metoda pełnego wiązania (najdalszego sąsiedztwa), metoda średnich połączeń, metoda średnich połączeń ważonych, metoda środków ciężkości, metoda ważonych środków ciężkości (mediany) oraz metoda Warda. Do naszych analiz została właśnie zastosowana metoda Warda. Została ona opisana przez Warda w roku 1963. Ogólnie mówiąc, zmierza do

minimalizacji sumy kwadratów odchyłeń dowolnych dwóch skupień, które mogą zostać uformowane na każdym etapie. Od innych metod łączenia różni się tym, że do oszacowania odległości między skupieniami wykorzystuje podejście analizy wariancji.

Aby wskazać główne grupy spójnych ze sobą przyczyn migracji, do badań przyjęto pytania ankietowe zadane respondentom w ramach badań ankietowych opisanych wcześniej. Zadano 18 pytań dotyczących przyczyny zmiany zamieszkania.

Wyliczenia zostały wykonane w programie Statistica. Po uzyskaniu dendrogramu, dla dalszych etapów badawczych, został on przecięty na pozycji wiązania 30, dzięki czemu otrzymano pięć skupień (rycina 7.4.).

Rycina 7.4. **Diagram drzewa metodą Warda**

Źródło: Opracowanie własne.

Skupienie I

Skupienie pierwsze zawierało siedem pytań badawczych zadanych ankietowanym. Wszystkie ogniskowały się wokół tematyki związanej ze sprawami rodzinno-finansowymi. Najbardziej spójne wskazania dotyczyły podjęcia pracy oraz braku środków do życia. Jest to bardzo logiczne skupienie i osiągnęło najmniejszą odległość wiązania spośród wszystkich skupień.

Kolejne skupienie zostało utworzone poprzez dołączenie konfliktu z rodziną. Jeżeli senior żyje w konflikcie z rodziną, zazwyczaj brakuje mu środków do życia i zostaje zmuszony do podjęcia pracy lub czasami żeni się, aby koszty utrzymania zostały rozłożone na dwie osoby. Zawierając małżeństwo, opuszcza dom i przenosi się do domu rodzinnego (tabela 7.4.).

Skupienie II

Skupienie drugie składało się z czterech pytań badawczych, a dotyczyły one tylko spraw rodzinnych. Pierwsza para tego skupienia wskazywała, że seniorzy towarzyszyli rodzinie w czasie jej przeprowadzki w celu opieki nad wnukami, a druga para mówiła, że przenosili się, gdyż po śmierci najbliższej osoby zostawali osamotnieni i tęsknili za rodziną (tabela 7.4.).

Skupienie III

Skupienie trzecie zawiera trzy pytania badawcze, które dotyczą kwestii środowiskowych. Emeryci przenoszą się do miejsc, gdzie znajdują czyste i spokojne środowisko, najlepiej o dużych walorach turystycznych. Dzięki temu poprawiają swój poziom i jakość życia (tabela 7.4.).

Skupienie IV

Skupienie czwarte składało się z dwóch pytań dotyczących migracji z powodu przejścia na emeryturę i wybudowania lub kupienia domu. To najczęstszy powód migracji seniorów (tabela 7.4.).

Skupienie V

Skupienie piąte opierało się na pytaniach dotyczących zdrowia emerytów. Dotyczyło pogorszenia zdrowia, a w konsekwencji dostępności usług niezbędnych dla seniora (tabela 7.4.).

Tabela 7.4. Podział skupień dendrytu na grupy

Skupienie	Analiza skupień	Grupy
1	2	3
I	brak środków do życia	rodzinno-finansowe
	podjęcie pracy	
	konflikt z rodziną	
	konieczność opuszczenia domu	
	ojcowizna	
	małżeństwo	
	obniżenie opłat	
II	śmierć najbliższej osoby	rodzinne
	tęsknota za rodziną	
	towarzyszenie rodzinie	
	opieka nad wnukami	

c.d. tab. 7.4.

1	2	3
III	poprawa poziomu życia	środowiskowe
	poprawa środowiska	
	atrakcyjność turystyczna	
IV	wybudowanie domu	ekonomiczne
	przejście na emeryturę	
V	dostępność usług	zdrowotne
	pogorszenie zdrowia	

Źródło: Opracowanie własne.

Klasyfikacja przyczyn migracji emerytów w Polsce utworzona przy pomocy analizy skupień przyniosła istotne informacje ilościowe i jakościowe o migracjach seniorów, zarówno z poznawczego, jak i z praktycznego, punktu widzenia. Metoda aglomeracji doprowadziła do wyłonienia klas obiektów jak najbardziej podobnych do siebie pod względem przyjętych cech i jednocześnie maksymalnie różniących się od obiektów z innych skupień. Wskazanie tych skupień pozwala na ujawnienie występujących prawidłowości pomiędzy obiektami i ich wyróżnikami oraz formułowanie wniosków.

7.3. Typologia kierunków migracji (metodą tabeli znaków)

Najprostszym podziałem zbioru na klasy jest metoda tabeli znaków. Może ona mieć zastosowanie w przypadku zbioru o niewielkiej liczbie cech. Po zdefiniowaniu macierzy danych, obliczamy średnią lub medianę dla każdej z cech macierzy. Następnie porównujemy wielkości ze średnią lub medianą. Jeżeli wartość cechy jest wyższa od średniej, wpisujemy znak plus, jeżeli niższa, wpisujemy minus. Konstruujemy również tabelę wzorcową dla cech, wykorzystując wszystkie kombinacje plusów i minusów (Runge 2007).

Utworzona tabela wzorcowa, ze względu na występujące cztery cechy, dała nam szesnaście klas. Zostały one nazwane literami od A do P. Klasa A charakteryzowała się czterema znakami ujemnymi, co oznacza, że wszystkie cztery cechy występują poniżej wartości średniej. Typ został nazwany typem „wysoce zasiedzonym”. Nie wydzielono podtypu i kierunku (tabela 7.5.).

Klasy B, C, D, E charakteryzują się trzema cechami poniżej średniej i jedną powyżej; zostały nazwane „zasiedziały”. Wydzielono podtyp „do miast” i „na wieś”. Określono również kierunek migracji: MW – z miasta na wieś, WW – ze wsi na wieś, WM – ze wsi do miasta, MM – z miasta do miasta (tabela 7.5.).

W klasach F, G, H, I, J, K wystąpiły dwie cechy powyżej średniej oraz dwie cechy poniżej średniej. Te typy zostały nazwane „umiarkowanie mobilnymi”; wyróżniono cztery podtypy: monotypowe (do miast, na wieś), mieszane (do miast i na wieś). Każdy z nich posiadał jeszcze odmiany określające kierunki migracji:

- podtyp „monotypowy” posiadał kierunki WW – ze wsi na wieś, MM – z miasta do miasta,
- podtyp „do miast” posiadał kierunki WM – ze wsi do miast, MM – z miast do miast,

- podtyp „na wieś” posiadał kierunki; WW – ze wsi na wieś, MW – z miasta na wieś,
- podtyp „mieszany do miast i na wieś” posiadał kierunki; WM, MW ze wsi do miasta i z miasta na wieś, WM, WW – ze wsi do miasta i ze wsi na wieś, MM, MW – z miasta do miasta i z miasta na wieś.

Tabela 7.5. Tabela wzorcowa typów kierunków migracji

	WM	WW	MM	MW			
Typ	ze wsi do miast	ze wsi na wieś	z miast do miast	z miast na wieś	Typ	Podtyp	Kierunek
A	–	–	–	–	WYSOCE ZASIEDZIAŁY		
B	–	–	–	+	ZASIEDZIAŁY	na wieś	MW
C	–	–	+	–	ZASIEDZIAŁY	do miast	MM
D	–	+	–	–	ZASIEDZIAŁY	na wieś	WW
E	+	–	–	–	ZASIEDZIAŁY	do miast	WM
F	+	–	+	–	UMIARKOWANIE MOBILNY	do miast	WM, MM
G	+	–	–	+	UMIARKOWANIE MOBILNY	mieszany do miast i na wieś	WM, MW
H	+	+	–	–	UMIARKOWANIE MOBILNY	mieszany do miast i na wieś	WM, WW
I	–	+	+	–	UMIARKOWANIE MOBILNY	jednokierunkowy	WW, MM
J	–	–	+	+	UMIARKOWANIE MOBILNY	mieszany do miast i na wieś	MM, MW
K	–	+	–	+	UMIARKOWANIE MOBILNY	na wieś	WW, MW
L	+	+	+	–	MOBILNY	mieszany z przewagą do miast	WM, WW, MM
M	+	+	–	+	MOBILNY	mieszany z przewagą na wieś	WM, WW, MW
N	+	–	+	+	MOBILNY	mieszany z przewagą do miast	WM, MM, MW
O	–	+	+	+	MOBILNY	mieszany z przewagą na wieś	WW, MM, MW
P	+	+	+	+	WYSOCE MOBILNY		WM, WW, MM, MW

Źródło: Opracowanie własne.

Klasa L, M, N, O charakteryzowała się trzema cechami powyżej średniej i jedną poniżej. Została nazwana typem „mobilnym” i składała się z dwóch podtypów: „mieszany z przewagą do miast”, w którym zostały określone kierunki WM, WW, MM – ze wsi do miast, ze wsi na wieś, z miast do miast, drugi kierunek WM, MM, MW – ze wsi do miast, z miast do miast, z miast do wsi, oraz „mieszany z przewagą na wieś” WM, WW, MW – ze wsi do miast, ze wsi na wieś, z miast na wieś, oraz WW, MM, MW – ze wsi na wieś, z miasta do miasta, z miasta na wieś.

Ostatnia klasa P charakteryzowała się wszystkimi cechami powyżej średniej. Nazwano ją typem „wysoko mobilnym” oraz wydzielono z niej podtyp mieszany o kierunkach WM, WW, MM, MW – ze wsi do miast, ze wsi na wieś, z miast do miast, z miast do wsi.

Przeprowadzona analiza kierunków migracji emerytów ujawniła typy i ich zmienność w czasie. Od roku 1990 do 1993 migracje charakteryzowały się typem J (tabela 7.6.). Był to typ umiarkowanie mobilny, mieszany. Oznaczało to, że emeryci w tych latach kierowali się głównie z miast do miast i z miast na wieś. Od roku 1994 do 2000 migracje wystąpiły w typie B. Był to typ zasiedziały, a dominującym kierunkiem był z miasta na wieś.

Tabela 7.6. **Typologia kierunków migracji emerytów w Polsce**

Rok	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Typ	J	J	J	J	B	B	B	B	B	B	B	P	M

Rok	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	
Typ	A	L	P	H	A	P	P	L	L	L	H	H	

Źródło: Opracowanie własne.

W okresie 2001 do 2007 typy migracji ulegały częstym zmianom przemieszczając się skrajnie od typu P wysoce mobilnego w roku 2001, poprzez typ M (mobilny, mieszany z przewagą na wieś) w roku 2002, do typu A (wysoce zasiedziałego), aby znowu w roku 2004 przejść do typu L (mobilnego, mieszanego z przewagą do miast).

W roku 2005 przyjęły one postać P (typ wysoce mobilny), rok później H (typ umiarkowanie mobilny, mieszany do miast i na wieś), a w roku 2007 ponownie typ A (wysoce zasiedziały). W roku 2008 i 2009 migracje wystąpiły w typie P (wysoce mobilnym) i od tego czasu spowalniają, przyjmując od 2010 do 2012 typ L (mobilny, mieszany z przewagą do miast), a w latach 2013 i 2014 postać H (typ umiarkowanie mobilny, mieszany do miast i na wieś; tabela 7.6.).

Podsumowując, należy stwierdzić, iż w celu poznania otaczającej rzeczywistości, czyli w związku z możliwością generalizowania złożonych procesów, a także ze względów praktycznych, czyli w celu umożliwienia analizy zróżnicowania procesów i struktur geograficznych pod kątem ich zastosowań, opracowano typologię migracji emerytów w trzech ujęciach:

- klasyfikacji przestrzennej wieku migrantów (metodą *k*-średnich),
- typologii przyczyn migracji (metodą analizy skupień),
- typologii kierunków migracji (metodą tabeli znaków).

Analiza skupień metodą *k*-średnich pozwoliła na opracowanie sześciu typów jednorodnych grup obserwacji w trzech przekrojach czasowych (2000, 2006, 2013). Dzięki prezentacji graficznej ukazano przestrzenne zróżnicowanie homogenicznych jednostek.

Typologia przyczyn migracji (metodą analizy skupień) pozwoliła na łączenie wielu obiektów bez wcześniejszego podania liczby skupień, przy początkowym założeniu, że każdy obiekt stanowi osobne skupienie. Utworzono dendrogram, czyli hierarchię drzewkową zbioru, który po odcięciu na poziomie wiązania 30 utworzył 5 skupień zawierających główne grupy spójnych ze sobą przyczyn migracji. Utworzono grupy: rodzinno-finansowe, rodzinne, środowiskowe, ekonomiczne, zdrowotne.

Zastosowano także podział zbioru na klasy metodą tabeli znaków. Utworzona tabela wzorcowa, ze względu na występujące cztery cechy, dała nam szesnaście klas. Zostały one nazwane literami od A do P. Przeprowadzona analiza kierunków migracji emerytów ujawniła typy i ich zmienność w czasie.

8. Wskazania dla polityki lokalnej i regionalnej

Specyfika osób starszych wymaga odpowiedniego systemu ich wspierania. Obecnie pomagają im się jedynie medycznie, jednak to absolutnie nie wystarcza. Konieczna jest sieć usług dla seniorów, takich jak usługi społeczne, kulturalne, edukacyjne, rekreacyjne, szczególnie w miejscach, do których seniorów napływa coraz więcej. Spójna polityka senioralna powinna być budowana od dołu, właśnie od poziomu gmin, które zaczynają odczuwać zwiększony napływ emerytów. Domy dziennego pobytu czy kluby seniora są dobrym rozwiązaniem dla osób starszych, ale nie tylko one powinny funkcjonować w naszych gminach. Konieczne jest rozszerzanie sieci instytucji i ofert aktywizacji seniorów, na przykład poprzez sieci wolontariatu senioralnego. Dzięki temu nie zostanie zmarnowany kapitał ludzki seniorów. Dla emerytów jest ogromnie ważne, aby po przejściu na emeryturę ich doświadczenie, wiedza, umiejętności nie zostały zniweczone i by czuli się nadal potrzebni. Na Zachodzie emeryci wykorzystują swój potencjał i doświadczenie specjalistyczne dla innych, działając w różnych stowarzyszeniach i klubach. W Polsce dopiero tworzy się programy takie, jak Program na rzecz Aktywności Społecznej Osób Starszych ASOS, które mogą zagospodarować wiedzę i energię seniorów. Dużą wagę powinno się także przykładać do osób niesamodzielnych. Dlatego konieczne jest prowadzenie spójnej polityki senioralnej, dotyczącej zarówno osób zdrowych, jak również tych zależnych od innych.

Zgodnie z dokumentami rządowymi: „polityka senioralna jest to ogół celowych działań organów administracji publicznej wszystkich szczebli oraz innych organizacji i instytucji, które realizują zadania i inicjatywy kształtujące warunki godnego i zdrowego starzenia się.” Jej celem są konkretne działania i zapewnienie możliwości aktywnego starzenia się w zdrowiu oraz możliwości prowadzenia niezależnego i satysfakcjonującego życia, nawet przy pewnych ograniczeniach funkcjonalnych (www.mpips.gov.pl).

W Polsce powstały Założenia Długofalowej Polityki Senioralnej na lata 2014–2020, które zostały przyjęte uchwałą Rady Ministrów nr 238 z dnia 24 grudnia 2013 r. Skupia się ona przede wszystkim na zdrowiu, samodzielności i rozwiązaniach medyczno-opiekuńczych dla osób starszych. Znaczącą rolę w dokumencie odgrywa również troska o bezpieczeństwo i przestrzeń miejsca zamieszkania. Podjęto także tematykę aktywności zawodowej osób 50+, aktywności edukacyjnej, społecznej i kulturalnej osób starszych. Istotną dla państwa polskiego jest także „srebrna gospodarka” oraz relacje międzypokoleniowe (www.mpips.gov.pl).

8.1. Polityka senioralna gmin

Polityka senioralna w miastach o dużej imigracji seniorów

Analiza migracji emerytów, przeprowadzona w rozdziale 6, wskazała, iż najwięcej migrantów przybywa do dużych miast, takich jak Warszawa, Kraków, Wrocław. Do Warszawy w 2013 roku przybyło około 750 emerytów, a do innych wielkich miast około 300. Taki poziom napływu utrzymuje się od wielu lat i posiada niewielką tendencję wzrostową, co powoduje, że co 10 lat pojawia się kilka tysięcy nowych emerytów. Oprócz migrantów w miastach zamieszkują również ich stali mieszkańcy w podeszłym wieku emerytalnym, co wzbudza zaniepokojenie, że skala zjawiska stanie się w niezbyt odległej przyszłości bardzo poważna. Warto przyrzeć się bliżej, jak miasta z największą liczbą migrantów (w wielkościach bezwzględnych, jak i na 1000 mieszkańców) realizują stosowną politykę.

Warszawa

Analiza dokumentów strategicznych tworzonych przez urzędy wskazuje, iż zawarte tam zapisy nie kładą zbyt dużego nacisku na politykę senioralną. Strategia Rozwoju Miasta Stołecznego Warszawy do 2020 roku tylko w kilku punktach porusza ten problem. Jednym z nich jest Cel Operacyjny 1.1, Program 1.1.5. Poprawa opieki zdrowotnej. Zauważa się tam potrzebę poprawy opieki zdrowotnej nad ludźmi starszymi poprzez uruchomienie kompleksowego miejskiego systemu opieki geriatrycznej. Wspomina się także w programie o staraniach o ograniczenie zachorowalności na grype i ograniczenie skutków powikłań pogrypowych.

W programie 1.1.6. Rozszerzenie systemu pomocy społecznej, wskazuje się, że ośrodki pomocy społecznej będą poszukiwały wsparcia dla osób starszych w ich własnym środowisku, a uzupełnieniem tych działań będą domy dziennego pobytu. W programie przekazuje się organizacjom pozarządowym działania aktywizujące, samopomocowe i integracyjne na rzecz osób starszych.

O seniorach wspomina także Cel operacyjny 2.1., Program 2.1.1. Rewaloryzacja Traktu Królewskiego, gdzie przy okazji remontu nawierzchni ulic i chodników zadba się o udogodnienia dla osób starszych.

Urząd Miasta wydał miejski informator rodzinny *Senior w Warszawie*, dostarczający seniorom informacji na temat: zdrowego stylu życia, edukacji, imprez kulturalnych i sportowych, a także przysługujących emerytom ulg, uprawnień i miejsc, gdzie mogą znaleźć wsparcie. Informator zawiera także potrzebne adresy instytucji mogących pomóc emerytowi. Powołano również Zespół Realizacji Polityki Senioralnej.

Dodatkowymi dokumentami odnoszącymi się do kwestii seniorów są: Strategia Rozwiązywania Problemów Społecznych (na lata 2009–2020) oraz Warszawa Przyjazna Seniorom (na lata 2013–2020). W ramach Strategii Rozwiązywania Problemów Społecznych przewidziano tylko jedno duże działanie skierowane bezpośrednio do seniorów, a mianowicie Program operacyjny: Seniorzy, którego głównym celem jest aktywizacja oraz integracja społeczna starszych mieszkańców Warszawy. Dokument Warszawa Przyjazna Seniorom tworzy warunki do działań promujących aktywność seniorów, umożliwiając im kontynuację pracy, podejmowanie wyzwań społecznych i obywatelskich, oraz realizację własnych planów. Program posiada trzy cele:

- zwiększenie aktywności społecznej,
- zwiększenie aktywności zawodowej,
- utrzymanie samodzielności seniorów.

Każdy z trzech celów będzie realizowany poprzez narzędzia i cele techniczne, stanowiące rozwiązanie problemów zdefiniowanych w Programie.

Zwiększenie aktywności społecznej będzie wcielane w życie przez takie działania jak:

- identyfikacja i wsparcie lokalnych liderów wśród seniorów,
- poprawa dostępności do informacji o działaniach dla seniorów,
- rozwój oferty integracyjnej, edukacyjnej i kulturalnej skierowanej do seniorów,
- poprawa społecznego wizerunku starości i przeciwdziałanie dyskryminacji społecznej seniorów.

Cel drugi związany jest z aktywnością seniorów na polu zawodowym. Działania w Programie skierowane są z założenia do grupy wiekowej 50+. Będą one realizowane poprzez:

- poprawę wizerunku osób starszych na rynku pracy,
- przeciwdziałanie wykluczeniu seniorów na rynku pracy w drodze zwiększenia ich kwalifikacji oraz wykorzystania kompetencji i potencjału zawodowego osób starszych.

Cel trzeci integruje w sobie zamierzenia, których realizacja spowoduje utrzymanie samodzielności osób starszych (np. związane z opieką zdrowotną nad osobami starszymi, a także z szeroko rozumianą profilaktyką zdrowotną). Osiągnięty zostanie przez następujące działania: poprawa efektywności systemu wsparcia seniorów w miejscu zamieszkania, poprawa efektywności instytucjonalnych form wsparcia seniorów, przeciwdziałanie dyskryminacji seniorów w opiece zdrowotnej, profilaktyka i edukacja zdrowotna seniorów, utrzymanie mobilności osób starszych, przeciwdziałanie wykluczeniu cyfrowemu seniorów.

Spośród pozostałych warszawskich dokumentów strategicznych należy wymienić takie jak: Program Rodzina na lata 2010–2020, Warszawski Program Działań na Rzecz Osób Niepełnosprawnych na lata 2010–2020, Warszawski Program Profilaktyki i Promocji Zdrowia na lata 2012–2016, Miasto Kultury i Obywateli, Program Rozwoju Kultury w Warszawie do roku 2020, Program Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie i Ochrony Ofiar Przemocy w Rodzinie m.st. Warszawy na lata 2012–2016.

Przedstawione powyżej działania w znaczący sposób ułatwią seniorom funkcjonowanie w przestrzeni miasta. Są one bardzo pomocne dla osób, które migrowały do Warszawy i muszą się tam zadomowić. Szczególnie użyteczny wydaje się być miejski informator rodzinny *Senior w Warszawie*, zawierający wiele niezbędnych informacji dla osób, które nie znają miasta.

Kraków

Samorząd miasta Krakowa w Strategii Rozwoju Krakowa z 2005 roku praktycznie nie podejmuje tematu emerytów. Jedyne działania, jakie zostały zapisane w tym dokumencie, dotyczą organizowania centrów wsparcia dla ludzi starszych oraz zwiększenia oferty bezpłatnych zajęć w domach i ośrodkach kultury dla dzieci, młodzieży i osób starszych (www.krakow.pl).

Głównym założeniem krakowskiej polityki senioralnej realizowanej przez urząd miasta jest włączanie seniorów w inicjatywy i pomysły realizowane dla osób starszych. Przykładem są Centra Aktywności Seniorów, Rady Krakowskich Seniorów a także konferencje, poświęcone miejskiej polityce senioralnej. Polityka

senioralna ma być ukierunkowana na kreowanie warunków do odpowiedniego i aktywnego przeżywania starości oraz zmianę wizerunku osób starszych.

W Krakowie został utworzony Program Aktywności Społecznej i Integracji Osób Starszych na lata 2015–2020 (PASIOS), przygotowany przez Urząd Miasta Krakowa wraz z Radą Krakowskich Seniorów i Krakowskim Centrum Seniora. Jest to bardzo ważny program, gdyż dzięki niemu powstają centra aktywności seniorów, czyli miejsca integracji oraz aktywizacji społecznej i prozdrowotnej osób starszych w wieku 60+ (<http://dlaseniora.krakow.pl>). Celem Rady Krakowskich Seniorów i Krakowskiego Centrum Seniora jest zapewnienie emerytom możliwości działania oraz wpływu na sprawy, dotyczące społeczności lokalnej, w tym najstarszego pokolenia.

Podjęmowane są także inicjatywy w zakresie edukacji w postaci konferencji dla dyrektorów i nauczycieli krakowskich szkół „Wychowanie do starości wyzwaniem młodości”. Jako cel postawiono sobie przekonanie, że starość może być szczęśliwa, jeżeli się do niej dobrze przygotowujemy. Kolejną inicjatywą edukacyjną był konkurs „Działajmy razem”, przeprowadzony w krakowskich szkołach, w celu integracji uczniów i osób starszych. Pozostałe inicjatywy to: senioralia, koncerty dla seniorów, Mistrzostwa Krakowa o Puchar Prezydenta Miasta Krakowa dla osób 60+, 70+, 80+, program „Kraków biega, Kraków spaceruje”.

Duże znaczenie miało przygotowanie „Informatora krakowskiego seniora”, który ułatwia emerytom korzystanie ze stosownych udogodnień. Posiada on także bogatą bazę adresową różnego rodzaju instytucji działających na rzecz seniorów.

Dla osób starszych korzystających z komputerów stworzono stronę www.dlaseniora.krakow.pl, gromadzącą dużą ilość informacji ważnych dla emerytów.

Ważną działalność podejmuje także Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Krakowie. Od 2000 roku działa on na rzecz osób starszych w woj. małopolskim. Zajmuje się aktywizacją społeczną i przeciwdziałaniem społecznemu wykluczeniu osób starszych, na przykład poprzez poprawę życia społecznego, tworzenie warunków do realizacji potrzeb i poprawy jakości życia oraz realizacji wspólnych pomysłów, popularyzację aktywnych postaw seniorów, tworzenie pozytywnego wizerunku emerytów, poprawę usług podstawowej opieki zdrowotnej i usług opieki społecznej, poszerzanie kwalifikacji kadry systemu pomocy społecznej w zakresie wzmacniania aktywności i metod pracy z osobami starszymi, współpracę i wzmacnianie działalności Uniwersytetów Trzeciego Wieku, promocję i rozwój idei kształcenia ustawicznego (www.rops.krakow.pl).

Działania prowadzone w Krakowie – mimo, iż jest ich bardzo dużo – stwarzają wrażenie, że więcej mówi się o seniorach niż dla nich czyni. Oczywiście, podejmowane inicjatywy są ważne dla osób starszych, szczególnie migrantów, którzy napłynęli do Krakowa, jednak miastu potrzebne jest więcej faktycznych działań.

Wrocław

Strategia „Wrocław w perspektywie 2020 plus” kilkakrotnie wzmiankuje o seniorach. W rozdziale 4 punkt 4.1.1. Zdrowie, stwierdzono, iż wizyty emerytów u lekarza służą „zaistnieniu wśród ludzi” i że powinno się takie potrzeby zaspokajać poza służbą zdrowia. Stwierdzenie to jest wielce aroganckie i aspołeczne. W podrozdziale 6.2. Przestrzeń publiczna, wskazuje się na konieczność przystosowania komunikacji i architektury miasta do potrzeb osób niepełnosprawnych, w tym do możliwości małych dzieci i osób starszych. W podroz-

dziale 6.5. Przestrzeń informacyjna porusza się rolę pogłębiania dialogu międzypokoleniowego i otwarcia beneficjentów transformacji na oczekiwania osób starszych i młodzieży. W podrozdziale 5.1.3 Sąsiedztwa, osiedla, wspomina się o możliwości wykorzystania potencjału czasu wolnego i doświadczenia emerytów do ożywienia i poprawy jakości sąsiedztw. W podpunkcie 5.1.6 Organizacje społeczne i ruchy obywatelskie, wskazano na rozwój wolontariatu, otwarcie instytucji publicznych na współpracę z wolontariuszami; w tym upatrywana jest szczególna rola młodzieży i emerytów (bip.um.wroc.pl).

Duże znaczenie w organizacji aktywności seniorów odgrywa Wrocławskie Centrum Seniora. Organizuje ono nie tylko Kluby Seniora i Uniwersytety Trzeciego Wieku, lecz także warsztaty artystyczne i komputerowe, wykłady i zajęcia sportowe. Centrum jest miejscem wymiany informacji między firmami, instytucjami i organizacjami, działającymi na rzecz seniorów we Wrocławiu a najstarszymi mieszkańcami miasta. Centrum prowadzi również innowacyjny program Wrocławska Karta Seniora, dzięki któremu mogą oni korzystać z promocji i ofert, przygotowanych przez firmy i organizacje oraz Akademię Rozwoju Seniora, brać udział w Dniach Seniora (<http://superstarsi.pl>).

We Wrocławiu powstał także „Wrocławski informator seniora” zawierający informacje o świadczeniach zdrowotnych dla emerytów, o opiece sprawowanej w ramach systemu pomocy społecznej, o programach zdrowotnych promocji zdrowia a także o aktywizacji seniorów. Nie jest on jednak tak empatyczny i przyjazny seniorom jak przewodniki, które powstały w Warszawie lub Krakowie.

Polityka senioralna w gminach o największej imigracji na 1000 mieszkańców

Gminami, które w badanych latach charakteryzowały się wysokim napływem seniorów na każde 1000 mieszkańców, były: Tolkmicko, Borne Sulinowo, Ruja. Napłynęło tam około 10 emerytów na 1000 mieszkańców. Są to gminy o największym napływie w skali kraju. Ze względu na fakt, iż są to małe gminy, tak znaczny napływ może być istotny dla rozwoju gminy.

Tolkmicko

W Strategii Zrównoważonego Rozwoju Miasta i Gminy Tolkmicko nie porusza się tematu starzejącego się społeczeństwa, jedynie wymienia się go w słabych stronach analizy SWOT. Kolejny dokument – Strategia Rozwiązywania Problemów Społecznych Miasta i Gminy Tolkmicko na lata 2012–2015 – uwzględnia problemy osób starszych i chorych. Omawia formy pomocy i liczbę korzystających, jednak nie proponuje żadnych działań pomocowych dla emerytów. Celem obszaru problemowego „Osoby starsze i niepełnosprawne” jest rozszerzanie wsparcia dla tych osób poprzez:

- propagowanie wzajemnej pomocy sąsiedzkiej (ulotki, rozmowy z mieszkańcami),
- zapewnienie aktywnego uczestnictwa osób starszych w życiu społeczności lokalnej,
- propagowanie aktywnego i zdrowego stylu życia (imprezy, szkolenia, spotkania z lekarzami, organizowanie grup pieszych),
- rozwój oferty kulturalnej adresowanej do osób w podeszłym wieku w celu ich aktywizacji,
- współpraca z rodzinami osób starszych, celem jak najdłuższego zatrzymania ich w środowisku,
- wolontariat na rzecz osób starszych.

Są to działania mało konkretne i słabo wspomagające emerytów. Samo propagowanie czy rozwój oferty kulturalnej, nie są działaniami wspierającymi seniorów. Gmina powinna ukierunkować się na takie działania, aby napływający emeryci odczuli realną pomoc ze strony samorządu.

Borne Sulinowo

Strategia Rozwoju Miasta i Gminy Borne Sulinowo na lata 2004–2019 tylko w jednym miejscu odnosi się do osób starszych. W celu strategicznym II wskazuje cel operacyjny, którym jest zapewnienie pomocy osobom starszym oraz rodzinom w trudnej sytuacji materialnej. Może to wynikać z daty przyjęcia Strategii i braku świadomości zwiększonego napływu seniorów już w tamtym okresie. Sytuacja zmieniła się i konieczne było podjęcie działań na rzecz seniorów. Jednym z przykładów takich działań jest Klub Aktywnego Seniora „AS”, który został powołany na podstawie strategii Rozwiązywania Problemów Społecznych dla Gminy Borne Sulinowo na lata 2005–2010 i funkcjonuje przy Miejsko-Gminnym Ośrodku Pomocy Społecznej w Borne Sulinowie od 2006 roku.

W roku 2011 przygotowano Strategię Rozwiązywania Problemów Społecznych dla Gminy Borne Sulinowo na lata 2011–2016. Dokument ten wskazuje bardzo konkretne działania podejmowane na rzecz seniorów. Między innymi mówi o tym, iż Miejsko-Gminny Ośrodek Pomocy Społecznej świadczy formy pomocy takie jak: pomoc finansowa na zakup opału, leków, żywności, na wydatki mieszkaniowe, pomoc w formie usług opiekuńczych, domowych i pielęgnacyjnych w miejscu zamieszkania, specjalne usługi opiekuńcze domowe i pielęgnacyjne dla osób z zaburzeniami psychicznymi, umieszczenie w całodobowych domach pomocy społecznej, wsparcie finansowe i koordynacja działań Klubu Aktywnego Seniora „AS”. Gmina w dokumencie wykazała, iż dostrzega napływ emerytów i podjęto związane z tym działania. Wśród szans sugeruje utworzenie Uniwersytetu Trzeciego Wieku.

Ruja

Strategia Rozwoju Lokalnego Gminy Ruja wskazuje na problemy związane ze starzejącym się społeczeństwem i napływem seniorów do gminy. Jednym z nich jest funkcjonowanie na terenie wsi Brennik Domu Pomocy Społecznej, co w konsekwencji prowadzi do udziału ludności w wieku emerytalnym w strukturze ludności wsi rzędu aż 40,9%. Kolejnym problemem jest niski udział ludzi starszych zatrudnionych w gospodarstwach rolnych. Gmina nie posiada innych dokumentów, które mogłyby ułatwić funkcjonowanie osobom starszym.

8.2. Przykłady „dobrych praktyk”

Instytut Spraw Publicznych w ramach projektu „To idzie starość – polityka społeczna wobec procesu starzenia się ludności w Polsce” przeprowadził badania ankietowe, które wykazały, iż 52% starszych osób nie miało poczucia bezpieczeństwa w odniesieniu do swojej przyszłości. W tym celu utworzono Program „OK SENIOR. Gmina Przyjazna Seniorom”. W ramach Programu eksperci pomagają samorządom stworzyć i prowadzić działania podnoszące jakość usług społecznych, pomagają także przeciwdziałać wykluczeniu społecznemu osób starszych, a także wspierać rewitalizację wybranych obszarów (polityka.zaczyn.org). Slogan „gmina

przyjazna seniorom” nabrał w ramach Programu nowego wymiaru, w wyniku czego gminy otrzymują pełne wsparcie do uruchomienia łańcucha różnorodnych działań.

Gmin przyjaznych seniorom możemy znaleźć wiele, jednak na szczególną uwagę zasługuje kilka przedstawionych poniżej.

Drobin

Jedną z nich jest mała gmina Drobin położona w woj. mazowieckim, w powiecie płońskim. Zostało tam powołane Stowarzyszenie Nasz Drobin, które jest autorem działań na rzecz polityki senioralnej w gminie. Stowarzyszenie otrzymało pieniądze między innymi z grantów Funduszy Szwajcarskich, a także ze środków ministerstwa pracy i polityki społecznej. Za pozyskane pieniądze uruchomiono pierwszą w gminie świetlicę społeczną, która jest miejscem systematycznych spotkań dla prawie stu osób. Gmina posiada przeszkolonych animatorów, a także wolontariuszy; dzięki ich pracy zorganizowano w ciągu sześciu lat ponad 300 wydarzeń, od małych warsztatów, po duże konferencje, wyjazdy studyjne czy pikniki. Stowarzyszenie Nasz Drobin inspirowane jest przez inne osoby do podobnej działalności, dzięki czemu powstają kolejne stowarzyszenia np. Stowarzyszenie Odnowy Wsi Niemczewo. Stowarzyszenie to wyremontowało zamkniętą dwadzieścia lat wcześniej wiejską świetlicę, która stała się obecnie centrum życia społecznego mieszkańców Niemczewa oraz okolicznych miejscowości. W gminie działają także dwa koła Polskiego Związku Emerytów, Rencistów i Inwalidów, powstało nowe stowarzyszenie skupiające osoby 50+, utworzono w 2015 roku dom Senior-WIGOR, a w 2016 roku powołano do życia radę seniorów (polityka.zaczyn.org).

W gminach dużych również podejmuje się wiele działań. Przykładem mogą być chociażby takie miasta jak Poznań, Kraków, Gdańsk czy Kielce. W Poznaniu problem seniorów nabiera szczególnego znaczenia, gdyż jest jedną z najszybciej starzejących się aglomeracji w Polsce.

Poznań

Poznań w 2015 roku przystąpił, jako jedna z 360 miejscowości na całym świecie, do międzynarodowego programu „Miasta Przyjazne Starzeniu”, którego inicjatorem jest Światowa Organizacja Zdrowia (WHO). Jest to wielka nobilitacja, potwierdzająca odpowiednie przygotowanie miasta do realizacji polityki senioralnej. W mieście funkcjonuje osiem Uniwersytetów Trzeciego Wieku, pięćdziesiąt Klubów Seniora i dziewięćnaście Kół Polskiego Związku Emerytów, Rencistów i Inwalidów, Miejska Rada Seniorów oraz Centrum Inicjatyw Senioralnych.

Śród projektów organizowanych przez CIS dla emerytów najważniejsze to:

- poznański Wolontariat 50+ (w zakresie obsługi komputera, artystycznym, poradnictwa psychologicznego, prawnego),
- Miejsce Przyjazne Seniorom (promowanie miejsc takich jak np. kawiarnie, sklepy, instytucje kulturalne, użyteczności publicznej i inne, które odpowiadają na potrzeby starszych mieszkańców),
- Senioralni. Poznań (uroczystość, podczas której prezydent miasta Poznania symbolicznie przekazuje władzę w mieście delegacji seniorów),

- Tytka Seniora (koperta zawierająca pakiet informacji dla seniorów: ulotki, zaproszenia, programy wydarzeń, wykładów, warsztatów, informacje o promocjach i nowych inicjatywach),
- zaspokajanie potrzeb opiekuńczych,
- innowacyjny projekt Asystent Seniora,
- przystosowanie do ról seniorów (polityka.zaczyn.org/poznan-miasto-przyjazne-seniorom/).

Kraków

W 2013 roku Kraków podpisał Deklarację Dublińską, która zachęca miasta do budowania przestrzeni przyjaznej ludziom starszym. Miasto przystąpiło także do Przymierza Miast Przyjaznych Osobom Starszym. W 2013 powstało w Krakowie pierwsze duże Centrum Seniora, skupiające wiele osób. Kluczowy dla działań jest „Gminny program aktywności i integracji osób starszych” na lata 2015–2020, który także zabezpiecza środki na realizację w wysokości 14 mln złotych do 2020 roku. Na potrzeby senioralne przeznacza się 3 mln zł rocznie. „Gminny program aktywności i integracji osób starszych” uwzględnia Centra Aktywności Senioralnej; w tej chwili jest ich 26, a do 2020 będzie ich 54 (po 3 w każdej dzielnicy; polityka.zaczyn.org).

Gdańsk

Priorytetowym celem dla gdańskiego Urzędu jest zespolenie działań jednostek miejskich, instytucji oraz organizacji pozarządowych, działających na rzecz seniorów. W 2007 roku została powołana Gdańska Rada Seniorów, której głównym celem jest integracja i wspieranie osób starszych oraz reprezentowanie interesów tych osób na zewnątrz. Powołano do życia także projekt Sieć Kontaktów pomiędzy instytucjami oraz organizacjami pozarządowymi. Dzięki temu możliwa jest wymiana doświadczeń, wiedzy i pomysłów z partnerami zainteresowanymi działaniem na rzecz seniorów. W Gdańsku działają Uniwersytety Trzeciego Wieku oraz Gdańska Akademia Seniora. Organizowane są liczne szkolenia i warsztaty. Największą popularnością cieszą się zajęcia językowe oraz komputerowe. Funkcjonuje ponadto 50 klubów i kół seniora.

Kolejnym projektem jest Gdański Fundusz Senioralny skierowany do wszystkich osób powyżej 60 roku życia, które chcą aktywnie spędzać czas i poznawać nowych ludzi. Jego celem jest dofinansowanie inicjatyw i wydarzeń zaproponowanych przez seniorów. Oprócz tego w Gdańsku seniorzy mogą wziąć udział w całorocznym cyklu wykładów dla seniorów z zakresu bezpieczeństwa i profilaktyki, realizowanym we współpracy z Uniwersytetem Gdańskim oraz w projekcie Straży Miejskiej, dotyczącym bezpieczeństwa. Stworzono kalendarz wydarzeń stałych, co pozwala lepiej upowszechniać przeznaczone dla seniorów imprezy; baza informacyjna może ułatwić seniorom znalezienia potrzebnych informacji i ciekawych propozycji adresowanych do osób starszych (polityka.zaczyn.org).

Kielce

W Kielcach prowadzi się działania na rzecz ludzi starszych w postaci bogatej oferty zajęć w licznych klubach seniora i ich filiach, również bezpłatne szczepienia przeciw grypie. Kielcekie działania wyróżnia program

mieszkań chronionych w specjalnie wybudowanych blokach. W 2015 roku władze Kielc, zgodnie z koncepcją *assisted living*, która powstała w latach 70. w Stanach Zjednoczonych, otworzyły w ramach projektu „Złota jesień” trzeci blok mieszkalny dla seniorów, którzy żyli w złych warunkach. Dzięki przyznawaniu mieszkań zaspokajają się potrzeby najstarszych ubogich kielczan, a dodatkowo odciąża się domy pomocy społecznej. Bloki zostały dostosowane do potrzeb osób starszych i schorowanych, są wyposażone m.in. w windę, domofony i system alarmowy. Mieszkania zostały w pełni wykończone. Mieszkańcy ponoszą minimalne opłaty – czynsz w wysokości jak za lokum komunalne, a także za wywóz śmieci i media. Mieszkający w nich seniorzy uzyskują wsparcie opiekunów, a jedno z pomieszczeń w bloku zajmuje pracownik socjalny, który pełni całodobowy dyżur. W każdym mieszkaniu znajduje się też przycisk przywołujący pracownika (polityka.zaczyn.org).

8.3. Rekomendacje

Przedstawione powyżej przykłady działań w ramach polityki senioralnej wskazują, iż jest to problem bardzo złożony, co jest uwarunkowane tym, iż trudności seniorów dotyczą wielu powiązanych ze sobą aspektów ich życia. Problemy związane są z kłopotami zdrowotnymi, z ograniczonym dostępem do usług opiekuńczych, swobodnym poruszaniem się, wykluczeniem informatycznym, samotnością i depresją. Aby działania pro-seniorskie przyniosły skutek, powinny koncentrować się na wzajemnych powiązaniach wielu sfer. Przykłady udanych projektów pokazują, że idealne efekty w zakresie zwiększania jakości, efektywności i dostępności usług dla seniorów można uzyskać przy współpracy trzech sektorów: publicznego, prywatnego i organizacji pozarządowych. Dlatego na podstawie analizy działań proponowanych przez samorządy w wielu gminach można postulować rekomendacje dla pozostałych gmin, które można podzielić na 10 grup:

- R.1. Aktywność społeczna
- R.2. Wolontariat
- R.3. Przeciwdziałanie samotności
- R.4. Profilaktyka zdrowotna
- R.5. „Srebrna gospodarka”
- R.6. Komunikacja i infrastruktura
- R.7. Posiłki
- R.8. Mieszkalnictwo
- R.9. Miejsca przyjazne seniorom
- R.10. Informator dla seniora

R.1. Aktywność społeczna

Gminy powinny wprowadzać programy aktywności i integracji osób starszych (np. w postaci Centrów Aktywności Senioralnej czy Klubów Seniora). Takie centra powinny być małe i występować w każdej dzielnicy, małym mieście a nawet wsi, aby ułatwić dostęp osobom mającym kłopoty z poruszaniem się. Celem ich działalności powinno być organizowanie i prowadzenie różnych form aktywności (np. spotkania

z interesującymi gośćmi, kursy komputerowe, sekcje zainteresowań – typu: chór, sekcja turystyczna, taneczna, teatralna, plastyczna, literacka – wspólne oglądanie telewizji, dyskusje o filmach, wyjścia na imprezy kulturalne, Uniwersytety Trzeciego Wieku itp.). Gminy powinny włączyć się w dowóz osób, które nie mogą samodzielnie dotrzeć do takich placówek. Powinny także umożliwiać tworzenie rad seniorów w celu opiniowania przez nie projektów.

R.2. Wolontariat

Gminy mogą angażować młodszych seniorów oraz młodzież i inne osoby do pomocy w formie wolontariatu. Wolontariusze mogą dzielić się swoją wiedzą, umiejętnościami i kompetencjami z innymi osobami. Dzięki temu czują się potrzebni i docenieni. Rolą gminy byłaby adaptacja lokali do potrzeb seniorów poprzez usunięcie barier architektonicznych i udostępnienie tych lokali oraz materiałów do prowadzenia kursów lub szkoleń przez wolontariuszy.

R.3. Przeciwdziałanie samotności

Starsze osoby szczególnie często w wyniku śmierci współmałżonka i wyjazdu dzieci narażone są na samotność, często prowadzącą do depresji. Gminy mogą pomagać w organizacji grup samopomocowych lub opiekunów nieformalnych i wspierać w codziennych problemach osoby samotne (np. podczas choroby).

R.4. Profilaktyka zdrowotna

Seniorzy często narażeni są na choroby, w związku z tym gminy powinny szczególną uwagę przyłożyć do profilaktyki zdrowotnej poprzez działania takiego typu jak: szczepienia ochronne, kursy dietetyczne, darmowe badania okresowe (szczególnie dla kobiet, np. mammografia), a także programy rehabilitacyjne i fizjoterapeutyczne. Gminy mogłyby prowadzić wypożyczalnię sprzętu rehabilitacyjnego, udostępnianego osobom po kontuzjach lub urazach. Gminy powinny zagwarantować każdemu seniorowi „Kopertę życia”, która zawierałaby wszystkie niezbędne informacje dotyczące zdrowia i procesu leczenia seniora i która umieszczona byłaby w widocznym miejscu.

R.5. „Srebrna gospodarka”

Wielu seniorów pracując w zawodach umożliwiających przejście na wcześniejszą emeryturę (np. górnicy, służby mundurowe) pozostaje bez pracy będąc w sile wieku. Gminy powinny ułatwiać ponowne wejście na rynek pracy dla takich osób (np. poprzez ulgi lub dopłaty dla firm zatrudniających emerytów). Taka firma posiadałaby dodatkową korzyść, gdyż oprócz zwolnienia z opłacania składek za emerytów otrzymywałaby dotacje z urzędu gminy. Emeryci zatrudniani w firmach mogliby do nich wnieść swoje doświadczenie, swój spokój ducha i to, co najważniejsze, swój czas. Innym działaniem mogłyby być programy pomagające inicjować własną działalność gospodarczą emerytów.

R.6. Komunikacja i infrastruktura

W wieku emerytalnym pojawiają się często problemy związane z poruszaniem się. Senior, chcąc przebieść się do innej części miasta, narażony jest na wiele przeciwności, począwszy od prozaicznych (typu: zbyt małe napisy na tablicach elektronicznych przystanków autobusowych) aż po zbyt krótkie zielone światło na przejściu dla pieszych. Znaczącą rolę odgrywa także atrakcyjność zieleni miejskiej, skwerów i parków, gdzie często czas wolny spędzają seniorzy. Każda inwestycja w gminie powinna być konsultowana z radą seniorów pod kątem bezpieczeństwa i łatwości dostępu. Niezbędny w miastach jest tabor niskopodłogowy, umożliwiający wsiadanie i wysiadanie osobom o ograniczonych możliwościach poruszania się. Gminy powinny także montować komunikatory głosowe, zarówno w komunikacji miejskiej, jak i na przystankach.

R.7. Posiłki

Osoby starsze mają duże trudności w samodzielnym przygotowaniu posiłków. O ile śniadania i kolacje nie wymagają od seniorów wielkiego wysiłku, o tyle przygotowanie obiadu może stać się prawdziwym wyzwaniem. Seniorzy często zjadają gotowe posiłki, co w ich wieku i przy ich diecie może być często niezdrowe. Gminy mogłyby włączyć się w program dożywiania seniorów, poprzez dostarczanie posiłków osobom nie mogącym ich przygotować samodzielnie.

R.8. Mieszkalnictwo

Potrzeby mieszkaniowe seniorów nie są zazwyczaj wygórowane. Szczególnie osoby samotne i schorowane szukają małych i tanich mieszkań. Gminy, odciążając domy pomocy społecznej, mogłyby budować tanie mieszkania w blokach odpowiednio przystosowanych dla potrzeb seniorów. Przyznawane byłyby najbiedniejszym seniorom, a opłaty nie powinny przekraczać wysokości jak za lokum komunalne. Należy pamiętać, iż istotne jest dla seniora, aby mógł jak najdłużej przebywać we własnym mieszkaniu, bez konieczności przenoszenia się do domu pomocy, daje to bowiem wiele korzyści (np. dłuższą aktywność, niezależność oraz lepsze samopoczucie i zdrowie).

R.9. Miejsca przyjazne seniorom

Gminy powinny promować miejsca takie jak sklepy, kawiarnie i inne miejsca użyteczności publicznej, dostosowane do potrzeb seniorów. Może to się przejawiać na przykład w zniżkach, dopasowaniu architektury czy oferowaniu odpowiednich produktów dla seniorów. Promocja mogłaby obejmować np. certyfikaty dla tych jednostek.

R.10. Informator dla seniora

Duże znaczenie szczególnie dla migrantów, ale także ze względu na pogarszającą się pamięć, ma przygotowanie przez gminy „Informatora dla seniora”, który mógłby ułatwić seniorom korzystanie z udogodnień. Powinien on zawierać informacje między innymi na temat zdrowego stylu życia, edukacji, imprez kulturalnych i sportowych, a także przysługujących emerytom ulg, uprawnień i miejsc, gdzie mogą znaleźć pomoc. W informatorze powinny się znaleźć potrzebne adresy instytucji mogących wspierać emeryta (np. domy dziennego pobytu).

Polityka senioralna powinna być adresowana do potrzeb grup docelowych. Takimi grupami są seniorzy – aktywnie włączeni w różne formy aktywności społecznej, zdolni do aktywności, ale pozostający poza strukturami ze względu na ograniczony dostęp do rozmaitych form spędzania wolnego czasu – oraz coraz większe grupy osób niesamodzielnych. Polityka gmin powinna zatem dążyć do koordynacji działań wielu różnych sfer, które wpływają na jakość życia w starości.

Wzrost udziału – poprzez migracje – seniorów w populacjach miast może wywołać poważne konsekwencje społeczno-gospodarcze. Najbardziej narażone są miasta małe i średnie, gdyż to tam kieruje się znacząca liczba emerytów. Zjawisko to może nabrać znaczenia strategicznego. Kluczową rolę będzie miał samorząd terytorialny, gdyż do jego zadań należy pomocniczość, zapisana w Konstytucji. Zaproponowane w monografii scenariusze działań samorządów w znaczącej mierze będą mogły zapobiec negatywnym konsekwencjom zwiększonego napływu migracyjnego. W przeciwnym wypadku w gminach będziemy obserwowali marginalizację i wykluczenie seniorów, brak opieki zdrowotnej i specjalistycznej opieki medycznej, brak integracji międzypokoleniowej, brak aktywizacji emerytów, a także brak możliwości łatwego przemieszczania się seniorów.

Zakończenie

Ustalenia badawcze

Migracje seniorów stanowią ważny aspekt w rozwoju społecznym i ekonomicznym lokalnych społeczności. Szczególnie w dobie starzenia się społeczeństwa i wydłużania czasu trwania życia są one wyzwaniem dla samorządów, które powinny umożliwiać osobom starszym normalne funkcjonowanie w życiu społecznym. Kapitał społeczny i ekonomiczny seniorów jest bardzo cenny; powinien być wspierany i wzmacniany. W miejscach migracji seniorów mogą powstawać nowe rodzaje usług skierowane właśnie do osób starszych. Dlatego w związku ze wzrostem udziału emerytów w życiu społecznym oraz coraz większą świadomością, że osoby te dysponują sporym potencjałem, coraz częściej w badaniach naukowych podejmuje się problematykę osób starszych.

Wśród ważnych ustaleń badawczych pracy można wskazać dokonanie przeglądu badań migracyjnych w ujęciu chronologicznym z podziałem na okresy badawcze. Każdy analizowany okres omawiany był w odniesieniu do głównych nurtów badawczych w nim występujących. Można odpowiedzialnie stwierdzić, iż w geograficznej literaturze tematycznej nie występuje podobne opracowanie o takim zakresie badań.

W pracy zaprezentowano ważne teorie migracyjne, odnosząc je do procesu migracji emerytów. Dokonano podziału koncepcji migracji ze względu na kryterium przestrzenne, kryterium motywacji, kryterium kosztów i korzyści, wskazując, że zjawisko jest procesem wielowymiarowym i istnieje potrzeba traktowania go w sposób bardzo szeroki.

Zaproponowano model migracji seniorów w ujęciu dynamicznym, składający się z trzech okresów: industrialnego, postindustrialnego i informacyjnego. W każdym z okresów wskazano czynniki, które zadecydowały o migracji, kierunki, w których odbyła się migracja, oraz korzyści i koszty, którymi zostali obciążeni migrujący emeryci.

Wskazano punkty odniesienia migracji emerytów w postaci przemieszczeń seniorów w innych krajach. Stwierdzono istotny wpływ turystyki na migracje seniorów, a także trudności w badaniach porównawczych

w różnych krajach. Omówiono migracje osób starszych w basenie Morza Śródziemnego, Ameryce Północnej i wybranych krajach azjatyckich. Dzięki temu było możliwe wskazanie perspektyw migracji emerytów w Polsce.

Na podstawie badań ankietowych określono czynniki, które wpłynęły na decyzję o migracji emeryta. Przyczyny migracji zróżnicowano także ze względu na płeć, wykształcenie, wiek i sytuację rodzinną. Dokonano charakterystyki polskich seniorów-migrantów pod kątem sytuacji materialnej, sytuacji mieszkaniowej i rodzinnej.

Określono kierunki i wielkość migracji emerytów. Wskazano skalę zjawiska w okresie od 1990 do 2013 roku, zarówno w migracjach krajowych, jak i międzynarodowych. Przeprowadzono sumaryczną analizę migracji w pięcioletnich okresach oraz wnikliwą analizę w trzech przekrojach czasowych (2000, 2006, 2013), oddzielnie dla płci. Wskazano gminy, do których – we wspomnianych przedziałach czasowych – napłynęło najwięcej emerytów zarówno w wartościach bezwzględnych, jak i na 1000 mieszkańców. Zaprezentowano przestrzenny rozkład napływu emerytów. Ponadto odwzorowano kartograficznie napływ emerytów w poszczególnych przedziałach wieku: do 70. roku życia, 70–79 lat oraz 80 lat i więcej. Ze względu na zwiększony napływ do stref podmiejskich największych miast zaprezentowano gminy, z których nastąpił do nich napływ.

Opracowano typologię migracji emerytów w trzech ujęciach: klasyfikacji przestrzennej wieku migrantów (metodą *k*-średnich), typologii przyczyn migracji (metodą analizy skupień), typologii kierunków migracji (metodą tabeli znaków). Wyróżnione typy zaprezentowano graficznie.

Zaproponowano dziesięć wskazań dla polityki lokalnej i regionalnej dotyczącej seniorów.

Weryfikacja celów i hipotez badawczych

Głównym celem pracy był rozpoznanie prawidłowości migracji emerytów w Polsce w zależności od fazy ich życia, co zostało zaprezentowane w rozdziale 6. Założono występowanie określonych odmienności w tym zakresie między emerytami w różnych przedziałach wieku. Stwierdzono, że wynikają one z różnego stanu zdrowia emerytów oraz korzyści płynących z miejsca przeznaczenia. Ustalenia badawcze pozwoliły wskazać rzeczywistą skalę migracji emerytów na poziomie gmin. Wynosi ona około 30 tys. w skali roku w migracjach wewnętrznych oraz około 2 tys. (obróć migracyjny) w migracjach zagranicznych. W migracjach dominują kobiety, których migruje około trzy razy więcej niż mężczyzn, a głównym kierunkiem migracji są gminy miejskie, dwukrotnie przeważając nad gminami wiejskimi.

Tabela 8.1. Średni udział emerytowanych kobiet i mężczyzn w napływie migracyjnym (w procentach)

Średni udział emerytowanych kobiet w napływie migracyjnym					
60–64	65–69	70–74	75–79	80–84	85 lat i więcej
18	13	11	11	9	8
Średni udział emerytowanych mężczyzn w napływie migracyjnym					
	65–69	70–74	75–79	80–84	85 lat i więcej
	12	8	5	3	2

Źródło: Opracowanie własne.

Stwierdzono również, iż największy udział w ruchu migracyjnym mają kobiety w przedziale 60–64 i w przedziale 65–69, oraz mężczyźni w przedziale 65–69.

W pracy wskazano trzy cele szczegółowe: poznawczy, metodyczny i aplikacyjny:

Celem poznawczym było rozpoznanie wielkości, struktury, zmian czasowych migracji, identyfikacja czynników migracyjnych oraz wskazanie kierunków. W pracy określono wielkość zewnętrznych migracji emerytów do gmin w Polsce i wskazano, iż napływ systematycznie zwiększał się od roku 1990 aż do 1998, kiedy osiągnął najwyższą wielkość (1025 emerytów). Po roku 1998 nastąpił jego spadek do około 800 imigrantów w roku 2001 i utrzymywał się na takim poziomie do czasów współczesnych.

W migracjach wewnętrznych emeryci w napływie do gmin małych (do 5 tys. mieszkańców) wybierali częściej gminy wiejskie niż miejskie, jednak odpływ z gmin wiejskich był znacznie większy, co dało ujemne saldo migracji w gminach wiejskich. Odwrotnie sytuacja wyglądała w miastach, gdzie saldo migracji przyjmowało wielkości dodatnie. Świadczy to o większych korzyściach, jakie znajdują emeryci w małym mieście niż na wsi. Pośrednio wynika to także z faktu liczebnej przewagi małych gmin wiejskich nad małymi miastami.

W gminach do 20 tys. mieszkańców emeryci chętniej wybierali wsie niż miasta. Przewaga w napływie do gmin wiejskich znacząco przewyższała napływ do miast, saldo migracji osiągnęło wielkości dodatnie, co wskazuje, że większe gminy wiejskie są bardziej atrakcyjne dla emerytów niż te do 5 tys. mieszkańców. Saldo migracji, zarówno dla miast jak i gmin wiejskich, było dodatnie.

W gminach 20–100 tys. mieszkańców migranci wybierali częściej miasta, jednak wynikało to także z niewielkiej liczby gmin wiejskich o takiej liczebności. Dodatnie saldo migracji zarówno wśród gmin wiejskich jak i miejskich wskazywało, iż cieszyły się one uznaniem wśród seniorów.

Miasta duże, powyżej 100 tys. oraz powyżej 200 tys., charakteryzowały się ujemnym saldem migracji emerytów. Można zatem stwierdzić, iż emeryci chętnie wybierali duże gminy wiejskie oraz małe i średnie miasta, gdzie znajdowali najbardziej odpowiednie dla siebie warunki życia.

Pośród dużych miast najwięcej emerytów napłynęło do: Warszawy, Krakowa, Gdańska, Wrocławia, Poznania i Łodzi.

Na podstawie badań ankietowych ustalono główne przyczyny migracji emerytów. Możemy do nich zaliczyć:

- wybudowanie lub zakup domu, mieszkania,
- poprawa poziomu i jakości życia,
- zaprzestanie pracy zawodowej i przejście na emeryturę,
- pogorszenie stanu zdrowia, konieczność leczenia i opieki,
- poprawa warunków klimatycznych i środowiskowych,
- towarzyszenie rodzinie podczas zmiany miejsca zamieszkania,
- chęć zmniejszenia metrażu i obniżenia opłat,
- duża atrakcyjność turystyczna i towarzyska miejscowości,
- konieczność opieki nad wnukami,
- samotność i tęsknota za rodziną,

- łatwiejszy dostęp do usług dla seniora,
- śmierć najbliższej osoby,
- konieczność opuszczenia dotychczasowego mieszkania,
- powrót do domu rodziców,
- związek małżeński,
- konflikty z rodziną,
- podjęcie pracy zawodowej w nowym miejscu,
- brak środków do życia.

Celem metodycznym było opracowanie modelu migracji emerytów oraz typologii kierunków i przyczyn migracji, a także wskazanie statystycznych prawidłowości w zakresie uwarunkowań badanego zjawiska. Analiza teorii migracyjnych pozwoliła na dokonanie próby ujęcia teoretycznego migracji emerytów w trzech okresach czasu. Pierwszy z nich to okres industrialny, drugi to okres postindustrialny, trzeci – okres informacyjny. We wszystkich okresach wskazano czynniki migracji, kierunki a także konsekwencje dla migrantów emerytów. Przeprowadzone badania potwierdziły założony w rozdziale 3. model.

Okres industrialny

Na podstawie przeglądu literatury tematycznej, a zwłaszcza teorii migracji, dokonano ujęcia typologicznego zjawiska migracji emerytów w okresie industrialnym. Wśród czynników migracji należy wskazać zdrowotne i rodzinno-finansowe. To one odegrały największą rolę przy podejmowaniu decyzji o migracji przez emeryta. Dominującym kierunkiem było miasto, ze względu na łatwiejsze życie. Niestety, w okresie industrialnym emeryci na migracji więcej stracili niż zyskali, zarówno w aspekcie mieszkaniowym, ekonomicznym, jak i społecznym. Najczęściej migrowali emeryci starsi, słabo wykształceni, na niewielkie odległości (rycina 3.1.).

Okres postindustrialny

Oprócz analizy literatury tematycznej i koncepcji badawczych przeprowadzono także badania własne, które pozwoliły na opracowanie typologii migracji emerytów i jej zweryfikowanie. W omawianym okresie wśród czynników dominowały rodzinno-finansowe, na drugim miejscu (ale znacznie słabiej) – zdrowotne. Wśród głównych kierunków zaznaczył się kierunek do miast, na drugim miejscu – na wieś. Korzyści przeważały nad kosztami, a najważniejsze z nich to korzyści mieszkaniowe i społeczne. Najczęściej migrowali seniorzy młodszy, dobrze wykształceni, na niewielkie odległości (rycina 3.2.).

Okres informacyjny

Studia koncepcji migracyjnych badaczy z innych krajów dały możliwość opracowania typologii migracji emerytów w okresie informacyjnym, czyli niejako pozwoliły określić przyszłość polskich emerytów. Wśród czynników migracyjnych najważniejszą rolę odegrają czynniki zdrowotne i środowiskowe, a dominującymi kierunkami będą do miast i za granicę. Korzyści będą przeważały nad kosztami, a najważniejsze z nich to korzyści mieszkaniowe i społeczne. Najczęściej będą migrowali emeryci młodzi, bardzo dobrze wykształceni, na duże odległości (rycina 3.3.).

W przypadku społeczeństwa industrialnego działają siły wypychające, w przypadku społeczeństw post-industrialnych i informacyjnych siły przyciągające.

Celem aplikacyjnym było sformułowanie rekomendacji dla polityki lokalnej i regionalnej, w zakresie możliwych działań proseniorskich oraz ich konsekwencji społeczno-gospodarczych. W pracy zaprezentowano przykłady działań w ramach polityki senioralnej. Wskazują one, iż jest to problem bardzo złożony ze względu na fakt, iż trudności seniorów dotyczą wielu powiązanych ze sobą aspektów ich życia. Problemy emerytów wiążą się z kłopotami zdrowotnymi, poprzez problemy ze swobodnym poruszaniem się, aż po wykluczenie informatyczne, samotność i depresję. Aby działania proseniorskie przyniosły duży skutek, powinny koncentrować się na integracji wielu sfer oddziaływania.

Na podstawie propozycji działań wielu samorządów utworzono rekomendacje dla pozostałych. Zaprezentowano je w 10 grupach, i dotyczą one takich dziedzin jak:

- R.1 aktywność społeczna
- R.2. wolontariat
- R.3. przeciwdziałanie samotności
- R.4. profilaktyka zdrowotna
- R.5. „srebrna gospodarka”
- R.6. komunikacja i infrastruktura
- R.7. posiłki
- R.8. mieszkalnictwo
- R.9. miejsca przyjazne seniorom
- R.10. informator dla seniora

W pracy przyjęto następujące hipotezy badawcze:

- 1) *Migracje emerytów w Polsce mają odmienny charakter w stosunku do krajów Europy Zachodniej. Różnica leży w przyczynach i kierunkach migracji, a wynika z innego kształtowania się warunków społecznych, jak również odmiennego przebiegu przemian polityczno-gospodarczych.*

Hipoteza 1. została zweryfikowana pozytywnie. Na podstawie analizy migracji wewnętrznych i zewnętrznych seniorów w Europie, przeprowadzonej w rozdziale 4, oraz badań własnych, zaprezentowanych w rozdziale 5 i 6, można jednoznacznie stwierdzić, iż migracje polskich seniorów znacząco różnią się od migracji emerytów w innych krajach na podobnym poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego. Polscy seniorzy ze względu na swoją sytuację materialną, a także brak znajomości języków obcych, nie decydują się tak często jak inne narodowości na zamieszkanie za granicą. Wpływa na to również polski model rodziny wielopokoleniowej, w którym seniorzy pomagają swoim dzieciom w wychowaniu wnuków.

- 2) *Ze względu na korzyści życia w mieście, dominującym kierunkiem imigracji emerytów są obszary miejskie*
Hipoteza 2. została zweryfikowana pozytywnie. Badania zaprezentowane w rozdziale 6 potwierdzają, iż seniorzy dwa razy chętniej wybierają miasta niż wsie. Jedynie przemieszczając się do gmin małych wybierają wieś. Wynika to z faktu, iż życie w mieście jest łatwiejsze dla seniora i nie zmusza go do codziennego wysiłku, związanego z obowiązkami domowymi. Zagwarantowane ogrzewanie, ciepła woda i pozostałe media, a także dostęp do usług medycznych, stwarzają odpowiednie warunki dla egzystencji emeryta.

- 3) *Przyczyny napływu migracyjnego są zróżnicowane ze względu na wiek, płeć i wykształcenie migranta seniora*

Hipoteza 3. została zweryfikowana pozytywnie. Analiza badań migracyjnych zaprezentowanych w rozdziale 5 wskazuje, że w zależności od wieku i płci migranta zmieniają się przyczyny migracji. Najmłodszy emeryci migrują ze względu na wybudowanie lub zakup domu, starsi – ze względu na poprawę warunków klimatycznych i środowiskowych, a najstarsi – ze względu na pogorszenie stanu zdrowia, konieczność leczenia i opieki. Seniorzy-migranci w każdym przedziale wiekowym w pierwszej kolejności przenoszą się do miast, a w drugiej na wieś.

- 4) *Migracje emerytów wywierają wpływ na politykę społeczną oraz rozwój gospodarczy gmin; w sposób bezpośredni na pomoc społeczną i ochronę zdrowia, a w sposób pośredni na system edukacji, politykę mieszkaniową oraz politykę zatrudnienia*

Hipoteza 4. została zweryfikowana pozytywnie. Zaprezentowane w rozdziale 8 przykłady dobrych praktyk pokazują, iż starzenie się społeczeństwa i zwiększony napływ migracyjny wpływa na politykę społeczną gmin, które podejmują wiele działań mających na celu poprawę życia seniora. Tworzone są Uniwersytety Trzeciego Wieku, różne kursy i szkolenia, mieszkania chronione dla seniorów, a także powstaje silna „srebrna gospodarka”.

Podsumowanie

Zrealizowane w tej monografii studium nad migracjami seniorów przeczy pokutującemu w polskim społeczeństwie mitowi o „nieprzesadzaniu starych drzew”, bowiem rozprawa ta jednoznacznie potwierdza udział polskich emerytów w przemieszczeniach o skali kilkudziesięciu tysięcy każdego roku w badanym okresie. Ta skala migracji może spowodować nawet powstawanie miast emeryckich w najbliższej perspektywie czasowej.

Do tej pory nie znajdujemy w literaturze tematycznej propozycji uniwersalnego dynamicznego modelu, który wyjaśniałby w sposób kompleksowy badane zjawisko. Zaprezentowano model dla trzech przedziałów czasowych, jednocześnie uwzględniając różne perspektywy badawcze: demograficzną, społeczną, geograficzną, socjologiczną, ekonomiczną; co odzwierciedla złożoność tego zjawiska. Seniorzy, wbrew pozorom, stanowią bardzo heterogeniczną grupę; różnicują się ze względu na wiek, wykształcenie, status majątkowy, ale także stan zdrowia.

Podsumowując, możemy stwierdzić, że mamy do czynienia z trzema grupami emerytowanych migrantów. Pierwszą grupę stanowią osoby młodsze, tuż po przejściu na emeryturę, które zazwyczaj przenoszą się do swoich nowych domów lub mieszkań najczęściej w miastach średnich i ich strefach podmiejskich; osoby te poszukują wyższego standardu życia. Drugą grupę stanowią osoby starsze, poszukujące lepszych warunków klimatycznych, a trzecią grupę stanowią osoby wymagające opieki, które zazwyczaj utraciły współmałżonka, migrujące do rodziny lub ośrodków opiekuńczych.

Przemiany społeczno-ekonomiczne zachodzące na przestrzeni ostatnich pięćdziesięciu lat miały znaczący wpływ na życie seniorów. Przechodzący na emeryturę w latach 70. czy 80. borykali się z wieloma problemami natury finansowej, mieszkaniowej oraz zdrowotnej, a migracja była próbą ucieczki od tych proble-

mów. Okazywało się jednak, że przeprowadzka do innego miejsca nie rozwiązywała ich problemów; a wręcz przeciwnie, problemy jeszcze bardziej się pogłębiały. Osobom tym także mocno doskwierała samotność. Przejście do gospodarki rynkowej poprawiło losy emerytów. Migracja miała być odcięciem się od życiowej pogoni za dobrami współczesnego świata i dawać możliwość odpoczynku w sprzyjających warunkach. W tym celu kupowali lub budowali domy, do których się przeprowadzali. Ich wybór był świadomy i przemyślany, znacząco korzystali na migracji. Nowe miejsca zamieszkania posiadały udogodnienia, na których najbardziej zależało osobom w podeszłym wieku.

Na podstawie obserwacji migracji seniorów w Europie Zachodniej możemy przypuszczać, iż również polscy emeryci w przyszłości zaczną migrować w znaczącej skali za granicę, gdzie znajdą dobre warunki do zamieszkania. Bardzo sprzyjający klimat, szczególnie śródziemnomorski, odpowiednia dieta oraz styl życia pozwolą emerytom długo cieszyć się spokojnym życiem.

Migracje emerytów odgrywają ważną rolę w rozwoju społecznym i ekonomicznym miast i wsi. Powodują transfer dochodów do tych miejscowości, rozwój infrastruktury niezbędnej dla emerytów, powstawanie nowych miejsc pracy związanych z pomocą dla osób starszych. Z drugiej jednak strony mogą one stać się obciążeniem dla służb społecznych gmin poprzez wzrost zapotrzebowania na usługi opiekuńcze, a także ograniczać inwestycje przedsiębiorstw, poszukujących rąk do pracy. To, czy migracje emerytów staną się szansą rozwoju czy barierą dla naszych miast i wsi, zależy będzie od polityki społecznej, zwłaszcza w zakresie zagospodarowania potencjału społecznego aktywnych, kreatywnych, doświadczonych i profesjonalnych seniorów.

Literatura

- Aglomeracje miejskie w Polsce na przełomie XX i XXI wieku. Problemy rozwoju, przekształceń strukturalnych i funkcjonowania* (2009): red. W. Maik. Bydgoszcz.
- Biegańska J., Szymańska D. (2013): *The scale and the dynamics of permanent migration in rural and peri-urban areas in Poland – some problems*. "Bulletin of Geography. Socio-economic Series" 21, s. 21–30.
- Aguila E., Zissimopoulos J. (2013): *Retirement and health benefits for Mexican migrant workers returning from the United States*. "International social security review" 66(2), s. 101–125.
- Alba R., Nee V. (1997): *Rethinking assimilation theory for a new era of immigration*. "International migration review", s. 826–874.
- Babbie E. (2007): *Badania społeczne w praktyce*. Przeł. W. Betkiewicz, oprac. A. Kloskowska-Dudzińska. Warszawa.
- Babicz J. (1965): *Problemy specjalizacji i integracji geografii w metodologicznych poglądach XIX i XX wieku*. „Przegląd Zagranicznej Literatury Geograficznej” 3.
- Bahar H.I., Lacer S., Bal I., Ozcan M. (2009): *Older Migrants to the Mediterranean: The Turkish Example*. "Population, Space and Place" 15, s. 509–522.
- Bartosiewiczowa S., Czarnecka I. (1966): *Przyczynek do problemu codziennych dojazdów pracowników*. „Przegląd Geograficzny” 38(4), s. 725–745.
- Bartosiewiczowa S., Czarnecka I. (1968): *Daily commuting to work*. "Geographia Polonica" 13, s. 101–121.
- Bean F.D., Myers G.C., Angel J.L., Galle O.R. (1994): *Geographic concentration, migration, and population redistribution among the elderly*. In: *Demography of Aging*. Eds. L.G. Marin, S.H. Preston. Washington, s. 319–356.
- Bennett D.G. (1996): *Implications of retirement development in high-amenity non-metropolitan coastal areas*. "The Journal of Applied Gerontology" 15, s. 345–360.
- Biegańska J., Szymańska D. (2013): *The scale and the dynamics of permanent migration in rural and peri-urban areas in Poland – some problems*. "Bulletin of Geography. Socio-economic Series" 21, s. 21–30.
- Bobek Z. (1965): *Dojazdy do pracy w regionie siarkowym (komunikat)*. „Zeszyty Badań Rejonów Uprzemysławianych KBRU PAN” 13, s. 83–89.
- Bogue D.J. (1959): *Internal migration*. In: *The Study of Population: An Inventory and Appraisal*. Eds. P.M. Hauser, O.D. Duncan. Chicago.

- Borejko W. (1968): *Study on Effectiveness of Migration*. "Geographia Polonica" 14.
- Borowski S. (1968): *Determinanty regionalnych typów ruchu siły roboczej*. „Poznańskie Roczniki Ekonomiczne” 20, s. 135–162.
- Borowski S. (1969): *Emigracja z ziem polskich pod panowaniem niemieckim w latach 1815–1914*. W: *Przeszłość demograficzna Polski. Materiały i studia*. T. 2, 3. Warszawa.
- Bosswick W., Heckmann F. (2006): *Integration of migrants: Contribution of local and regional authorities*. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. Dublin.
- Breuer T. (2005): *Retirement migration or rather second-home tourism? German senior citizens on the Canary islands*. „Die Erde” 136(3), s. 313–333.
- Brożek A. (1958): *Napływ robotników spoza zaboru pruskiego na Górną Śląsk w latach 1870–1914*. Katowice.
- Buller H., Hoggart K. (1992): *Selling France: British Companies that Promote House Purchases in France*. London.
- Buller H., Hoggart K. (1994): *International Counterurbanization: British Migrants in Rural France*. Aldershot–Brookfield VT–Avebury.
- Buller H., Hoggart K. (1995): *Retired British Home Owners in Rural France*. "Ageing and Society" 15, s. 325–353.
- Buławski R. (1945): *Problemy osadniczo-przesiedleńcze Ziemi Odzyskanych*. Kraków.
- Bytnar M. (1955): *Zagadnienia ludnościowe na Górnym Śląsku w latach 1914–1950*. W: *Górny Śląsk: prace i materiały geograficzne*. Red. A. Wrzosek. Kraków, s. 308–343.
- Cabańska J. (2015): *Uwarunkowania migracji ludności na jednolitym rynku europejskim na przykładzie nowych państw członkowskich Unii Europejskiej*. Rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr hab. B. Gruchmana; www.wbc.poznan.pl/Content/359874/Cabanska_Judyta-rozprawa_doktorska.pdf.
- Che-Alford J., Stevenson K. (1998): *Older Canadians on the move*. "Canadian Social Trends" 48, s. 15–18.
- Ching J. (2009): *MM2H continues to gain international and local prominence*. www.iproperty.com.
- Choi N.G. (1996): *Older persons on the move: reasons and health consequences*. "Journal of Applied Gerontology" 15, s. 325–344.
- Chojnicki Z. (1999): *Podstawy metodologiczne i teoretyczne geografii*. Poznań.
- Chramiec A. (1960): *Ruchy migracyjne na terenach Ziemi Zachodnich w latach 1952–1956*. W: *Problemy rozwoju gospodarczego Ziemi Zachodnich w latach 1945–1958*. Red. B. Gruchman, J. Ziółkowski. Poznań, s. 155–169.
- Clark D.E., Hunter W.J. (1992): *The impact of economic opportunity, amenities, and fiscal factors on age specific migration rates*. "Journal of Regional Science" 32, s. 349–365.
- Clark D.E., Knapp T.A., White N.E. (1996): *Personal and location-specific characteristics and elderly interstate migration*. "Growth and Change" 27, s. 327–351.
- Colsher P.L., Wallach R.B. (1990): *Health and other social antecedents of relocation in rural elderly person*. "Journal of Gerontology" 45(1).
- Cribier F. (1982): *Aspects of Retirement Migration from Paris: An Essay in Social and Cultural Geography*. In: *Geographical Perspectives on the Elderly*. Ed. A.M. Warnes. London, s. 111–137.
- Cribier F., Kych A. (1992): *La migration de retraite des Parisiens: une analyse de la propension au depart*. «Population» 47(3), s. 677–718.
- Cribier F., Kych A. (1993): *A Comparison of Retirement Migration from Paris and London*. "Environment and Planning" 25, s. 1399–1420.
- Cuba L. (1991): *Models of migration decision making reexamined: The destination search of older migrants to Cape Cod*. "The Gerontologist" 31(2), s. 204–209.

- Cuba L., Hummon D. (1993): *Constructing a sense of home: Place affiliation and migration across the life cycle*. "Sociological Forum" 8(4), s. 547–572.
- Czarnecka I. (1965): *Analiza dojazdów do pracy w Legnicko-Głogowskim Okręgu Miedziowym*. „Zeszyty Badań Rejonów Uprzemysławianych KBRU PAN” 15.
- Czarnecka I. (1966): *Analiza codziennych dojazdów pracowników w Kotlinie Jeleniogórskiej*. „Prace Naukowe WSE Wrocław” 4.
- Czarnecka I. (1969): *Zmiany codziennych dojazdów pracowników lubińskiego zespołu produkcyjno-osadniczego w latach 1962–1966*. „Prace Naukowe WSE Wrocław” 19, s. 105–124.
- Dangel J. (1968): *Przekształcenie sieci miejskiej w Polsce pod wpływem rozwoju ludności i uprzemysłowienia kraju w okresie 1946–1960*. Warszawa, s. 237.
- Daszyńska-Golińska Z. (1921): *Miasta rolników jako dopełnienie reformy rolnej w Polsce*. „Ekonomista” 3/4, s. 1–43.
- Dąmbska I. (1962): *Dwa studia z teorii naukowego poznania*. Toruń.
- Derengowski J. (1938): *Drogi odpływu ludności ze wsi*. „Spółdzielczy Przegląd Naukowy” 12, s. 13–24.
- Derlatka T. (1965): *Ziemie zachodnie i północne Polski: fakty i liczby*. Warszawa.
- Diaz H.R. (1991): *La inmigracion de extranjerosen las Canarias Orientales: una valoracion global*. III Jornadas de la Foblacion Espanola. Malaga, s. 37–44.
- Długosz Z. (1980): *Próba typologii migracji ludności na obszarze województw: krakowskiego, nowosądeckiego i tarnowskiego*. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Geograficzne” 50, s. 23–43.
- Długosz Z. (1985): *Typologia i rejonizacja migracji ludności w Makroregionie Południowo Wschodnim*. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Geograficzne” 62, s. 7–35.
- Długosz Z. (2012): *Wybrane przestrzenne aspekty trwałych migracji zagranicznych ludności w Polsce w okresie transformacji*. W: *Demograficzne uwarunkowania rozwoju społecznego*. Red. A. Rączaszek. Katowice, s. 243–258.
- Długosz Z., Biały S. (2014): *Imigracja ludności do Polski w pierwszej dekadzie XXI w. Wybrane aspekty*. W: *Społecznoekonomiczne przemiany struktur regionalnych*. Red. E. Kaczmarek, P. Raźniak. Kraków, s. 9–25.
- Dobrowolska M. (1957): *Wieś i miasto. Migracje ludności wiejskiej do Krakowa w latach 1880–1939 i społeczne ich funkcje*. „Prace i Materiały Etnograficzne” 10(2), s. 207–239.
- Dobrowolska M. (1961): *Dojazdy do pracy, metoda badań i społeczne funkcje*. Kraków, s. 388–393.
- Dobrowolska M. (1962a): *Dojazdy do pracy i ich funkcje w gospodarce narodowej*. W: *Przewodnik VII Ogólnopolskiego Zjazdu PTG w Gdańsku*. Gdańsk, s. 138–147.
- Dobrowolska M. (1962b): *Dojazdy do pracy, metoda badań i społeczne funkcje*. Kraków, s. 388–393.
- Dobrowolska M. (1969): *Studia nad migracjami ludności w Polsce południowej*. Kraków.
- Dobrowolska M., Rajman J. (1964): *Dojazdy do pracy w województwie opolskim*. „Materiały i Studia Opolskie” 10, s. 5–36.
- Dobrowolski K. (1947): *Badania nad migracjami ludności małopolskiej na Śląsku po drugiej wojnie światowej*. W: *Problemy demograficzne, socjologiczne i kulturalne*. Kraków, s. 37–38.
- Dobrowolski K. (1945): *Uwagi o osadnictwie Ziemi Zachodnich*. W: *I Sesja Rady Naukowej dla Zagadnień Ziemi Odzyskanych, 30.7–1.8.1945 r. Z. 3, Zagadnienia ogólne osadnictwa Ziemi Odzyskanych / Biuro Studiów Osadniczo-Przemieszczających*. Kraków.
- Drewniak B. (1957): *Napływ robotników sezonowych z zaboru rosyjskiego i austriackiego na Pomorze Zach. w latach 1890–1918*. „Przegląd Zachodni” 13(5), s. 43–76.
- Dulczewski Z. (1964a): *Migracje wojenne na ziemiach zachodnich 1939–1945 (Szkic historyczno-socjologiczny)*. „Przegląd Zachodni” 20(4), s. 251–272.

- Dulczewski Z. (1964b): *Niektóre aspekty migracji na ziemiach zachodnich w okresie przed II wojną światową (Szkic historyczno-socjologiczny)*. „Przegląd Zachodni” 20(2), s. 264–277.
- Dulczewski Z., Golczewski K., Kersten K. (1964): *Przeobrażenia społeczne na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1947*. Poznań.
- Dziewiński K. (1956): *Geografia osadnictwa i zaludnienia. Dorobek, podstawy teoretyczne i problemy badawcze*. „Przegląd Geograficzny” 28, s. 721–764.
- Dziewiński K. (1976): *Wpływ migracji na systemy miejskie*. „Przegląd Geograficzny” 48(2), s. 201–208.
- Dziewiński K. (1979): *Przestrzenne zróżnicowanie migracji w Polsce*. W: *Narodowy spis powszechny 1978 jako źródło informacji o migracjach*. Warszawa, s. 65–80.
- Dziewiński K. (1983): *Migrations and settlement systems. (As observed on basis of some comparative studies and reports)*. In: *The national settlement systems. Various reports*. Warsaw, s. 23–41.
- Dziewiński K., Gawryszewski A. (1975): *Structure and mechanisms of internal migrations in Poland since 1945*. „European Demographic Information Bulletin” 6(2), s. 80–82.
- Dziwulski S. (1966): *Czas dojazdów do pracy jako kryterium oceny planu ogólnego*. „Biuletyn Instytutu Urbanistyki i Architektury” 2, s. 5–26.
- Eisenstadt S.N. (1953): *Analysis of Patterns of Immigration and Absorption of Immigrants*. „Population Studies” 2.
- Fei J.C.H., Ranis G. (1961): *A Theory of Economic Development*. „The American Economic Review” 51(4), s. 533–565.
- Fierla I. (1961): *Wpływ lokalizacji zakładu na dojazdy do pracy i kwalifikacje załogi (na przykładzie Fabryki Samochodów Ciężarowych w Starachowicach)*. „Biuletyn KPZK PAN” 1, s. 90–110.
- Fierla I. (1976): *Migracje ludności w Polsce a uprzemysłowienie*. Warszawa.
- Frątczak E. (1984): *Proces starzenia się ludności Polski a proces urbanizacji*. Warszawa.
- Frenkel I. (1961): *Zmiany stanu i struktury ludności rolniczej w Polsce w latach 1950–1960 w świetle pierwszych wyników spisu powszechnego*. „Gospodarka Planowa” 8–9.
- Frenkel I. (1962): *Zmiany stanu i struktury ludności zatrudnionej w rolnictwie w Polsce w latach 1950–1960*. „Gospodarka Planowa” 11.
- Gacek-Borna M. (1964): *Ruch wędrowkowy ludności w północnych województwach Polski w latach powojennej stabilizacji*. „Roczniki Ekonomiczne” 16, s. 27–52.
- Gawryszewski A. (1974): *Związki przestrzenne między migracjami stałymi i dojazdami do pracy oraz czynniki przemieszczeń ludności*. Wrocław.
- Gawryszewski A. (1997): *Przestrzenna ruchliwość ludności Polski, Bibliografia (lata 1896–1990)*. Warszawa.
- Gawryszewski A., Księżak J. (1977): *Przyrost naturalny i migracje ludności w Polsce w 1974 r.* „Przegląd Geograficzny” 3(49), s. 453–479.
- Gocał T., Rakowski W. (1991): *Delimitacja regionów i subregionów migracyjnych w zakresie dojazdów do pracy*. Warszawa.
- Golachowski S., Sukiennicka H. (1946): *Pierwszy etap osadnictwa na Śląsku Opolskim*. Katowice–Wrocław.
- Golant S.M. (1990): *Post-1980 regional migration patterns of the US elderly population*. „Journal of Gerontology” 45, s. 135–140.
- Górny A., Kaczmarczyk P. (2003): *Uwarunkowania i mechanizmy migracji zarobkowych w świetle wybranych koncepcji teoretycznych*. Warszawa.
- Grabowska-Lusińska I., Okólski M. (2009): *Emigracja ostatnia*. Warszawa.
- Grabowski E. (1916): *Wpływ wędrowek na skupienie się ludności w Królestwie Kongresowym (1816–1913)*. Warszawa, s. 102.
- Grabowski E. (1920): *Wpływ wojny na liczbę ludności w Kongresówce*. „Ekonomista” 1, s. 67–78.
- Grabowski E. (1921): *Rozwój zaludnienia w Polsce w zestawieniu z innymi krajami*. Warszawa.

- Griffin R.W. (1996): *Podstawy zarządzania organizacjami*. Warszawa.
- Gródek A. (1945): *Zagadnienie kolonizacji miejskiej Ziemi Odzyskanych*. „Przegląd Zachodni” 1, s. 27–38.
- Grzelak E., Szymańska D. (1996): *Migracje zagraniczne na terenie woj. toruńskiego na tle Polski*. W: *Wybrane problemy geografii społeczno-ekonomicznej i zagospodarowania przestrzennego*. Red. J. Falkowski. Toruń, s. 79–92.
- Grzelak-Kostulska E. (2016): *Seniorzy w Polsce w świetle procesów modernizacyjnych*. Toruń.
- Grzelak-Kostulska E., Hołowiecki M., Szymańska D. (1998): *Migracje stałe do Polski w okresie transformacji ustrojowej*. W: *Ruchliwość przestrzenna ludności w okresie przemian ustrojowych*. Red. D. Szymańska. Toruń, s. 181–189.
- Grzesiak L. (2012): *Vers une diminution des migrations résidentielles des retraités français? «Futuribles»*.
- Grzymała-Kazłowska A. (2013): *Ku socjologii mobilnego społeczeństwa? Rozwój nowych koncepcji migracji i integracji a socjologia. Kapitał polskich migrantów w rozwoju mikroprzedsiębiorstw*. „Studia Socjologiczne” 3.
- Haas W.H., Serow W.J. (1993): *Amenity retirement migration process: a model and preliminary evidence*. „The Gerontologist” 33, s. 212–220.
- Hägerstrand T. (1962): *Geographic measurements of migration. Swedish data*. In: *Les déplacements humains: Aspects méthodologiques de leur mesure*. Ed. J. Sutter. Monaco.
- Harvey D. (1969): *Explanation in Geography*. London. [Tłum. polskie (1985): *O wyjaśnianiu w geografii*. „Przegląd Zagranicznej Literatury Geograficznej” 1/2].
- Heliński Z. (1959): *Ruchy ludnościowe na Pomorzu Zachodnim w latach 1950–1958*. Szczecin 11/12, s. 73–88.
- Henry L. (1972): *Démographie. Analyse et modèles*. Paris.
- Herer W. (1959): *Wpływ migracji z rolnictwa do przemysłu na wzrost dochodu narodowego*. „Ekonomista” 3.
- Herma J. (1964): *Migracje wewnętrzne ludności województwa krakowskiego po II wojnie światowej*. „Studia Demograficzne” 2(5), s. 75–94.
- Herma J. (1965): *Napływ ludności do miast regionu siarkowego jako współczynnik procesów urbanizacji*. W: *Studia nad przemieszczeniem osadniczym i ludnościowym pod wpływem przemysłu siarkowego*. „Zeszyty Badań Rejonów Uprzemysłowionych KBRU PAN” 13, s. 73–83.
- Herma J. (1966): *Procesy migracji ludności i ich rola w urbanizacji miast*. I Ogólnopolska Konferencja Demograficzna w Zakopanem, 7–11.X.1966. Streszczenia referatów. Warszawa, s. 66–68.
- Herma J. (1968): *Migracje zarobkowe ze wsi do miast w woj. krakowskim*. Kraków, s. 117–122.
- Ho R., Teik K.H. (2008): *Malaysia My Second Home (MM2H): a review of current implementation & growth potential*. „Penang Economic Monthly” 10(3), s. 1–14.
- Hołowiecka B. (2002): *Strefa wpływu Torunia na podstawie dojazdów do pracy*. „Biuletyn Geograficzny” 1, s. 251–262.
- Holzer J. (1963): *Podstawy analizy demograficznej*. Warszawa.
- Holzer J. (1970): *Demografia*. Warszawa.
- Huk J. (1979): *Metody statystyczne w analizie preferencji i przepływów migracyjnych*. „Biuletyn Instytutu Gospodarstwa Społecznego” 2(22), s. 148–168.
- Iglicka K. (2008): *Kontrasty migracyjne Polski: wymiar transatlantycki*. Warszawa.
- Jacimirsi J. (1964): *Ruch wędrowniczy ludności województwa katowickiego w okresie XX-lecia PRL*. W: *Przemiany przestrzenne, ludnościowe i społeczne w woj. katowickim w okresie XX-lecia PRL*. „Biuletyn Śląskiego Instytutu Naukowego” 43, s. 62–74.
- Jagielski A. (1979): *Typologia demograficzna miast polskich*. „Biuletyn Instytutu Gospodarstwa Społecznego” 22(2), s. 6–26.
- Jagielski A. (1981): *O problematyce i metodologii badań migracyjnych*. „Studia Demograficzne” 4(66), s. 3–30.
- Jagielski A. (1987): *Metody badania migracji w ujęciu regionalnym*. „Studia Demograficzne” 1(87), s. 145–146.

- Jahn A. (1947): *Obszary przeludnienia rolniczego w Polsce jako źródło osadników dla kolonizacji Ziemi Odzyskanych*. W: *Sesja Rady Naukowej dla Zagadnień Ziemi Odzyskanych 16–19 VI 1946*. Kraków.
- Janicki W. (2007): *Przegląd teorii migracji ludności*. „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 14(42), s. 285–304.
- Janikowski T. (1948): *Przewidywane zaludnienie rolnicze Ziemi Odzyskanych*. „Przegląd Zachodni” 2(4), s. 176–180.
- Jankowski G., Pytel S. (2013): *Wpływ migracji osób starszych na rynek pracy w obszarach atrakcyjnych turystycznie w Polsce*. „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 304, s. 253–263.
- Jaźwińska E. (2001): *Migracja niepełna ludności Polski: zróżnicowanie międzyregionalne*. W: *Ludzie na huśtawce. Migracje między peryferiami Polski i Zachodu*. Red. E. Jaźwińska, M. Okólski. Warszawa.
- Jelonek A. (1971): *Regiony demograficzne Polski*. Kraków.
- Jelonek A. (1980): *Dynamic typology of migration in Poland*. „Folia Geographica” 13.
- Jelonek A., Soja M. (2013): *Podstawy geografii ludności*. Kraków.
- Jelonek A., Zborowski A. (1983): *Urbanizacja a ruch naturalny ludności w Polsce*. Warszawa.
- Jończy R. (2003): *Migracje zarobkowe ludności autochtonicznej z województwa opolskiego: studium ekonomicznych determinant i konsekwencji*. Opole.
- Jurado F., Sánchez M. (1990): *España asilo de Europa* Editorial Planeta. Barcelona.
- Kaczmarczyk P. (2005): *Migracje zarobkowe Polaków w dobie przemian*. Warszawa.
- Kaczmarczyk P. (2006): *Współczesne migracje zagraniczne Polaków – skala, struktura oraz potencjalne skutki dla rynku pracy*. Warszawa.
- Kaczmarczyk P. (2008a): *Współczesne procesy migracyjne z Polski – stan wiedzy*. „Przegląd Polonijny” 2(124), s. 41–74.
- Kaczmarczyk P. (2008b): *Współczesne migracje Polaków – aspekty regionalne i lokalne*. Warszawa.
- Kaczmarczyk P. (2008c): *Migracje zagraniczne a procesy rynku pracy. Przypadek Lubelszczyzny*. Warszawa–Lublin.
- Kaczmarczyk P. (2010): *Poakcesyjne migracje Polaków – próba bilansu*. „Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny” 4, s. 3–36.
- Kaczmarczyk P., Okólski M. (2005): *International migration in Central and Eastern Europe—current and future trends*. United Nations expert group meeting on international migration and development, New York 6–8 July 2005, mimeo. New York.
- Kałuża D. (2006): *Migracje seniorów w Polsce*. W: *Ludzie starzy w polskim społeczeństwie w pierwszych dekadach XXI wieku*. Red. J.T. Kowaleski. Łódź, s. 151–174.
- Kałuża D. (2007): *Migracje zagraniczne osób starszych w Polsce*. W: *Życie w starości*. Red. B. Bugajska. Szczecin, s. 287–297.
- Kałuża D. (2008): *Migracje seniorów*. W: *Starzenie się ludności Polski. Między demografią a gerontologią społeczną*. Red. J.T. Kowaleski, P. Szukalski. Łódź, s. 71–89.
- Kałuża-Kopias D. (2011): *Migracje seniorów w największych miastach w Polsce*. W: *Przestrzenne zróżnicowanie starzenia się ludności Polski, przyczyny, etapy, następstwa*. Red. J.T. Kowaleski. Łódź.
- Kałuża-Kopias D. (2013): *Charakterystyka demograficzna imigrantów po sześćdziesiątym roku życia – Polska*. „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Oeconomica” 291, 265–277.
- Kałuża-Kopias D. (2014): *Specyfika przemieszczeń wewnętrznych osób starszych w Polsce*. „Studia Demograficzne” 2(166).
- Kamińska W. (2009): *Ekonomiczne aspekty urbanizacji obszarów wiejskich w województwie świętokrzyskim*. W: *Procesy przekształceń przestrzeni wiejskiej*. Red. E. Rydz, R. Rudnicki. Warszawa.
- Kamińska W. (2010): *Urbanizacja obszarów wiejskich województwa świętokrzyskiego*. Kielce.
- Kamiński W. (1926): *Osadnictwo wojskowe na Wileńszczyźnie*. W: *Na szlaku Batorego: księga zbiorowa oficerów rezerwy*. Wilno.
- Kapitał ludzki i społeczny w procesie rozwoju obszarów wiejskich* (2010). Red. W. Kamińska, K. Heffner. Warszawa.
- Karn V.A. (1977): *Retiring to the Seaside*. London–Boston.

- Kiełczewska-Zaleska M., Gluck L. (1945), *Zagadnienia akcji migracyjnej na Ziemi Zachodnie*. „Przegląd Zachodni” 1(1), s. 9–26.
- King R., Patterson G. (1998): *Diverse Paths: the elderly British in Tuscany*. “International Journal of Population Geography” 4, s. 157–182.
- King R., Warnes A.M., Williams A.M. (1998): *International Retirement Migration in Europe*. “International Journal of Population Geography” 4.
- King R., Warnes, A.M., Williams, A.M. (2000): *Sunset lives: British retirement migration to the Mediterranean*. New York–Oxford.
- Kłosowski F., Runge J. (2000): *Migracje ludności miast województwa śląskiego w latach 1977–1997*. W: *Procesy i formy ruchliwości przestrzennej ludności w okresie przemian ustrojowych*. Red. D. Szymańska. Toruń, s. 135–144.
- Kłosowski F., Runge J. (2010): *Migracje ludności w miastach województwa śląskiego w latach 1977–2006*. „Górnośląskie Studia Socjologiczne” 1.
- Kluszewski S., Cegielski J. (1952): *Dojazdy ludności do Warszawy w latach 1950–1951*. „Materiały i Dokumentacja Instytutu Budownictwa Mieszkaniowego” 4.
- Kluźniak S. (1945): *Osadnictwo na terenach włączonych do Polski*. „Przegląd Geodezyjny” 1(1), s. 13–15.
- Knobelsdorf W. (1969): *Migracje a urbanizacja*. „Górnośląskie Studia Socjologiczne” 7, s. 51–65.
- Kolbusz F., Ignar S. (1969): *Założy Państwowych Gospodarstw Rolnych a proces uprzemysłowienia*. Kraków.
- Komornicki T. (2003): *Przestrzenne zróżnicowanie międzynarodowych powiązań społeczno-gospodarczych w Polsce*. Warszawa.
- Kosiński L. (1958): *Zagadnienia struktury funkcjonalnej miast polskich*. „Przegląd Geograficzny” 4.
- Kosiński L. (1960a): *Pochodzenie ludności Ziem Zachodnich*. W: *Problemy rozwoju gospodarczego i demograficznego Ziem Zachodnich w latach 1945–1958. Studia nad zagadnieniami gospodarczymi i społecznymi Ziem Zachodnich*. T. 1. Red. B. Gruchman, J. Ziółkowski. Poznań, s. 142–154.
- Kosiński L. (1960b): *Pochodzenie terytorialne ludności ziem zachodnich w 1950 r.* „Dokumentacja Geograficzna IG PAN” 2.
- Kosiński L. (1964a): *Ruchliwość ludności na Ziemiach Zachodnich i Północnych i jej wpływ na zmiany strukturalne*. Poznań, s. 137–167.
- Kosiński L. (1964b): *Typy zmian ludności w Polsce w latach 1951–1960*. „Przegląd Geograficzny” (4)36, s. 661–677.
- Kosiński L. (1967): *Przeobrażenia demograficzne na Ziemiach Zachodnich*. W: *Przemiany społeczne na Ziemiach Zachodnich*. Red. W. Markiewicz, P. Rybicki. Poznań, s. 456.
- Kosiński L. (1968): *Migracje ludności w Polsce w latach 1950–1960*. „Prace Geograficzne IG PAN” 72.
- Kosiński L., Werwicki A. (1961): *Migracje ludności na ziemiach zachodnich i północnych w latach 1951–1957*. „Zeszyty Rady Naukowej Towarzystwa Rozwoju Ziem Zachodnich” 7.
- Kostrubiec B. (1979): *Możliwości zastosowania analizy sieciowej w badaniach migracji*. „Biuletyn Instytutu Gospodarstwa Społecznego” 2(22), s. 27–42.
- Kotus J. (2006): *Changes in the spatial structure of a large Polish city. The case of Poznań*. “Cities” 23(5), s. 364–381.
- Kotus J., Rzeszewski M., Bajerski A. (2015): *Przyjezdni w strukturze miasta : miasto wobec przyjezdnych: studenci i turyści w mieście w kontekście koncepcji „city users”*. „Studia i Prace z Geografii” 52.
- Kotus J., Rzeszewski M., Ewertowski W. (2015): *Tourists in the spatial structures of a big Polish city: Development of an uncontrolled patchwork or concentric spheres?*. “Tourism Management” 50, s. 98–110.
- Kowalski S. (1946): *Typy migracji*. „Wiedza i Życie” 4/5, 6.
- Kruszka K. (2010): *Dojazdy do pracy w Polsce: terytorialna identyfikacja przepływów ludności związanych z zatrudnieniem*. Poznań.

- Krysiński A. (1930): *Liczba i rozmieszczenie ludności polskiej na Kresach Wschodnich*. Warszawa.
- Kubiak H., Slany K. (2002): *Migracje*. W: *Encyklopedia socjologii*. Red. Z. Bokszański, A. Kojder, Warszawa.
- Kubiak S. (1946 a): *Chłonność osadnicza okręgu mazurskiego*. „Biuletyn Informacyjno-Publicystyczny Zachodniej Agencji Prasowej” 8.
- Kubiak S. (1946 b): *Ruch osiedleńczy na Pomorzu Zachodnim*. „Biuletyn Informacyjno-Publicystyczny Zachodniej Agencji Prasowej” 34.
- Kupiszewski M. (2002): *Modelowanie dynamiki przemian ludności w warunkach wzrostu znaczenia migracji międzynarodowych*. „Prace Geograficzne” 181.
- Kupiszewski M. (2007): *Zmiany wzorców migracji w Polsce: od migracji stałej w czasach komunizmu do zróżnicowanych form migracji i mobilności w XXI wieku – konsekwencje dla polskiej polityki migracyjnej*. XIII Ogólnopolski Zjazd Socjologiczny. Polskie Towarzystwo Socjologiczne, 13–15.09.2007. Zielona Góra.
- Kupiszewski M. (2008): *Comparisons and synthesis report. Combating Irregular Employment of Immigrants in the enlarging EU*. Budapest.
- Kupiszewski M. (2009): *Roots and developments of the European migration policy in a nutshell*. Conference on Migration, societal and market transformations – perceptions, debates and policies in Asia and Europe. Singapore.
- Kurek S. (2001): *Starzenie się ludności w Polsce południowo-wschodniej*. „Wiadomości Statystyczne” 12, s. 63–73.
- Kurek S. (2008): *Typologia starzenia się ludności Polski w ujęciu przestrzennym*. Kraków.
- Kurek S. (2009): *Starzenie się ludności na obszarach przemysłowych w Polsce*. „Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego” 14, s. 104–120.
- Kurek S., Gałka J., Wójtowicz M. (2014): *Suburbanization in the Krakow Metropolitan Region (KMR) in the years 1995–2010*. In: *Suburbanization Versus Peripheral Sustainability of Rural-Urban Areas Fringes*. Eds. M. Czerny, G.H. Castillo. New York, s. 123–146.
- Kusiński W. (1973): *Demographic and Social Aspects of Urbanization in Poland*. „Geographica Polonica” 17, s. 63–72.
- Kusiński W. (1994): *Migracje jako przedmiot zainteresowań badawczych polskich geografów*. W: *Geografia osadnictwa i ludności w niepodległej Polsce w latach 1918–1993*. Red. S. Liszewski. T. 2. Kierunki badań naukowych. Łódź, s. 37–54.
- La Parra D., Mateo M.A. (2008): *Health status and access to health care of British nationals living on the Costa Blanca. Spain*. „Ageing and Society” 28, s. 85–102.
- Lance G.M., Williams W.T. (1967): *A general theory of classificatory sorting strategies II. Clustering systems*. „The computer journal” 10(3), s. 271–277.
- Latos-Nadstoga A. (2013): *Między integracją a segregacją. Studium socjologiczne polskich migrantów w Wielkiej Brytanii na przykładzie Banbury*. „Górnśląskie Studia Socjologiczne”. Seria Nowa 4, s. 337–350.
- Latuch M. (1970): *Migracje wewnętrzne w Polsce na tle industrializacji (1950–1960)*. Warszawa.
- Latuch M. (1977a): *Demograficzne skutki przepływu ludności rolniczej do pozarolniczych działów gospodarki w latach 1950–1974*. „Wiadomości Statystyczne” 5(22), s. 13–16.
- Latuch M. (1977b): *Przyczyny emigracji osób w starszym wieku z największych miast w Polsce*. „Studia Demograficzne” 50.
- Ledent J., Liaw K.L. (1989): *Provincial out-migration patterns of Canadian elderly: characterization and explanation*. „Environment and Planning” A21, s. 1093–1111.
- Lee E.S. (1966): *A Theory of Migration*. „Demography” 3(1) [polskie tłumaczenie (1972): *Teoria migracji*. „Przegląd Zagranicznej Literatury Geograficznej” 3–4].
- Leonhard-Migaczowa H. (1962): *Mikromigracje. Związki województwa wrocławskiego z innymi częściami Polski*. „Czasopismo Geograficzne” 1(33), s. 137–140.

- Lesińska M., Okólski M., Slany K., Solga B. (2014): *Spoleczne skutki emigracji Polaków po 2004 roku – rozważania wstępne*. W: *Dekada członkostwa Polski w UE. Społeczne skutki emigracji Polaków po 2004 roku*. Red. M. Lesińska, M. Okólski, K. Slany, B. Solga. Warszawa, s. 7–24.
- Lewin K. (1936): *Principles of Topological Psychology*. New York.
- Lewis G.L. (1982): *Human Migration. A Geographical Perspective*. London.
- Lijewski T. (1961): *Dojazdy do pracy jako problem badań przestrzennych*. „Przegląd Geograficzny” 33, s. 729–734.
- Lijewski T. (1967): *Dojazdy do pracy w Polsce*. „Studia KPZK PAN” 15, s. 203.
- Lin G. (1999): *Assessing Changes in Interstate Migration Patterns of the United States Elderly Population, 1965–1990*. „International Journal of Population Geography” 5, s. 411–424.
- Litwak E., Longino Ch.F. (1987): *Migration patterns among the elderly: a developmental perspective*. „The Gerontologist” 27, s. 266–272.
- Longino Ch.F., Bradley D.E. (2001): *Geographical distribution and migration*. In: *Aging and the Social Sciences*. Eds. R.H. Binstock, L.K. Georg. Oxford, s. 103–213.
- Małysz J. (1970): *Przeptyw rolniczej siły roboczej*. Warszawa.
- Mańkowska S. (1959): *Dojazdy do pracy jako problem strefy podmiejskiej*. „Przegląd Geograficzny” 1(31), s. 33–48.
- Marcinowicz D. (2000): *Przemiany mobilności ludności w okresie przemian ustrojowych na przykładzie miasta Poznania i jego strefy podmiejskiej*. W: *Procesy i formy ruchliwości przestrzennej ludności w okresie przemian ustrojowych*. Red. D. Szymańska. Toruń, s. 227–242.
- Markiewicz W. (1964): *Zasiedlanie i zagospodarowanie Ziemi Zachodnich (1925–1964)*. „Przegląd Zachodni” 4(20), s. 232–250.
- Marr W., Millerd F. (2004): *Migration of Elderly Households in Canada, 1991–1996: Determinants and Differences*. „Population Space and Place” 10, s. 435–454.
- Maryański A. (1963): *Współczesne migracje ludności w południowej części pogranicza polsko-radzieckiego i ich wpływ na rozmieszczenie sił wytwórczych tego obszaru*. Kraków, s. 234.
- Maryański A. (1964): *Problemy ponownego zasiedlenia południowo-wschodniego pogranicza Polski*. „Studia Demograficzne” 5, s. 95–104.
- Maryański A. (1966): *Współczesne wędrówki ludów. Zarys geografii migracji*. Wrocław.
- Maryański A. (1984): *Migracje w świecie*. Warszawa.
- Maryniuk B. (1966): *Czynniki wpływające na wędrówki ludności do miast i osiedli województwa opolskiego w latach 1950–1964*. „Materiały i Studia Opolskie” 9(15), s. 100–117.
- Massey D.S. (1999): *Why does immigration occur? A theoretical synthesis*. In: *The handbook of international migration: the American experience*. Eds. Ch. Hirschman, J. Dewind, P. Kasinitz. New York–Plymouth.
- Massey D.S., Arango J., Hugo G., Kouaouci A., Pellegrino A., Taylor E. (1993): *Theories of International Migration: A Review and Appraisal*. „Population and Development Review” 19(3), s. 431–466.
- Matczak A. (2009): *Urbanizacja podmiejskich osiedli letniskowych. Przykład Wiśniowej Góry w strefie podmiejskiej Łodzi*.
- Mazorra A.P. (1991): *Migracion de noreuropeos retirados a Espana: el caso britanico*. „Revista Espanola Geriatria y Gerontologia” 26, s. 255–266.
- McAuley W.J., Pecchioni L., Grant J.A. (2000): *Personal accounts of the role of God in health and illness among older rural African American and White residents*. „Journal of Cross-Cultural Gerontology” 1(15), s. 13–35.
- Michalski T. (2004): *Przemiany w ruchu naturalnym ludności wiejskiej po 1989 roku*. W: *Polska przestrzeń wiejska: procesy i perspektywy*. Red. J. Bański. Warszawa.

- Michalski T. (2012): *Przemiany w liczbie ludności i ruchu rzeczywistym w Europie Środkowej i Środkowo-Wschodniej w okresie transformacji*. Pelpin.
- Michalski W. (1986): *Migracje tymczasowe w Białymostku*. „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Geographica” 7.
- Michalski W., Szafrńska E. (2000): *Wewnętrzne migracje stałe mieszkańców Łodzi w 1997 roku*. W: *Procesy i formy ruchliwości przestrzennej ludności w okresie przemian ustrojowych*. Red. D. Szymańska. Toruń, s. 201–216.
- Millington J. (2000): *Migration and age: the effect of age on sensitivity to migration stimuli*. „Regional Studies” 34, s. 521–533.
- Mioduszewska M. (2008): *Najnowsze migracje z Polski w świetle danych Badania Aktywności Ekonomicznej Ludności*. „CMR Working Papers” 36(94).
- Mirowski W. (1965): *Problem ludności Warszawy*. „Miasto” 16, s. 24–28.
- Mirowski W. (1968): *Migracje do Warszawy. Rola napływu ludności w procesach rozwoju ośrodka wielkomiejskiego, aktualny skład i czynniki selekcji migrantów*. Warszawa, s. 159.
- Mirowski W. (1969): *Problem selekcji ludności w wędrownictwie wewnętrznym na przykładzie migracji do Warszawy*. W: *Społeczno-ludnościowe zagadnienia urbanizacji. Materiały z konferencji socjologicznej zorganizowanej przez Śląski Instytut Naukowy w Katowicach. Wisła – grudzień 1966*. Red. P. Rybicki. Katowice, s. 227–231.
- Montiel M.C. (1990): *Desarrollo turístico, promoción inmobiliaria y degradación medioambiental en el municipio de Benitachell (comarca de la Marina)*. „Investigaciones Geográficas” 8.
- Moore E.G., McGuinness D.L. (1997): *Adjustment of the elderly to declining health: residential moves and social support*. „Canadian Studies in Population” 24, s. 163–187.
- Mortimer-Szymczak H. (1961): *Uwagi w sprawie dojazdów do pracy*. „Łódzkie Czasopismo Gospodarcze” 9.
- Mortimer-Szymczak H. (1966a): *Zarys migracji ludności do miasta Łodzi w latach 1961–1965*. „Problemy Ekonomiczne” 3/4, s. 49–63.
- Mortimer-Szymczak H. (1966b): *Zarys perspektyw migracji ludności do miasta Łodzi w latach 1966–1980*. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego” 15, s. 5–19.
- Mortimer-Szymczak H. (1967): *Analiza bilansu siły roboczej miasta Łodzi w latach 1961–1965*. W: *Problemy demografii i zatrudnienia na terenie miasta Łodzi*. Red. H. Mortimer-Szymczak. Łódź.
- Myklebost D. (1989): *Migration of elderly Norwegians*. „Norsk Geografisk Tidsskrift” 43, s. 191–213.
- Newbold K.B. (1996): *Determinants of elderly interstate migration in the United States, 1985–1990*. „Research on Aging” 18, s. 451–476.
- Northcott H.C. (1985): *The geographic mobility of Canada's elderly*. „Canadian Studies in Population” 12, s. 183–201.
- Northcott H.C. (1988): *Changing residence. The geographic mobility of elderly Canadians*. Toronto.
- Northcott H.C., Petruik C.R. (2013): *Trends in the residential mobility of seniors in Canada, 1961–2006*. „The Canadian Geographer/Le Géographe canadien” 57(1), s. 43–55.
- Northcott H.C., Milliken P.J. (1998): *Aging in British Columbia: Burden or benefit*. Calgary.
- Nowińska-Łażniewska E., Kotus J. (2003): *Przepływ siły roboczej na pograniczu polsko-niemieckim w perspektywie integracji europejskiej*. Poznań.
- Obszary wiejskie: wielofunkcyjność, migracje, nowe wizje rozwoju* (2011): red. W. Kamińska, K. Heffner. Warszawa.
- Oberg S., Scheele S., Sundstrom G. (1993): *Migration among the Elderly: The Stockholm Case*. „Espaces, Populations, Societies” 3, s. 503–514.
- Obstfeld M., Rogoff K. (2002): *Global implications of self-oriented national monetary rules*. „The Quarterly Journal of Economics” 2(117), s. 503–535.

- Okólski M. (2001): *Mobilność przestrzenna z perspektywy koncepcji migracji niepełnej*. W: *Ludzie na hustawce. Migracje między peryferiami Polski i Zachodu*. Red. E. Jaźwińska, M. Okólski. Warszawa.
- Olechnowicz M. (1947): *Akcja zaludniania Ziemi Odzyskanych*. „Przegląd Zachodni” 3, s. 218–223.
- Olędzki M. (1967): *Dojazdy do pracy. Zagadnienia społeczne i ekonomiczne na przykładzie rejonu plockiego*. Warszawa, s. 211.
- Ono M. (2008): *Long-Stay Tourism and International Retirement Migration: Japanese Retirees in Malaysia Yamashita et al.* “Transnational Migration in East Asia. Senri Ethnological Reports” 77, s. 151–162.
- Ormicki W. (1933): *Przyczynek do demogeografii Wołynia*. Równe.
- Ormicki W. (1935): *Przeludnienie ziem wschodnich*. „Włoczęga” 3.
- Ormicki W. (1936): *Mapa przeludnienia wsi w Polsce emigracyjnej*. „Rolnictwo” 4, s. 5–16.
- Ormicki W. (1937a): *Granice współczesnej pojemności ludnościowej w województwie krakowskim*. Warszawa, s. 3–14.
- Ormicki W. (1937b): *Problemat ludnościowej w Polsce*. „Ekonomista” 37, s. 32.
- Orzechowski M. (1964): *Koncepcje repolonizacji ziem zachodnich i północnych z okresu drugiej wojny światowej*. „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 3/4, s. 225–239.
- Palmowski T. (2000): *Rola regionów transgranicznych w procesie integracji Europy Bałtyckiej*. Gdańsk.
- Paunero X. (1988): *Els estrangers residents a la Costa Brava*. “Revista de Gerona” 131, s. 76–82.
- Petersen W. (1958): *A general typology of migration*. “American Sociological Review” 3(23), s. 256–266.
- Pietkiewicz S., Orlicz M. (1945): *Plan regionalny przesiedlenia osadników rolnych na Ziemię Odzyskaną*. W: *I Sesja Rady Naukowej dla Zagadnień Ziemi Odzyskanych, 30 VII–1 VIII 1945 r. Z. 3, Zagadnienia ogólne osadnictwa Ziemi Odzyskanych*. Kraków, s. 11–50.
- Pietrzak-Pawłowski K. (1946): *Ruch migracyjny w województwie olsztyńskim*. „Przegląd Zachodni” 6, s. 578–581.
- Piskorski C. (1946): *Pomorze Zachodnie czeka na 300.000 osadników*. „Biuletyn Informacyjno-Publicystyczny Zachodniej Agencji Prasowej, Materiały” 33, s. 19–20.
- Pohoski M. (1958): *Analiza przemieszczeń ludności woj. krakowskiego w latach 1939–1950 na podstawie materiałów Narodowego Spisu Powszechnego z dnia 3 grudnia 1950 r.* „Przegląd Statystyczny” 5, s. 243–260.
- Pohoski M. (1959): *Z badań nad migracją ze wsi do miasta*. „Wiś Współczesna” 3, s. 82–94.
- Pohoski M. (1960a): *Wychodźstwo do miasta a obszar gospodarstwa i rozmiary rodziny*. „Wiś Współczesna” 4, s. 75–90.
- Pohoski M. (1960b): *Selektywność migracji ze wsi do miasta z punktu widzenia społeczno-zawodowego*. „Przegląd Statystyczny” 7, s. 21–40.
- Pohoski M. (1963): *Migracje ze wsi do miast. Studium wychodźstwa w latach 1945–1957 oparte na wynikach ankiety Instytutu Ekonomiki Rolnej*. Warszawa.
- Poniatowski J. (1936): *Przeludnienie wsi i rolnictwa*. Warszawa.
- Potrykowska A. (1983): *Współzależności między dojazdami do pracy a strukturą społeczną i demograficzną regionu miejskiego Warszawy w latach 1950–1973*. „Dokumentacja Geograficzna IGIPZ PAN” 2.
- Potrykowska A. (1984): *Modele rozkładu migracji według wieku*. W: *Wieloregionalna analiza demograficzna. Modelowanie rozkładu migracji*. „Biuletyn Informacyjny IGIPZ PAN” 7.
- Potrykowska A. (1986): *Modelling Interrégional Migration in Poland 1977–1981*. “Papers of the Régional Science Association” 60.
- Potrykowska A. (1989): *Przestrzenne aspekty najnowszych migracji wewnętrznych w Polsce*. W: *Współczesne migracje i metodyka ich badania*. Red. C. Groblewska. Warszawa.
- Potrykowska A. (2003): *Przestrzenne zróżnicowanie procesu starzenia się ludności i migracji osób w starszym wieku w Polsce*. „Przegląd Geograficzny” 1, s. 41–59.

- Potrykowska A., Śleszyński P. (2001): *Mobilność przestrzenna ludności w aglomeracji warszawskiej (1990–1998)*. W: *Miasto postsocjalistyczne, organizacja przestrzeni miejskiej i jej przemiany*. Cz. II. Red. I. Jażdżewska. Łódź, s. 63–76.
- Pytel S. (2014a): *Atrakcyjność turystyczna miejsc migracji seniorów z województwa śląskiego*. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego” 805.
- Pytel S. (2014b): *Osiedla mieszkaniowe dla seniorów w przestrzeni miast*. „Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego” 25.
- Pytel S., Ociepa A. (2016): *Aktywność turystyczna seniorów w Polsce*. „Ekonomiczne Problemy Turystyki” 2(34), s. 83–94.
- Pytel S., Sitek S. (2004): *Czynniki kształtujące migracje w miastach przygranicznych powiatu cieszyńskiego*. W: *Przemiany demograficzne i jakość życia ludności*. Red. J. Słodczyk, D. Rajchel. Opole, s. 171–179.
- Pytel S., Szkup R. (2014): *Rola atrakcyjności przyrodniczej w migracjach seniorów (na przykładzie województwa śląskiego)*. W: „*Stare i nowe*” problemy badawcze w geografii społeczno-ekonomicznej. Red. S. Sitek. Sosnowiec.
- Quandango J. (2002): *Aging and the life course*. Boston.
- Rajkiewicz A. (1963): *Czynnik ludzki w rozwoju gospodarczym Polski Ludowej*. „Biul. IGS” R. 6, nr 4, s. 5–18.
- Rajkiewicz A. (1965): *Zatrudnienie w Polsce Ludowej w latach 1950–1970: dynamika i struktura*. Warszawa.
- Rajkiewicz A. (1966): *Założenia polityki społecznej w Polsce i ich realizacja*. Warszawa.
- Rajman J. (1960): *Dojazdy do pracy w pow. Strzelce Opolskie i ich wpływ na przemiany życia społeczno-gospodarczego wsi*. „Przegląd Zachodni” 1, s. 112–126.
- Ratzel F. (1899): *Anthropogeographie*. W: *Problemy specjalizacji i integracji geografii w metodologicznych poglądach XIX i XX wieku*. „Przegląd Zagranicznej Literatury Geograficznej” 3.
- Ravenstein E.G. (1885): *The Laws of Migration*. „Journal of the Statistical Society of London” 2.
- Raźniak P. (2007): *Migration processes in Polish selected metropolitan areas in the years 2000–2005*. „Bulletin of Geography. Socio-economic Series” 8, s. 125–139.
- Raźniak P. (2011): *Procesy migracyjne a dochody gmin w wybranych obszarach metropolitalnych południowej Polski*. W: *Społeczne, marketingowe i innowacyjne aspekty kreowania zmian w organizacjach*. Red. D. Fatuła. Kraków, s. 117–135.
- Raźniak P. (2014): *Zróźnicowanie migracji ludności w gminie Wielka Wieś jako wyraz procesów suburbanizacji strefy podmiejskiej Krakowa*. „Społeczno-ekonomiczne i Przestrzenne Przemiany Struktur Regionalnych” 1, s. 25–45.
- Rodriguez V., Fernandez-Mayoralas G., Rojo F. (1998): *European Retirees on the Costa del Sol: A Cross-National Comparison International*. „Journal of Population Geography” 4, s. 183–200.
- Rogers A. (1990): *Return migration to region of birth among retirement-age persons in the United States*. „Journal of Gerontology” 3(45), s. 128–134.
- Rogers A., Watkins J.F. (1987): *General versus elderly interstate migration and population redistribution in the United States*. „Research on Aging” 9, s. 483–529.
- Rosset E. (1959): *Proces starzenia się ludności. Studium demograficzne*. Warszawa.
- Rosset E. (1961): *Perspektywy demograficzne Polski*. Rozdz. IX: *Wędrowniki wewnętrzne ludności*. Warszawa, s. 165–177.
- Rosset E. (1967): *Ludzie starzy. Studium demograficzne*. Warszawa.
- Rosset E. (1975): *Demografia Polski*. T. 1: *Stan, rozmieszczenie i struktura ludności*. Warszawa.
- Rozporządzenie Nr 862/2007 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 11 lipca 2007 r. w sprawie statystyk Wspólnoty z zakresu migracji i ochrony międzynarodowej oraz uchylające rozporządzenie Rady (EWG) nr 311/76 w sprawie zestawienia statystyk dotyczących pracowników cudzoziemców.
- Runge J. (1988): *Rozkłady przestrzenne dojazdów do pracy dla miast województwa katowickiego w latach 1973 i 1978*. „Geographia. Studia et Dissertationes” 11, s. 101–118.
- Runge J. (1991a): *Emigracja zagraniczna ludności województwa katowickiego w latach 1976–1988*. „Czasopismo Geograficzne” 1–2, s. 98–101.

- Runge J. (1991b): *Dojazdy do pracy w przestrzennej strukturze powiazań miast województwa katowickiego*. Katowice.
- Runge J. (1996): *Struktura rynku pracy regionu tradycyjnego i jego otoczenia na przykładzie województwa katowickiego*. Katowice.
- Runge J. (2007): *Metody badań w geografii społeczno-ekonomicznej – elementy metodologii, wybrane narzędzia badawcze*. Katowice.
- Runge J., Kłosowski F. (2000): *Migration of the Population of the Katowice Province in the Period 1977–1997*. Warsaw, s. 110–118.
- Rybarski R. (1932): *Rolnictwo a przyrost ludności w Polsce*. „Rolnik – Ekonomista” 15/16, s. 345–353.
- Rybicki P. (1945): *Możliwości zaludnienia Ziem Odzyskanych osadnikami polskimi w grupie zawodów pozarolniczych*. W: *I Sesja Rady Naukowej dla Zagadnień Ziem Odzyskanych*, 30 VII–1 VIII 1945 r. Z. 5. Kraków, s. 1–53.
- Rydz E. (1981): *Słupsk jako ośrodek codziennych dojazdów do pracy i zasięg przestrzenny jego oddziaływania*. „Rocznik Słupski”.
- Rydz E. (1984): *Koszalin i Słupsk jako główne ośrodki codziennych dojazdów do pracy na Pomorzu Środkowym*. „Słupskie Prace Matematyczno-Przyrodnicze” 3.
- Rydz E. (1989): *Wyludnianie się wsi województwa słupskiego na przykładzie wybranych gmin*. „Koszalińskie Studia i Materiały” 3–4.
- Rydz E. (1990): *Dojazdy do pracy w Polsce jako element organizacji życia gospodarczego*. „Słupskie Prace Matematyczno-Przyrodnicze” 8, s. 67–96.
- Rykiel Z., Żurkowska A. (1981): *Migracje między miastami: systemy krajowe i regionalne*. W: *Studia nad migracjami i przemianami systemu osadniczego w Polsce*. Red. K. Dziewoński, P. Korcelli. Warszawa, s. 138–188.
- Schiamberg L.B., McKinney K.G. (2003): *Factors Influencing Expectations to Move or Age in Place at Retirement Among 40- to 65-Year-Olds*. „The Journal of Applied Gerontology” 22, s. 19–41.
- Serow W.J. (1987): *Determinants of interstate migration: differences between elderly and non-elderly movers*. „Journal of Gerontology” 42, s. 95–100.
- Serrano J.M. (1991): *Residentesextranjeros en la region de Murcia: aproximación inicial a su estudio*. „Papeles de Geografía” 17, s. 227–253.
- Siegel J.S. (1993): *A Generation of Change: A Profile of America's Older Population*. New York.
- Sjaastad L.A. (1962): *The costs and returns of human migration*. „Journal of Political Economy” 5(70), s. 80–93.
- Skeldon R. (1985): *Population pressure, mobility, and socio-economic change in mountainous environments: regions of refuge in comparative perspective*. „Mountain Research and Development” 3, s. 233–250.
- Śleszyński P. (2012): *Kierunki dojazdów do pracy*. „Wiadomości statystyczne” 11, s. 59–75.
- Śleszyński P. (2013): *Warszawa jako ośrodek dojazdów pracowniczych*. „Studia Regionalne i Lokalne” 1(51), s. 5–25.
- Słownik języka polskiego* (2007): red. L. Drabik, E. Sobol. Warszawa.
- Słownik wyrazów obcych* (2011): red. J. Okarmus, M. Tytuła. Warszawa.
- Śmiłowska T., Włodarczyk J. (2010): *Wybrane aspekty warunków życia osób starszych w świetle badań GUS*. W: *Jakość życia seniorów w XXI wieku z perspektywy polityki społecznej*. Red. D. Kałuża, P. Szukalski. Łódź.
- Soja M. (2008): *Cykle rozwoju ludności Karpat Polskich w XIX i XX wieku*. Kraków.
- Sokołowski K. (1961): *Czynniki wzrostu ludności polskich Ziem Zachodnich i Północnych oraz jej skład według pochodzenia*. „Studia i Rozprawy ZAP” 5, s. 35–49.
- Solga B. (2005): *Wokół współczesnych migracji zagranicznych. Przypadek regionalny*. W: *Wyjazdy zarobkowe – szansa czy zagrożenie. Perspektywa społeczno-moralna*. Red. K. Glombik, P. Morciniec. Opole.

- Solga B. (2008): *Migracje zagraniczne jako czynnik hamujący rozwój przedsiębiorczości*. W: *Opolskie atrakcyjne dla inwestorów – atuty regionu*. Red. R. Niedzielski. Opole.
- Solga B. (2012): *Miejsce i znaczenie migracji zagranicznych w rozwoju regionalnym – założenia, cele i wstępne ustalenia projektu habilitacyjnego*. „*Studia Śląskie*” 71, s. 283–294.
- Solga B., Fihel A. (2014): *Demograficzne konsekwencje emigracji poakcesyjnej*. W: *Dekada członkostwa Polski w UE. Społeczne skutki emigracji Polaków po 2004 roku*. Red. M. Lesińska, M. Okólski, K. Slany, B. Solga. Warszawa, s. 71–109.
- Solga B., Heffner K. (2013): *Współczesne wyzwania i zagrożenia dla rozwoju regionów w kontekście zjawisk emigracji i re-emigracji*. W: *Problemy Śląska ze szczególnym uwzględnieniem województwa opolskiego wyzwaniem dla ekonomii społecznej*. Red. A. Zagórska. Opole.
- Solga B., Heffner K. (2014): *Zmieniająca się rola migracji zagranicznych w rozwoju regionów w Polsce*. W: *Dekada członkostwa Polski w UE. Społeczne skutki emigracji Polaków po 2004 roku*. Red. M. Lesińska, M. Okólski, K. Slany, B. Solga. Warszawa, s. 213–233.
- Sołoma L. (1999): *Metody i techniki badań socjologicznych*. Olsztyn.
- Standing G. (1984): *Conceptualising Territorial Mobility*. In: *Migration Surveys in Low Income Countries: Guidelines for Survey and Questionnaire Design*. Eds. R.E. Bilsborrow, A.S. Oberai, G. Standing. London, s. 31–59.
- Steinnes D.N., Hogan T.D. (1992): *Take the money and sun, Elderly migration as a consequence of gains in unaffordable housing market*. „*Journal of Gerontology*” 4, s. 197–203.
- Steinnes D.N., Hogan T.D. (1993): *Elderly migration to the Sunbelt: Seasonal vs. permanent*. „*Journal of Applied Gerontology*” 12, s. 246–260.
- Stępiak M., Wiśniewski R., Rosik P. (2010): *Dojazdy do pracy do Warszawy i Białegostoku – alternatywne podejścia metodologiczne*. „*Studia Regionalne i Lokalne*” 2(40), s. 77–98.
- Stillwell J., Rees P., Boden P. (1992): *Population Redistribution in the United Kingdom*. In: *Migration Processes and Pattern*. London–New York.
- Stolarczyk K. (1985): *Społeczno-ekonomiczne czynniki warunkujące migracje osób w starszym wieku w Polsce*. Warszawa.
- Stolarczyk K. (1986): *Społeczno-demograficzne aspekty migracji osób w starszym wieku*. W: *Społeczno-demograficzne i ekonomiczne aspekty współczesnych migracji w Polsce*. Red. J. Witkowski. Warszawa.
- Stouffer S.A. (1940): *Intervening Opportunities: A Theory Relating Mobility and Distance*. „*American Sociological Review*” 5.
- Stouffer S.A. (1960): *Intervening opportunities and competing migrants*. „*Journal of Regional Science*” 1(2), s. 1–26.
- Stpicyński T. (1966): *Wewnętrzny ruch wędrowny w Polsce w latach 1960–1965*. „*Wiadomości Statystyczne*” 6, s. 34–37.
- Stpicyński T. (1972): *Kierunki i struktura migracji wewnętrznych oraz czynniki kształtujące ich rozwój w latach 1951–1971*. W: *Ludność*. Warszawa, s. 77–90.
- Straszewicz L. (1963): *Wędrowni ludności jako podstawa rozwoju miast przemysłowych na przykładzie aglomeracji łódzkiej*. „*Czasopismo Geograficzne*” 4, s. 361–374.
- Straszewicz L. (1964): *Migration Movements in Four Industrial Towns near Łódź, 1959–1961*. „*Geographia Polonica*” 3, s. 163–175.
- Studnicki W. (1921): *Kolonizacja i rozwój gospodarczy naszego wschodu*. Warszawa.
- Studzienicki T., Palmowski T., Korneevets V. (2016): *The System of cross-border tourism in the Polish-Russian Borderland*. „*Procedia Economics and Finance*” 39, s. 545–552.
- Suboczowa M. (1969): *Migracje jako składnik procesów urbanizacyjnych w Rybnickim Okręgu Węglowym*. W: *Społeczno-ludnościowe zagadnienia urbanizacji. Materiały z konferencji socjologicznej zorganizowanej przez Śląski Instytut Naukowy w Katowicach*. Red. P. Rybicki. „*Górnos Śląskie Studia Socjologiczne*” 7.
- Swianiewicz P. (1989): *Społeczno-ekonomiczna typologia miast i gmin w Polsce*. Warszawa.

- Szajnowska A. (1978): *Próba zastosowania miar entropii do charakterystyki migracji w konurbacji górnośląskiej*. „Studia Demograficzne” 51, s. 111–119.
- Szajnowska A. (1979): *Migracja ludności między miastami konurbacji górnośląskiej w okresie 1974–1976*. „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego” 331.
- Szajnowska-Wysocka A. (1980): *Przemieszczenia ludności między miastami konurbacji górnośląskiej*. Warszawa.
- Szajnowska-Wysocka A. (1981): *Analiza interakcji migracyjnych w konurbacji górnośląskiej*. „Studia Demograficzne” 3(65), s. 97–103.
- Szajnowska-Wysocka A. (1984): *O badaniach migracji ludności w konurbacji górnośląskiej*. „Geographia. Studia et Dissertationes” 8, s. 98–111.
- Szajnowska-Wysocka A. (1989): *Migracje ludności w konurbacji górnośląskiej. Synteza cyklu publikacji*. „Geographia. Studia et Dissertationes” 13.
- Szajnowska-Wysocka A. (1999): *Zachowania przestrzenne ludności konurbacji górnośląskiej: synteza badawcza*. Katowice.
- Szewczyk R. (1967): *Płynność demograficzna w Rybnickim Okręgu Węglowym*. „Studia Demograficzne” 14, s. 100–110.
- Szymańska D. (2000): *The Scale of Impact Exerted by Bydgoszcz and Toruń in the Scope of Permanent Migration and its Role in the suburbanization Process*. „Polish Population Review” 17, s. 128–136.
- Szymańska D., Biegańska J. (2011): *Obszary podmiejskie dużych miast w Polsce w świetle migracji stałych*. W: *Człowiek w przestrzeni zurbanizowanej*. Red. M. Soja, A. Zborowski. Kraków, s. 83–98.
- Szymańska D., Biegańska J. (2014): *Charakterystyka obszarów wiejskich w Polsce w kontekście starzenia się ludności*. „Studia Obszarów Wiejskich” 35, s. 89–108.
- Szymańska D., Biegańska J., Gil A. (2009): *Rural areas in Poland in the context of changes in population age structure in 1996, 2001 and 2006*. „Bulletin of Geography. Socio-economic Series” 12, s. 91–107.
- Szymańska D., Hołowiecka B. (2000): *Ruch wędrowników ludności i jego zasięg oddziaływania na przykładzie miasta Bydgoszczy i Torunia*. W: *Procesy i formy ruchliwości przestrzennej ludności w okresie przemian ustrojowych*. Red. D. Szymańska. Toruń, s. 217–226.
- Szymańska D., Matczak A. (1996): *Ruch wędrowników ludności i jego zasięg oddziaływania na przykładzie miasta Brodnicy*. W: *Wybrane problemy geografii społeczno-ekonomicznej i zagospodarowania przestrzennego*. Red. J. Falkowski. Toruń, s. 177–187.
- Szymańska D., Matczak A. (2002): *Urbanization in Poland: tendencies and transformation*. „European Urban and Regional Studies” 9(1), s. 39–46.
- Telleschi, A. (1994): *1991 una svolta nel popolamento della Toscana?* In: *Studi Geografici in Onore di Domenico Ruocco*. Ed. F. Citarella, s. 695–712.
- Todaro M.P. (1969): *A Model of Labour Migration and Urban Unemployment in Less Developer Countries*. „The American Economic Review” 1.
- Toeplitz K. (1962a): *Przyrosty i ubytki wędrowników miast województwa warszawskiego w latach 1955–1959*. „Biuletyn KPZK PAN” 3(12), Warszawa, s. 65–118.
- Toeplitz K. (1962b): *Specyfika ruchów wędrowników w małych miastach*. „Biuletyn KPZK PAN” 3(12), s. 7–63.
- Tomaszewski Z. (1956): *Obliczanie przewozów osobowych w oparciu o regułę grawitacji komunikacyjnej zespołów miejskich*. „Miasto” 7(10), s. 33–34.
- Tomczak F. (1965): *Uwagi o procesie odpływu ludności z rolnictwa*. „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 3, s. 157–175.
- Uren Z., Goldring G. (2007): *Migration trends at older ages in England and Wales*. „Population Trends” 130, s. 31–41.

- Valenzuela M. (1991): *Spain: The Phenomenon of Mass Tourism*. In: *Tourism and Economic Development: Western European Experiences*. Eds. A.M. Williams, G. Shaw. London, s. 40–60.
- Wach W. (1946): *Osadnictwo na ziemi mazurskiej*. „Biuletyn Informacyjno-Publicystyczny Zachodniej Agencji Prasowej, Materiały” 20, s. 7–14.
- Walters W.H. (2002): *Later-life migration in the United States: A review of recent research*. „Journal of Planning Literature” 1(17), s. 37–66.
- Ward J.H. (1963): *Hierarchical grouping to optimize an objective function*. „Journal of the American Statistical Association” 58(301), s. 236–244.
- Warnes A.M. (1991): *Migration to and seasonal residence in Spain of Northern European elderly people*. „European Journal of Gerontology” 1, s. 53–60.
- Warnes A.M. (1993): *Demographic Ageing: Trends and Policy Response*. In: *The Changing Population of Europe*. Eds. D. Noin, R. Woods. Oxford, s. 82–99.
- Warnes A.M. (1994): *Permanent and Seasonal International Retirement Migration: The Prospects for Europe*. „Netherlands Geographical Studies” 173, s. 69–81.
- Werwicki A. (1963): *Migracje ludności w powiatach kamienno-górskim, wałbrzyskim, świdnickim, dzierzoniowskim i noworudzkim w latach 1945–1960*. „Przegląd Geograficzny” 4(35), s. 663–670.
- Wilczewski B. (1966): *Migracje ludności w województwie lubelskim*. „Lubelskie Roczniki Pedagogiczne” 2.
- Williams A.M., Patterson G. (1998): *An Empire Lost but a Province Gained: A Cohort Analysis of British International Retirement in the Algarve*. „International Journal Of Population Geography” 4, s. 135–155.
- Williams A.M., King R., Warnes A.M. (1997): *A place in the sun: international retirement migration from northern to southern Europe*. „European Urban and Regional Studies” 4, s. 115–134.
- Winiarczyk-Raźniak A., Raźniak P. (2012): *Migracje wewnętrzne ludności w polskich obszarach metropolitalnych u progu XXI wieku*. Kraków.
- Wiseman R.F. (1980): *Why Older People Move*. „Research on Ageing” 2, s. 141–154.
- Wiseman R.F., Roseman C.C. (1979): *A typology of elderly migration based on the decision making process*. „Economic Geography” 55, s. 324–337.
- Wiśniewski R. (2012): *Codzienne dojazdy do pracy – metodyczne aspekty badania wielkości i struktury dojazdów na przykładzie Białegostoku*. „Studia Regionalne i Lokalne” 3(49), s. 50–64.
- Wójcik-Żołądek M. (2014): *Współczesne procesy migracyjne: definicje, tendencje, teorie*. „Studia BAS” 4, s. 9–35.
- Wolpert J. (1965): *Behavioral Aspects of the Decision to Migrate*. „Papers and Proceedings of the Regional Science Association” nr 15.
- Wróbel A. (1959): *Badania przejazdów osobowych jako metoda wyznaczania regionów obsługi*. „Przegląd Geograficzny” 1(31), s. 119–135.
- Wysocki Z. (1963): *Rola ziem zachodnich w migracjach wewnętrznych ludności Polski*. „Acta Universitatis Wratislaviensis” 9, s. 207–222.
- Zaremba Z. (1966): *Czynniki kształtujące wędrowniki wieś-miasto w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem wpływu warunków ekonomicznych i socjalnych*. „Studia Demograficzne” 11, s. 81–83.
- Zawadzki S. (1958a): *Analiza dojazdów do pracy w Zakładach Hutniczych im. M. Nowotki w Ostrowcu Świętokrzyskim*. „Zeszyty Naukowe SGPiS” 7, s. 57–74.
- Zawadzki S. (1958b): *Rozproszenie miejsc zamieszkania pracowników a dojazdy do pracy*. „Biuletyn Instytutu Gospodarstwa Społecznego” 3/4, s. 117–132.

- Zborowski A. (2014): *Przemiany demograficzne w małych i średnich miastach w Polsce w latach 1995–2010*. W: *Małe i średnie miasta w policentrycznym rozwoju Polski*. Red. G. Korzeniak. Kraków.
- Zborowski Z. (1996): *Migracje w Krakowie w kontekście cyklu życia człowieka*. W: *Problemy społeczne rozwoju regionalnego – materiały konferencji naukowej Katowice 23 października 1996*. Sosnowiec, s. 83–92.
- Zborowski A., Raźniak P. (2013): *Suburbanizacja rezydencjonalna w Polsce – ocena procesu*. „*Studia Miejskie*” 9, s. 37–50.
- Zdrojewski E. (1967): *Rola migracji w procesie przemian demograficznych w woj. koszalińskim w okresie XX-lecia PRL*. „*Rocznik Koszaliński*” 3, s. 50–73.
- Zdrojewski E. (1981): *Spółeczno-ekonomiczne i kulturowe uwarunkowania i konsekwencje mobilności terytorialnej na Pomorzu Środkowym*. „*Biuletyn Rządowej Komisji Ludnościowej*” 28, s. 84–102.
- Zdrojewski E. (1986): *Procesy demograficzne na Pomorzu Środkowym*. „*Studia Demograficzne*” 2.
- Zdrojewski E. (1990): *Przemiany demograficzne a rozwój społeczno-gospodarczy Pomorza Zachodniego*. Warszawa.
- Zdrojewski E. (1998): *Konsekwencje przemian ustrojowych dla procesów demograficznych w Polsce u progu XXI wieku*. „*Studia Demograficzne*” 1.
- Zelinsky W. (1971): *The hypothesis of the mobility transition*. „*Geographical Review*” 2, s. 219–249.
- Zhou M. (1997): *Segmented Assimilation: Issues, Controversies and Recent Research on the New Second Generation*. „*International Migration Review*” (4)31, s. 825–858.
- Ziemski F. (1967): *Uwagi o przemianach migracyjnych w woj. krakowskim po drugiej wojnie światowej*. „*Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej*” 198, s. 129–142.
- Zrałek M. (2012): *Zaspokojenie potrzeb mieszkaniowych osób starszych. Dylematy i kierunki zmian*. W: *O sytuacji ludzi starszych*. Red. J. Hryniewicz. Warszawa.
- Zuzańska-Żysko E. (2016): *Procesy metropolizacji: teoria i praktyka*. Warszawa.
- Żurek A. (1971): *Bibliografia polskich prac o migracjach stałych, wewnętrznych ludności w Polsce (w latach 1916–1969/1970)*. „*Dokumentacja Geograficzna IG PAN*” 1.
- Żurek A. (1975): *Struktura przestrzenna przepływów ludności miast województwa kieleckiego*. „*Prace Geograficzne IGiPZ PAN*” 113, s. 112.

Strony internetowe

- www.bip.um.wroc.pl – 14.11.2016
- www.dlaseniora.krakow.pl – 12.11.2016
- www.krakow.pl – 4.09.2016
- www.mpips.gov.pl – 18.09.2016
- www.mrs.poznan.pl – 21.11.2016
- www.polityka.zaczyn.org – 5.10.2016
- www.rops.krakow.pl – 11.10.2016
- www.rynekpracy.pl/artukul.php/wpis.879 – 3.09.2016
- www.statystyka.az.pl – 14.11.2016
- www.superstarsi.pl – 14.10.2016
- www.unpopulation.org – 19.10.2016

Programy i raporty

Dochody i warunki życia ludności Polski 2012

Raport na temat sytuacji osób starszych w Polsce z 2012 roku

Gminny program aktywności i integracji osób starszych

Informator rodzinny „Senior w Warszawie”

„Miasto kultury i obywateli”

Program „Miasta Przyjazne Starzeniu”

Program Aktywności Społecznej i Integracji Osób Starszych na lata 2015–2020 (PASIOS)

Program Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie i Ochrony Ofiar Przemocy w Rodzinie m.st. Warszawy na lata 2012–2016

Program Rodzina na lata 2010–2020

Program rozwoju kultury w Warszawie do roku 2020

Projekt „To idzie starość – polityka społeczna wobec procesu starzenia się ludności w Polsce” E. Bojanowska (2012)

Raport na temat sytuacji osób starszych w Polsce z 2012

Strategia „Wrocław w perspektywie 2020 plus”

Strategia Rozwiązywania Problemów Społecznych na lata 2009–2020

Strategia Rozwoju Miasta Stołecznego Warszawy do 2020

Uchwała Rady Ministrów Nr 238 z dnia 24 grudnia 2013

Warszawa Przyjazna Seniorom na lata 2013–2020

Warszawski Program Działań na Rzecz Osób Niepełnosprawnych na lata 2010–2020

Warszawski Program Profilaktyki i Promocji Zdrowia na lata 2012–2016

Założenia Długofalowej Polityki Senioralnej na lata 2014–2020 (Uchwała Rady Ministrów Nr 238 z dnia 24 grudnia 2013)

Summary

The migration of old age pensioners in Poland – factors, directions, consequences

Migrations of senior citizens are an important aspect of the social and economic development of local communities. Especially in the era of ageing populations and increasing life span, they are a challenge for local governments. The social capital constituted by senior citizens is very valuable and should be supported and strengthened. In the places where the pensioners migrate to, new types of services offered specifically to the elderly may be developed.

The main aim of the study was to identify the patterns of the migration of the old age pensioners in Poland with regard to the stage of life they are in. It has been assumed that there are certain differences in this respect between old age pensioners within different age ranges. It has been found that they issue from different health status of the senior citizens and the benefits the destination offers. The research findings allowed showing the real scale of the retirees migration at the municipal level, which is around 30,000 annually as to internal migration, and about 2 thousand (migration turnover) as to international migration. The migrations are dominated by females, who migrate about three times more often than males, whereas the main directions of the migrations are municipalities, and they are twice more numerous than to rural communities.

Since the phenomenon is a multidimensional process, the paper looks at migration concepts with regard to spatial, motivational, cost and benefit approach, and discusses the dynamic model of the senior citizens migration consisting of three cycles: industrial, post-industrial and informational. In each of the cycles the factors that have influenced migration were indicated, as well as the directions in which migration occurred, and the benefits and costs borne by the migrating pensioners.

What should be indicated among the migration factors in **the industrial period**, are health and familial and financial factors. They played a major role in making a decision about migration by the pensioner. The dominant destination was the city or town, because it is associated with easier life. Unfortunately, during the industrial period, the migrating pensioners lost more than they gained, in terms of housing, economic and social aspects. The most frequently, the migrants were elderly, poorly educated pensioners, who moved within short distances.

In the **post-industrial period**, familial and financial factors were the dominant aspects, whereas health was of the secondary (far lesser) importance. The main destination of the migration was the city or town. The costs were outweighed by the benefits, and the most important of the latter were housing and social benefits. The most frequently migrating pensioners were younger, well-educated senior citizens, who moved within short distances.

In the **information period**, health and environmental factors play the most important role among the migration factors, while the main directions are: to the city or town and abroad. The benefits (the most important of which are housing and social benefits) outweigh the costs. The most frequently, the migrants are younger, very well-educated pensioners, who migrate at long distances. In the case of industrial society, pushing out forces play a pivotal role, whereas in the case of post-industrial and informational societies, the forces of attraction are crucial.

The conducted survey of migration studies in chronological terms, subdivided into study periods, indicates that the monograph is innovative, and that there is no similar study of such a research scope in the literature on the subject.

The paper shows the regional background of the migration of old age pensioners in other countries. The migration of elderly people in the Mediterranean, North America and selected Asian countries was discussed in detail, therefore it was possible to determine prospects of the migration of old age pensioners in Poland. It has been found that there is a significant impact of tourism on the migration of senior citizens.

In the monograph, on the basis of questionnaire surveys, the factors that influenced the pensioner's decision about migration have been determined. The causes of migration have been further distinguished due to gender, education, age and family status.

The main reasons for the migration of the old age pensioners comprise:

- building or purchasing a house or a flat,
- improving the standard and quality of life,
- stopping work and going into retirement,
- deterioration of health, the need for treatment and care,
- desire to improve the climatic and environmental conditions,
- accompanying the family when they move to a different place of living,
- intention to reduce the living area and decrease relevant fees,
- high tourist and social attractiveness of the destination,
- need to take care of grandchildren,
- loneliness and longing for the family.

The phenomenon of the migration of Polish senior citizens was characterized in terms of their material situation, housing situation and family situation.

The study comprises the description of the direction and volume of the migration of the old age pensioners. The scale of the phenomenon occurring between 1990 and 2013 was determined with regard to both national and international migration. The occurrence of migration cycles in five-year periods was shown and a summative analysis of the cycles was carried out. In three time periods (2000, 2006, 2013), a meticulous analysis was performed individually for gender, within five-year intervals, as to influx to and outflow from municipalities of up to 5, 10, 20, 20–100 thousand inhabitants and more than 100 and 200 thousand inhabitants. In the aforesaid time periods, the municipalities where the highest number of pensioners migrated into were indicated, both in absolute values and per 1000 inhabitants. A spatial distribution of the influx of the pensioners was presented. In addition, the influx of the retired people with regard to different age groups was presented cartographically: up to 70 years of age, 70–79, and 80 years of age and above.

The volume of the migration influx of the retired people to municipalities in Poland was determined, and thus it proved to be systematically increasing from 1990 until 1998 when it reached the highest level (1025 pensioners). After 1998, it dropped to about 800 immigrants in 2001, and has remained at this level until today.

The typology of the migration of the pensioners was developed in three aspects:

- spatial classification of the migrants' age (k-means clustering),
- typology of the causes of the migration (cluster analysis method),
- typology of the migration directions (character table method).

Distinguished types have been presented graphically.

On the basis of the proposals of actions of numerous local authorities, recommendations have been made for the other ones. They were presented in 10 groups concerning the following issues: social activity, volunteering, actions preventing loneliness, health promotion, the Silver Economy, transport and infrastructure, meals, housing, senior citizens-friendly places, information for senior citizens.

The study of the senior citizens migration counters the myth persisting in Polish society that "you cannot shift an old tree without it dying" – the monograph unequivocally confirms that the migration of Polish pensioners amounts to several tens of thousands each year during the period considered. Such a scale of migration may indeed cause the emergence of retirement towns in the nearest future (so far, senior citizens settlements are growing up in our cities or towns).

The migration of old age pensioners plays an important role in the social and economic development of cities and villages. It brings about transfer of income to these places, development of the infrastructure necessary for the retirees, and creation of new jobs associated with the assistance to the elderly people. On the other hand, it may become a burden on municipal social services because of an increasing demand for care services, and it also may reduce the investment of enterprises looking for new employees. Whether the migration of the retirees will facilitate the development or will become a hindrance to our cities and villages, will depend on social policy, especially in terms of developing the social potential of active, creative, experienced and professional senior citizens.

Spis tabel

Tabela 2.1. Klasyfikacja wybranych koncepcji migracyjnych	27
Tabela 4.1. Migranci międzynarodowi w krajach europejskich w 2000 i 2015 roku	49
Tabela 4.2. Średnie przychody emerytalne w UE w Euro w 2014 roku (w euro)	51
Tabela 4.3. Inwestycje zagraniczne netto w niekomercyjne francuskie nieruchomości (w milionach franków francuskich)	54
Tabela 4.4. Przyczyny migracji na Costa del Sol (w procentach)	56
Tabela 4.5. Pierwsze typy mieszkań wśród starszych brytyjskich mieszkańców Malty, Toskanii, Costa del Sol i Algarve (w procentach)	57
Tabela 4.6. Wiek i okres pierwszego przybycia do Algarve (w procentach)	59
Tabela 4.7. Migranci w wieku 65 lat i starsi w Kanadzie, w latach 1961–2006 (w procentach)	60
Tabela 5.1. Przywileje emerytalne wybranych grup zawodowych	68
Tabela 5.2. Procentowy udział poszczególnych grup wieku emerytów oraz wszystkich osób po 60. roku życia w 2013 roku	69
Tabela 5.3. Przywileje pozaemerytalne wybranych grup zawodowych	69
Tabela 5.4. Miesięczna liczba wypłacanych emerytur i rent w latach 2005–2012 (w tys.)	70
Tabela 5.5. Udział poszczególnych grup wiekowych kobiet i mężczyzn w migracjach (w procentach)	71
Tabela 5.6. Udział poszczególnych grup wieku i wykształcenia migrantów (w procentach)	71
Tabela 5.7. Źródło utrzymania emerytów migrantów przed i po migracji (w procentach)	72
Tabela 5.8. Sytuacja materialna emerytów przed i po migracji (w procentach odpowiedzi)	73
Tabela 5.9. Miejsce zamieszkiwania przed i po migracji (w procentach)	74
Tabela 5.10. Zmiany sposobu zamieszkiwania emerytów po migracji (w procentach)	75
Tabela 5.11. Wyposażenie miejsc zamieszkania przed i po migracji (w procentach)	76
Tabela 5.12. Sytuacja rodzinna przed i po migracji (w procentach)	78
Tabela 5.13. Uwarunkowania migracji seniorów (w procentach)	79
Tabela 5.14. Główne przyczyny migracji emerytów (w procentach)	79
Tabela 5.15. Przyczyny migracji emerytów według płci (w procentach)	80
Tabela 5.16. Przyczyny migracji według wykształcenia (w procentach)	82

Tabela 5.17. Przyczyny migracji wg wieku (w procentach)	84
Tabela 5.18. Główna przyczyna migracji wg wieku (w procentach)	85
Tabela 5.19. Najważniejsza przyczyna migracji wg miejsca zamieszkiwania (w procentach)	86
Tabela 5.20. Najważniejsza przyczyna migracji wg sytuacji rodzinnej (w procentach)	88
Tabela 5.21. Główne niedostatki w miejscu migracji wg wieku (w procentach)	90
Tabela 5.22. Niedostatki odczuwane przez migrantów (w procentach)	91
Tabela 6.1. Napływ i odpływ emerytów do gmin małych, średnich i dużych w Polsce w roku 2000	102
Tabela 6.2. Napływ emerytów do gmin w Polsce w roku 2000 (w promilach i osobach)	103
Tabela 6.3. Napływ i odpływ emerytów do największych miast w Polsce w roku 2000	104
Tabela 6.4. Napływ i odpływ emerytów do gmin małych, średnich i dużych w Polsce w roku 2006	109
Tabela 6.5. Napływ i odpływ emerytów do największych miast w Polsce w roku 2006 (w osobach)	110
Tabela 6.6. Napływ emerytów do gmin w Polsce w roku 2006 (w promilach i osobach)	110
Tabela 6.7. Napływ i odpływ emerytów do gmin małych, średnich i dużych w Polsce w roku 2013	115
Tabela 6.8. Napływ emerytów do gmin w Polsce w roku 2013	116
Tabela 6.9. Napływ i odpływ emerytów do największych miast w Polsce w roku 2013	116
Tabela 7.1. Charakterystyka struktury wieku emerytów w roku 2000 (w procentach)	145
Tabela 7.2. Charakterystyka struktury wieku emerytów w roku 2006 (w procentach)	147
Tabela 7.3. Charakterystyka struktury wieku emerytów w roku 2013 (w procentach)	150
Tabela 7.4. Podział skupień dendrytu na grupy	153
Tabela 7.5. Tabela wzorcowa typów kierunków migracji	155
Tabela 7.6. Typologia kierunków migracji emerytów w Polsce	156
Tabela 8.1. Średni udział emerytowanych kobiet i mężczyzn w napływie migracyjnym (w procentach)	173

Spis rycin

Rycina 3.1. Ideogram procesu migracji emerytów w okresie industrialnym	37
Rycina 3.2. Ideogram procesu migracji emerytów w okresie postindustrialnym	39
Rycina 3.3. Ideogram procesu migracji emerytów w okresie informacyjnym	40
Rycina 6.1. Napływ emerytów do gmin w Polsce w latach 1990–2013 z podziałem na mężczyzn i kobiety	94
Rycina 6.2. Napływ emerytów do Polski w latach 1990–2013 z podziałem na mężczyzn i kobiety	94
Rycina 6.3. Emigracja emerytów w latach 1990–2013 z podziałem na mężczyzn i kobiety	95
Rycina 6.4. Napływ do Polski i odpływ z Polski emerytów w latach 1990–2013	95
Rycina 6.5. Kraje, z których nastąpiła imigracja emerytów (sumarycznie w latach 2001–2005, w osobach) ...	96
Rycina 6.6. Kraje, z których nastąpiła imigracja emerytów (sumarycznie w latach 2006–2010, w osobach) ...	97
Rycina 6.7. Kraje, do których nastąpiła emigracja emerytów (sumarycznie w latach 2001–2005, w osobach) .	98
Rycina 6.8. Kraje, do których nastąpiła emigracja emerytów (sumarycznie w latach 2006–2010, w osobach) .	98
Rycina 6.9. Gminy z których nastąpiła emigracja emerytów do Niemiec (sumarycznie w latach 2006–2010, w osobach)	99
Rycina 6.10. Napływ emerytów do gmin miejskich i wiejskich, z Polski i z zagranicy w latach 1990–2013	100
Rycina 6.11. Napływ emerytów do gmin miejskich i wiejskich z zagranicy w latach 1990–2013	101
Rycina 6.12. Napływ emerytów do gmin miejskich i wiejskich w Polsce w roku 2000 (w osobach)	105
Rycina 6.13. Odpływ emerytów z gmin miejskich i wiejskich w Polsce w roku 2000 (w osobach)	106
Rycina 6.14. Napływ emerytów do gmin miejskich i wiejskich w Polsce w roku 2000 (w promilach)	107
Rycina 6.15. Saldo migracji emerytów w Polsce w roku 2000 (w promilach)	108
Rycina 6.16. Napływ emerytów do gmin miejskich i wiejskich w Polsce w roku 2006 (w osobach)	111
Rycina 6.17. Odpływ emerytów z gmin miejskich i wiejskich w Polsce w roku 2006 (w osobach)	112
Rycina 6.18. Napływ emerytów do gmin miejskich i wiejskich w Polsce w roku 2006 (w promilach)	113
Rycina 6.19. Saldo migracji emerytów w Polsce w roku 2006 (w promilach)	114
Rycina 6.20. Napływ emerytów do gmin miejskich i wiejskich w Polsce w roku 2013 (w osobach)	117
Rycina 6.21. Odpływ emerytów z gmin miejskich i wiejskich w Polsce w roku 2013 (w osobach)	118
Rycina 6.22. Napływ emerytów do gmin miejskich i wiejskich w Polsce w roku 2013 (w promilach)	119
Rycina 6.23. Saldo migracji emerytów w Polsce w roku 2013 (w promilach)	120

Rycina 6.24. Napływ migracyjny emerytów do 70 roku życia do gmin w Polsce w roku 2000 (w osobach)	121
Rycina 6.25. Napływ migracyjny emerytów w przedziale 70–79 lat do gmin w Polsce w roku 2000 (w osobach)	122
Rycina 6.26. Napływ migracyjny emerytów w wieku 80 i więcej lat do gmin w Polsce w roku 2000 (w osobach)	123
Rycina 6.27. Napływ migracyjny emerytów do 70 roku życia do gmin w Polsce w roku 2006 (w osobach)	125
Rycina 6.28. Napływ migracyjny emerytów w przedziale 70–79 lat do gmin w Polsce w roku 2006 (w osobach)	126
Rycina 6.29. Napływ migracyjny emerytów powyżej 80 roku życia do gmin w Polsce w roku 2006 (w osobach)	127
Rycina 6.30. Napływ migracyjny emerytów do 70 roku życia do gmin w Polsce w roku 2013 (w osobach)	128
Rycina 6.31. Napływ migracyjny emerytów w przedziale 70–79 lat do gmin w Polsce w roku 2013 (w osobach)	129
Rycina 6.32. Napływ migracyjny emerytów powyżej 80 roku życia do gmin w Polsce w roku 2013 (w osobach)	130
Rycina 6.33. Gminy w otoczeniu Warszawy, do których napływ emerytów w 2013 roku przekroczył 1 promil . .	131
Rycina 6.34. Gminy, z których nastąpił napływ emerytów w 2013 roku do strefy podmiejskiej Warszawy (w osobach)	132
Rycina 6.35. Gminy w otoczeniu Poznania, do których napływ emerytów w 2013 roku przekroczył 1 promil . .	133
Rycina 6.36. Gminy, z których nastąpił napływ emerytów w 2013 roku do strefy podmiejskiej Poznania (w osobach)	134
Rycina 6.37. Gminy w otoczeniu Łodzi, do których napływ emerytów w 2013 roku przekroczył 1 promil	135
Rycina 6.38. Gminy, z których nastąpił napływ emerytów w 2013 roku do strefy podmiejskiej Łodzi (w osobach)	136
Rycina 6.39. Gminy w otoczeniu Wrocławia, do których napływ emerytów w 2013 roku przekroczył 1 promil . .	137
Rycina 6.40. Gminy, z których nastąpił napływ emerytów w 2013 roku do strefy podmiejskiej Wrocławia (w osobach)	138
Rycina 7.1. Przestrzenne zróżnicowanie typów wyznaczonych metodą taksonomiczną k -średnich w roku 2000	145
Rycina 7.2. Przestrzenne zróżnicowanie typów wyznaczonych metodą taksonomiczną k -średnich w roku 2006	148
Rycina 7.3. Przestrzenne zróżnicowanie typów wyznaczonych metodą taksonomiczną k -średnich w roku 2013	150
Rycina 7.4. Diagram drzewa metodą Warda	152

Redaktor
Michał Noszczyk

Projekt okładki
Aleksandra Gaździcka

Korektor
Ksymena Szymczuk-Zawada

Łamanie
Hanna Olsza

Copyright © 2017 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336
ISBN 978-83-226-3257-4
(wersja drukowana)
ISBN 978-83-226-3258-1
(wersja elektroniczna)

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawus@us.edu.pl

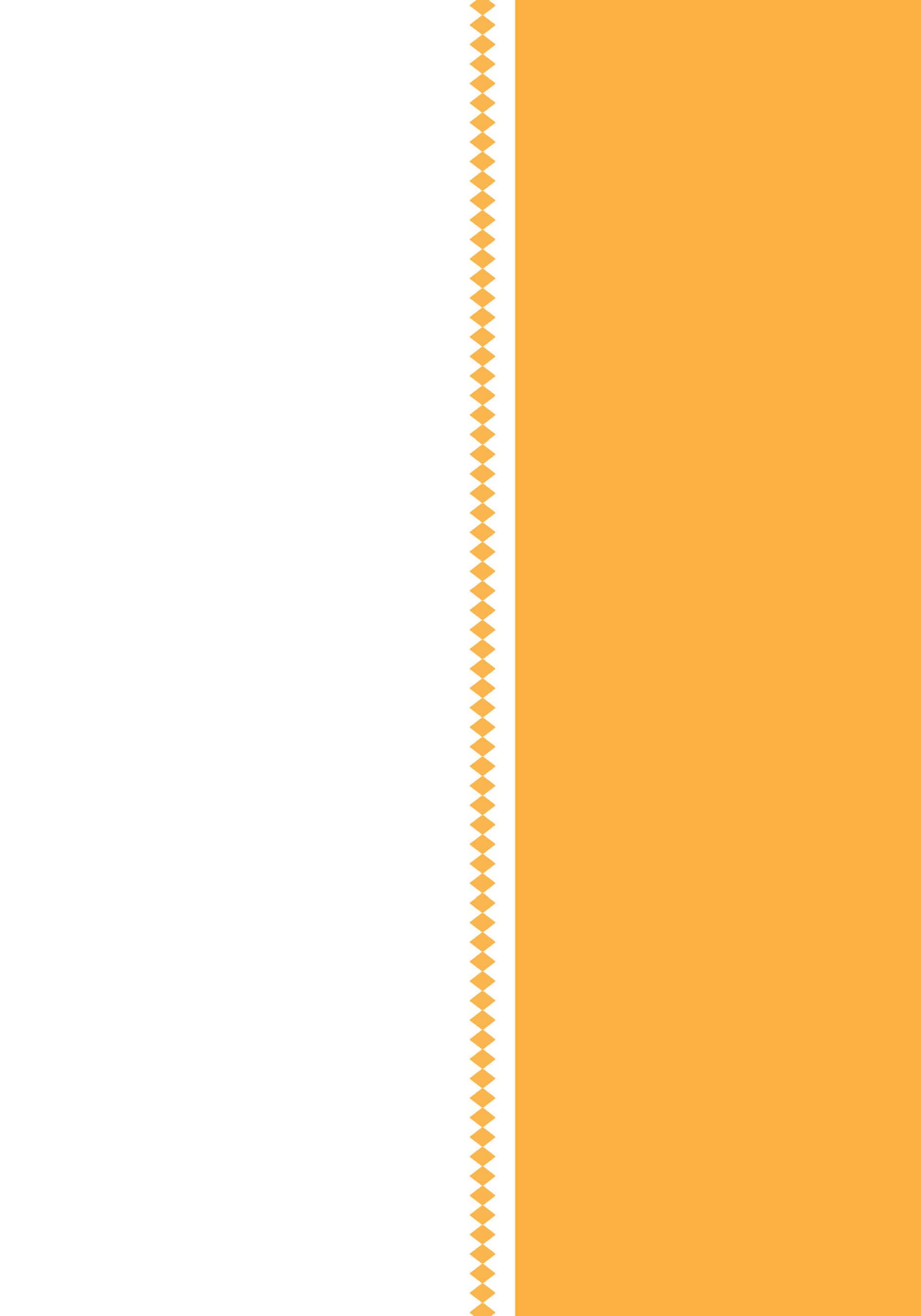

Wydanie I. Ark. druk. 13,0. Ark. wyd. 16,5.
Papier offset. III kl., 90 g
Cena 26 zł (+ VAT)

Druk i oprawa:
„TOTEM.COM.PL. Sp. z o.o.” Sp. K.
ul. Jacewska 89, 88-100 Inowrocław

Problematyką starzenia się ludności i populacją seniorów zajmuje się wiele dziedzin naukowych, w tym również geografia. Starzenie się populacji to proces polegający na zmianach w strukturze wieku ludności, a jego konsekwencje wywołują różnorodne potrzeby i zagrożenia natury medycznej, społecznej i gospodarczej. Stąd badanie tego procesu ma duże znaczenie teoretyczne i praktyczne. Rolą geografii, zwłaszcza geografii ludności, jest wykrywanie prawidłowości przestrzennych procesu starzenia oraz opis rozmieszczenia, struktur i aktywności społecznej osób starszych, zarówno w ujęciu statycznym, jak i dynamicznym. Podjęcie zagadnienia migracji seniorów w Polsce przez Autora wydaje się bardzo trafne i uzasadnione, gdyż mobilność tej grupy społecznej wzrasta, wpływając na rozwój lokalny i regionalny.

Z recenzji dr. hab. prof. UP Sławomira Kurka

Recenzowana praca stanowi bardzo dobre, a przy tym pionierskie studium wyjątkowo złożonej problematyki badawczej. Wielowymiarowość badań, jak i różnorodność tematyczna i wielowątkowość sprawiają, że obok walorów naukowych, poznawczych i metodycznych dużego znaczenia nabiera aplikacyjność badań. Tym bardziej, że dostarczają one informacji o niezidentyfikowanych dotąd zjawiskach i procesach, towarzyszących migracjom seniorów. Nabierają one też wyjątkowego znaczenia z uwagi na przestrzenny aspekt badań, który wzbogaca obecny stan wiedzy i może być wykorzystany przy formułowaniu celów polityki lokalnej, regionalnej, czy nawet krajowej.

Z recenzji dr hab. Marii Soji

ISSN 0208-6336

Cena 26 zł (+ VAT)

ISBN 978-83-226-3257-4

9 788322 632574

Więcej o książce

